

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI

TURIZM VA SPORT VAZIRLIGI

**JISMONIY TARBIYA VA SPORT BO‘YICHA MUTAXASSISLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTI**

O.S.JUMANOV

JISMONIY MADANIYAT TARIXI VA SPORTNI BOSHQARISH

**“UMID DESIGN”
TOSHKENT – 2021**

UO'K 796:005(09)(075)
КБК 75г
J 87

Jumanov, O.S.

Jismoniy madaniyat tarixi va sportni boshqarish [Matn] : o'quv qo'llanma / O.S. Jumanov.-Toshkent: "Umid Design", 2021.-212 b.
ISBN 978-9943-7292-2-3

Mazkur o'quv qo'llanma Jismoniy tarbiya fanini o'qitish huquqini berish bo'yicha kasbiy qayta tayyorlash kursi tinglovchilari uchun tayyorlangan. O'quv qo'llanmada jismoniy tarbiya va sportning rivojlanish xususiyatlari, xalq milliy o'yinlari tarixi, sport turlari tarixi, olimpiya harakati tarixi, jismoniy tarbiya va sport targ'ibot ishlarining mohiyati bayon etilgan.

Taqrizchilar:

Abdullayev F.T. -pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

B.Ne'matov-pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD,) dotsent

O'quv qo'llanma Jismoniy tarbiya va sport yo'nalishidagi ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish bo'yicha Jismoniy tarbiya va sport vazirligi huzuridagi muvofiqlashtiruvchi kengashida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan (2020-yil 1-iyun, 1-son bayonnoma).

UO'K 796:005(09)(075)
КБК 75г
J 87

ISBN 978-9943-7292-2-3

MUNDARIJA

KIRISH	4
I-BOB. QADIMGI DAVRDA JISMONIY TARBIYA	6
O‘RTA ASRLARDA JISMONIY TARBIYA	20
YANGI DAVRDA JISMONIY TARBIYA	35
ENG YANGI DAVRDA JISMONIY TARBIYA	48
II BOB. MARKAZIY OSIYODA QADIMGI DAVRDA JISMONIY TARBIYA	61
MARKAZIY OSIYODA O‘RTA ASRLAR DAVRIDA JISMONIY TARBIYA	69
XALQARO OLIMPIYA QO‘MITASI VA STRATEGIK JARAYONI	79
OLIMPIYA TA‘LIMI TIZIMI VA UNI BOSHQARISH	128
III BOB. O‘ZBEKISTONDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING RIVOJLANISHI	143
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MUSTAQILLIK YILLARIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNI BOSHQARISH	168
O‘ZBEKISTONDA OLIMPIYA HARAKATINING RIVOJLANISHI	189
ADABIYOTLAR	209
INTERNET SAYTLAR	211

KIRISH

O'zbekistonda mustaqillik davrida jismoniy tarbiya va sport sohasining rivojlanishi mamlakatimizda amalga oshirilayotgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarning samarali natijasidir. Mamlakatimiz qudratini belgilaydigan eng asosiy omillardan biri bu shu yurtda yuksak ma'naviyatli, jismonan va ruhan sog'lom, har tomonlama barkamol avlodni tarbiyalash masalasidir.

Ma'naviy barkamol va jismoniy sog'lom insonni tarbiyalashning muhim vositasiga aylangan sport olimpiya go'yalari va olimpiya qadriyatlarini keng targ'ib etishga xizmat qilmoqda. Jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk, yuksak intellektual salohiyat, zamonaviy bilimlarga ega, mustaqil fikrlaydigan, kelajakka ishonch bilan qaraydigan barkamol avlodni tarbiyalash asosiy vazifalar sifatida belgilandi. Bu yo'nalishdagi ishlar talaba-yoshlarda zamonaviy dunyoqarash, ularning ongiga vatanparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, o'z Vataniga xizmat qilish kabi yuksak tuyg'ularni kamol toptirishga qaratilgan. Jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirishga qaratilgan amaliy ishlar natijasida, milliy ta'lim dasturiga binoan jismoniy tarbiya va sport sohasiga yuksak intellektual salohiyatga ega bo'lgan, yuqori malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlash ishlari yo'lga qo'yildi.

Hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya va olimpiya harakatining xususiyatlarini, O'zbekistonda jismoniy tarbiya va olimpiya sporti rivojlanishining raqamli ko'rsatkichlarini qiyosiy tahlili, jismoniy tarbiya, ommaviy sport va olimpiya harakatining uzluksiz tizimlarini shakllanish jarayonlarini o'rganish eng dolzarb masalalarga kiradi.

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi fani qadimgi zamonlardan boshlab, hozirgi kungacha bo'lgan davrlarda jahon xalqlarining jismoniy tarbiya va sport tarixi, xalqaro sport va olimpiya harakati tarixini o'rganadi. Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi turli davrlarda jismoniy tarbiyaning vujudga kelishi, rivojlanishi va taraqqiy etishining umumiy qonuniyatlarini aniqlash, ularni tahlil qilish bilan shug'ullanadi.

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi darsligi uchta bobdan iborat:

- Chet el mamlakatlarida jismoniy tarbiya va olimpiya harakati.
- O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va olimpiya harakati.
- Xalqaro olimpiya harakati tarixi.

Birinchi bobda chet el mamlakatlarida turli tarixiy davrlarda jismoniy tarbiya rivojlanishining asosiy xususiyatlari, jismoniy tarbiya va olimpiya harakatining ilmiy-nazariy asoslarini rivojlanishi, jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tizimlarining shakllanishi to‘g‘risidagi mavzular yoritilgan.

Ikkinchi bobda O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va olimpiya harakati rivojlanishining bosqichlari, O‘zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya va olimpiya harakatining asosiy xususiyatlarini, O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va olimpiya sporti rivojlanishining raqamli ko‘rsatkichlarini qiyosiy tahlili, jismoniy tarbiya, ommaviy sport va olimpiya harakatining uzluksiz tizimlarini shakllanish jarayonlarini o‘rganish bo‘yicha mavzular berilgan.

Uchinchi bobda olimpiya harakati va Olimpiya o‘yinlari rivojlanishining xususiyatlari, uning ilmiy-nazariy asoslarini yaratilishi, olimpizm asosiy tamoyillari va qadriyatlarining ahamiyatini o‘rganish bo‘yicha mavzular yoritilgan.

“Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi” fanini o‘rganish jarayonida talabalarni jismoniy tarbiya va sportning rivojlanish xususiyatlari, xalq milliy o‘yinlari tarixi, sport turlari tarixi, olimpiya harakati tarixi, jismoniy tarbiya va sportni targ‘ibot ishlarining mohiyati bilan tanishtirish muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha malakali kadrlar tayyorlashga alohida e‘tibor berilmoqda. O‘zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti va Respublika oliy o‘quv yurtlarining jismoniy tarbiya fakultetlari, pedagogika kollejlarning jismoniy tarbiya bo‘limlari, Olimpiya zaxiralari kollejlari jismoniy tarbiya va sport tarixi, Olimpiya o‘yinlari haqida atroflicha bilimlar beriladi. Jismoniy tarbiya va sport sohasida mutaxassislar tayyorlash va ularning nazariy bilimlari, amaliy malakalarini oshirishda «Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi» fani asosiy mutaxassislik fanlaridan biridir.

I-BOB. QADIMGI DAVRDA JISMONIY TARBIYA

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi jahon xalqlari madaniy tarixining bir qismidir. Jismoniy tarbiya tarixi fani qadimgi zamondan to hozirgi kungacha bo'lgan davrlarda jismoniy tarbiya va sportni kelib chiqishi, rivojlanishi va taraqqiy etishining umumiy qonuniyatlarini o'rganadi.

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi tarixiy fanning mustaqil sohasi bo'lib, jismoniy tarbiya va sportga doir ilmiy bilimlarning muhim qismini o'zda mujassamlashtiradi. Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi jamiyat madaniyatining tarkibiy qismi sifatida uning vujudga kelishi va tarkib topishi haqida ma'lumotlar beradi.

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi fani qadim zamonlardan boshlab, shu kungacha turli xalqlarda jismoniy tarbiya taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini aniqlash va o'rganish bilan shug'ullanadi. Uning vazifasi turli tarixiy davrlarda jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyoti, jismoniy tarbiya shakllari, usullari, vositalari va kishilarning sport sohasidagi faoliyatining tahlilini berishdan iborat.

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi to'rtta asosiy davrlarga bo'linadi:

- Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiya (miloddan avval VIII ming yillik - milodiy IV asr).
- O'rta asrlar davrida jismoniy tarbiya va sport (V - XVII asrlar).
- Yangi davrda jismoniy tarbiya va sport (XVIII – XIX asr oxiri).
- Eng yangi davrda jismoniy tarbiya va sport (XX asrning boshlari – hozirgi kungacha)

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi fanini o'rganish manbalariga:

- qadimgi jismoniy tarbiyaga oid arxeologik va etnografik manbalar;
- jismoniy tarbiya va sportga doir XIV asr materiallari, ilmiy kitoblar va boshqa yozma manbalar;
- jismoniy tarbiya va sportga oid tasviriy san'at asarlari, badiiy kitoblar, kino, foto, fonomateriallar;

➤ turli xalqlar jismoniy tarbiyasining rivojlanishi to'g'risidagi amaliy ma'lumotlar (sport yutuqlari, sport rekordlari);

➤ jismoniy tarbiya va sportga doir hukumat qonunlari, qaror va farmonlari, maxsus rasmiy hujjatlari kiradi.

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi faninining **maqsadi** – talabalarda jismoniy tarbiya va sportning turli tarixiy davrlarda rivojlanish qonuniyatlari, g'oyalari, tizimlari, asosiy shakllari, usullari va vositalari to'g'risidagi ilmiy-nazariy bilimlarni shakllantirishdir.

Fanning asosiy **vazifalari** – talabalarga jismoniy tarbiya va sport tarixini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, jismoniy tarbiya usullari, shakllari, vositalari, sport sohasida erishilgan yutuqlar va eng ilg'or tajribalardan foydalanishni hamda O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport tarixini o'rgatishdan iborat.

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi fanining muhim vazifasi jahon xalqlari jismoniy tarbiyasining xususiyatlarini o'rganish va uning rivojlanish yo'llarini aniqlashdir. Ijtimoiy fanlardan biri hisoblangan jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi fanining eng muhim vazifasi – bo'lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini yuksak g'oyaviylik, vatanga sadoqat, milliy iftixor va insonparvarlik ruhida tarbiyalashdir.

Mamlakatimizda barkamol avlodning ma'naviy va jismoniy rivojlanishini ta'minlashda jismoniy tarbiya va sportning nazariy asoslarini o'rganish muhim vazifalar qatoriga kiradi.

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talaba:

- nazariy va amaliy mashg'ulotlarda jismoniy harakat, jismoniy tarbiyani paydo bo'lish davrlarini rivojlanish tarixi;

- O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport harakatining rivojlantirish tarixi to'g'risidagi bilimlarni;

- jismoniy tarbiya va sport tarixining asosiy davrlarini, rivojlantirish qonuniyatlarini bilishi kerak;

- fanni o'rganishning tamoyillarini, xalqaro sport va olimpiya harakati tarixini, uning rivojlanish bosqichlari va asosiy xususiyatlarini to'g'ri aniqlash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak;

- ilmiy nazariy jihatdan olingan bilimlarni tahlil qila olishi kerak;

- amaliy mashg'ulotlarda mustaqil fikr yuritishni, mavzularga ijodiy yondoshish malakalariga ega bo'lishi kerak;

- fan bo'yicha o'zining fikr mulohazalarini to'liq bayon etishi kerak.

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi fani o'quv rejasiga kiritilgan pedagogika, O'zbekiston tarixi, sotsiologiya, falsafa, tibbiy-biologik fanlar, tanlangan sport turi nazariyasi va uslubiyati fanlari bilan uzviy aloqada o'qitiladi.

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi ijtimoiy fandır. Bu fan jismoniy tarbiya va sport sohasiga doir hodisalarga davr talabi asosida yondoshadi, jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotining xilma-xil shakli, uslub va vositalarini turli bosqichlarda ochib beradi, ilg'or fikr va qarashlar, amaliy tajribalar to'g'risida ma'lumotlar beradi.

Jahon miqyosidagi va O'zbekiston sharoitidagi jismoniy tarbiya va sport taraqqiyoti fanning mazmunini tashkil etadi. Bu fan sport turlari nazariyasi va uslubiyati, pedagogika tarixi, jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati hamda boshqa fanlar bilan uzviy bog'liq holda o'rganilmoqda va rivojlanmoqda.

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi fanini o'rganishda mutaxassis olimlar R.Ismoilov, Yu.S.Sholomitskiy, R.Abdumalikov, A.K.Akramov, H.A.Botirov, J.E.Eshnazarov va boshqalarning darslik, o'quv qo'llanmalari, ilmiy-ommabop risolalaridan foydalaniladi. Ularning asarlariga asosan insoniyat taraqqiyotining ilk davridan boshlab to hozirgi kungacha bo'lgan jismoniy tarbiya tarixining rivojlanish yo'llarini o'rganish mumkin. Sobiq Ittifoq davrida R.Ismoilov va Yu.Sholomitskiy ilk bor (1969) «O'zbekistonda fizkultura tarixi» o'quv qo'llanmasini yaratgan. Unda qadimgi Markaziy Osiyo, jumladan, O'zbekiston hududida yashagan qadimgi ajdodlarimiz jismoniy tarbiyasi haqida qisqacha ma'lumotlar berilgan. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach yaratilgan ilk o'quv qo'llanmalardan biri X.A.Botirov (1993) va A.K.Akramovlar tomonidan yozilgan (1997) «Jismoniy tarbiya va sport tarixi» o'quv qo'llanmasi hisoblanadi. Ushbu o'quv qo'llanmada ajdodlarimiz jismoniy madaniyati tarixi qisqa va umumiy tarzda yoritilgan.

R.Abdumalikov, J.E.Eshnazarov «Ajdodlar jismoniy madaniyati tarixini o'rganish masalalari» (1993) o'quv qo'llanmasida esa fanning ayrim mavzulari yoritilgan. J.E.Eshnazarovning «Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish» (2008) darsligida jismoniy tarbiya tarixi hamda jismoniy tarbiya va sportni boshqarish fanlarining asoslari mujassam ravishda ilk bor keng va atroflicha bayon etilgan.

E.Ernazarovning «Olimpiada – jahon sporti bayrami» (2008) nomli ilmiy-ommabop kitobida xalqaro olimpiya harakati va O'zbekistonda zamonaviy sportning rivojlanish tarixiga doir ma'lumotlar olimpiya muzeyidagi ashyoviy dalillar asosida keng yoritilgan.

O'zbekistonda jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi fanining ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish maqsadida ishlangan o'quv darslik deyarli yo'q.

Mazkur o'quv qo'llanma mazmunida Djon Xorn, Buyuk Britaniyadagi Lankashir Markaziy Universitetining sport va sotsiologiya fakulteti professori va Garri Vennel, Buyuk Britaniyadagi Bedfordshird Ommaviy axborot vositalari fakulteti professori tomonidan yozilgan "Olimpiya o'yinlari konsepsiyasi" kitobidan barcha mavzularga oid ma'lumotlar olingan. "Olimpiya o'yinlari konsepsiyasi barcha masalalarga Olimpiya o'yinlarining to'liq ijtimoiy, madaniy, siyosiy va iqtisodiy kontekstini tadqiqot qilish yo'li orqali javob beradi. Bu jarayon Olimpiya harakati tarixi, uni Yunonistonda yuzaga kelishi davridan boshlab, uni o'n to'qqizinchi asrda yangitdan, juda ulkan tadbir sifatida qayta tiklanishi orqali kuzatiladi. "Olimpiya o'yinlari konsepsiyasi" kitobi o'quvchini Olimpiya o'yinlarini zamonaviy tadqiq qilishdagi barcha asosiy, jumladan quyidagi mavzular: Olimpiya o'yinlari va siyosat, milliy xarakter va internatsionalizm; soddaligi va adolatligi; tantanaliligi va tomoshabinligi bilan; shahardagi rivojlanishi, siyosiy tejamkorligi; tijorat jarayonlari; Olimpiya o'yinlari va ommaviy axborot vositalari; Olimpiya o'yinlarining xarakterli xususiyatlari bilan tanishtiradi. Ushbu kitob axborot berish uchun yozilgan bo'lib, Olimpiya o'yinlariga qiziqqanlar uchun yoki sport va jamiyat o'rtasidagi o'zaro harakatlarni o'rganish uchun juda muhim mutoala hisoblanadi"¹

Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi qadimgi davrda jismoniy tarbiyaning vujudga kelish xususiyatlarini o'rganishdan boshlanadi. Qadimgi dunyo jismoniy tarbiyasi deganda, insoniyat bosib o'tgan ikki tarixiy-ijtimoiy davr – ibtidoiy jamoa tuzumi va quldorlik tuzumi jismoniy tarbiyasi tushuniladi.

Insoniyatning eng qadimgi davr tarixi 3-3,5 million yil avval boshlanib, milodiy IV asrgacha davom etgan. Olimlarning ma'lumotlariga ko'ra, odamzod dastlab Afrika, Janubiy va Janubi-sharqiy Osiyoda paydo bo'lgan. Keyinroq esa Osiyo va yevropaning boshqa hududlariga kirib borgan. O'rta Osiyoda ham eng qadimgi odamlarning yashashlari uchun qulay sharoitlar mavjud bo'lgan. Ilk davrlarda odamlar yashash uchun tabiat bilan kurashganlar va turli tabiiy ofatlardan saqlanish uchun harakat qilganlar.

¹ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012 – 1 p.

Inson uchun kerakli hayotiy malaka va ko'nikmalar jismoniy sifatlar, malaka va qobiliyatlar ularning bevosita mehnat faoliyati jarayonlarida hosil qilingan. Yoshlar barcha mehnat va jismoniy harakat faoliyatlarini katta yoshdagilardan o'rgangan hamda ularga taqlid qilib rivojlantirgan.

Qadimgi davrda odamlar mehnatining asosini ovchilik va termachilik tashkil etgan. Bu davrda odamlar yirik hayvonlarni – mamont, ulkan ayiq, bizon, zubr, yovvoyi ot, buqa kabi hayvonlarni ovlaganlar. Yirik hayvonlarni ovlash juda qiyin bo'lgan, shuning uchun bu davrda jamoa bo'lib ovchilikning turli usullaridan foydalanganlar. Mehnat va yashash uchun kurash jarayonida qadimgi odamlarning aqliy va jismoniy rivojlanishi tezlashgan. Ular ov qurollarini yasash, olov yoqish, kiyinish, jismonan baquvvat bo'lish uchun bolalarni maxsus mashqlar bilan tayyorlash kabi juda ko'p ijtimoiy turmush tajribalariga ega bo'lganlar.

Turli mustahkam va o'tkir uchli yengil nayzalarning, o'q va kamonning paydo bo'lishi ovchilikning takomillashuvi va ovning rivojlanishiga olib kelgan. Buning natijasida oziq-ovqat topish uchun sarflanadigan vaqt ancha qisqargan. Natijada, o'troqlashib yashash, bolalarni tarbiyalash imkoniyatlari kengaygan. Ibtidoiy to'da davrida kashf etilgan oddiy yutuqlar urug' jamoasi va madaniyatining vujudga kelishi uchun shart-sharoit yaratib bergan.

Urug' jamoasi insoniyat tarixining alohida bosqichini tashkil etadi. Xo'jalikni idora qilishning yangi shakllari yuzaga kelishi bilan kishilik jamiyatini uyushtirish holatlari ancha mustahkamlanib borgan. Ona urug'i jamoalari paydo bo'lgan, ularning a'zolari qarindosh-urug'chilik munosabatlari asosida birlashib, mehnat qilganlar. Bu o'z navbatida, jamoatchilikni yuzaga keltirgan. Madaniyat sohasida ham o'zgarishlar yuzaga kelgan: masalan uy-joy qurish, hunarmandchilik, tasviriy san'at paydo bo'lgan, ijod qilingan.

Ana shu davrlarda ilohiy kuchlarga ishonish, ularga bo'ysunish, qurbonliklar keltirish kabi diniy tasavvurlar paydo bo'lgan. Mehnat bilan bog'liq bo'lgan turli musobaqalar, o'yinlar mustaqil tarbiyaviy ahamiyat kasb etdi va ulardan urug' jamoasining turli yoshdagi guruhlari foydalangan. Shu davrda ilk bor mehnatning jins va yoshga qarab bo'linishi amalga oshirilgan.

San'atning paydo bo'lishi kishilarning fikr va tasavvurlarini boyitib, ularning ma'naviy dunyosini takomillashtirgan. O'yin va raqslarda takrorlanadigan mehnat va mudofaa xususiyatidagi harakatlar faqat mehnat emas, balki jismoniy mashqlar sifatida rivoj topgan. Turli xil jismoniy mashqlarning (kurash, otda poyga, nayza uloqtirish, qilichbozlik va h.k.)

o'yinlar tarzida vujudga kelishi ibtidoiy jamiyat tarbiyasida tubdan o'zgarishlar yasash uchun turtki bo'lgan. Ijtimoiy mehnat va madaniyat jarayonlari deyarli barcha qit'alarda turli darajada shakllanib, keyinchalik tobora rivoj topgan.

Qadimgi davrda urug'chilik jamoasi to'da davrining davomi bo'lib, bundan 40-35 ming yillar ilgari boshlangan. Bu davrda mehnat qurollari takomillashgan, o'q-yoy kashf etilgan, dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va savdo-sotiq vujudga kelgan. Urug'chilik jamoasi ona urug'i (matriarxat) va ota urug'i (patriarxat)ga bo'lingan. Ularning har biri o'ziga xos ijtimoiy taraqqiyot va jismoniy tarbiya xususiyatlariga ega bo'lgan.

Matriarxat taraqqiy qilgan davrda o'yin uchun maxsus tayyorlangan uskunalar (jundan qilingan to'p, nayzabozlik tayoqlari, uchi to'mtoq nayzalar, o'yinchoq, yoy, to'qmoq va h.k.) paydo bo'lgan. Yoshlarni nayza uloqtirishga, yoydan o'q otishga o'rgatish ibtidoiy jismoniy tarbiya yo'nalishlaridan hisoblanib, uning asosiy tarkibiy qismini tashkil etgan.

Patriarxat davrida esa ishlab chiqarish jarayonlari takomillashib, yanada rivojlandi. Bunda erkaklarning mehnati, yaratuvchilik fikr-mulohazalari oldingi o'rinda turgan. Temir qurollarining paydo bo'lishi, omoch, bolta bilan ishlash, dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi ovning xo'jalik ahamiyatini kamaytirgan. Chorva mollarini boqish, qo'lga o'rgatish, xonakilashtirish va dehqonchilik qilishdagi tajribalar jamoada erkaklarning hukmron bo'lishini ta'minlagan. Patriarxat davrida oilalar vujudga kelgan.

Patriarxatning dastlabki bosqichida qabilalar o'rtasida nizolar, janjallar, ko'pincha bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan qabila vakillarining yakkama-yakka kurashi bilan hal etilgan. Ba'zi hollarda janjalli masalalar birgalikda bayramlar tashkil etish, bir-biriga sovg'alar berish va h.k. bilan yakunlangan. Qabilalar o'rtasidagi do'stlik munosabatlarining rivojlanishi va mustahkamlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Qabilalar o'rtasida o'tkaziladigan musobaqalar jarayonida jamoa shon-sharafi, o'zaro bir-birini quvvatlash, zaiflarga yordam qilish tushunchalari rivoj topgan.

Qadimgi mashqlar (kurash, mushtlashish, og'irlik ko'tarish, yugurish, sakrash va h.k.) asta-sekin mustaqil tur sifatida o'rganilib, an'analar, marosimlarda namoyish etilgan va musobaqa tarzida tashkil etilib, g'oliblarni olqishlash, taqdirlash kabi odatlar amalga oshirilgan. Dehqonchilik, chorvachilik va boshqa kasb-hunar bilan shug'ullanuvchilar o'z sohalari bo'yicha turli o'yinlar, mashqlarni ixtiro qilganlar.

Ibtidoiy jamoaning emirilishi va quldorlik tuzumining shakllanishi qadimiy Germaniya, Okeaniya, hindu qabilalari (astek, ink, mayya) va boshqa joylarda ham sodir bo'lib, ularda ham o'ziga xos jismoniy mashqlar va o'yinlarning rivojlanishiga olib kelgan. Masalan, mayya qabilasida kauchukdan yasalgan koptok bilan jamoa bo'lib o'yin o'ynash an'anaga aylangan. Ya'ni uning shakli va mazmuni hozir mashhur bo'lgan sport o'yinlariga asos solgan bo'lishi mumkin. Qadimgi Peru mamlakatida jismoniy mashqlar yoshlardan iborat harbiy qismlarni tayyorlashda eng muhim vosita sifatida xizmat qilgan.

Hindular qabilasida kauchuklardan koptoklar, maxsus chana yasaganlar. Ulardan xo'jalik yumushlari va turli musobaqalarda ham maqsadli foydalanganlar. Sharqiy Afrikadagi ibtidoiy qabilalarda langarcho'p bilan sakrash va yugurib kelib balandlikka sakrash musobaqalari ham o'tkazilgan. Ularni turli bayramlarda namoyish etishgan. Shimoliy va Janubiy Amerikada yevropaliklarning istilosiga qadar katta rezina koptok, chavgon va raketkalardan foydalanib o'ynaladigan yozgi va qishki o'yinlar rasm bo'lganligi aniq manbalarda o'z ifodasini topgan. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida suvda suzish, kanoe va baydarka xilidagi yengil uzunchoq qayiqlarda eshkak eshish ham keng qo'llanilgan. Sharqiy Braziliya xalqlari orasida qiz va yigitlar hayotida kerak bo'lgan epchillik, chaqqonlik chidamlilik, jasurlik va qat'iyatlilik kabi qobiliyatlar hamda sifatlarga ega bo'lishi lozim edi. Chunki qabilalarda yigitlar ma'lum sinovlardan o'tmagunlaricha uylanishga ruhsat berilmagan.

Turli qabilachilik holatlari o'zaro jang, nizo va urushlarni keltirib chiqargan. Shu sababdan himoya qal'alari, qurol-yaroqlar yasash kabi yangi faoliyatlar tarkib topib, ular yanada rivojlangan. Maxsus jangchilarni tayyorlash ishlariga alohida e'tibor qaratilgan. Jangchilarning jismoniy tayyorgarligida boshqa qabila va elatlarni bosib olish, ko'pchilikni hukmron ozchilikka bo'ysundirish uchun foydalanishni ko'zda tutadigan jismoniy tarbiyaning yangi tizimi namunalari tug'ila boshladi. Bunday jarayonlar esa quldorlik tuzumini vujudga keltirgan.

Quldorlikning dastlabki davrida qabilachilik munosabatlarining xalq hokimligi an'anasi saqlanib, qabila zodagonlari hokimiyatini cheklab turgan. Lekin qabilalar o'rtasida to'qnashuvlar harbiy xususiyatlarga ega bo'lgan. Ularning asosiy sababi boylik orttirish va o'z hukmronligini o'rnatishdan iborat bo'lgan. Harbiy dohiylar rahbarligida maxsus posbonlar paydo bo'lgan. Dohiylar ko'pincha qabilalarning yo'l boshchisi ham hisoblangan. Xalq kengashlari yuzaga kela boshlagan. Ularning vazifalari jamoaning barcha a'zolarini himoya qilishdan iborat bo'lgan. Qishloq

istehkomlari paydo bo'lib, chet el posbonlari hujumidan harbiy mudofaa qilish madaniyati rivojlangan.

Qadimgi Sharq davlatlarida jismoniy tarbiya. Miloddan avvalgi IV-III asrlarda ilk davlatlar paydo bo'lgan. Bu davrlarda yirik davlatlar asosan qadimgi Sharqda, Gretsiya va Rimda bunyod etilgan. Qadimgi Sharq hududidagi Misr, Eron, Bobil, Ossuriya, Hindiston, Xitoy kabi davlatlardagi jismoniy tarbiya vositalarining xilma-xilligi haqida haykallar, qurilish yodgorliklaridagi devoriy suratlar, turli madaniy ashyolar, qo'lyozmalar bunga guvohlik beradi.

Miloddan avvalgi IV asrlarda O'rtayer dengizi atrofida vujudga kelgan davlatlarda jismoniy madaniyatning ilk namunalari paydo bo'lgan. Jismoniy mashqlarning mazmuni va shakllari harbiy faoliyatlarda o'z ifodasini topgan. Bunda, asosan, bel ushlab kurashish, mushtlashish, g'ildirakli aravalarda poyga qilish va merganlik san'ati kabi faoliyatlar muhim o'rinni egallagan.

Parfiyonlar, skiflar, eroniylar, arablar o'z ommaviy o'yin va an'analarini messopotamiyaliklardan o'rganganlar. Hindlar va eroniylar hayotida ham turli tuman jismoniy mashqlar va o'yinlar vujudga kelgan. Ular tarkibida otda (tuyada, xachir va h.k.) yurish va ov qilish, qilichbozlik, aravachalarda poyga, kamondan o'q otish, to'plar va tayoqlar bilan o'ynash keng rivojlangan.

Qadimgi Eronda maxsus tashkil qilingan maktablarda zodagon yoshlarni tarbiyalash tizimi mavjud bo'lgan. Bunda yuqorida tilga olingan mashqlarni (nayza sanchish, qilich ishlatish, otdan ag'darish) o'rgatish dastur asosida olib borilgan.

Qadimgi Misrda harbiy aslzodalarni harbiy-jismoniy jihatdan maxsus tayyorlash uchun kurash, qilichbozlik, kamondan o'q otish, nayza uloqtirish kabi mashqlardan foydalanishgan. Misr davlatida dinlarning ko'pligi tufayli ularning xudolariga hamda urf-odatlariga bag'ishlangan ko'pgina bayramlar, an'anaviy xalq musobaqalari o'yinlar va raqslar bilan birga qo'shib olib borilgan. Keyinchalik ulardan ko'proq g'oyaviy maqsadda foydalanilgan. Hukmron doiralar xalq o'yinlari va jismoniy mashqlardan o'z kamoloti va manfaatlari yo'lida foydalanganlar.

Qadimgi Sharq davlatlarida quldorlik tuzumi davrida ozod dehqonlar, kasb-hunar egalari, savdo-tijorat xodimlari orasida rasm bo'lgan xalq jismoniy tarbiyasi shakllari va xalq mashqlarining turlari quldorlar tomonidan o'z obro'yi hamda hukmronligini kuchaytirish maqsadida o'zlashtirilgan va ulardan keng foydalanilgan.

Qadimgi Gretsiyada jismoniy tarbiya. Ijtimoiy turmushda, ayniqsa, bolalarni jismonan baquvvat qilib tarbiyalash, harbiy-mudofaa ishlarida ishtirok etuvchilarning jangovorlik holatlarini takomillashtirishda Qadimgi Gretsiyada mavjud bo'lgan davlatlarning ish tajribasi keng tarqalgan edi. Bunga qadimgi greklarning jismoniy tarbiya tizimi tarixiy jihatdan e'tiborga ega. Chunki bu tizim davrlar o'tishi bilan jahonda o'z mazmuni va mohiyatiga ega bo'ldi.

Qadimgi Gretsiya davlatining tarkib topishi va rivojlanishi miloddan avvalgi III-II ming yilliklarni o'z ichiga oladi. Gomerning «Iliada» va «Odissey» asarlarida qadimgi davrdagi yunon hayotining yorqin manzaralari aks ettiriladi. Uning asarlarida qahramonlar sifatida zodagon jangchilar timsoli chizilib, ularni oddiy xalqdan ajratuvchi jismoniy sifatlari va fazilatlari talqin etiladi. Gomer asarlarining qahramonlari qabila hayotidagi biror muhim voqeya sharafiga bag'ishlab tashkil etiladigan musobaqalar va o'yinlarda o'zlarining jismoniy fazilatlarini namoyish etganlar. Bunda yugurish, nayza va lappak uloqtirish, sakrash, kurash, mushtlashish kabi mashqlar orqali musobaqalashganlar.

«Odissey» asarida «atlet» so'zi o'sha vaqtda «olijanob qahramon», «aslzoda», «zodagon» tushunchalari bilan bog'langan. Ya'ni xalq ichidagi «chaqqon odam» tushunchasiga qarama-qarshi qilib qo'yilgan. Shu sababdan, oddiy kishilar zodagon jangchilarning o'yinlarida ishtirok etmagan, faqat tomoshabin sifatida o'tirishgan. Bo'lajak jangchilar tayyorlash maqsadida mamlakatning yirik shaharlarida maxsus tarbiya tizimi yaratilgan. Ular Sparta va Afina tarbiya tizimi nomi bilan tarixda qolgan (1-jadval).

Sparta tizimi. Miloddan avvalgi IX asrda Sparta shahri vujudga kelib, uning aholisini 9 mingga yaqin quldorlar oilasi, shuningdek, 30 ming hunarmandlar, savdogarlar, yer egalari va 200 ming qul tashkil etgan. Quldorlar (spaitiatlar) qullardan saqlanish va o'zlarini himoya qilishga tayyorlanish maqsadida o'ta kuchli tarbiyaviy tizimdan foydalangan.

Sparta tarbiya tizimiga ko'ra bolalar 7 yoshgacha oilada tarbiyalangan. Bu davrda ularni qorong'udan qo'rqmaslik, sovuqqa, tashnalikka, ochlikka chidashga o'rgatganlar va chiniqtirishga katta ahamiyat berganlar.

7 yoshdan 14 yoshgacha bolalar va o'smirlar davlat tizimidagi tarbiya muassasalarida asosan jismoniy tarbiya bilan shug'ullanganlar. Ularni sovuq va ochlikka bardosh berish, chaqqonlik va og'riqlarga chidash kabi faoliyatlarga o'rgatib, chiniqtirganlar. Yoshlarni nayza va disk uloqtirish, yugurish, sakrash, kurash, harbiy o'yinlar va yovvoyi hayvonlarni ovlashga o'rgatganlar. Qo'shiq aytish, musiqa va raqs kabi sohalarga ham ko'p vaqt

ajratilgan. Davlat tomonidan belgilangan rahbarlar – pedonom - yosh spartiatlarni mardlik, jasorat, qullarga nisbatan nafrat ruhida tarbiyalaganlar. Shu maqsadda kechalari qullarga qarshi hujumlar, bosqinlar uyushtirganlar, shubxali qullarni o'ldirishgan. 18-20 yoshli tarbiyalanuvchilar efebiya qatoriga qabul qilinib, ular jismoniy va harbiy tayyorgarlikni o'taganlar. Keyinchalik esa ularni harbiy darajalarga ajratib, qariguncha harbiy xizmatda ushlab turishgan.

Sparta tizimida qizlarni jismoniy tarbiyasiga ham katta e'tibor qaratilgan. Sog'lom bolalarni dunyoga keltirib, ularni sog'lom qilib o'stirish uchun oilalar ham o'ta sog'lom bo'lishi ko'zda tutilgan. Shu sababli ham qiz bolalarni yugurish, kurash, nayza va lappak uloqtirish kabi mashqlar bilan muntazam ravishda shug'ullantirishgan. Sparta xotin-qizlari ko'proq qullarni nazorat qilish va saqlashda xizmat qilganlar.

Sparta davlati tarbiya tizimini va harbiy sohadagi eng kuchli qismi Qadimgi Gretsiyada tashkil etilgan. Ular uzoq yillar davomida yyengilmas deb nom qozongan. Sparta atletlari ko'pgina Olimpiya, Pifiya va boshqa o'yinlarda qatnashib, g'alabalarni qo'lga kiritgan.

Miloddan avvalgi XII-IX asrlarda qadimgi Gretsiyada oddiy zodagonlarning yugurish, kurash, qo'l jangi, nayza va disk uloqtirish, kamondan o'q otish, g'ildirakli aravalarda ot poygasi kabi o'yin musobaqalarini aks ettiruvchi chizmalar, tasvirlar, haykallar, yodgorliklar, arxeologik qazilmalarda topilgan. Ularning mazmuni, shakllari va mohiyatlari Gomerning «Iliada» va «Odisseya» asarlarida o'z ifodasini topgan.

Afina tizimi. Afinada quldorlik tizimi o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Miloddan avvalgi V-IV asrlarda sinfiy tafovutlar kuchli bo'lgan. Afina Gretsiyaning markazi hisoblanib, bu yerda hunarmandchilik va savdo, fan hamda madaniyat rivojlangan edi. Nar bir quldor jamiyat ishlarida faol qatnashish imkoniyatlariga ega bo'lgan. Ta'lim va tarbiya tizimida Afina fuqarolarining qatnashish huquqi bo'lgan.

Afina tizimi Sparta tizimidan farqli o'laroq harbiy-jismoniy ta'lim bilan birgalikda olib borilgan. Afina tarbiya tizimi bo'yicha inson har tomonlama uyg'un kamol topishi lozim edi. Bunda aqliy, ma'naviy, estetik va jismoniy tarbiya asosiy vosita bo'lishi talab etilgan. Bunday talab va ehtiyoj bora-bora takomillashtirilib borilgan.

Afinada bola yetti yoshgacha oilada, qullar nazorati ostida tarbiyalangan. Bu yoshda ko'proq o'yinlarga e'tibor berilgan. Keyin o'g'il bolalarni maktabga yuborishgan. Qiz bolalar esa uyda tarbiyalangan. 7 yoshdan 15 yoshgacha bo'lganlar davlat maktabi yoki xususiy maktablarda

ta'lim olishgan. Ular musiqa va gimnastika maktablari deyilgan. Ya'ni musiqa mashg'ulotlarida musiqa, raqs, o'qish-yozish bilan, gimnastika mashg'ulotlarida esa kurash bilan palestralarda shug'ullanganlar. 12-16 yoshdan boshlab birinchi o'ringa gimnastika mashg'ulotlari qo'yilgan. 16 yoshdan yaxshi ta'minlangan ota-onalar o'z farzandlarini gimnaziyalarga berishgan.

Afinada davlat hisobida uch xil gimnaziya: Akademiya, Litsey va Kinosarg mavjud bo'lgan. Bu o'quv yurtlarida yoshlar jismoniy tarbiya bilan bir qatorda siyosatshunoslik, falsafa va adabiyot fanlari bo'yicha ham ta'lim olgan.

Afinada 18 yoshli yigitlar davlat harbiy tashkiloti - efebiyaga jalb etilgan. Ular ikki yil davomida harbiy xizmatni o'tagan. Efeblar birinchi yili, jismoniy tarbiya va harbiy tayyorgarlikdan o'tishgan. Ikkinchi yili esa qalqon va nayza bilan qurollanib, davlat chegarasini qo'riqlaganlar.

Qadimgi davrda jismoniy tarbiyaning pedagogik va ilmiy nazariyasi paydo bo'lgan. Qadimgi faylasuf olimlar - Platon, Aristotel va boshqalarning asarlarida ta'lim-tarbiya tizimidagi jismoniy tarbiyaga yuksak baho berilgan.

Platon (miloddan avvalgi 427-347-y.y.) Afina zodagonlari vakili, faylasuf-idealist, insonning ma'naviy va jismoniy sifatlari haqidagi nazariyaning asoschisidir. U Sparta tizimiga moyillik bildirib, harbiy-jismoniy tarbiyani aqliy tarbiya va ta'lim bilan qo'shib olib borishni ko'zda tutdi. Platon o'zining asarida shunday degan: «Yaxshi gimnastika ham oddiy bo'ladi, lekin eng avvalo, harbiy gimnastika bo'lishi lozim».

Aristotel (miloddan avvalgi 384-322-y.y.) o'z davrining yirik olim va faylasufi, Platonning o'quvchisi va Aleksandr Makedonskiyning ustози bo'lgan. Aristotel shakl va mazmun birligi haqidagi g'oyani ilgari surgan. Shu bilan birga borliqning rivojlanishini isbotlagan. Insonning ruhi va tanasi ajralmas holda bog'liq ekanligini tushuntirib bergan. Jismoniy tarbiyaning aqliy tarbiya bilan hamohangligini ta'kidlagan. Aristotel o'g'il bolalarni jismoniy jihatdan mustahkam qilib tarbiyalash tarafdori bo'lgan. U Platondan farqli o'laroq tarbiyada ko'proq ta'lim-tarbiyaga o'rin berishni, gimnastika mashqlari hajmini kamaytirishni tavsiya etgan. Chunki gimnastikada ko'proq harbiy jismoniy tarbiya ko'zda tutilgan va u bolalar uchun juda murakkab jarayon, deb hisoblagan.

Demokrit (miloddan avvalgi 460-370-y.y.) jismoniy mashqlar insonning shakllanishida muhim o'rin tutadi, ya'ni tabiiy holatni rivojlantirishda ustunroqdir, deb ta'lim bergan.

Sokrat (miloddan avvalgi 469-399-y.y.) aytishicha, mustahkam sogʻliq koʻpgina illatlardan saqlashga kafolatdir.

Gippokrat (miloddan avvalgi 460-375-y.y.) - qadimgi grek shifokori taʼbiri va taʼlimi boʻyicha, jismoniy mashqlar bilan shugʻullanish turli xil kasalliklarni oldini olish va davolashda muhim ahamiyatga egadir.

Qadimgi greklarda jismoniy tarbiya asosan gimnastika va agonistikadan iborat boʻlgan. Gimnastika umumiy jismoniy tarbiyada qoʻllanilgan. Agonistika tizimida esa maxsus tayyorgarlik va boshqa musobaqalarda qatnashish koʻzda tutilgan. Gimnastika maxsus tizim sifatida palestrika (kurash), orxestrika (raqs) va oʻyinlarni oʻz ichiga olgan. Palestrika pentatlon (besh kurash: yugurish, uzunlikka sakrash, nayza va lappak uloqtirish, kurash) va pankration (kurash va qoʻl jangi) dan iborat boʻlgan. Shuningdek, suzish, mushtlashish, otda yurish, kamondan oʻq otish va boshqa mashqlar ham kiritilgan. Orxestrika asosan musiqa joʻrligidagi raqlardan tashkil topgan. Oʻyinlar esa tayoqlar, gʻildiraklar, chavgon, toʻplar bilan gimnastika qilishdan iborat boʻlgan. Bu turlardan Olimpiya bayramlarida (agonlarda) koʻproq foydalanilgan.

Qadimgi Gretsiyada Olimpiya oʻyinlari kabi turli xil boshqa bayramlar ham oʻtkazish odat boʻlgan. Ulardan diqqatga sazovor boʻlganlari Delfiya shahrining atroflarida Appolonga bagʻishlanib oʻtkazilgan Pifiya oʻyinlaridir. Bunda musiqa, raqslar bilan birgalikda gimnastika oʻyinlari ham oʻtkazilgan. Ushbu oʻyinlar ohirida gʻoliblar lavr shohlaridan yasalgan gulchambar bilan taqdirlangan. Lekin Qadimgi Gretsiyaning shon-shuhratini koʻtarishda Olimpiya oʻyinlari alohida oʻringa ega boʻlgan.

Miloddan avvalgi IV asrdan boshlab Gretsiyadagi quldorlik tuzumi barham topa boshlagan, umummadaniyat va jismoniy madaniyatning oʻsishiga salbiy taʼsir koʻrsatgan. Avval Makedoniya, keyinchalik esa rimliklarning hukmronligi ostida Gretsiya mustamlakachilik zulmini boshidan kechirgan. Olimpiya oʻyinlarida greklarga mansub boʻlmagan fuqarolar, professional sportchilar qatnashishi odatga aylangan. Lekin xristian dinining kengayishi va rivojlanishi boshqa xudolar shaʼniga bagʻishlab oʻtkazilayotgan bayramlarga barham bergan. Shular qatorida Olimpiya oʻyinlarini oʻtkazish ham toʻxtatilgan.

Milodiy 394 yilda Rim Imperatori Feodosiy I xristian dinining keng yoyilishi tufayli Olimpiya oʻyinlarini oʻtkazishni taqiqlagan. Bundan 32 yil oʻtgach esa Feodosiy II barcha yodgorliklar va Olimpiya shahridagi muqaddas joylarni buzishga farmon bergan. Keyin esa katta suv toshqinlari va zil-zilalar natijasida shahar vayron bolgan. Natijada, marosimlar va Olimpiya oʻyinlari nomi butunlay unitilgan.

Qadimgi Rimda jismoniy tarbiya. Rim davlatining vujudga kelishi miloddan avvalgi VIII-VI asrlarga to'g'ri keladi. Rim jamiyati bu davr mobaynida shohlar davri, respublika davri va imperatorlik davrlarining rivojlanish bosqichini bosib o'tgan.

Rim podsholari davrida turli xil marosimlar suvoriylar, labirintlarda musobaqa o'tkazishgan, ular «troyan o'yinlari» deb tarixda qolgan. Bu o'yinlar asosan rimlik patrisiylar (zodagonlar) uchun ahamiyatli bo'lgan. Qo'sh g'ildirakli aravada poyga, turli xil harbiy raqslar, nayza uloqtirish, kurash va boshqa mashqlar ham keng tarqalgan. Bu quldorlik jamiyati tuzumining harbiy-jismoniy faoliyatida muhim o'rin egallagan. Shu sababdan ham, jismoniy tarbiya tizimi quldorlar harbiy qudratini mustahkamlash vazifasini o'tagan.

Rim respublika sifatida mavjud bo'lib, harbiy-siyosiy tizim tarkib topgan. Shu tufayli hokimiyat harbiy xizmat faoliyatidagi kishilar qo'lida bo'lgan. Har bir fuqaro harbiy xizmatni o'tashi majburiy ravishda o'zini harbiylik faoliyatiga tayyorlashi zarur edi. Shuning uchun maxsus tarbiya muassasalari tashkil etilgan. Bu yerdagi tarbiya tizimining qadimgi Gretsiyadagidan farqi shundaki, ularda beriladigan tarbiya xususiyatlariga mos kelgan.

Rimlik yigitlar harbiy xizmatga birmuncha ilgari - oilada, o'z tengdoshlari orasida tayyorlangan. Jismoniy mashqlar va o'yinlar bunda asosiy vosita sifatida xizmat qilgan. Yigitlar 16-17 yil harbiy xizmatda bo'lganlar. Bu davrda uzoq yurishlar va harbiy-jismoniy tayyorgarlik ishlarini bajarganlar. Bu tartib miloddan avvalgi II asrgacha davom etib, professionallikka asoslangan harbiy armiya tashkil topishi davrigacha saqlanib qolgan. Jismoniy mashqlar, o'yinlar, turli musobaqalar qadimgi rimliklarning hayotiga singib ketgan. To'p bilan o'ynaladigan har xil o'yinlar ommalashgan. Ular patrisiy (aslzodalar) va plebeylar (oddiy fuqarolar) orasida keng tarqalgan edi.

Miloddan avvalgi IV va III asrlarda sirk tomoshalari rivojlanib, maxsus inshootlar paydo bo'lgan. Aslzodalar uchun eng qulay va ommaviy sirk o'yinlari asosiy jismoniy tarbiya vositasi va tizimini tashkil etgan. Chunki sirkda turli xil attraksionlar, kulgili-hajviy va murakkab jismoniy mashqlar namoyish etilgan.

Miloddan avvalgi IV asrdan boshlab har 10 yilda bir marotaba o'tkaziladigan yirik musobaqalar an'anaga aylangan. Bunda kurash, yugurish, mushtlashish kabi turlar o'rin egallagan. Uning dasturidagi qo'sh g'ildirakli aravada poyga eng qiziqarli o'yin bo'lgan.

Qadimgi Gretsiya va Rimning o‘zaro aloqalari tufayli Rimga jismoniy tarbiya vositalari ham kirib kelgan. Miloddan avvalgi II asrda ba’zi rimlik faollar yunonlarning jismoniy tarbiya tizimidagi turlar va usullarni o‘zlariga tatbiq etishga harakat qildilar. Miloddan avvalgi 80-yillarda Gretsiya Rim tomonidan bosib olingan. Shu davrda imperator bo‘lgan Sulla Olimpiya o‘yinlarini Rimga ko‘chirishga uringan. Imperator Sullaning buyrug‘iga binoan Olimpiya o‘yinlari Rimda o‘tkazilishi kerak edi. Lekin bu holat rimliklar tomonidan ma’qullanmagan. Shu sababdan, miloddan avvalgi 76-yildagi o‘yinlar Olimpiya shahrida tashkil etilgan. Rimda bu o‘yinlarning qismlari turli bayramlarda takrorlangan.

Miloddan avvalgi II asrda vujudga kelgan yangi o‘yinlardan diqqatga sazovori gladiatorlar jangi bo‘lib, keyinchalik Rim tomoshalarining asosiy qismiga aylangan. Bunda avvallari sirk o‘yinlarida qilichbozlik san’atini yaxshi egallagan qullardan foydalanganlar.

Miloddan avvalgi I asrga kelib Rimda gladiatorlar tayyorlovchi maxsus maktablar tashkil etilgan. Ular davlatga yoki shaxsiy kishilarga tegishli bo‘lgan. Maktablarga gunohkor bo‘lgan va hukm qilingan qullar tanlab olingan. Eng katta maktab Kapue shahrida bo‘lib, o‘z vaqtida bu yerda Spartak ham ta’lim olgan. Ularga asosan qilichbozlik san’ati o‘rgatilgan va sirklarda namoyish etilgan. Qilichbozlik jangida omon qolgan gladiatorlar yana o‘z maktablariga qaytarilgan. Miloddan avvalgi 74-71-yillarda qullar ahvolining nihoyatda yomonlashuvi Spartak rahbarligidagi qo‘zg‘olonga sabab bo‘lgan.

Miloddan avvalgi I asr oxiri va yangi eraning boshida Rimda imperatorlik vujudga kelgan. Bunda harbiy quldorlik hukmronligi o‘rnatilgan. Zodagonlar yengil kiyimda iliq suvlarda cho‘milish, uqalash qabul qilish, yengil gimnastika bilan mashg‘ul bo‘lganlar. Yoshlar aravalarda yurish, qilichbozlik bilan shug‘ullanib, «yuventlar» (yoshlar) tashkilotini tuzganlar. Yirik tomosha o‘yinlarini sirk, amfiteatrlarda tashkil qiluvchilar gladiatorlarning yirtqich hayvonlar (yo‘lbars, qoplon va h.k.) bilan olishuvini uyushtirganlar.

IV asrda Qadimgi Rimda xristian dini davlat tomonidan quvvatlangan. Cherkov ta’siri asta-sekin davlat va jamoa hayotining barcha sohalarini qamrab olgan. Shu sababli Rim an’analari inqirozga uchragan. Cherkov tizimi gladiatorlarning qonli janglari, sirk tomoshalariga qarshi chiqib, 404-yilda gladiatorlar tomoshalarini ta’qiqlagan.

Qadimgi Rimda jismoniy mashqlarning jismoniy rivojlanish va jamiyat uchun afzalliklari haqida ko‘p fikrlar bildirilgan. Shoir Yuvenal

she'rlarida ilk bor «Sog'lom tanda - sog' aql» g'oyasi ilgari surilgan va jahon xalqlarining shioriga aylangan.

Quldorlik tuzumi Qadimgi Gretsiya, Rim va boshqa davlatlarda rivoj topib, davlatchilik tizimi yuzaga kelgan. Zodagonlar va oddiy xalq o'zlariga xos o'yinlar, bayramlar uyushtirgan. Olimpiya o'yinlarini tashkil qilish, unda chaqqonlik, tezlik, kuchlilik va chidamlilik sifatlarini sinash amalga oshirilgan. Qullarni gladiatorlikka tayyorlash ishlari kuchaygan va maxsus maktablar tashkil etilgan. Xristian dinining paydo bo'lishi Qadimgi Gretsiya, Rim va boshqa davlatlarda Olimpiya o'yinlari, sirk tomoshalarida gladiatorlar tomoshalari ta'qiqlangan edi.

Xulosalar

- Jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi fani turli tarixiy davrlarda jismoniy tarbiya va olimpiya sporti rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini o'rganadi.
- Jismoniy tarbiya insoniyat madaniyatining muhim qismi sifatida qadimgi davrda vujudga kelgan.
- Jismoniy tarbiyaning vujudga kelishida qadimgi odamlarning mehnat faoliyati, ongining rivojlanishi, harakatlarga bo'lgan tabiiy ehtiyoji muhim ahamiyat kasb etgan.
- Quldorlik tuzumida jismoniy tarbiya harbiy xarakterga ega bo'lgan, harbiy-jismoniy tarbiya tizimlari va maxsus maktablar paydo bo'lgan.

O'RTA ASRLARDA JISMONIY TARBIYA

O'rta asrlarda chet el mamlakatlarida jismoniy tarbiyaning rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. yevropa davlatlarida feodallar, dehqonlar va shaharliklarning jismoniy tarbiyasi shakllangan. Ritsarlarni tarbiyalash tizimi paydo bo'lgan. Gumanistlarning jismoniy tarbiya to'g'risidagi pedagogik fikrlari muhim ahamiyat kasb etgan. O'rta asrlarda Osiyo, Amerika va Afrika mamlakatlarida jismoniy tarbiya an'anaviy xarakterga ega bo'lgan.

O'rta asr davri I-XVII asrlarga to'g'ri keladi. Bu davrda feodal tuzum G'arbiy va Sharqiy yevropa, Osiyo hamda Shimoliy Afrikada vujudga kelib, rivojlanib borgan. Markaziy Amerika, Avstraliya qit'alari, Osiyoning shimoliy hududlarida esa bu davrda ibtidoiy jamoa tuzumi yoki ilk quldorchilik tuzumi davom etgan. O'rta asrlar Osiyo, yevropa mamlakatlari va Afrika kabi bir qancha mamlakatlarda feodal ishlab chiqarish usuli hukmronlik qilgan davr edi. G'arbiy hamda Sharqiy yevropaning, Hindi-

Xitoyning ko'pgina davlatlari, Arab davlatlari, Turkiya, Yaponiya va boshqa davlatlar vujudga kelgan. O'rta Osiyo hududlarida ilgari paydo bo'lgan Xitoy, Hindiston, Eron kabi davlatlar ham rivojlangan. III-IV asrlarda Xitoyda, III-VII asrlarda Hindiston va O'rta Osiyo mamlakatlarida, Shimoliy Afrika va yevropada feodal munosabatlar vujudga kelgan. Ba'zi bir xalqlar quldorlik tuzumini chetlab, ibtidoiy jamoa tuzumidan feodal munosabatlarga o'tganlar.

O'rta asrlar jamiyatining asosiy tarkibini feodallar va dehqonlar tashkil etgan. Feodalizm davrida yer zodagon feodallarning mulki hisoblangan. Mehnat qurollari, mollar, xo'jalik imoratlari hukmron feodallarda ham, bevosita ishlab chiqaruvchilar - dehqonlarda ham, hunarmandlarda ham bor edi. Ular o'rtasida butun o'rta asrlar davomida qattiq sinfiy kurash olib borilgan. Bu kurash o'sha davrdagi ijtimoiy taraqqiyotning barcha sohalariga, shu jumladan, feodallar va xalq ommasining jismoniy tarbiyasiga ham hal qiluvchi ta'sir qilgan edi.

Cherkov feodal jamiyatining g'oyat reaksiyon kuchi bo'lib, xalq ijodiga, fanga qarshi kurash olib borgan. U antik madaniyat qoldiqlarini yo'q qilishga harakat qilgan. Cherkov xalqning jismoniy kamolotga, tomoshalarga intilishini majusiylilikning, antik diniy urf-odatlarining ko'rinishi deb bilgan. Cherkov oddiy xalqning jismoniy tarbiya, jismoniy mashqlar va harakatli o'yinlar bilan shug'ullanishiga qarshi bo'lgan. Ilk o'rta asr davrida cherkov feodallarning jismoniy tarbiyasiga ham salbiy munosabatda bo'lgan. Biroq salb yurishlari davrida ritsarlarning harbiy-jismoniy tayyorgarligiga bo'lgan o'z munosabatini o'zgartirgan. Bu vaqtlarda cherkov feodal aslzodalarning jismoniy tarbiyasini qo'llab-quvvatlagan va hatto bu tarbiyani ruhoniylar jamiyatiga olib kirgan edi. Cherkov xudoga va feodal tartiblarning mustahkamligiga bo'lgan e'tiqodni faqat butlar yordamida emas, balki qilich yordamida ham kiritishni quvvatlagan edi.

Feodallar jismoniy mashqlar bilan shug'ullanib, o'zlarini bosqinchilik urushlariga va dehqonlarning qo'zg'olonlarini bostirishga tayyorlab borganlar. Urush olib borishning yangi usuli va yangi harbiy-jismoniy tarbiya vositalari va usullarida ayrim o'zgarishlar sodir bo'lgan. Ritsarlarning butun tarbiyasi harbiy-jismoniy tayyorgarlikdan iborat edi. Ritsarlik turnirlari o'sha vaqtlarda o'ziga xos ko'ngil ochish vositasi emas, balki shu bilan ayni bir vaqtda, ritsarlarning harbiy-jismoniy jihatdan tayyorgarligini namoyish etuvchi ko'rik, nayza va qilichni ishlatish mahoratiga doir musobaqa edi.

Shaharliklar va dehqonlar o'rtasida o'tkaziladigan xalq jismoniy tarbiyasi xalq an'analari asosida amalga oshirilgan. Shaharliklar orasida yugurish, sakrash, tosh uloqtirish, og'irlikni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish, qilichbozlik, yoydan o'q otish, kurash va to'p o'ynash kabi jismoniy mashqlar keng tarqalgan. Ular bu mashqlar yuzasidan uyushtiriladigan musobaqalarni bayram kunlari o'tkazgan. Shaharliklar tomonidan qilichbozlik va o'q otish "birodarliklari" tashkil etilgan.

G'arbiy Yevropa davlatlarida barcha mehnatkashlar harbiy xizmatni o'tashga majbur bo'lgan erkin yer egalaridan iborat edi. Ular qirol yoki harbiy boshliq chaqirig'i bilan qurollangan holda etib kelishlari va harbiy yurishlarda qatnashish uchun tayyor bo'lishlari kerak edi.

Lekin harbiy ta'lim yaxshi tashkil etilmagan, chunki aholini harbiy va jismoniy jihatdan tayyorlashning uyushgan harbiy ta'lim tizimi shakllanmagan edi. Dehqonlar uchun harbiy jismoniy tarbiya faqat jangovar faoliyat uchungina emas, balki mehnat faoliyati uchun ham zarur bo'lgan. Bu davrda jismoniy tarbiyaning sinfiy xarakteri birinchi navbatda jismoniy tarbiyadan foydalanish maqsadlarida namoyon bo'lgan. Dehqonlar jismoniy tarbiyadan mehnat va jangovar faoliyatga tayyorlash vositalaridan biri sifatida, yuqori martabaga erishgan feodal aslzodalar esa o'z qudratini mustahkamlash vositasi sifatida foydalanganlar. Feodal aslzodalar o'zlarining harbiy jismoniy tarbiya tizimlarini yaratishda xalqning jismoniy mashqlar va o'yinlar sohasidagi ijodidan keng foydalanganlar.

O'rta asrlar davomida madaniyatning tarkibiy qismi sifatida jismoniy tarbiya va sport ham rivojlangan. Bir necha yuz yillar davomida katolik dini aqliy va jismoniy tarbiyaga salbiy ta'sir o'tkazib kelgan. Xristian dini ta'lim va tarbiya sohasida o'zining hukmronligini ustun qo'yib, bunda faqat ruhiyat va oxirat haqida ta'limot xalq ongiga singdirilgan. Dinning ta'siri natijasida maktablar va universitetlarda jismoniy tarbiyaga e'tibor berilmagan.

Ritsarlar tarbiya tizimi. Cherkov feodal tuzumiga yordam berish maqsadida ritsarlik tarbiya tizimini qo'llab-quvvatlagan. Salb yurishlaridagi ritsarlik faoliyatlarida jismoniy tayyorgarlikka ehtiyoj sezilib, ularni tayyorlashga e'tibor kuchaytirilgan va ritsarlik jismoniy tarbiya tizimi tashkil etilgan. Ritsarlarni tarbiyalashda otda yurish, qilichbozlik, ov qilish, suzish, kamondan o'q otish, shaxmat o'yini, she'r aytish kabilardan foydalanilgan.

Ritsarlar tayyorlash tizimining dastlabki bosqichida oddiy feodallar o'zlarining 7 yoshlik o'g'illarini senyor (boy feodal) qal'asiga yuborganlar. Bo'lajak ritsarlar qal'ada 7 yoshdan 14 yoshgacha paj xizmatini o'taganlar

va bunda zodagon, obro‘li feodal ayollar tarbiyasini olganlar. Bu davrda ularga kuchli va epchil bo‘lish uchun maxsus o‘qituvchilar yordamida kamon otish, tosh va nayza uloqtirish, sakrash, yugurish, suzish va otda yurish kabi mashqlar o‘rgatilgan. Ularga ov qilish, harbiy-jismoniy mashqlarni bajarish va ritsarlik odob qoidolari o‘rgatilgan.

Pajlik yoshida hosil qilingan malaka va ko‘nikmalar navbatdagi bosqichda, 14 yoshga yetgan pajlar qurolbardorlikka o‘tkazilgan. Ritsarlar tayyorlash tizimining ikkinchi bosqichida qurolbardorlar maxsus o‘qituvchilar rahbarligida asov otlarni minish, og‘ir temir qalqonlar kiygan holda va ularsiz uzoq masofalarga chopish, xandaqlardan va devorlardan sakrab o‘tish, qal’a devorlariga narvon bilan va narvonsiz chiqish, qurol bilan va qurolsiz suvda suzish, ov qilish, shaxmat o‘ynash o‘rgatilgan. Qurolbardorlikning oxirgi yillarida yoshlar qilichbozlik, nayza uloqtirish hamda to‘la asbob-aslahalari bilan otda yurishni mashq qilganlar. Qurolbardorlarning umumiy jismoniy va harbiy tayyorgarligi mukammal darajaga etgandan keyin, ya’ni ular 21 yoshga kirganlarida ritsarlik unvoni berilgan.

Ritsarlik tayyorgarligi - jismoniy kamolotning uchinchi bosqichi - faqat yirik senyorlar uchun mo‘ljallangan. Bu bosqichda guruh ta’limi emas, balki individual ta’lim ustun turar edi. Qal’alarga maxsus o‘qituvchilar, qilichbozlik ustalari va mutaxassislar taklif etilgan.

Bunday tarbiya tizimi natijasida ritsarlar jismoniy jihatdan kuchli, epchil va matonatli kishilar bo‘lib, ular harbiy harakatlarning asosiy usullarini mukammal egallaganlar. Ular o‘zlarining doirasida ritsarlik odob-qoidolari degan axloqqa amal qilganlar. Ritsarlarning ko‘pchiligi uchun jismoniy mashq mashg‘ulotlari ko‘ngil ochish vositasiga aylangan yoki turnirda ishtirok etish vositasi sifatida xizmat qilgan.

Ritsarlarning harbiy-jismoniy tayyorgarligini sinash maqsadida ritsarlar turniri o‘tkazilgan. Turnirlar ommaviy tusda va yakkama-yakka bellashuvlar shaklida tashkil etilgan. Turnirlarni tashkil qilish, asosan, jangdagi g‘alaba, ritsarning uylanishi, oilada o‘g‘il tug‘ilishi, yirik feodalning tug‘ilgan kuni va boshqa sabablar bilan bog‘liq bo‘lgan. Yakka bellashuvda ritsarlar «qirolga hayot, ayolga qalb baxsh etish va o‘ziga shon-shuhrat keltirish» uchun qasamyod qilganlar. Ritsarlarning turnirlari ritsarlar harbiy sport musobaqalarining o‘ziga xos shaklidan iborat edi. Ularda feodal aslzodalar harbiy-jismoniy tayyorgarligining yakuniy natijalari namoyish qilingan.

Turnirlar Fransiya, Germaniya, Angliya, Chexiya, Polsha va Ispaniyada salb yurishlari davrida ayniqsa ravnaq topgan. Turnirlar o‘z

taraqqiyotida ikki bosqichni bosib o'tgan: birinchi bosqich - harbiy o'yinlar bo'lib, bunda turnirlar namunali ommaviy xarakterga ega bo'lgan va "buxurdlar" deb atalgan; ikkinchi bosqich ritsarlarning yakka olishuvi bo'lib, "jut" yoki "t'ost" deb atalgan.

Ommaviy turnirlar "buxurdlar" keng katta maydonlarda o'tkazilgan va biror harbiy harakat manzarasini eslatgan. Keyinchalik ommaviy turnirlar cheklangan maydonda, ma'lum vaqt, qoida va tartibga asoslanib o'tkazilgan. So'ng ommaviy turnirlar jut yoki t'ost turnirlari shaklini olgan.

T'ost turnirlari XII asrda yakkama-yakka olishuvning ancha aniq shakli sifatida paydo bo'lgan. XIII asrda ular turnirning asosiy qismiga kiritilgan va ritsarlar doirasida juda keng tarqalgan. Poyga va nayza bilan harakat qilish jut yoki t'ostda – og'ir aslaxa bilan qurollangan ritsarlarning yakkama-yakka olishuvida asosiy mashqlardan edi. Belgilangan qoidaga muvofiq, chopib kelayotgan otning ustida turib, nayza zarbi bilan raqibini egar ustidan uchirib yuborish lozim edi.

Turnirlar maxsus maydonlarda - poyga va boshqa musobaqalar maydonlarida o'tkazilgan. Dastlabki turnirlar vaqtida qal'a va shaharlar yaqinidagi atrofi o'ralmagan joylar ana shunday maydonlar vazifasini o'tagan. XII asrdan boshlab maxsus maydonlarning hajmi ma'lum bir tartibga solingan. XIV asrda turnir ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlash maqsadida maydonlar to'siqlar bilan to'sib qo'yilgan. Raqiblar ana shu to'siqlar bo'ylab bir-birlariga qarshi harakat qilganlar. Shunday yakkama-yakka olishuvlardagi jang san'ati uchi to'mtoq nayza bilan kuchli va aniq zarba berishdan iborat bo'lgan.

Qurollangan ikki guruhning olishuvidan iborat bo'lgan ommaviy turnirlar ancha jiddiy ahamiyatga ega edi. Otryadlar maydon chekkasidagi arqon bilan to'sib qo'yilgan joyda saf tortib tizilishar edi. Signalga muvofiq, arqon uzib tashlanar va guruhlar bir-biriga qarshi hujumga o'tar edilar. O'z shlemini yo'qotgan va otdan urib tushirilgan ritsarlar safdan chiqarilgan. Eng kam zarar ko'rgan guruh turnirda g'olib chiqqan. Turnirda alohida ajralgan ishtirokchilar xonimlar qo'lidan qimmatbaho mukofot va sovg'a olganlar.

XIV asrdan boshlab o'q otadigan qurol paydo bo'lishi bilan otliq ritsarlar va ritsarlik turnirlari barham topgan. Turnirlar feodal zodagonlar uchun tomoshalarga aylanib, kambag'allashgan kichik ritsarlar turnirlardan boyish manbai sifatida foydalanganlar. O'yin va tamoshalar feodallarning, ayniqsa, ularni bolalarining harbiy-jismoniy tarbiyasida katta o'rin tutgan. O'g'il bolalar va yigitlar ixtiyorida yog'och otlar, arg'imchoqlar, shag'al toshlar bo'lgan. Bolalar va yigitlar uchun qal'alar qurilgan va ularga hujum

qilib, bosib olishni mashq qilganlar. Musobaqa o'yinlari feodallarning tarbiyasida katta ahamiyatga ega edi.

Musobaqa o'yinlarini ikki guruhga: harbiy va sport guruhlariga ajratish mumkin. Feodallarning eng ommaviy sport o'yini kichik koptok - hozirgi tennis koptogiga o'xshash koptok o'yini edi. Fransiyada bu o'yin «jyo de pom» deb atalgan. Bu o'yin uchun maxsus to'r, koptoklar, raketkalar tayyorlanib, maxsus bino «o'yin uyi» qurilgan. Katta to'p «sul» o'yini - futbol o'yinini eslatuvchi o'yin edi. Bu o'yin asosan xalq o'yini edi. Lekin qirol va uning atrofidagi aslzodalar undan hazar qilmas edilar.

Butun XV asr davomida hali turnirlar o'tkazib turildi, lekin endi kishilarning e'tibori turnir ishtirokchilarining mahorati va harbiy ta'limiga emas, balki kiyimlarining yaltirashiga hamda qurollarining chiroyligiga qaratilgan edi. 148-yilda so'nggi umumgerman turniri, 151-yilda esa oxirgi mahalliy turnirlar bo'lib o'tgan. Jangchi ritsarni tarbiyalashning qattiq tizimi asta-sekin unutilib borildi. Ritsarlik tarbiya tizimi o'rnida jentlmenlar tayyorlash tizimi vujudga kelgan.

Dehqonlarning jismoniy tarbiyasi. G'arbiy yevropa davlatlarida dehqonlarni ekspluatatsiya qilishning kuchayishi va ularni harbiy ishda qatnashishdan chetlashtirilishi xalq ommasi jismoniy tarbiyasiga g'oyat darajada salbiy ta'sir ko'rsatgan. Dehqonlarda ishdan bo'sh vaqt ancha qisqarib, jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish uchun zarur bo'lgan moddiy imkoniyatlar kamayib ketgan. Buning natijasida o'yinlar, raqslar va turli mashqlarni o'z ichiga olgan musobaqa turlari bilan nishonlanadigan ko'pgina eski xalq bayramlari unutildi. Biroq dehqonlar o'zlarining og'ir va huquqsiz ahvollariga qaramasdan, ilgarigi davrlardagi an'anaviy jismoniy mashqlarni saqlab qolishga harakat qilganlar.

XIV-XV asrlardagi rasmlarda dehqonlarning otda chopishi, raqslari, ularning yugurishga, kurashga va langar cho'pga tirmashib chiqishga doir musobaqalari aks ettirilgan. Germaniyada yerga tashlab qo'yilgan shamshir atrofida raqsga tushish juda ommalashgan edi. yevropaning shimoliy hududlarida, jumladan, Skandinaviyada chang'ida yurish va konki uchish ancha keng qo'llangan. Fransiyada to'p bilan o'ynaladigan o'yinlar mashhur edi. «Sul» o'yinida ko'pincha aksari qishloqlarning aholisi ishtirok etgan.

Xalq hayotida saqlanib qolgan o'yin va mashqlar dehqonlarda mehnat qilish va feodallarga qarshi kurashish uchun zarur bo'lgan ma'naviy va jismoniy fazilatlarning tarbiyalanishiga imkon bergan.

Feodallarga qarshi chiqadigan xalq lashkarini tayyorlashda jismoniy mashqlar katta o'rin egallagan. Yomon qurollangan piyoda dehqonlar

sovutga o'ralib olgan otliq ritsarlarga qarshi jang qilishga majbur bo'lganlar. G'alayonchilar, birinchi navbatda ritsarlarni otdan urib tushirar edilar. Buning uchun esa ular otliqlarni arqon bilan o'rar yoki otlarning oyog'ini jarohatlar edilar. Piyoda ritsarlar beso'naqay bo'lib, qo'zg'olonchilar ularni to'qmoq gurzi va toshlar bilan urar edilar. Bu usullar ularga o'zlarining dushmaniga jiddiy talofat etkazish imkonini bergan. Feodallar va din peshvolari jismoniy mashqlar va xalq o'yinlariga qarshi edi. Shunga qaramasdan, xalq qadimgi o'yinlar va jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishni, an'anaviy bayram va marosimlarda ularni qo'llashni davom ettirgan. Dehqonlar orasida kurash, tosh uloqtirish, yugurish, tayoqlar bilan qilichbozlik, konkida uchish, otda poyga, to'p bilan o'yin, chim ustida xokkey, chang'ida yurish kabi turlar keng tarqalgan.

XIV asrda Shveytsariyada 16-18 yoshdagi o'smirlar o'rtasida yugurish, sakrash, kurash, nayza uloqtirish, tayoqlarda qilichbozlik kabi mashq turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazilgan.

XV asrda yevropa davlatlarida dehqon va hunarmandlar katolik dini va feodallarga qarshi g'alayon va qo'zg'alonlarida jismoniy mashqlardan harbiy maqsadda samarali foydalanganlar.

Dehqonlarning mehnati feodal madaniyatining moddiy asosi edi. Feodallar, quldorlardan farqli ravishda dehqonlarning jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishini rasman ta'qiqlamagan. Biroq tinkani qurituvchi kundalik mehnat dehqonlarning butun kuchini olar edi. Ularning tomoshalar, jismoniy mashqlar uchun vaqti ham, kuchi ham etmas edi. Cherkov xalqning jismoniy mashqlariga qarshi edi. Shu sababli, cherkov xalq orasida inson o'z tanasi haqida g'amxo'rlik qilishi gunoh ekanligi to'g'risidagi g'oyani tarqatib, o'zini tiyishni va tarki dunyo qilib hayot kechirishni targ'ib qilgan. Biroq dehqonlar o'zlarining muhitlarida qadimdan rivojlanib kelayotgan jismoniy mashq va o'yinlarni mehnat faoliyatiga, feodallarga qarshi kurashga tayyorlash, o'z qishloqlarini himoya qilish vositalaridan biri sifatida saqlab qolganlar.

Shaharliklarning jismoniy tarbiyasi. O'rta asrda shaharlarning ko'payishi xalq jismoniy madaniyati yangi shakllarining rivojlanishiga olib kelgan. Shahar hunarmandlari, mehnatkashlari shaharni himoya qilish maqsadida qilichbozlik va o'q otish bo'yicha «birodarlik» jamiyatini tuzganlar. Bunday faoliyatlar Fransiya, Italiya, Germaniya, Belgiya, Shveytsariya kabi davlatlarda namunali bo'lgan. Shu asosda turli xil o'yinlar va ko'ngilochar tadbirlar ham tashkil qilingan. Angliyaning maydonlari va keng ko'chalarida "sul" o'yini ommaviy ravishda o'tkazilib,

tomoshabinlarni jalb etgan. Shahardagi ommaviy sayllarda akrobatika, kurash, mushtlashish kabi o'yin-mashqlar namoyish etilgan.

XV-XVI asrlarda shahar zodagonlari kichik doiraga o'q otish va qilichbozlik bo'yicha tuzgan «birodarlik» jamiyatlari mustahkamlana borgan. Shahardagi boylar jismoniy mashqlar va o'yinlar o'tkazish uchun maxsus joylar, moslamalar qurilgan. Bunda asosan tennis, golf, kriketga katta e'tibor berilgan.

Shaharliklar feodallarga qarshi kurashda o'zlarining qo'lida bo'lgan barcha vositalardan, jumladan jismoniy tarbiyadan ham foydalanganlar. Jismoniy tarbiyaning asosini xalq jismoniy mashqlari va o'yinlari tashkil etgan edi. Sex ishlab chiqarish uyushmalari ritsarlarning hujumi vaqtida piyoda askarlar guruhiga aylanib, shahar lashkarlarini tashkil etganlar va feodal otliq askarlariga qarshi kurash olib borganlar. Keyinroq shaharlarda maxsus yoy otuvchilar hamda qilichbozlik va nayzabozlik birlashmalari vujudga kelib, ular birodarlik birlashmalari deb nom olgan. Qilichbozlar birodarliklariga nayzabozlik, qilichbozlik va oybolta irg'itishga o'rgatilar va mashq qilingan edi. Bu yerda qurol bilan zarba berish va zarbani qaytarish usullari, qurolsiz otliq askarning qurolli otliq askarga qarshi kurash usullari o'rgatilgan. Qilichbozlik birodarliklari ishtirok etishni xohlagan barcha shaharliklar o'rtasida ochiq musobaqalar o'tkazar edi. Yoy otuvchilarning birodarlik uyushmalarida shaharliklarga kamalak va kamondan, keyinchalik esa, o'q otadigan quroldan otishga o'rgatilgan edi. Yoy yoki kamon otish vaqtida masofa 125-150 qadamni tashkil etgan. O'q otadigan qurol paydo bo'lgan vaqtda otish masofasi ancha kam o'zgardi, chunki dastlabki multiqlar hali takomillashmagan edi. Xalq bayramlari dasturiga qilichbozlik va o'q otish musobaqalaridan tashqari, odatda, yugurish, sakrash, kurash, poyga va eshkak eshish bo'yicha poyga qilishga doir musobaqalar ham kiritilgan edi.

Qirollar mahalliy feodal ritsarlarga qarshi kurashda shahar lashkarining harbiy qudratiga tayangan va shuning uchun shaharliklarning harbiy-jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishda shaharlarni qo'llab-quvvatlar edi. Shaharlarda kamalak otish odatini rag'batlantirish yuzasidan qirollarning ko'p sonli farmoyishlari chiqarilgan edi. Qirollar shaharliklarni bevosita harbiy tayyorgarlikdan chalg'itadigan o'yinlarnigina ta'qiqlagan edilar. Shaharliklar hayotida to'p bilan o'ynaladigan turli xalq o'yinlari keng tarqalgan edi. Ingliz shaharlari ko'chalarida futbol o'ynalar edi. Fransiyada «kross» va «jyo de pom» singari o'yinlar juda ommalashgan edi. Shaharlar katta bo'lmaguncha, barcha o'yinlar va musobaqalar shahardan tashqaridagi yaylovlarda o'tkazilgan edi. Biroq keyinchalik shaharlar o'sib,

o'yinlar shahar ko'chalarida o'tkazila boshlandi. Shahar zodagonlari bu o'yinlarni ta'qiqlash uchun harakat qilganlar. Masalan, 1314-yilda London savdogarlari iltimosi bilan ingliz qiroli Eduard II shahar ichida katta to'p bilan o'ynaladigan o'yinlarni tasodifiy tomoshabinlar, yo'lovchilar va hatto imoratlarni uchun xavfli, deb ta'qiqlagan.

Fransiyada «Jyo de pom» o'yinidagi o'zgarishlar shahar sharoitlarining o'yinlar taraqqiy etishiga bo'lgan ta'sirini yaqqol ko'rsatadi. «Jyo de pom» o'yini har xil joydalarida - ritsarlik qal'alarida, shahar qal'alari yonida, cherkov maydonlarida - o'ynalgan edi. Keyin esa «jyo de pom» o'yini uchun atrofi yopilgan maxsus maydonlar qurilgan. XIV asr oxirida Fransiyada bu o'yin uchun hatto maxsus binolar ham qurilgan.

Angliyada futbol o'yini ham taxminan xuddi shunday taraqqiy etdi. Ilgarigi vaqtlarda bu o'yin dehqonlar o'yini edi. Hosil yig'ib olingandan keyin qo'shni qishloq dehqonlari hosili o'rib olingan dalalarda to'p bilan o'ynar edilar. Shaharliklar markaziy bozor maydonida yoki ko'chalarda futbol o'ynar edilar. Bu esa ko'pincha tartibsizlikka, shahardagi harakatning buzilishiga olib kelgan edi. Shuning uchun o'ynaladigan joy va o'yinchilar sonini cheklovchi qoidalar yaratilgan. O'rta asr shaharlarida akrobatlar va ayniqsa dorbozlarning chiqishlari juda ham ommalashgan edi. Ularning ko'pgina mashqlari, masalan, osilgan holatdan tiralib gavgani ko'tarish va turli-tuman aylanma harakatlar, keyinchalik langar cho'pga - turnikning timsoliga o'tkazilgan. Akrobatika mashqlaridan shaharliklar ichida keng ommalashgan turi piramida tuzish edi. Akrobatlar turli murakkab sakrashlarni ham bajarganlar.

O'rta asr universitetlarining o'quv dasturlarida jismoniy tarbiyaning yo'qligi talabalar orasida jismoniy mashqlarning tarqalishiga halaqit bermadi. Ko'pgina talabalar yoy otish va qilichbozlik uyushmalariga kirar edilar. Talabalar o'rtasida ko'pincha kurash va mushtlashish musobaqalari uyushtirilgan. Talabalarning klublarida qilichbozlik, yog'och otda chavandozlik qilish va akrobatika mashqlari ham o'tkazilgan edi.

So'nggi o'rta asr davrida shaharliklar ommasi bir-biridan keskin farq qiluvchi uch guruhdan: patritsiylar, byurgerlar va plebeylar qatlamidan iborat edi. Patritsiylar va byurgerlar shaharlarning xo'jayinlari bo'lgan. Shaharlarda aslzodalar jismoniy madaniyatining ravnaq topish jarayoni va keng xalq ommasi jismoniy tarbiyasining nisbatan tushkunligi sodir bo'lmoqda edi.

XV asrda o'qchi uyushmalar shahar patritsiylarining harbiy, sport va politsiya xizmatining markaziga aylangan edi. Patritsiylar kamondan va pistoletdan o'q otish uchun maxsus uylar qurib, shahar va shaharlararo otish

musobaqalari o'tkazganlar. Qilichbozlar birodarliklari ham sex aslzodalarining tashkilotiga aylanib qoldi. Bu tashkilotlarga kirish uchun nafaqat qilichbozlik san'atidan sinovdan o'tish, balki shunga muvofiq mulkga ham ega bo'lish lozim edi.

XVI asrning oxirlariga kelib otish va qilichbozlik mashg'ulotlari shahar aslzodalarining foydali va ko'ngilli tomoshalaridan biriga aylangan. Shahar bayramlari professional dorbozlar, harakatli o'yinlar, raqslar bilan to'ldirib borilgan. Patritsiyan yoshlari raqslarga tushish, to'p o'ynash, otda yurish, ov qilish va usti yopiq hovuzlarda cho'milishga qiziqar edilar. Byurgerlar o'z imtiyozlarini himoya qilib, mehnatkashlarning qilichbozlik uyushmalari, qilichbozlar birodarliklarida qatnashishlariga yo'l qo'ymas edilar.

O'rta asrlarda o'q otish qurollarining kashf etilishi ritsarlik tarbiya tizimi barham topishining muhim sabablaridan biridir. Shahar va qishloq aholisi o'rtasida jismoniy mashqlar turli xil o'yinlar bilan ommaviy shug'ullanish vaziyati yuzaga kelgan edi. Shahar va qishloqlarda o'ziga xos bo'lgan an'analar, bayramlar, katta ziyofatlar uyushtirib, kurash, mushtlashish va boshqa mashq va o'yinlarni tashkil etish keng rivojlangan.

Osiyo, Afrika va Amerika qit'alarida jismoniy tarbiya. Osiyo, Amerika va Shimoliy Afrika mamalakatlarida qadimgi an'analarning uzoq saqlanishi bu hududlarda feodal tuzumi va jismoniy madaniyatning sekin rivojlanishiga sabab bo'lgan.

Hindiston. O'rta asrlarda qadimgi jismoniy madaniyat tajribalari Hindistonda keng tarqalgan. Bunda kurash, kamondan o'q otish, yugurish, ot o'yinlaridan foydalanildi. Milliy raqslar bilan birgalikda xatxa-yoga, marosim o'yinlari va boshqa mashqlar ommalashgan.

Xitoy. Dehqonlarning «sariq ro'mollilar» deb nom olgan qo'zg'olonlari III-VI asrlarda davom etib kelgan. Hukmdorlar aholidan qurollarni yig'ib olgan va ularni ishlatishni ta'qiqlagan edi. Shu sababli xalq orasida qurolsiz jang usullari avjiga chiqqan. VII asrda Xitoy ushu gimnastikasi tez rivoj topdi. Bunda qo'l va oyoqlarni ishlatib jang qilish, kaft va uning qirralari bilan urish amalga oshirilgan. Min sulolasi hukmronligi davrida ushu keng rivojlangan edi. Unda 20 xildan ortiq qurollar va tayoqlar qo'llanilgan. Lekin o'q otish qurollarining paydo bo'lishi bu turlar taraqqiyotini ancha pasaytirgan edi. Shunga qaramasdan, ushu mashqlaridan davolash maqsadida foydalanish davom etgan. Xitoyda ot ustida chavgon va hindlarga xos xatxa-yoga bo'yicha musobaqalar o'tkazilib turilgan.

Yaponiya. O'rta asrlarda Yaponiyada jismoniy madaniyatning rivojlanishi Samuraylar institutining tashkil etilishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Samuraylar kichik yer egalarining harbiy-feodal tabaqasi bo'lib, ularning jismoniy tarbiya tizimi xilma-xil kurash turlari: sumo, jiu-jitsu va karate, kendo - bir yoki ikkita qilich bilan jang qilish san'ati, noginata - nayza bilan kurashish, piyoda va otda yugurishda kamondan o'q otish, marosim bellashuvlar, turli xil to'p o'yinlari kabi mashqlardan iborat bo'lgan.

Markaziy Amerika xalqlarining jismoniy tarbiyasi. yevropaliklar mustamlaka qilib olgan davrlargacha bu mintaqada inklar, mayya va atsteklar davlatlari mavjud bo'lgan. XII asrlarda bu mamlakatlarda ma'lum darajada jismoniy tarbiya tizimi mavjud bo'lgan. Bunda davlat miqyosida va oila sharoitida tarbiya berish amalga oshirilgan.

Maktablarda o'yinlar va boshqa jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishgan. Kamondan o'q otish, tayoqlarni uloqtirish, qilich va qalqon bilan kurash kabi harbiy-jismoniy tayyorgarlik amalga oshirilgan. Inklar va atsteklarda uzoq masofalarga yugurish hayotiy ehtiyoj bo'lib hisoblangan. Ko'pchilik o'yinlar va mashqlar bu xalqlarning diniy marosimlari, urf-odatlar bilan bog'liq bo'lgan. Shuningdek, qabilalararo o'yinlar, diniy bayramlar, tantanalar, atletik musobaqalar tashkil etilgan. Butun jismoniy tarbiya tizimi aborigen xalqlarning mehnat, harbiy va hayotiy turmushida katta o'rin tutgan.

yevropaliklarning bosqinchilik, talon-taroj qilish, o'ldirish, majburlash kabi harakatlari Amerika xalqlarining jismoniy madaniyat tizimi rivojlanishiga salbiy ta'sir etgan.

Afrika mintaqasidagi xalqlarning jismoniy tarbiyasi. O'rta asrlarda Afrika xalqlari orasida mehnat, harbiy ishlar va ijtimoiy turmush orqali jismoniy madaniyat shakllari belgilangan. Jismoniy tarbiya oilada, ovchilar tomonidan qabilada va «xudo»lar uyida berilgan. Ko'pincha musobaqalashish shaklida amalga oshirilgan. Bunda kamondan o'q otish va tayoqlarni mo'ljalga tekkizish, ustunga kim o'zarga tirmashib chiqish kabilar qo'llanilgan. Raqslar bilan birgalikda harbiy mashqlar qo'shib o'rgatilgan.

Yoshlarni harbiy jihatdan tayyorlash maqsadida oilada yoki «xudo»larning uylarida qabila, urug' boshliqlari rahbarligida turli xil an'anaviy marosimlar tashkil etilgan. Harbiy-jismoniy tayyorgarlikda kurash, nayza va lappak uloqtirishdan keng foydalanilgan. O'g'il va qizlarni tarbiyalash tizimida tamtam sadolari ostidagi an'anaviy raqslar, turli harakatli o'yinlar, akrobatik mashqlar asosiy vosita sifatida xizmat qilgan.

An'anaviy marosimlarda kurash, chidamlilik, epchillik, jasurlikni tarbiyalovchi mashq turlaridan iborat musobaqalar tashkil etilgan. Bu, o'z navbatida, xalqlarning jipsligi, inoqligi, ahilligini ta'minlashga xizmat qilgan. Bosqinchilik va mustamlakachilik ta'yiql Afrikada milliy jismoniy madaniyatning ancha susayishiga sabab bo'lgan.

Gumanistlarning jismoniy tarbiya to'g'risida ta'limoti. XVI va XVII asrlarda G'arbiy yevropa feodal ishlab chiqarish usuli hali hukmron edi. Bu davrda taraqqiy etishni boshlagan fan va texnika ishlab chiqarishni kengaytirishga yordam bergan, texnika esa olimlar qo'liga juda ko'p sonli yangi faktlarni berib, bu faktlar fanni boyitgan. O'rta asrlarda dengizda suzish ehtiyoji natijasida kemasozlik taraqqiy etgan, ispanlar, gollandiyaliklar, inglizlar Shimoliy va Janubiy Amerikada ko'pgina geografik kashfiyotlar qilganlar. Poroxning kashf etilishi o'q otadigan qurolning vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Tibbiyot ham jadal sur'atlar bilan taraqqiy etib borgan edi.

Tabiatshunoslik sohasida inson faoliyatini o'rganishga doir kashfiyotlar qilingan. Leonardo da Vinchi (1452-1519) odam gavdasining mutanosibligi va uning harakati mexanikasini o'rgangan.

Gumanistlar o'rta asr ilohiy qarashlariga qarama-qarshi o'laroq, inson shaxsini ulug'ladilar, insonga, uning kuch va qobiliyatiga ishonch bilan qaradilar. Insonga bo'lgan qarashlardagi bunday o'zgarish odatda «gumanizm» - insonparvarlik tushunchasi bilan bog'langan. So'nggi o'rta asr davridagi gumanizm ikki asosiy manbadan: qadimgi xalqlar madaniyati va xalq ijodidan foydalangan. Biroq ular xalq ijodidan kam foydalanganlar, shuning uchun so'nggi o'rta asr davrining gumanizmi asosan qadimgi dunyoda yaratilgan qadriyatlarni tiklashdan iborat edi.

Gumanistlar o'rta asrdagi quruq pedagogikaga qarama-qarshi o'laroq, kishining faqat aqlinigina emas, balki tanasini ham tarbiyalashga qaratilgan yangi pedagogikani ilgari surganlar. Ular o'z hukmronligini o'rnatish, uzoq muddatli sayohatlar qilish, yangi yerlar kashf etish, bu yangi yerlarga ko'chib kelgan xalqlarni talash va bo'ysundirishga qodir bo'lgan uddaburon, jismoniy jihatdan yetuk insonlarni tarbiyalashni istaganlar.

Vittorino da Feltr (1378-1446) Italiyada pedagogika sohasidagi dastlabki gumanistlardan biri bo'lgan. Hukmdorlar va saroy axli bolalarini tarbiyalash uchun maktab yaratgan. Vittorino da Feltr Mantue hukmdori va zodagonlarning bolalarini tarbiyalab, saroyda yangi turdagi maktab yaratgan va uning rahbari bo'lgan. Uning maktabida o'quvchilarning bilimga qiziqishi, aqliy va jismoniy havasi har tomonlama rag'batlantirilar edi. Bunda aqliy va jismoniy tarbiyaga alohida e'tibor berilib, yalqovlarni

ayovsiz jazolaganlar. Feltre bolalarni sof havoda o'ynatish, suvda suzish va turli jismoniy mashqlarni bajarishga odatlantirgan. O'quvchilarni erinchoqligi, beadablighi va manmanlighi uchun jazolagan edi. Quruq yodlash o'rnini ko'rsatma ta'lim usullari egallagan.

Vittorino da Feltre o'quvchilarning sog'ligi va jismoniy kamoloti to'g'risida ayniqsa ko'p g'amxo'rlik qilgan edi. Feltre o'quvchilarni sof havoda harakatli o'yinlar o'ynashga, suvda suzishga va jismoniy mashqlarni bajarishga odatlantirgan edi; bu esa o'quvchilarning jismoniy kuchini, epchilligini rivojlantirishga va chiroyli odob-axloqlarini tarbiyalashga yordam bergan. Uning maktabi o'quv rejasida o'yinlar, qilichbozlik, harbiy mashqlar, otda yurish va suvda suzish ko'zga ko'rinarli o'rinni egallagan edi.

Feltre o'quvchilarning axloqiy sifatlarini tarbiyalash to'g'risida ham gamxo'rlik qilib, ularda o'z qadrini bilish tuyg'usini, gigienaning elementar qoidalariga rioya qilish odatini va hokazolarni hosil qilar edi. Vittorino da Feltre maktabi oqsuyak ota-onalarning bolalarini tarbiyalash borasida ilgari tashlangan katta qadam edi.

Fransua Rable (1483-1553) fransuz yozuvchisi, o'z asarlarini lotin tilida emas, o'z ona tili – fransuz tilida yaratgan. Uning «Gargantuya va Pantagryuel» romani xalq orasida sevib o'qilgan. Unda dunyoni ilmiy anglash g'oyasi olg'a surilgan. Fransua Rable o'z g'oyalarini qadimgi yozuvchilarning asarlaridan ko'ra, ko'proq xalq ijodidan olgan edi. O'z asarlarida Rable cherkov xodimlari, aslzoda hukmdorlar kundalik hayotini hajviy tarzda ifodalagan. Rim, Jeneva va Sorbonna bir necha bor uni la'natlagan va har xil yo'llar bilan ta'qib qilgan edi. O'sha vaqtlarda Rablening asarlariga bo'lgan talab katta edi.

Fransua Rablening «Gargantuya va Pantagryuel» nomli romani ikki oy ichida shunchalik ko'p nusxada tarqalgan ediki, hatto tavrot o'n yil ichida shunchalik tarqalmagan edi. Bu roman barcha tillarga tarjima qilingan bo'lib, hozirga qadar qayta-qayta nashr etilib kelmoqda. Rable: «O'g'il bolaning o'z murabbiylari rahbarligida ilohiy kitoblarni o'rganganidan ko'ra, umuman, o'qimagani ma'qul, chunki ularning fani bema'nilik, ularning bilimdonligi esa batamom uydirmadir», - degan edi. Rable tarbiyada aniq tartib, ya'ni tozalik, ovqatlanish tartibi va jismoniy mashqlar bo'lishi shartligini ta'kidlagan.

Rable o'quvchilarni erkin fikrlashga va erkin harakat qilishga olib keladigan tarbiyani tavsiya qilgan. U tarbiya orqali inson shaxsining axloqiy, aqliy va jismoniy tomonlarini tarkib toptirishni istagan. Rable butun tarbiya va ta'limni o'quvchilar uchun yoqimli ifodalashni tavsiya

qilgan. Tarbiyalanuvchilar uchun tartib zarurligini, ularning maishiy hayoti uchun gigiena zarurligini, jismoniy mashqlarning aqliy mashg'ulotlar va ovqatlanish tartibi bilan birga olib borish kerakligini talab qilgan. U badanni yuvib turishni, massaj qilishni, terlagandan so'ng kiyimni almashtirishni; mashqlarni va jismoniy kuch me'yorini asta-sekin murakkablashtirib borishni tavsiya qilgan.

Rable faqat qadimgi mashqlarni emas, balki o'sha vaqtlarda shaharliklar va dehqonlar o'rtasida odat bo'lgan jismoniy mashqlardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar bergan. Tarbiyalanuvchilar yugurish, sakrash va irg'itish; kamondan, eski og'ir miltiq va zambarakdan otish; ko'krak bilan, xalqanchasiga, yon bilan suzish va suvga sho'ng'ish; nayza, qilichbozlik, shamshir, rapira, oy bolta, xanjar bilan shug'ullanish; otda yurish, arqonga, daraxtlarga va qoyalarga tirmashib chiqish bilan shug'ullanish; elkanli va eshkakli qayiqni boshqarish, ov qilish, kurash, shaxmat, yog'och otda gimnastika mashqlarini bajarish, gantellar yordamida mashq qilish; to'p o'ynash va raqs tushishlari lozim edi.

Rablening fikricha, uning hayoli bilan yaratilgan "Telem qal'asi" tarbiya muassasining namunasidir. Muassasaning nizomi: "Nimani xohlasang, shuni qil" degan tamoyildan iborat edi. Bu ishlab chiqarish tashkiloti emas, balki boylar uchun mo'ljallangan o'ziga xos o'quv-tarbiya muassasasi bo'lgan. Unda stadion, ippodrom, suzish uchun hovuz, uch pog'onali hammomlar, teatr, sayr qilish bog'i, to'p o'ynash uchun manejarlar, otxonalar, lochin xizmati va itxona bor edi. Rable o'z davrining ilg'or g'oyalari bilan bab-baravar qadam tashlab, gumanizm g'oyalarining o'rnatilishi uchun ko'p xizmat qilgan.

Ieronim Merkurialis (1530-1606) mashhur italyan gumanisti gimnastikaga doir oltita kitob yozgan. Dastlabki uch kitobi jismoniy mashqlar tarixini yoritishga, qolgan uch kitobi esa jismoniy mashqlarni tibbiy jihatdan tahlil qilishga bag'ishlangan. Merkurialis tibbiyotni davolash tibbiyoti va saqlovchi tibbiyot deb ikkiga ajratgan. Saqlovchi tibbiyotni buzuvchilikka va oziq-ovqat hamda sharobni ortiqcha iste'mol qilishga qarshi kurashga mo'ljalladi; bunday hollar zodagonlarning vakillariga muvofiq edi. Gimnastika va boshqa jismoniy mashqlarni davolovchi tibbiyot vositalari jumlasiga kiritgan.

Ieronim Merkurialis barcha mashqlarni haqiqiy (davolash), harbiy (hayotiy, zaruriy) va soxta (atletik) mashqlarga ajratgan edi. Merkurialis ayrim mashqlarning ahamiyatini baholab, ko'proq jismoniy kuch talab qiladigan mashqlarni salbiy tavsiflagan. U sog'lomlashtirish-gigiena jihatdan foyda berishi mumkin bo'lgan mashqlarni bajarishni tavsiya qilgan.

Merkurialis mushtlashishni inkor qilmagan, lekin yakkama-yakka mushtlashishni emas, balki kishining soyasi bilan mushtlashishni tavsiya qilgan, chunki kishining soyasi bilan mushtlashishi qattiq kuch ishlatishni talab qilmaydi. Merkurialis suvda suzishni emas, balki cho‘milishni va baliq ovini tavsiya qilgan. U jismoniy tarbiyaning musobaqa usulini foydali deb hisoblamagan va sportni inkor qilgan.

Merkurialisning xizmati shundan iboratki, u davolash-sog‘lomlashtiruvchi mashqlarini tiklagan va ularni tibbiyotning muhim vositalari sifatida himoya qilgan. U ko‘p kuch sarf qiluvchi mashqlarni to‘la inkor qilgan va asosan davolovchi jismoniy mashqlarni qo‘llab-quvvatlagan. Ieronim Merkurialis cherkov arboblarning saroy shifokori, imperator Maksimilian II ning shifokori bo‘lgan. U feodal aslzodalarning boshliqlariga ko‘rsatgan xizmatlari uchun ritsarlik unvoni bilan taqdirlangan edi.

Barcha gumanistlarning progressivligi shundaki, ular o‘rta asrning tarbiyasiga va tarkidunyochilik g‘oyalariga qarshi faol kurashdilar, inson shaxsining erkin kamol topishini quvvatladilar va jismoniy tarbiyani umumiy tarbiya tizimining ajralmas bir qismi sifatida ilgari surdilar. Lekin gumanistlarining aksariyati xalq to‘g‘risida emas, balki jamiyatning bir to‘da boshliqlari to‘g‘risida, xalqdan ajralgan va xalqni ekspluatatsiya qilgan kishilar haqida g‘amxo‘rlik qilganlar. Bu gumanistlar o‘zlarining barcha g‘ayratlarini cherkov obro‘yiga qarshi kurashga qaratib, jamiyatning konservativ kuchiga aylanganlar. Xalqqa tayangan va xalq baxt-saodati yo‘lida mehnat qilgan gumanistlarning ijodi esa so‘nggi o‘rta asr demokrat gumanistlarining ijodi sifatida bizning davrgacha etib keldi.

Xulosalar

- O‘rta asrlar davrida jismoniy ta’lim-tarbiya va jismoniy tarbiyaga dinning ta’siri kuchli bo‘lgan.
- yevropa davlatlarida o‘rta asrlar davrida ritsarlarni tarbiyalash harbiy-jismoniy tarbiya tizimi shakllangan.
- O‘rta asrlarda xalq ommasi jismoniy tarbiya bilan shug‘ullanishi uchun imkoniyatlari chegaralangan edi.
- Jahonning boshqa qit’alaridagi xalqlarning jismoniy tarbiyasi an’anaviy xaraktarga ega bo‘lgan.
- Uyg‘onish davrida ta’lim va madaniyat sohalarining ma’rifatparvar yo‘nalishi – gumanizm vujudga kelgan.

YANGI DAVRDA JISMONIY TARBIYA

Yangi davrda chet el mamlakatlarida jismoniy tarbiya va sport rivojlanishida jismoniy tarbiya nazariy asoslarining taraqqiy etishi muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Yevropa mamlakatlarida gimnastika tizimlarining vujudga kelishi, Angliya va AQShda sport va sport o'yinlarining rivojlanishi natijasida jismoniy tarbiya va sportning ikki yo'nalishi paydo bo'lgan. Osiyo, Amerika va Afrika mamlakatlarida ham jismoniy tarbiya rivojlangan.

XVI-XIX asrlarda feodal tuzumi emirilib, kapitalizm davri boshlangan. Bu davrda tabiatshunoslikka doir juda ko'p ilmiy kashfiyotlar qilingan. Moddiy dunyoning barqarorligi va g'ayritabiiy kuchlarning yo'qligi haqidagi fikrlarga olib kelgan. Jamiyat uchun tadbirkor, uddaburon, sog'lom ishchilar zarur bo'lgan. Odamning aqli, irodasi va jismoniy fazilatlarining namoyon bo'lishida ta'lim-tarbiya muhim o'rin egalashi yaqqol ko'ringan. Insonning pedagogikaga bo'lgan qiziqishi ortishiga va jismoniy tarbiyaning nazariy asoslari amalda bajarilishiga sabab bo'lgan.

Yangi davrda Jon Lokk, Jan-Jak Russo, Iogann Pestalotssining pedagogik qarashlari, nemis filantroplarining pedagogik tajribasi jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotning taraqqiy qilishiga katta ta'sir etgan.

Jon Lokk (1632-1704) ingliz faylasufi va pedagog olimi bo'lgan. Lokk o'zining pedagogikaga doir qarashlarini "Tarbiya to'g'risidagi fikrlar" (1693) nomli kitobida bayon qilgan. Jon Lokk o'z falsafiy va pedagogik ta'limotida ingliz zodagonlarining manfaatini ifoda etgan. Jon Lokkning fikricha, tarbiyaning vasifasi – oddiy kishilar emas, balki o'z ishlarini samarali va ishbilarmonlik bilan olib bora oladigan jentlmenlarni tarbiyalashdan iborat.

Jentlmen jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiya olishi lozim, lekin u bunday tarbiyani uyda olishi kerak, chunki maktab, Lokkning fikricha, har xil toifaning yomon tarbiya ko'rgan illatli farzandlaridan iborat aralash turkumi to'plangan muassasadir. Chinakam jentlmen uyda tarbiyalanadi, chunki uydagi tarbiyaning kamchiliklari ham maktabda hosil qilinayotgan bilimlar va malakalarga nisbatan foydalidir. Jon Lokk aristokrat oilalardagi tarbiya tajribasiga asoslanib, jentlmen tarbiyalash ishlarining hammasini yaxshi tayyorgarlik ko'rgan tarbiyachiga topshirishni tavsiya qilgan. Jentlmen istalgan vaqtda qo'lga qurol olib, soldat bo'lishga tayyor bo'lib turadigan kishi qilib tarbiyalanishi lozim, degan edi Lokk.

Jon Lokk jentlmenlar sportining asoschisidir. Lokk jismoniy tarbiyaga juda katta ahamiyat bergan. U sihat-salomatlik ishlarimiz va farovonligimiz

uchun zarurdir, deb ta'kidlagan. Lokk Qadimgi Rim shoiri Yuvenalning "Mens sana in orpore sano" – "Sog'lom tanda sog' aql" degan so'zlariga rioya qilish kerak, deb hisoblagan. Shu sababli, bolaning yoshlik chog'idanoq tanasini chiniqtirish, charchashga, qiyinchiliklarga, o'zgarishlarga bardosh berishga o'rgatish zarur. Lokk bolaning hayotida qattiq intizom va tartibga rioya qilishning ahamiyatini asoslab, bolaning kiyimi, ovqati va kun tartibi qanday bo'lishi to'g'risida maslahatlar bergan. To'g'ri yo'lga qo'yilgan jismoniy tarbiya, bolaning mard va chidamli bo'lishiga imkon beradi. Jon Lokk insonning ichki va tashqi tajribasini bilish manbai, deb hisoblagan. Uning fikricha, tashqi tajriba bevosita mavjud bo'lgan tashqi moddiy dunyo bo'lib, u kishi tomonidan sezgi a'zolari, tasavvuri orqali idrok qilinadi. Ichki tajriba esa inson qalbining faoliyati - refleksi, demak, bu ikki manba sezgi ob'ekti sifatida yagona mohiyatni tashkil etadi, barcha g'oyalarimiz ana shu mohiyatdan boshlanadi, deb e'tirof etgan edi Lokk.

Sezgi a'zolarini (sezish, hid bilish, ko'rish, eshitish) takomillashtirish, harakat a'zolarini (qo'l, oyoq) rivojlantirish, tanani chiniqtirish, foydali amaliy ko'nikmalar (suzish, otda yurish, eshkak eshish, qilichbozlik, o'q otish) hosil qilish, jismoniy kuchlarni yuqori darajada ishga solish uchun iroda kuchi va qobiliyatni kamol toptirish zarurligini ishonchli dalillar bilan isbotlab bergan. Bu g'oyalar o'sha davr ingliz maktablaridagi jismoniy tarbiyaga kuchli ta'sir etgan.

Jan-Jak Russo (1712-1778) fransuz ma'rifatchi arboblardan biri. U faylasuf, pedagog hamda yozuvchi bo'lgan. Russoning «emil yoki tarbiya to'g'risida» kitobida kishini tabiatga muvofiq ravishda individual tarbiyalash bo'yicha tavsiyalar berilgan. Uning fikricha, inson erkin bo'lib tug'iladi, lekin u yo'rgakdalik chog'idayoq, dastlab o'z odatlarining quliga, so'ngra esa jamiyat quliga aylanadi. Hyech qanday odatlarga ega bo'lmaslik - eng yaxshi odatdir. Russo: «Tana jondan ilgari tug'iladi, shuning uchun dastlab tana to'g'risida g'amxo'rlik qilish kerak, bu har ikkala jins uchun ham umumiy bo'lgan tartibdir»- degan. Russo jismoniy tarbiyani tabiiy ozod insonni tarkib toptirishning asosi, deb hisoblagan. Bunda aqliy va mehnat tarbiyasini qo'shib olib borish zarur, deb maslahat bergan.

Russo tarbiyalanuvchi bolalarning yoshini to'rt davrga ajratgan. Birinchi davr – bola tug'ilganidan boshlab 2 yoshgacha bo'lgan davr; bu davrda bolani jismoniy rivojlanishiga asosiy e'tibor berilishi kerak. Ikkinchi davr – 2 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan davr; bu davrda asosan bolalarni tashqi sezgilarini rivojlantirish kerak. Uchinchi davr – 12 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan davr; bu yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berish kerak.

To'rtinchi davr – 15 yoshdan balog'atga etgunigacha bo'lgan davrdir. Russoning fikricha, bu davrda axloqiy tarbiyaga ko'proq e'tibor berish kerak. Barcha davrlarda bolalarning sog'lig'ini mustahkamlash, ularni jismoniy jihatdan chiniqtirish bilan alohida shug'ullanish zarur, deb hisoblagan.

Russo o'zining kitobida Emilning jismoniy jihatdan tarbiyalanishiga batafsil to'xtalgan. Bolalarni chiniqtirish, ularning jismoniy kuchini mustahkamlash va tashqi sezgilarini rivojlantirish borasida bir qancha amaliy ko'rsatmalar bergan. Bolalar ko'p harakatda bo'lishi, jismoniy mehnat bilan shug'ullanishi, ko'p vaqt ochiq havoda bo'lishi kerak. Russo tabiiy va erkin tarbiya tarafdori bo'lgan.

Jan-Jak Russo bolalar tarbiyani uch manbadan: tabiat, odamlar va atrofdagi narsalardan oladilar, deb hisoblagan. Mana shu uch omilning hammasi bir-biriga uyg'un ravishda bitta yo'lga amal qilganidagina tarbiya to'g'ri berilgan bo'ladi. Russo pedagog sifatida o'rta asr maktablaridagi tartiblariga, qattiq intizom, tan jazosi berish, darslarni yodlatish kabi tartiblarga qarshi chiqqan. U bola shaxsini hurmatlashni, uning qiziqishi va istaklari bilan hisoblashishni talab qilgan. Bu uning erkin tarbiyani targ'ib etishining ijobiy tomonidir.

Jan-Jak Russoning tushunchasiga ko'ra, qizlarning tarbiyasi o'g'il bolalarning tarbiyasidan farq qilishi zarur. Ayollar va erkaklar jamiyatdagi vazifasiga mos ravishda tarbiyalanishi kerak, qizlar uy ishi uchun tarbiyalangan bo'lishi lozim, qizlar uchun hеч qanday jiddiy aqliy tarbiya kerak emas, deb hisoblagan Russo.

Iogann Genrix Pestalotssi (1776-1827) shveytsariyalik buyuk pedagog-demokrat. U tarbiya asosini odamning tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirishdan, tarbiya maqsadini odamning ma'naviy qiyofasini tarkib toptirishdan iborat, degan. Uning fikricha, tana faoliyati harakatlarda namoyon bo'ladi, harakatlar esa bo'g'inlar tuzilishi va harakatchanligiga bog'liqdir. U bo'g'inlar uchun gimnastika elementlarini ishlab chiqdi. Bunda barcha harakatlar o'z mazmunini topgan edi. Pestalotssi elementar gimnastikani o'ziga xos «mehnat malakalari alifbosi», ya'ni ko'tarish, irg'itish yoki uloqtirish, aylantirish, urish va h.k. qilishga o'rgatish zarur, deb hisoblagan.

XVIII asrning 70-80-yillarida Germaniyada yangi yo'nalishdagi maktablar paydo bo'lgan. Bu filantroplar (insonparvarlar) ochgan maktablar edi. O'qituvchilar bunday maktablarda akademistlar, pedagogistlar va famulyantlar kabi guruhlariga bo'lingan. Akademistlar - aslzodalar, pedagogistlar - amaldorlar, famulyantlar mehnatkashlarning farzandlari bo'lgan.

Bunday tartib filantropning feodal tabaqachilik tartiblariga qarshi emasligidan dalolat berar edi.

Filantropin maktablaridagi gimnastikaning mashhur rahbarlari Gerxard Fit (1763-1836) va Iogann Guts-Muts (1759-1839) bo'lgan edi. G.Fit «Jismoniy tarbiya ensiklopediyasi tajribalari» nomli uch tomli kitob yozdi. Kitoblarda jismoniy tarbiyaning qadimgi va o'sha davrlardagi tarixi, uning tarbiyaviy mohiyati aks ettirilgan. I. Guts-Muts «Yoshlar uchun gimnastika» kitobini yozgan (1713). Bu kitobdan yevropa davlatlarida keng foydalanganlar.

Iogann Guts-Muts o'z kitobida jismoniy tarbiyaning nazariy va amaliy jihatlari, ayniqsa, mashqlarning aniq tasviri va ularning qo'llanish usullari bilan qo'shib bergan edi. Guts-Muts tasvirlagan gimnastik mashqlarga kurash, yugurish, sakrash, uloqtirish, irg'itish, suzish, arqon, langarcho'p bilan sakrash va daraxtlarga osilib-tirmashib chiqishga doir mashqlar hamda qo'l mehnati, o'yinlar kiradi. Jismoniy tarbiyaning pedagogik nazariyasi bu davrlarda turli xilda mavjud bo'lgan.

Gimnastika tizimlari. XIX asrda iqtisod, siyosat, fan va texnikaning rivojlanishi natijasida jismoniy madaniyat ham rivoj topgan. Ayniqsa, harbiy tayyorgarlikda jismoniy tarbiya vositalari maqsadli ravishda qo'llana boshlangan. Gimnastika tizimi uchun oddiy mashqlargina emas, yengil atletika, suzish, boks, qilichbozlik, harbiy qurollardan otish va boshqa ko'p mashqlar asos qilib olingan. Bunday tizimlarni ishlab chiqish va amalda qo'llash ishlariga mutaxassislar o'z hissalarini qo'shganlar.

Nemis gimnastika tizimi. 1810-yilda Berlinda «Pestalotssi do'stlari jamiyati» qoshida birinchi gimnastika to'garagi tashkil topgan. **Fridrix Yan** (1778-1852) yoshlar harakatiga boshchilik qilgan. 1811-yilda Berlin yaqinidagi joyda gimnastika maydoni tashkil qilingan edi. Bu joyda gimnastika asbob-uskunolari o'rnatilgan. 1812-yilga kelib, to'garak qatnashchilari soni 500 kishiga yetgan. Ularning mashg'ulotlarida gimnastika va harbiy sayohat mashqlariga keng o'rin berilgan. Fridrix Yan «Gimnastika» so'zini «Turnkunst» (epchillik san'ati), shug'ullanuvchilarni esa turnerlar deb nomlagan. Keyingi yillarda turnerlar harakati ancha susaydi. 1862-yilda barcha turnerlar jamiyatlari Umumgermaniya gimnastika ittifoqiga (Doyche Turnershaft) birlashgan edi. Ularning gimnastika tizimida mashqlarni o'rgatish usullari, mashqlar tasnifi, anatomik-fiziologik xususiyatlari, yuklanma berish me'yorlari bo'yicha yagona talab yo'q edi.

Shved gimnastika tizimi. **P'er Ling** (1776-1839) Shvetsiya hukumatining taklifiga ko'ra, Germaniya va Daniyada jismoniy tarbiyaning

ahvoli bilan tanishib chiqib, o'z mamlakatida shved gimnastika tizimi asoslarini yaratgan.

P'er Ling 1813-yilda Stokgolmda gimnastika institutini tashkil etgan. Gimnastikaning to'rt turini - harbiy gimnastika, pedagogik gimnastika, davolash gimnastikasi va estetik gimnastikani alohida ajratgan. Bu turlar maktablarda ham o'rgatila boshlangan. P'er Lingning o'gli Yalmar Ling (1820-1886) boshchiligida gimnastika asboblari takomillashtirilgan, gimnastika devorchasi, gimnastika skameykasi, uzun kursilar, langar cho'plar, gimnastika narvonlari, arqonlar va boshqa turli xil yangi jihozlari yaratilgan. Shvedlarning gimnastika tizimi ko'pgina yevropa mamlakalari, hatto Amerikada ham keng qo'llanilgan.

“Gimnastik mashqlarning har xil konsepsiyalariga qisman asoslangan ikkita eng kuchli sport madaniyati o'n to'qqizinchi asr davomida Germaniyada va Shvetsiyada paydo bo'ldi. U, Germaniyada Turnen jamiyatlarida o'sgan va ularning asoschisi Fridrix Yan snaryadlar bilan mashqlarni kiritgan.

Fridrix Yan shakllantiruvchi ta'sir ko'rsatgan Germaniya gimnastikasining otasi Iogann Guts-Muts, o'zining “Gymnastik fur Jugend” (1793 y.) kitobida qadimgi O'yinlarni bayon qilgan.

Shvetsiya gimnastikasining asoschisi Ling bo'lib, u, uyg'unlikda ikki sportchi bajaradigan (unison) erkin mashqlarning rivojlanishiga ko'maklashgan. Gimnastikaning ushbu ikkita varianti, 1840-yillarda Angliyaning davlat maktablarida rivojlanishi boshlangan sport madaniyati va o'yin turlari bilan bir qatorda asrning o'rtasida, sport mashqlarida uchta asosiy yevropa an'alarini shakllantirgan”.²

Fransuz gimnastika tizimi. Fransiyada hukumat tomonidan mamlakatda gimnastika joriy qilish ishlari polkovnik **Fransisko Amorosga** (1770-1848) yuklatilgan edi. Fransisko Amoros 1817-yilda harbiy gimnastika maktabini tashkil qilgan. Uning «Jismoniy, gimnastika va axloqiy tarbiyaga doir qo'llanma» (1830) kitobi barcha maktablarga joriy etilgan.

«Sokol» gimnastika tizimi. Chexiyada XIX asrning 60-yillarida «Sokol» gimnastika harakati vujudga kelgan. «Sokol» gimnastikasining muallifi, mashqlarning asosiy texnikasi va usullarini ishlab chiqqan mutaxassis, estetika professori **Miroslav Tirsh** (1832-1884) bo'lgan.

² John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012.–70 p.

1871-yilda chexiyada 130 ta «Sokol» jamiyati mavjud bo'lgan. Jamiyatda chex jismoniy tarbiyasining milliy tizimi tarkib topib, ayrim jihatlari nemis gimnastikasiga o'xshagan.

Tizimda mashqlarning gavdaga ta'siri emas, balki bajariladigan harakatlarga ko'proq e'tibor berilgan. Keyinchalik gimnastika mashqlarining odam sog'ligiga va uning irodasiga bo'lgan ta'sirini e'tirof etib, kitoblar yozishgan. Lekin ularda o'qitish usullari o'z ifodasini topmagan.

«Sokol» gimnastikasi nemis gimnastikasiga nisbatan ancha boy va uslubiy jihatdan ancha mukammal bo'lgan. O'qituvchilar ba'zi mashqlarni o'n martalab takrorlash o'rniga murakkab mashqlar majmuini bajartirish yo'llariga o'tganlar. Chexlar saf mashqlari va kiyimlarga juda katta e'tibor berishgan. Gavda hamda oyoqlarning nozik, aniq va tashqi ko'rinishi go'zal harakatlarigina amalda qo'llanilgan. Gimnastikada har xil buyumlardan: tayoqlar, sharflar, qadimiy qurol turlari nayzalar, qalqonlar va h.k.dan foydalanishgan. Turnik, bruss, konda bajariladigan mashqlar, shuningdek, erkin mashqlar musiqa jo'rligida bajarilib, turli buyumlar yordamida ijro etiladigan mashqlar, piramidalar, akrobatika mashqlari sinchiklab ishlab chiqilgan.

«Sokol» gimnastikasida mashqlar quyidagi to'rt guruhga ajratilgan: asboblarsiz bajariladigan mashqlar - erkin mashqlar va h.k.; asboblarda bajariladigan mashqlar - buyumlar bilan va asboblarda ustida bajariladigan mashqlar; guruh bo'lib bajariladigan mashqlar - piramidalar, o'yinlar; harbiy mashqlar - qilichbozlik, kurash, mushtlashish mashqlari.

Yangi davrda G'arbiy yevropa mamlakatlarida milliy gimnastika tizimining pedagogik, uslubiy va tashkiliy asoslari yuzaga kelgan.

Sport o'yinlari tizimi. Sport o'yinlari tizimi gimnastika tizimi qatorida jahondagi juda ko'p mamlakatlarda tashkil topgan. Ularning tashkiliy va uslubiy shakllari o'ziga xos tamoyillarda tarkib topdi. Uning asosida musobaqalar uchun mo'ljallangan va yaxshi natijalarga erishishni ko'zda tutgan mashqlar ifodalangan edi. Tizim turli mamlakat xalqlarining turmush sharoitida uchraydigan xilma-xil mashqlar va o'yinlarni o'zida mujassamlagan. Shimoliy mamlakatlarda chang'ida va konkida uchish musobaqalari o'tkazilgan. Shahar va qishloqlarning aholisi orasida otda yurish, qilichbozlik, golf o'yini, kriket, kamon va to'p pponchadan o'q otish, turli xil ovlar keng rivojlangan.

Ko'pgina davlatlarda o'quv yurtlari - universitetlar maktablar, kollejlarda tashkil qilinib, ularda akademik sport va sport o'yinlarini rivojlantirishga e'tibor qaratilgan.

Buyuk Britaniyada sport o'yinlari tizimi. XVII asr o'rtalarida Buyuk Britaniyada iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanish yuzaga kelib, u yirik kapitalistik mamlakatga aylangan. Shu tariqa Buyuk Britaniyada boshqa mamlakatlarga nisbatan avvalroq sport o'yinlari tizimi shakllangan edi.

Buyuk Britaniya boshqa mamlakatlarni bosib olish, mustamlakachilik yo'li bilan o'z boyligini oshirish va davlatni mustahkamlashga erishgan. Bunda ulkan dengiz floti va harakatchan ekspeditsiya bo'limlari muhim rol o'ynagan edi. Ular kollejlari, universitetlar va harbiy o'quv yurtlari bitiruvchilaridan shakllangan.

Buyuk Britaniyada sport o'yinlari tizimining asoschisi Regbi shahridagi kollej direktori pedagog **Tomas Arnold** (1795-1842) bo'lgan. U o'z faoliyatida o'quvchilarning harakatchanligi va faolligini rivojlantiruvchi, qiyin sharoitlarga tezda mo'ljallanish, qo'rqqanlikni tarbiyalovchi sport turlariga katta e'tibor bergan. Sport o'yinlari tizimiga yengil atletika, boks, eshkak eshish, suzish, regbi, futbol, kriket kabi sport turlari kiritilgan. Uning ta'limoti va tizimi mamlakat va chet ellardagi o'quv yurtlarida keng qo'llanildi.

AQShda sport va sport o'yinlari tizimi. Sport o'yinlari tizimi AQShda keng rivojlangan. XIX asrning 20-30-yillarida mamlakatning turli o'quv yurtlari, universitetlarida jismoniy tarbiya darslari kiritilgan. 1850-1870-yillarida ba'zi sport klublari tashkil etilib, musobaqalar o'tkazilgan.

AQShning milliy aholisi - hindular orasida turli xil o'yinlar davom etgan. Ular qilichbozlik, kamondan o'q otish, nayza uloqtirish, uzoq masofalarga yugurish, sakrash, kurash va boshqa mashqlar bilan doimiy shug'ullanganlar. yevropadan, ayniqsa, Angliyadan o'tgan sport o'yinlari tizimi AQShga keng tarqalgan.

1864-yilda Buyuk Britaniyada oddiy xalqdan ajralib turish maqsadida sport ishqibozlarining nizomini ishlab chiqilgan. Bunda oddiy mehnatkashlarning musobaqalarda qatnashishi mumkin emasligi ko'rsatilgan.

XIX asr oxirlarida inqiloblarning kuchayishi sababli, yoshlar sport musobaqalarida cheklangan holda qatnashish imkoniyatiga ega bo'lganlar. Bir qator yirik mamlakatlarda gimnastika, sport o'yinlarining ko'pgina turlari shakllangan va rivoj topgan.

XIX asr oxiri va XX asr boshida sport-gimnastika harakati rivojlanishida harbiy sohalarning takomillashuvi va harbiy xizmat muddatlarining qisqarishi muhim rol o'ynagan. Ko'pgina mamlakatlarda harbiy xizmat muddati 4-6 yilga kamaytirilgan edi. Bu esa xizmatchilarni

uzluksiz tayyorlab turish va chaqiriqqacha bo'lgan yoshlarning jismoniy tayyorgarligini oshirishni taqozo etgan. Shu sababdan, hukumat harbiy doiradagilarning talablariga asosan maktablar, universitetlar va sport jamiyatlarida jismoniy tarbiyani kuchaytirishga qaror qilgan edi. Eski jismoniy tarbiya tizimlari o'rniga yangi va takomillashgan tizimlar ishlab chiqilgan. Maktablar, universitetlarning o'quv dasturlariga sport va o'yinlar kiritildi. Fransiya, Angliya, AQSh, Shveytsariya, Belgiya va boshqa mamlakatlarda ommaviy maktablar qatorida «Yangi maktab»lar yuzaga kelgan. Bu maktablar internat xususiyatiga ega bo'lib, katta mablag'lar hisobiga faoliyat ko'rsatgan. O'qitish uchun maxsus mutaxassislar taklif etilgan. Maktab maydoni va atroflarida sport musobaqalari va o'yinlar tashkil qilingan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Angliyada yoshlarni tarbiyalashda **“skaut”** bo'limlariga katta e'tibor berilgan. Bu bo'lim yoshlar tashkiloti hisoblangan. Skaut otryadlarining asoschisi ingliz harbiy generali **Robert Baden-Pauel** (1857-1941) bo'lgan. Skaut va boshqa tashkilotlarda harbiy-jismoniy tayyorgarlik, sport o'yinlariga o'rgatgan.

AQShda 1870-yilda yoshlarning xristian tashkilotlarida sport bilan shug'ullantirish ishlari amalga oshirilgan. Bunda shved va nemis gimnastika tizimi mazmuni va usullaridan foydalanilgan. O'rgatishda diniy xodimlar ruh, aql va tana majmuidagi tushunchalar asosida sport o'yinlarini qo'llagan edi. AQSh xristian yoshlar ittifoqining g'oyalari, ish shakllari va usullari yevropa mamlakatlariga ham keng tarqalgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida Ishchi sportining vujudga kelishi va rivojlanishi kuzatiladi. Jismoniy tarbiya harakatining yanada kengroq yoyilishida ishchilar sport klublarining tashkil qilinishi va rivojlanishi alohida o'rinda turadi. 1813-yilda Germaniya birinchi Ishchilar sport uyushmasi tashkil etilgan. Birinchi marotaba 1850-yilda Germaniyada sport tashkilotlari tuzila boshlagan. Bu davrda inqiloblarning ko'payishi va kuchayishi natijasida demokratiyaning amalga oshishiga imkon yaratilgan edi. Bu esa havaskorlik sporti, gimnastika va turistik tashkilotlarning vujudga kelishiga sabab bo'lgan.

Rekreatsioon harakatni davlat miqyosida tashkil etuvchilardan biri amerikalik shifokor Lyuter Gulik (1866-1918) hisoblanadi. Bu harakatning mohiyatini ilmiy asoslab berish unga tegishlidir. XIX asr o'rtalaridayoq AQShda «O'yinlar uchun maydonlar kerak» degan harakat mavjud edi. Uning «Sof havo» dasturi asosida bolalar uchun yozgi dam olish oromgohi tashkil qilingan. Boston shahrida 1868-yilda birinchi marotaba o'yinlar uchun maydonlar qurilgan. 1861-yilda Vashington atrofida yozgi dam olish

oromgohi qurilgan. Shu davrlarda ilk bor rekreatsion klublar vujudga kelgan edi.

1855-yilda sog'liqni tiklash va jismoniy tarbiya Amerika Assotsiatsiyasi ta'sis etilib, u o'yin maydonlari va sog'lomlashtirish oromgohlarini qurishda yordam berdi. Shunga o'xshash muassasalar boshqa davlatlarda ham tashkil qilindi. Ular Germaniyada «Yoshlar va kattalarning o'yiniga ko'maklashish Markaziy komissiyasi», Daniyada «O'qituvchilar o'yiniga ko'maklashish milliy komissiyasi» Urugvayda - park va sport milliy kengashi, Polshada - yoshlarning o'yini va hordiq chiqarish komissiyasi, o'yinlar va sayrlar bo'yicha Shveytsariya jamiyati bo'lgan.

Havaskorlik sporti. Kollejlar va universitetlardagi sport keng jamoatchilik doirasiga yoyilib, jismonan chiniqish va faol dam olish vositasiga aylangan edi. XIX asrda sport havaskorlik va professional yo'nalishlariga ajratilgan. 1894-yil Parijda havaskorlik sportining tamoyillarini o'rganish va uni keng yoyishga bag'ishlangan Xalqaro Kongressda rasmiy tasdiqlangan.

Havaskorlik sporti - sportning aholini ixtiyoriylik asosida ommaviy sportga jalb qilish orqali odamlar sog'lig'ini mustahkamlashga qaratilgan qismi.

“Sport tashkiliy shakllariga ega bo'la boshlagan doiradagi jarayon bir-birlari bilan “sport” to'g'risidagi fikrlari bilan kurashlarda va raqobatlarida sodir bo'lgan. O'n sakkizinchi asrning lug'atlarida “sport” ochiq havoda ovlash, o'q otish va baliq ovlash bilan sport mashg'ulotlarini anglatgan. yevropada 1900-yilga kelib, ushbu atama futbol, regbi va kriket kabi jamoaviy o'yinlari bo'lgan tashkillashtirilgan sport tadbirlarini anglatgan. Lekin, Osiyoda, Afrikada va Lotin Amerikasida ushbu atama ijtimoiy tarqalganlikka ega bo'lmagan yoki boshqa assotsiatsiya bo'lgan. Yigirmanchi asrda sportning xalqaro rahbar organlari, jumladan Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi “sport”ni yangidan belgilovchi tushunishni shakllanishida asosiy rol o'ynadi”.³

Havaskorlik sportiga maqom berishdan maqsad aristokratik sport doirasidagilar va boshqa sohalardagi sportchilarni chegaralash, o'z navbatida esa jismoniy mehnat bilan shug'ullanuvchi ishchilar, sport sohasidagi mutaxassislar, murabbiylar, pedagoglarga keng imkoniyat yaratib berishdan iborat. Mehnat jarayonida sport bilan shug'ullanib chiniqish va yana ish haqi olish havaskorlikka ziddir, degan g'oya paydo bo'ldi. Shu sababdan, bu jarayon professionallikni yuzaga keltirgan. Shu

³ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012.–70 p.

tariqa klublar tashkil etilib, havaskorlik sporti harakati rivojlana boshlagan. Sport turlari bo'yicha klublar yuzaga keldi va shular qatorida sport jamiyatlari tashkil etilgan. Sport harakatining rivojlanishi musobaqalarning qoidalarini yaratish, rekordlarni rasmiylashtirish, axborotlarni yig'ish kabi faoliyatlarni yuritishni taqozo qildi. Bu avvalo milliy, keyinchalik sport turlari bo'yicha xalqaro uyushmalarni tashkil qilishga olib keldi, ya'ni uyushmalar, ligalar, federatsiyalar yuzaga kelgan.

Birinchi milliy uyushma - AQShning beysbol milliy federatsiyasi 1858-yilda ta'sis etilgan. 1863-yilda Angliya futbol ligasi tuzilgan. Keyinchalik esa gimnastika, qilichbozlik, boks va boshqa sport turlari bo'yicha milliy uyushmalar yevropa, Amerika, Osiyo, Avstraliya mamlakatlarida ham tashkil qilingan.

Sport harakatining kengayishi, qit'alarda milliy sport uyushmalarining tashkil etilishi, xalqaro sport federatsiyalarining ta'sis etilishi va musobaqalar o'tkazilishi zamonaviy Olimpiya o'yinlarini qayta tiklashga olib kelgan.

Professional sport. XVII-XVIII asrlarda professional sport paydo bo'lgan, bu savdo, ishlab chiqarish va moliyaviy kapital bilan uzviy bog'liq edi.

Professional sport - sportning sport musobaqalarini tashkil etish va o'tkazishga doir qismi bo'lib, sportchilar ularda o'zining asosiy faoliyati sifatida ishtirok etganligi va ularga tayyorgarlik ko'rganligi uchun mukofot va (yoki) ish haqi oladi. Professional sportchini sotib olish va sotish mumkinligi sababli yollanma ish kuchi predmetiga aylanadi. Chunki u tovarlarni reklama qilish va boshqa sohalarda katta foyda keltira boshladi. Professional sportchi va tadbirkorlarning o'zaro munosabatlari shartnomalar asosida rasmiylashtiriladi. «Qanday bo'lmasin g'alaba» shiori ostida katta pul evaziga barcha joylarda reklama qilish professionalizm yo'lida amalga oshirib borildi.

Sportchilarga giyohvand moddalar (doping) berish, ularning jismoniy, ma'naviy xususiyatlari sun'iy ravishda kuchaytirildi. Professional sport ko'rgazmalarida jinoyatkorlik ishlari ham amalga oshirilishi ko'zda tutilgan edi. Professional sportni rivojlantirish bilan reklamalar, turli xil ayyorlik yo'llari bilan katta foydani qo'lga kiritadi.

Professional sportning salbiy tomonlari bilan birgalikda uning targ'ibot yo'lidagi ba'zi ijobiy xususiyatlarini ham tan olishga to'g'ri keladi. Ya'ni ommaning jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishi, yoshlarni sport, o'yin va gimnastika bo'yicha tashkil qilingan klublarga jalb etishda bu sport harakatining o'ziga xos xizmatlari mavjud bo'lgan.

Birinchi jahon urushi arafasi, urush yillarida jismoniy tarbiya va sportni milliylashtirish boshlangan. Imperialistik hokimiyat harbiy qurollanishni kuchaytirish, zaxiralarni harbiy-jismoniy jihatdan tayyorlanishini yaxshilashga katta ahamiyat berilgan. 1911-yildan boshlab Germaniyadagi sport uyushmalarining barcha yo'riqnoma va dasturlari yoshlarni milliy ruhda tarbiyalashga da'vat etadi.

Bunda ko'proq harbiy-sport o'yinlari, katta guruhda yurishlar, sport klublari tashkil qilish avjiga chiqdi. Nemis maktablarida harbiy-jismoniy tayyorgarlik darslari tashkil qilinib, haftada 3 soatgacha mashg'ulot o'tkazila boshlangan va har kuni 10 daqiqali gimnastika va yurish mashg'ulotlari tashkil qilingan.

Jismoniy tarbiyani milliylashtirish AQSh, Angliya, Fransiya va boshqa mamlakatlarda ham amalga oshirilgan. O'q otish jamiyatlari, jismoniy va harbiy tayyorgarlik qo'mitalari, skaut jangovor guruhlarining tashkil etilishi, o'quv yurtlari dasturlariga harbiy-jismoniy tayyorgarlikning kiritilishidan maqsad salomatligiga ko'ra yaroqli kishilarni harbiy xizmatga tayyorlashdan iborat edi.

Fransuz harbiy leytenanti **Jorj Eber** (1875-1957) o'zining harbiy jismoniy tayyorgarlik usulini tashkil etgan. Bunda yurish, sakrashlar, yuk ko'tarish, uloqtirish, suzish, himoya va hujum kabi jismoniy mashqlarga tayanildi. Harbiylarga miltiq, to'pponcha, shpagadan foydalanish, otda yurish, mototsikl haydash, qayiqlarda eshkak eshish, elkanlarni tiklash, belkurak, lom, arra, bolta va bolg'alarni qo'llay bilish kabi sifatlarni tezda o'zlashtirishni tavsiya etgan.

Eber sportga qarshi bo'lib, faqat sportdagi professionallikning jiddiy tarafdori edi. Eber «Sport jismoniy madaniyatga qarshi» nomli kitobini yozgan. U shu sohaga rahbarlik qilsada, ilmiy tayyorgarlikka ega emas edi va o'z uslubiyaatini faqat tajribalar asosida tashkil etadi. Eber xotin-qizlarning jismoniy tarbiyasiga qarshi noilmiy fikrlar bildirgan. Uning fikricha, erkaklarning mashqlarini xotin-qizlar ham bajarishi lozim. Buni o'rgatilgan hayvonlar misolida ko'rish mumkinligini ta'kidlaydi. Eberning uslubiyaatini Fransiya va boshqa bir qator mamlakatlardagi harbiy o'quv yurtlarida harbiy-jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlarida qo'lladilar.

Lesgaft Pyotr Fransevich (1837-1909) pedagog, olim va Rossiyadagi jismoniy tarbiyaning eng faol ijodkori, jismoniy tarbiya ilmiy sistemasining asoschisidir. U o'zining ilmiy asarlarida jismoniy tarbiya jarayonining hamma tomonlarini aks ettirgan. 1861-yilda meditsina-xirurgiya akademiyasini tamomlagan va shu akademiyaning o'zida anatomiya o'qituvchisi bo'lib ishlay boshlagan.

P.F.Lesgaft 1865-yillarda birin-ketin ikkita dissertatsiya yoqladi hamda meditsina doktori va xirurgiya doktori degan ilmiy darajalarni olgan. Lesgaft dissertatsiyalar tayyorlayotgan vaqtidayoq antropologiyani odam haqidagi fan sifatida keng ma'noda tushundi va uni o'rganishga kirishgan edi. Huddi shu vaqtning o'zida u odam organizmining taraqqiy etish nazariyasi asoslari ustida ham ishlay boshlagan.

Lesgaft mashqlarni butun organizmni va uning ayrim qismlarini taraqqiy ettiruvchi yagona vosita deb bilgan. Gavdaning barcha a'zolarini uyg'un ravishda mashq qildirilganda, organizm juda yaxshi taraqqiy etadi. Bu narsa Lesgaftni, jismoniy tarbiyaning ilmiy ravishda asoslangan tizimini yaratish zarur, degan fikrga olib keldi. U bu ishga ikkinchi dissertatsiyasini yoqlaganidan so'ng bir necha yil o'tgach kirishgan edi.

1874-yilda Lesgaft o'zining gimnastika masalalariga doir birinchi maqolasini chop ettirdi. Maqolada gimnastikaning asoslari haqida, asosan, uning organizmga ta'siri to'g'risida gap borar edi. So'ngra Lesgaft harbiy vazirlikning topshirig'i bilan bir yil mobaynida yevropaning turli mamlakatlarida bo'ldi. Bundan maqsad o'sha mamlakatlarda jismoniy tarbiyaning qanday yo'lga qo'yilganligi bilan tanishish edi.

P.F.Lesgaft 1876-yilda o'zining «Anatomiyaning jismoniy tarbiyaga munosabati va maktabda jismoniy ta'limning asosiy vazifasi» degan asarini nashrdan chiqardi. Endilikda bu asarda jismoniy tarbiyaning vazifalari anchagina kengroq bayon qilingan edi. U jismoniy tarbiyaning bilim sifatidagi xarakterini ta'kidlab o'tishga harakat qilib, uni jismoniy tarbiya deb emas, balki jismoniy ta'lim deb atadi. Undan keyingi yillarda Lesgaft «Maktab yoshidagi bolalar jismoniy tarbiyasiga doir qo'llanma», «Nazariy anatomiya asoslari», «Oila tarbiyasi» va boshqa asarlarini yozgan.

P.F.Lesgaftning butun hayoti va faoliyati chorizm reaksiya kuchlari bilan uzluksiz kurashdan, butun insoniyat manfaatlarini yo'lida fan tantanasi uchun kurashishdan iborat bo'lgan.

Lesgaft biologiya, antropologiya, pedagogika, anatomiya, tarix va jismoniy tarbiya sohasida ish olib borgan. Shuningdek, u yana o'z ilmiy faoliyatini amaliyot bilan uzviy ravishda bog'lab, o'zining jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasining asosiy tamoyillarini ishlab chiqqan. P.F.Lesgaft ishlab chiqqan jismoniy ta'lim nazariyasining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: ⁴

Aqliy ta'lim ham, jismoniy ta'lim ham odamni butun jamiyat baxt-saodati uchun serunum mehnat qilishga tayyorlash imkonini berishi kerak.

⁴ Pyotr Fransevich Lesgaft. Tuzuvchilar: V.A.Taymazov, Yu.F.Kuramshin, A.T. Mar'yanovich. SPb.: 2006.- 102 b.

Har qanday ta'limning asosiy maqsadi odamning shaxsiy manfaatini emas, balki jamiyatga foyda keltirishni birinchi o'ringa qo'yishiga erishishdan iborat bo'lishi lozim. Odam butun umrida ijodkor bo'lishi, yodaki uslublardan foydalanmasligi darkor. Shunday qilingan taqdirdagina odamning uzluksiz shaxsiy kamolotiga va butun jamiyat madaniyatining taraqqiyotiga erishish mumkin.

Inson aqliy faoliyatida ham, jismoniy faoliyatida ham ijodiy faollikka qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun vositalar ongli ravishda tanlangan taqdirdagina erishish mumkin. Shuning uchun mashq qilish natijasida hosil bo'lgan narsalarni bir-biridan farq qila olishga odatlanishni, ularni o'zaro bir-biri bilan taqqoslay olish hamda ularga baho bera bilish, ya'ni tahlil qila olishni jismoniy ta'limning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Lesgaft ana shu nuqtai nazardan mashqlarni ko'rsatib berishni emas, balki ularni tushuntirib berishning o'zi bilan cheklanishni tavsiya qilgan. Bu narsa o'quvchini bajargan harakatini ko'r-ko'rona takror qilib berishga emas, balki uning haqida ongli tasavvur hosil qilishga, undan keyin esa o'sha harakatni takror bajarishga majbur etadi. Odam ongi uning har bir faoliyatini oldindan bajarishi kerak.

Lesgaft kishining har taraflama kamol topishi deganda, odamning aqliy va jismoniy kuchlarini bir-biriga qo'shib, to'g'ri taraqqiy ettirishni, ong yetakchi rol o'ynagan paytda kishi faoliyatida bu kuchlarning faol ishtirok etishiga imkon beruvchi ulardagi uzviy bog'liqlikni nazarda tutgan. Har bir odam jismoniy kamolotining yosh, jinsiy va individual xususiyatlarini hisobga olib, kuch sarflashdagi asta-sekinlik va izchillik tamoyiliga rioya qilgan taqdirdagina har tomonlama jismoniy kamolotga erishish mumkin.

Jismoniy ta'limning ilmiy jihatdan asoslab berilgan tizimi yordamida ish tutgan taqdirdagina to'g'ri jismoniy o'sishiga erishish mumkin. Jismoniy ta'limning tajriba tizimi ko'pchilik avlod tajribasida sinab ko'rilganidan keyingina to'g'ri tajriba deb tan olinishi mumkin. Jismoniy ta'lim tizimining o'zi esa har xil sharoitda va har xil shaklda qo'llanuvchi, ta'lim-tarbiyaviy vazifalariga qarab asta-sekin o'zgaruvchi uncha ko'p bo'lmagan harakatlar tizimidan tarkib topadi. Lesgaft yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish yoki irg'itish, kurash, oddiy gimnastik mashqlar, o'yinlar va ekskursiyalarni ana shunday mashqlar deb hisoblagan.

P.F.Lesgaft o'zining jismoniy ta'lim tizimini yaratib, G'arbiy yevropa mamlakatlari jismoniy tarbiya tizimini qattiq tanqid qildi. U bu gimnastika tizimi mashqlari bola organizmining anatomik tuzilishiga mos emasligini isbotlab berdi. Olim nemis va shved gimnastikasini tanqid qilgan bo'lsa

ham, aksincha, gimnastika mashqlarini keng qo'llagan holda jismoniy ta'limning ilmiy jihatdan asoslab berilgan tizimini yaratish ustida ishlagan. U olimlar va pedagoglarni ijodiy faol bo'lishga, gimnastika va sportning odat tusiga kirgan chet el tizimi rus yoshlari jismoniy ta'limiga kirib kelishiga tanqidiy ko'z bilan qaramaslikka qarshi kurashishga da'vat etgan edi.

P.F.Lesgaft tizimining asosiy kamchiligi shundaki, u jismoniy tarbiyani faqat biologik nuqtai nazardan tushuntirib bergan. Bundan tashqari, u sport musobaqalari va bolalar uchun gimnastika snaryadlarida bajariladigan mashqlarning foydali ekanligini inkor etgan, jismoniy mashqlarga o'rgatishda ko'rgazmalik usulining ahamiyatini tushunmagan edi. Shunga qaramasdan, Lesgaft asarlari hozirgi kunga qadar ilmiy-nazariy ahamiyatga egadir.

Xulosalar

- Yangi davrda jismoniy tarbiya va sportning dastlabki ilmiy-nazariy asoslari yaratilgan.
- G'arbiy yevropa davlatlarida yangi davrda jismoniy tarbiyaning harbiy-jismoniy maqsadlarga qaratilgan ikki yo'nalishi – gimnastika va sport o'yinlari tizimlari rivojlangan.
- Filantropin maktablarida jismoniy tarbiya ilk bor o'quv dasturiga kiritilgan.
- Yangi davrda jismoniy tarbiya pedagogik asoslarining rivojlanishiga ilm-fan, texnika, biomexanika sohalarining yangi bilimlari ta'sir etgan.

ENG YANGI DAVRDA JISMONIY TABIYA

Eng yangi davrda chet el mamlakatlarida jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishi ikki bosqichga ajratiladi:

I. 1920-1950-yillarda jismoniy tarbiya, sport va olimpiya harakatining rivojlanish xususiyatlari.

II. 1950-yildan hozirgi davrgacha chet el mamlakatlarida jismoniy tarbiya va olimpiya harakatining rivojlanish xususiyatlari.

Eng yangi davrda Jahon urushlari bo'lib o'tgan va ular jismoniy tarbiya va sportning harbiylashtirilishiga olib kelgan. Biroq bu davrlarda sportning taraqqiy etishi, xalqaro sport tashkilotlari, xalqaro sport federatsiyalarining tuzilishi, Jahon, yevropa va Osiyo chempionatlarining

o'tkazilishi, sportning professional va zamonaviy yo'nalishlarining rivojlanish jarayonlarini Xalqaro sport va olimpiya harakati yanada kengayishining asosiy omillari sifatida ko'rsatish mumkin.

XX asr boshlarida Ishchilar gimnastika tashkiloti uyushmalari Vengriya, Belgiya, Chexiya, Bolgariya va boshqa mamlakatlarda ta'sis etilgan edi. Tadbirkorlik sport klublari ham muhim ahamiyat kasb etgan. Ular zavod, fabrika, turli korxona va muassasalarning rahbarlari tomonidan tashkil etilib, ishchi va xizmatchilarga qaratilgan edi.

Tadbirkorlik sport va gimnastika tashkilotlari Germaniya, AQSh, Angliya, Fransiya va boshqa mamlakatlarda ham vujudga kelgan. 1913-yil Gente shahrida (Belgiya) Germaniya, Fransiya, Belgiya, Avstriya mamlakatlarining ishchilar sport tashkilotlari vakillari «Xalqaro ishchilar madaniyat va sport uyushmasi» Markaziy kengashini tuzgan. 1914-yildan boshlab Bryusselda o'z faoliyatini boshlagan. Birinchi jahon urushi yillarida ham bu tashkilot o'z faoliyatini davom ettirgan edi.

Jismoniy madaniyatda rekreatsion harakatlar rivojlana boshlagan. Rekreatsiya - qayta tiklash, sog'lomlashtirish, hordiq chiqarish ma'nolarini bildiradi. Jismoniy madaniyatning taraqqiyotida rekreatsion harakat muhim o'rin tutadi.

Rekreatsion jismoniy madaniyat harakatining rivojlanishiga obektiv sabablar ko'p. Shaharlarning kengayishi, ekologiya buzilishi, ishchi va mehnatkashlar ish vaqtining ko'payishi, dam olish hamda hordiq chiqarishga imkoniyatlarning kamayishidir. Yoshlar o'rtasida ichish, chekish, bezorilik va tartibsizlikning o'sishi ham ularga qarshi tadbirlar olib borishni taqozo etdi.

Fan-texnika taraqqiyoti va ba'zi kishilarning turmush sharoiti faol harakat qilishdan orqada qolib ketdi. Natijada, gipodinamiya hollari rivojlana boshladi. Bularning barchasi salomatlikning pasayishi va kasalliklarning ko'payishiga olib kelgan. Ana shu illatlardan saqlanish yo'lida jismoniy tarbiyadan foydalanish ishlari shakllandi. XX asrning 1980-1990-yillarida aholi uchun istirohat bog'lari AQSh, Germaniya, Polsha, Kanada, Fransiya, Avstraliya, va boshqa mamlakatlarda bunyod etilgan edi.

Jismoniy tarbiyaning harbiylashtirilishi va fashistlashtirilishi. Birinchi jahon urushidan keyin kapitalistik mamlakatlarda jismoniy tarbiyani to'gridan-to'gri keng ko'lamda harbiylashtirish, ayrim mamlakatlarda esa uni fashistlashtirish boshlanib ketgan. Chet el mamlakatlari o'quv yurtlarida olib borilayotgan jismoniy tarbiya dasturlari qayta ko'rib chiqilgan edi. Mehnatkashlarning sport tashkilotlariga kirishini

yengillashtirdi, ularni korxona egasiga qarashli fabrika-zavod sport klublariga, skaut tashkilotlariga, jismoniy tarbiyaning katolik va xristian uyshmalariga jalb etish ishlarini avj oldirib yubordi. Chet el mamlakatlari sport tashkilotlarida yoshlarni jismoniy jihatdan har tomonlama o'stirish emas, balki ularga harbiy bilimlar, ko'nikma va malakalar berish, o'z g'oyalarini majburan singdirishga uringan.

Germaniyada agressiv doiralar nemis harbiy imkoniyatlarini qayta tiklash rejalarini ilgari sura boshladilar. Ular nemis yoshlarini jismoniy jihatdan baquvvat, «Buyuk Germaniya»ni tiklashni hamda nemis militaristlarining «Germaniya hammadan yuqori» degan chaqirig'ini amalga oshirishni to'la istaydigan qilib tarbiyalashga intildilar. Fashistlar qattiq terror qilish natijasida keksa nemis sport tashkilotlarining qarshiligini engishga hamda sport harakatini fashistlarga xos tarzda yo'lga solishga muvaffaq bo'ldilar.

Fashistlarning «sport» tarbiyasi «Quvunch tufayli kuch» tashkiloti yonida tuzilgan «mehnat fronti» (fashist kasaba soyuzlari) vositalarida ham amalga oshirildi. 1936-1939-yillarda sportni fashistlashtirish yanada kuchaydi. 1938-yilda ta'sis etilgan Jismoniy mashqlar millatchilik imperiya soyuzida o'z ifodasini topdi. Fashistlar Italiyasida ham jismoniy tarbiya va sport ishlari keng miqyosda harbiylashtirildi va fashistlashtirildi. 1922-yilda xokimiyat tepasiga kelgan Italiya fashizmining siyosati «Buyuk Italiya»ni tuzish uchun yangi imperialistik urushga tayyorlanishga qaratildi.

Italiyada maktab yoshidagi bolalar hamda yoshlarning jismoniy jihatdan o'sishi va ularga fashistlar tomonidan beriladigan tarbiya ishlariga maorif ministrligining jismoniy tarbiya departamenti va maxsus ijtimoiy tashkilot «Opera natsionale Balilla» rahbarlik qildi. «Balilla» asosan 8-13 yoshlardagi o'g'il bolalarni birlashtirgan. 14-18 yoshdagi o'smirlar «Avangardisti» tashkilotiga kirganlar. 8-13 yoshdagi qizlar «Pikoli italiyane» («Kichik yoshdagi italiyan qizlar»), 14-18 yoshdagi qizlar esa «Djivanie italiyani» («yosh italiyan qizlar») tashkilotlariga birlashtirilganlar.

«Opera natsionale Balilla»ning 93 ta bo'limi bo'lgan. Fashistlar «sekretarlari» rahbarligidagi bu bo'limlarning 4000 ga yaqin mahalliy tashkiloti bor edi. «Balilla» faoliyati davlat tomonidan ajratilgan yirik mablag', kapitalistlar va burjua tashkilotlarining yordami bilan ta'minlandi. «Balilla» tashkilotlarida yengil atletika, qilichbozlik, gimnastika, eshkak eshish va hakazo keng qo'llaniladi. Shu bilan bir qatorda har bir joyda geografik va iqlim sharoitlariga qarab, maxsus sport turlari: Alpda tog' chang'i sporti, dengiz bo'yida suzish, elkan sporti, daryolarda suzish,

eshkak eshish, tekislikda ot sporti, hamma joyda sport o'yinlari (regbi, futbol, basketbol, voleybol), otish, velosiped sporti va sportning motorli turlari ham taraqqiy ettirildi.

Bularda sportning avtomobil, mototsikl, aviatsiya, planer va parashyut turlari, qilichbozlik, kurash, boks, og'irlik ko'tarish va gimnastikani taraqqiy ettirishga katta ahamiyat berildi. Italiyada fashistlar armiyasiga rezervlar tayyorlash maqsadida «Opera natsionale dopolivora» nomi bilan juda ko'p tashkilotlar vujudga keltirildi.

Yaponiyada jismoniy tarbiya va sport ishlarini harbiylashtirish nihoyatda tez sur'atlar bilan olib borilgan. Siyosati yangi bosqinchilik urushiga tayyorlanish vazifalariga bo'ysundirilgan yapon imperialistlari ana shu maqsadlarda maktab, sport va gimnastika tashkilotlaridan keng foydalanganlar. O'quv yurtlari va sport tashkilotlari harbiy-jismoniy tarbiyaning, shovinistik va militaristik kayfiyatlarni yoyishga xizmat qiladigan asosiy markazlar bo'lib qolgan edi. Eng yaxshi komandir va sport kadrlari etishtirib chiqargan kollej va universitetlarda harbiy-jismoniy tarbiyaning asosiy vositalari dzyu-do, qilichbozlik, otish, gimnastika, suzish, yengil atletika, voleybol, regbi va boshqa sport turlari bo'lgan.

Jahonda jismoniy tarbiya va sport rivoji bir xilda bo'lmagan. G'arb mamlakatlarida sport bilan shug'ullanuvchilar ijtimoiy guruhlarining turli yo'nalishlari vujudga kelgan.

«Sport hamma uchun». 1975-yilda «Sport hamma uchun» yevropa xartiyasi qabul qilingan, unda jamiyatning dasturi ishlab chiqilgan. «Sport hamma uchun» harakatining umumahamiyatga ega bo'lgan dasturida yugurish, yurish, aerobika, atletik gimnastika, oddiy musobaqalar uyushtirish, turli xil o'yinlar, shahardan tashqariga sayohat va sayrlar asosiy mashg'ulot bo'lib hisoblanadi. Bu jarayonlar yangi davrda vujudga kelgan rekreatsion harakatning davomi desa bo'ladi. Bu harakat turli mamlakatlarda har xil nom bilan yuritiladi. Masalan, Norvegiya va Germaniya Federativ Respublikasida «Trimm», Italiyada - «Biz sizlarga taqlid qilamiz», AQShda «Jismoniy faollik» deb nomlanadi.

«Sport hamma uchun» harakati rekreatsion jismoniy mashqlar shaklidagi jismoniy tarbiya mashg'ulotidir. Bu o'z navbatida, mehnatkashlar ommaviy-jismoniy madaniyatining ajralmas bir qismi hisoblanadi.

«Sport hamma uchun» harakatini keng targ'ibot qilishga ommaviy axborot vositalari jalb qilindi. Ko'p sonli ishlab chiqarish firmalari, aholining turli xil jismoniy tarbiya vositalariga qiziqishini hisobga olgan holda juda ko'p miqdorda sport buyumlari va kiyimlarini bozorga chiqardi.

Sport va biznes. Tijorat va biznes uchun tadbirkorlar professional sportdan keng foydalanganlar. Ular boks, futbol, xokkey, beysbol, avtosport va boshqa turlarni daromad manbaiga aylantirib yuborgan edilar. Professional sportchilarni sotib olish va sotish kuchayib ketgan. Professional sport ham, havaskorlik sporti ham siyosat bilan uzviy bog‘lanib bordi. AQShda professional sportchilardan prezident va senatorlarni saylashda keng foydalandilar. Turnirlarda siyosiy arboblarning professional sportchilar bilan birga chiqadigan bo‘ldilar. Urushdan keyingi yillarda jahonda jismoniy tarbiya va sportga monopoliyalarning trestlari, matbuot homiylari, kino va televideniya rahbarlarining qiziqishi ortib bordi.

Urushdan keyingi davrlarda G‘arb mamlakatlari sport-gimnastika harakatining nazariy-amaliy faoliyatida sportdagi asosiy tamoyillardan - siyosatdan yiroqlik, insonparvarlik, havaskorlik tamoyillaridan yuz o‘g‘irish holatlari paydo bo‘lgan. Ya’ni siyosatdan yiroqlashuv, insonparvarlik va havaskorlik yangi yo‘nalishlarda davom etdi. Sportda kamsitish, chegaralanishga yo‘l qo‘yilmaslik g‘oyalari rivojlandi. Lekin kamsitish o‘rniga siyosiy jihatdan ba’zi mamlakatlarni o‘z yo‘lidan qaytarishga kirishildi. Bu xalqaro sport maydonlaridagi ba’zi davlatlarni kamsitish, xalqaro axvolning keskinlashuviga (Vengriyada – 1956, Chexoslovakiyada – 1968 y.) sabab bo‘lgan. Bunday holatlar sportdagi gumanizm tamoyillariga ham ta’sir o‘tkazgan. Iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda insonparvarlik g‘oyalaridan uzoqlashishning asosiy sabablaridan biri sportchilarning yuqori natijalarni ko‘rsatishi uchun doping ishlatilishi, sportga aloqador bo‘lmagan turli xil musobaqalarning uyushtirilishi (xotin-qizlar, odamlarning itlar bilan olishuvi va h.k.) sabab bo‘lgan.

Havaskorlik harakatining halokatga uchrashi Ikkinchi jahon urushdan keyingi davrlardagi milliy va tashqi sabablar bilan bog‘liqdir. Ichki sabablardan biri shuki, har yili sportda eng yuqori natijalarni ko‘rsatish talabi, sportdan keladigan daromadlarni yo‘q qilish, bunda ommaviy axborot vositalarini ishga solish kuchaygan edi. Tashqi sabablar esa sportdagi havaskorlikning susayishi, xalqaro sport maydonlarida kuchlar tengligining o‘zgarishlari hisoblanadi.

Shu sababdan, havaskorlik sport tamoyillarini saqlash eski yo‘lga qaytdi, ya’ni havaskorlik sporti professional sport chegarasi doirasida rivoj topa boshladi. 1984- yilda Los-Anjelesda o‘tkazilgan XXIII o‘yinlardan boshlab, Xalqaro Olimpiya qo‘mitasi (XOQ) va bir qator sport federatsiyalarining (XSF) ruxsati bilan professional sportchilar Olimpiya o‘yinlarida qatnashish huquqini oldilar.

Inqiroz holatlaridan ustun kelish yoʻlida sportda ilmiy-texnik taraqqiyot natijalarini qoʻllash amalga oshirildi. Bu sportdagi yuksak natijalariga erishish yoʻllarida koʻmak boʻldi. AQSh, GFR, Yaponiya, Fransiya, Angliya, Italiya kabi taraqqiy qilgan yirik mamlakatlarda tibbiyot, fiziologiya, psixologiya sohalarida ilmiy tadqiqot oʻtkazildi. Sportga oʻrgatish va mashgʻulotlarni tashkil qilish yangi usullari ishlab chiqildi. Ilmiy-tadqiqot natijalariga asosan, universitetlar va kollejlarning majmualarida hamda yuqori malakali sportchilarni jalb etish yoʻli bilan ilmiy markazlarda katta sinov-tajribalar amalga oshirib borilgan. Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda jismoniy tarbiya va sport jahonning barcha mamlakatlarida tezlik bilan rivojlandi.

Sportning rivojlanishi va xalqaro sport uyushmalarini tashkil topishi. Sportni rivojlantirish va xalqaro sport uyushmalarini (XSU) tuzishga boʻlgan intilish xalqaro sport va olimpiya harakatini vujudga kelishining eng muhim sabablaridan biri boʻldi. Hozirgi davr sporti XX asrlardagi yirik ijtimoiy oʻzgarishlar, ishlab chiqarish jarayonidagi inqiloblar, harbiy ish, ilm-fan, madaniyat va sanʼatdagi taraqqiyot mahsulidir.

XX asrning ikkinchi yarmida sport oʻyinlarining koʻplab zamonaviy turlari yuzaga keldi va rivojlandi. Turli mamlakatlarda sport turlari boʻyicha klublar tashkil etildi, muntazam tarzda musobaqalar oʻtkaziladigan boʻldi, sport inshootlari qurildi. Asta-sekinlik bilan zamonaviy Olimpiya oʻyinlarining xalqaro miqyosda oʻtkazishiga zamin yaratildi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda chet el mamlakatlarida olimpiya sporti keng miqyosda rivojlanib ketdi. Bunga, asosan, ushbu mamlakatlarda yozgi va qishki sport turlari boʻyicha Olimpiya oʻyinlarining oʻtkazilishi sabab boʻldi. Shu asosda Yaponiyada gimnastika, dzyu-do va qishki sport turlari; Kanada va Skandinaviya mamlakatlarida konkida uchish, changʻi sport turlari, xokkey; Fransiya, GFR va Avstraliyada konkida figurali uchish, togʻ changʻi sporti; Braziliya, Angliya, GFR, Gollandiya, Italiya, Argentina va boshqa mamlakatlarda futbol rivoj topdi.

Xalqaro sport harakati va olimpiya sportining rivojlanishi. Gʻarb davlatlarida olimpiya sport turlarini rivojlantirishda bir qator asosiy yoʻnalishlar vujudga kelgan. Birinchidan, olimpiya sportini rivojlantirishda davlatlarning roli oʻsib bordi. Ikkinchidan, olimpiya sportiga taʼsir etuvchi monopoliyalar, korporatsiyalar, firmalarning moliyaviy taʼminoti davlat bilan birgalikda amalga oshirildi. Uchinchidan, katta sportda ilmiy-texnik taraqqiyot natijalari keng qoʻllanila boshladi. Toʻrtinchidan, sportchilarni tayyorlash maqsadida maxsus markazlar, bir necha davlatlar birlashib

mashg'ulotlar o'tkazish joylari amalda qo'llanildi. Bunda Oliy o'quv yurtlariaro Milliy assotsiatsiya, Havaskorlik atletika jamiyati, Milliy Olimpiya qo'mitasi faol ishtirok etgan. Uzoq vaqtlar bu uch tashkilot o'rtasida mustahkam aloqa bo'lmagan, chunki o'zaro kelishmovchiliklar kuchli bo'lgan edi. Moliyaviy ta'minot, milliy jamoani tarkib toptirish, Olimpiya o'yinlarida ishtirok etish, boshqa xalqaro musobaqalarda qatnashish kabi masalalarda o'zaro kelisha olmaganlar. Bunday holatlarni tugatishga AQShda «Havaskorlik sporti haqida»gi qonunning qabul qilinishi (1978) sabab bo'lgan. Shu qonun asosida AQSh MOQ mamlakatdagi barcha havaskorlik sport uyushmalarini o'ziga birlashtirib olgan. Shu sababdan, barcha masalalarni MOQ hal etadi. AQShda Olimpiya va Panamerika o'yinlarida jamoalarning qatnashish-qatnashmasligini ham MOQ hal etadi.

AQSh MOQ Olimpiya va Panamerika o'yinlariga jamoalarni tayyorlash, qatnashish va barcha faoliyatlarga rahbarlikni amalga oshiradi. Bunda moddiy-texnik bazani mustahkamlash, sportchilarning mashg'ulotlarini tashkil etish, ilmiy-uslubiy tavsiyalar tarqatish va boshqalar muhim o'rin tutadi. AQShda olimpiya sportining deyarli barcha turlari mavjud. Ular orasida suzish, velosport, o'q otish, boks, yengil atletika kabi turlar kengroq tarqalgan. Ma'qul bo'lgan sport turlaridan ot sporti va elkanli sport, golf, qilichbozlik kabilar hisoblanadi. Bu turlar bilan ko'pincha xususiy sport klublari shug'ullangan edi. Ularga badavlat kishilar a'zo bo'ladilar. Shular qatorida baliq ovi, sayohat, sokker, beysbol va regbi ko'p qo'llanilgan. Amerika terma jamoalarini tayyorlash o'quv mashg'ulot markazlari Kolorado-Springs va Skvo-Vellida o'tkaziladi. Kolorado-Springs sport majmuida bir yo'la 800 sportchi shug'ullanishi mumkin. Olimpiya sportining yuqori natijalarga ko'maklashuvchi masalalarini Agoya, Arizona, Janubiy Kaliforniya universitetlarining laboratoriyalarida o'rganiladi.

Xalqaro sport harakati va Olimpiya o'yinlarining o'tkazilishi yoshlarni sportga jalb etish, iqtidorli yoshlarni tarbiyalash va ularning sport mahoratlarini oshirishda katta rag'batlantiruvchi kuch bo'ldi. Bu jarayonlar AQSh, GFR, Fransiya, Italiya, Skandinaviya mamlakatlari hamda Sharqda Yaponiya, Koreya kabi mamlakatlarda keng rivojlandi.

Germaniya. Nemis sportchilarining xalqaro sport va Olimpiya maydonlariga chiqish yo'li oson kechmadi. Xalqaro Olimpiya qo'mitasining (XOQ) qaroriga binoan Birinchi jahon urushining asosiy sababchisi sifatida Germaniya 1920-y. (Antverpen) va 1924-yilgi (Parij) Olimpiya o'yinlariga qo'yilmadi. Lekin Germaniya hukumati va jamoatchi

sport tashkilotlari mamlakatda sportni rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlardan foydalandilar. 1926-yilga kelib, nemis sportchilari og'ir atletika, ot sporti, yengil atletika, yunon-rum kurashi, suv polosi kabi sport turlari bo'yicha jahonda oldingi o'rinlarni egalladi. 1928-yilda Amsterdamdagi o'yinlarda nemis sportchilari paydo bo'lib, birdaniga yuqori natijalarga erishdi. Ular olgan medallari soniga ko'ra ikkinchi o'rinni egalladi. AQSh sportchilari birinchi o'rinda edi.

1930-yilda Germaniya 1936-yildagi Olimpiya o'yinlarini o'tkazish huquqiga ega bo'lgan. Shu tariqa XI Olimpiyada Berlinda va IV qishki Olimpiyada o'yinlari Gormish - Partenkirxenda o'tkazilgan. 1933-yilda Gitler mamlakatda fashistik va militaristik tartiblarini o'rnatib, Olimpiya o'yinlari bayrog'i ostida o'zining qabix siyosatidan foydalangan edi. Bunday sharoitda Olimpiya o'yinlarini o'tkazishga qarshi demokratik kuchlar qanchalik harakat qilmasin, O'yinlar Berlinda tashkil qilingan. Germaniyadagi totalitar tuzum o'zining yevropadaga «Yangi tartibini» namoyish qilgan.

Germaniya o'z hududida o'tkazilgan Olimpiya o'yinlarida hammadan ko'proq medallar olishga erishgan edi: Germaniya - 89 (33-26-30), AQSh - 56 (24-20-12). Germaniya akademik eshkak eshish (baydarka va kanoe), og'ir atletika, gimnastika, ot sporti, elkanli sport, boks kabi sport turlarida ustun edi. 1936-yilgi qishki Olimpiyadada tog' chang'isi bo'yicha erkaklar va ayollar o'rtasidagi musobaqalarda Germaniyaga teng keladigan raqiblar ham yo'q edi.

1938-yilda XOQ yana bir katta xatoga yo'l qo'ygan. Ya'ni sportni rivojlantirishdagi xizmatlari uchun gitlerchilar Germaniyasini «Quvonch orqali kuch» kubogi bilan taqdirlagan edi.

Italiya. Jismoniy tarbiya va sport bu mamlakatda keng doirada taraqqiy etgan. Mussolinining siyosati yangi urushga tayyorgarlik va buyuk Italiyani yaratishga qaratilgan edi. Harbiy-sport ishlari sport klublar, jamiyatlar va uyushmalarda olib borildi. Italiya sport tashkilotlari Milliy Olimpiya qo'mitasi tomonidan boshqarildi va xalqaro sport hayotida faol ishtirok etdi. Italiya sportchilari 1900-yildan boshlab, uzluksiz ravishda Olimpiya o'yinlari, yevropa chempionatlari hamda boshqa xalqaro sport musobaqalarida ishtirok etib keldi, Italiyaning futbol bo'yicha terma jamoasi ikki marotaba (1934, 1938 y.y.) chempion bo'lgan. U 1936-yilda Olimpiya oltin medaliga sazovor bo'ldi. Jahon va yevropa chempionatlarida italiyalik qilichbozlar, velosipedchilar, o'q otuvchilar, tog' chang'ilari, gimnastikachilar va boshqa bir qator sport turlari vakillari g'alabalarni

qo'lg'a kiritdi. Italiya deyarli barcha xalqaro sport uyushmalari tarkibidan o'rin egallagan edi.

Yaponiya. Bu mamlakatda milliy xususiyatlar asosida jismoniy tarbiya va sportni rivojlanishi yuqori darajada o'sib bordi. O'sha davrlarda Yaponiyaning siyosati Osiyoni bosib olishga qaratilgan edi. Shu maqsadda maktablar va sport-gimnastika tashkilotlaridan unumli foydalanildi. O'quv yurtlari va sport klublari jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishning asosiy markaziga aylantirildi. Bo'lajak oddiy harbiylarni tayyorlash boshlang'ich maktablarda amalga oshirildi. Bunda eski milliy jismoniy mashqlar, ya'ni dzyu-do, kamondan o'q otish va hozirgi zamon sport turlari: gimnastika va o'yinlar qo'llanilgan. Kollejlar va universitetlarda harbiy kadrlar tayyorlanib, ularda ham dzyu-do, karate, qilichbozlik, o'q otish, gimnastika, beysbol, regbi, suzish, yengil atletika mashqlaridan maqsadli foydalanilgan. Yaponiyada sumo milliy kurashi keng tarqalgan.

Yaponiya sportchilari xalqaro sport musobaqalarida faol ishtirok etib keldilar. Ular 1912-yilgi V Olimpiadadan 1936-yildagi XI Olimpiyadagacha doimiy ravishda ishtirok etgan. 1932-yilgi Olimpiya o'yinlarida (Los-Anjeles) yaponiyaliklar suzish bo'yicha 6 turdan beshtasida g'alabaga erishgan edi. 100 m. masofaga erkin suzish bo'yicha 15 yoshli Ya.Miyazaki birinchi o'rinni egallagan. 1500 m.ga erkin suzish bo'yicha 14 yoshli K.Kitamura g'olib chiqqan edi. U yosh bo'lsa-da, bu masofani 19 daqiqa 12,4 soniyada bosib o'tib, jahon rekordini o'rnatgan. Bu natijani boshqalar faqat 20 yildan keyin o'zgartirishga muvaffaq bo'lgan. Yaponiyalik chavandoz T.Insi o'yinlarda oltin medal sohibi bo'lgan. 1936-yilgi Olimpiadada Yaponiya sportchilari suzish bo'yicha 11 ta medalga ega bo'lib (4-2-5), bu sport turida peshqadam bo'lgan.

Germaniya, Italiya, Yaponiya uchligidagi siyosiy munosabatlar va urush harakatlari bosqinchilik hamda fashistlashish darajasiga ko'ra birbirini to'ldirgan edi. O'quvchilar va yoshlarni harbiy-jismoniy jihatdan tayyorlash, harbiy xizmatlarning jangovarligini oshirishda sport-gimnastika tashkilotlari davlat hokimiyatiga yaqindan yordam bergan. Xalqaro sport harakati va uning g'oliblariga ma'lum darajada itoat etgan bu davlatlar Olimpiya o'yinlarida ustunlik bilan ishtirok etib keldi. Bunday jihatlar har bir mamlakatdagi sportchi yoshlarning qiziqishlarini rivojlantirishga muhim hissa qo'shgan.

AQSh, Fransiya, Buyuk Britaniya, Skandinaviya mamlakatlarida jismoniy tarbiya va sport-gimnastika harakati birmuncha o'zgacha rivojlangan.

AQSh. Urushlar oralig‘i davrida AQShda moliyaviy iqtisodiy holatga katta e‘tibor berilib, bu jahonda taraqqiy etgan kapitalistik dunyoni vujudga keltirgan edi. AQSh jahonda hokim bo‘lish siyosatini olg‘a surgan edi. U boshqa davlatlarga “amerikacha yashash tarzini” targ‘ib qila boshlagan. Bu yo‘lda sportchilarning xalqaro musobaqalarda ishtirok etishi maqsadga qaratilgan tadbirlardan biri bo‘ldi.

Yoshlarni tarbiyalashning muhim vazifasi sifatida sportga alohida ahamiyat berilgan va sport tashkilotlari faoliyati qattiq nazoratga olingan. Ko‘pgina shtatlardagi maktablarda jismoniy tayyorgarlik haqida qonunlar qabul qilingan edi. Shu qonunlar asosida moliyaviy yordam berish, jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash, jismoniy tarbiya darslariga ajratilgan vaqtlarni belgilash ko‘zda tutilgan. Shu tariqa umumiy tarbiyaning bir bo‘lagi sifatida jismoniy tarbiya qonunlashtirildi. 17 yoshgacha bo‘lgan bolalar va o‘smirlar maktablar sport skaut tashkilotlarida jismoniy tarbiyani olgan edilar. Bunda gimnastikaga nisbatan sport o‘yinlariga ko‘proq e‘tibor kuchaytirilgan. Yoshlar kollejlari, universitetlarda ta‘lim olib, jismoniy tarbiya bilan sport klublarida shug‘ullangan. Amerikada kollejlari va universitetlar asosan sport ishlarining markazi hisoblangan. Amerikaning kolleji va universitetlarida ko‘proq yengil atletika, suzish, basketbol, eshkak eshish sporti, tennis, beysbol, amerikacha futbol bilan shug‘ullanish tashkil qilingan. Oliy o‘quv yurtlaridagi universitet sportining milliy assotsiatsiyasi yetakchi tashkilot hisoblangan. Bu tashkilot 1906-yilda tuzilgan.

Amerikada havaskorlik sporti harakatida tashkil etilgan atletika uyushmasi asosiy rol o‘ynagan. Bu tashkilot Amerikada mavjud bo‘lgan barcha sport tashkilotlari ustidan rahbarlik qildi, faqat universitet sporti mustaqil edi. Atletik uyushma boshida yirik moliyaviy va ishlab chiqarish kapitali turar edi. Ikki urush oralig‘ida Amerika sport bo‘yicha jahondagi eng yirik va kuchli davlatga aylandi. Amerika sportchilari yozgi va qishki Olimpiya o‘yinlari, jahon miqyosida o‘tkazilgan sport musobaqalarining doimiy qatnashchisi bo‘lib qoldi.

Professional sport ancha rivojlanib, bunda turli xil reklamalar, matbuot, radio va keyinchalik televideniya uzluksiz targ‘ibot olib borish muhim rol o‘ynadi. Bu o‘z navbatida sport trestlari, kompaniyalar, yirik stadionlar qurish kabi maxsus tijorat ishlab chiqarish sohasini yuzaga keltirgan. Bunday sharoitlarda o‘tkazilgan matchlar va tadbirlar tadbirkorlarga ulkan boyliklar keltirdi. Amerikada professional sport biznesga aylangan edi.

Fransiya. Yoshlar jismoniy tarbiyasi va sporti Fransiyada o‘ziga xos tarzda rivojlanib bordi. 1920-yilda maktab yoshigacha bo‘lgan bolalar va

maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiyasi haqida qonun qabul qilindi. Harbiy vazirlik o'quv yurtlarda jismoniy tarbiya va sport to'g'risidagi nizomni tasdiqladi. Jismoniy tarbiyaning vosita va usullari asosi uchun Jorj Eberning tabiiy-tayanch gimnastikasi tizimi qayta ishlangan holatda va shvedlar gimnastikasining ba'zi qismlari olingan edi. Ko'p sonli sport klublari va tashkilotlarida Olimpiya o'yinlari turlari, ayniqsa, futbol, tog' chang'isi sporti va figurali uchish kabilar keng rivojlangan edi.

1920-yillar oxiri va 1930-yillar boshida mamlakatda faol dam olish jarayonida sportdan foydalanishga katta e'tibor berilgan. Bunda rekreatsion sport keng rivolangan. 1936-yilda sport ishlari va faol dam olish davlat boshqarmasi tashkil etilishi bilan rekreatsion sport o'z maqomiga ega bo'lgan. Parijda ikki marotaba yozgi Olimpiya o'yinlari o'tkazildi, 1924-y. Shamoni shahrida I qishki Olimpiya o'yinlari tashkil etilgan.

Rossiya. 1951-yil 7-mayda Venadagi XOQning sessiyasida Sovet mamlakati Milliy Olimpiya qo'mitasi Xalqaro Olimpiya qo'mitasi tomonidan tan olingan. 1952-y. Xelsinkida (Finlyandiya) sovet sportchilari ilk bor Olimpiya o'yinlarida qatnashgan. Shu davrdan boshlab sovet sportchilari Xalqaro sport va olimpiya o'yinlarining eng faol ishtirokchilariga aylangan edi. 1980-yilda XXII yozgi Olimpiya o'yinlari Rossiyaning markazi Moskvada o'tkazilgan. Bu o'yinlar sotsialistik tizimdagi barcha mamlakatlar uchun birinchi bo'lgan. O'sha vaqtdagi siyosiy qarama-qarshiliklarning kuchayishi, harbiy tahdid haqidagi turli xil uydirmalarning ortib borishi sovetlar va AQSh o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashtirgan edi. AQSh hukumatining Moskvadagi Olimpiya o'yinlariga boykot qilishiga olib kelgan. Shu sababli AQSh va bir qator boshqa davlatlarning sportchilari o'yinlarda qatnashmaganlar.

1984-yil Los-Anjelesda (AQSh) o'tkazilgan XXIII Olimpiya o'yinlarida sovet sportchilari ishtirok etmagan, chunki yuqorida qayd etilgan siyosiy tahdidlar, AQSh sportchilarining Moskvadagi Olimpiya o'yinlarida ishtirok etmaganligiga javob tariqasida shunday xulosalarga kelingan edi. 1988-y. yozgi XXIV Olimpiya o'yinlari Seulda (Janubiy Koreya) tashkil etilgan. Sovet va AQSh sportchilari jahondagi eng kuchli sportchilarning raqobati yana davom etdi. 1992-y. Barselona (Ispaniya) shahrida XXV Olimpiya o'yinlari o'tkazilgan. Bunda sobiq sovet sportchilari so'nggi bor uyushgan terma jamoa sifatida o'yinlarda ishtirok etgan. Keyingi davrlardagi Olimpiya o'yinlarida Rossiya va sobiq respublikalar mustaqil ravishda ishtirok etgan.

Xulosalar

- Eng yangi davrda insonning qobiliyatlarini rivojlantirishga mo'ljallangan jismoniy tarbiya taraqqiy etgan.
- Eng yangi davrda jismoniy tarbiyaning yangi vazifalari – madaniy, ijtimoiy, psixologik, sog'lomlashtirish funksiyalari paydo bo'lgan.
- XX asr o'rtalarida jismoniy tarbiyaning ikki yo'nalishlari - gimnastika va sport o'yinlari integratsiyalashgan.
- Eng yangi davrda zamonaviy sportning rivojlanishida ilmiy-teexnika taraqqiyoti yutuqlari va tijorat shou-bizneesining ta'siri oshdi.

Nazorat savollari:

- ✓ XX asr oxirida chet el mamlakatlarida jismoniy tarbiya va sport taraqqiyotining xususiyatlari nimalardan iborat?
- ✓ Ikkinchi jahon urushidan keyin jismoniy tarbiya va sport sohasida qanday o'zgarishlar sodir bo'lgan?
- ✓ Chet el mamlakatlarida "jismoniy tarbiya" atamasi qanday ifodalanadi?
- ✓ Xalqaro sport va olimpiya harakatining ahamiyati nimalardan iborat?
- ✓ Jismoniy tarbiyaning harbiylashtirilishi va fashistlashtirilishi qachon va nima sababdan boshlangan?
- ✓ Chet el mamlakatlarida sport va biznes sohalarida qanday munosabatlar mavjud?
- ✓ Chet el mamlakatlarida jismoniy tarbiya va sport qanday yo'nalishlarda rivojlanadi?
- ✓ Qadimgi davrda jismoniy tarbiya qanday xususiyatlarga ega bo'lgan?
- ✓ Quldorlik jamiyatiga jismoniy tarbiya va o'yinlarning qanday xususiyatlari bo'lgan?
- ✓ Qadimgi Sharq mamlakatlarida jismoniy madaniyat qanday rivojlangan?
- ✓ Qadimgi Yunon gimnastika tizimi haqida nimalarni bilasiz?
- ✓ Sparta va Afina jismoniy tarbiya tizimidagi farqlar nimalardan iborat?
- ✓ Olimpiya bayramlari va boshqa o'yinlar qaerda va qachon o'tkazilgan?
- ✓ Qadimgi Rim jismoniy madaniyatining xususiyatlari nimalardan iborat edi?
- ✓ Jismoniy madaniyat qadimgi shoirlar, haykaltaroshlar, shifokorlar, notiqalar, faylasuflar tomonidan qanday talqin qilingan?
- ✓ Qadimgi Yunoniston va Rimda jismoniy madaniyat rivojlanishining susayishi va tanazzulga uchrashiga sabab nima?

- ✓ Qadimgi ajdodlarning ijtimoiy turmush sharoiti va unda qo'llanilgan jismoniy madaniyat haqidagi ma'lumotlarni tahlil qiling.
- ✓ O'rta asrlarda jismoniy tarbiya rivojlanishni qanday xususiyatlarga ega bo'lgan?
- ✓ Feodallarning harbiy-jismoniy tayyorgarligi qanday shakllardan iborat?
- ✓ Ritsarlik tarbiya tizimining asosiy maqsadi nimadan iborat bo'lgan?
- ✓ Ritsarlar tarbiya tizimi qanday xarakterga ega bo'lgan?
- ✓ Ritsarlar tarbiya tizimi qachon va nima sababdan barham topgan?
- ✓ yevropada shaharliklarning ilk birlashmalari qanday nomlangan?
- ✓ Gumanistik g'oyalar ilk bor qaysi davlatda shakllangan?
- ✓ Filantropin maktablarida o'quvchilar qanday guruhlariga bo'lingan?
- ✓ O'rta asrlarda o'tkazilgan bayramlar va an'anaviy marosimlarda qanday yangi sport turlari, jismoniy mashqlar, o'yinlar yuzaga kelgan?
- ✓ Osiyo va Afrika xalqlarining jismoniy tarbiyasi qanday xarakterga ega bo'lgan?
- ✓ Yangi davrdagi jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishi qanday xususiyatlardan iborat bo'lgan?
- ✓ Yangi davrdagi pedagogik nazariyalarda jismoniy tarbiya masalalari qanday ifodalanadi?
- ✓ Yangi davrda vujudga kelgan milliy gimnastika tizimlarining asosiy maqsadi nimadan iborat bo'lgan?
- ✓ Nima sababdan Germaniya, Fransiya, Shvetsiya va boshqa bir qator yevropa mamlakatlarida gimnastika vositasidan keng foydalanilgan?
- ✓ Nima sababdan Angliya va Amerika mamlakatlarida jismoniy tarbiya vazifalari sport va sport o'yinlari vositalari yordamida hal etilgan?
- ✓ yevropada skautlar harakatining maqsadi nimadan iborat bo'lgan?
- ✓ Yangi davrda havaskorlik sporti va professional sportning farqi nimadan iborat?
- ✓ Birinchi jahon urushi yillarida jismoniy tarbiya va sportni milliyalashtirishning sabablari nimada?
- ✓ P.F.Lesgaftning ilmiy, nazariy va amaliy qarashlarining xususiyati nimalardan iborat?
- ✓ Yangi davr jismoniy tarbiyaning ahamiyati nimada?

II BOB. MARKAZIY OSIYODA QADIMGI DAVRDA JISMONIY TARBIYA

O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov: «Tarixga murojaat qilar ekanmiz, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutishimiz kerak. Xotirasiz barkamol kishi bo‘lmaganidek, o‘z tarixini bilmagan xalqning kelajagi ham bo‘lmaydi. Har qaysi xalq milliy qadriyatlarini o‘z maqsadlari, umumbashariy taraqqiyot yutuqlari asosida rivojlantirib borishga intilar ekan, bu borada tarixiy xotira masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Yani, tarixiy xotira tuyg‘usi to‘laqonli ravishda tiklangan, xalq bosib o‘tgan yo‘l o‘zining barcha muvaffaqiyat va zafarlari, yo‘qotish va izzatoblari bilan xolis va haqqoniy o‘rganilgan taqdirdagina chinakam tarix bo‘ladi»,⁵- deb yangi tariximizga yo‘l ochib bergan edilar.

O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va sport tarixi qadim zamonlardan tortib, to hozirgi kungacha bo‘lgan turli tarixiy davrlarda jismoniy tarbiya, sport va olimpiya harakati taraqqiyotini o‘rganadi.

O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va olimpiya harakati tarixi quyidagi davrlar bo‘yicha o‘rganiladi:

- Qadimgi davr va o‘rta asrlar davrida jismoniy tarbiya (miloddan avvalgi VIII ming yillik – milodiy XVI asr)
- Markaziy Osiyoga zamonaviy sportning kirib kelishi davri (XIX asrning oxiri- XX asrning boshlari)
- Sobiq Ittifoq davrida jismoniy tarbiya va sport (XX asr)
- O‘zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya, sport va olimpiya harakati (XX asr oxiri - hozirgi kungacha)

Markaziy Osiyo xalqlari dunyoning eng qadimiy tarixga ega bo‘lgan xalqlari qatoriga kiradi. Markaziy Osiyo hududida yashagan ajdodlarimiz yuksak va o‘ziga xos madaniyatni vujudga keltirgan.

O‘zbekiston xalqlari madaniyati tarixi turli manbalarda o‘z ifodasini topgan. Ularning mazmuni umumiy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida jismoniy madaniyat bilan bog‘liqdir. Qadimgi ajdodlar taraqqiyot jarayonlari ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanish bilan chambarchas bog‘lanib kelgan.

⁵ Karimov I. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. T.: “Ma’naviyat”, 2008.- 97 b.

Qadimgi ajdodlarimizning jismoniy madaniyatini va uning rivojlanish tarixini turli ijtimoiy tuzumlar davridagi madaniyat, ma'rifat, tarixiy voqyealar, urf-odatlar, an'analar bilan birgalikda o'rganish lozim.

Qadimgi ajdodlarimizning madaniyati, jumladan jismoniy madaniyatini o'rganishda quyidagi asosiy manbalarga tayanish mumkin:

- arxeologik qazilmalar natijasida topilgan ashyoviy dalillar;
- xalq og'zaki ijodi - qadimgi afsonalar, rivoyatlar, xalq ertaklaridan olingan ma'lumotlar;
- buyuk mutafakkirlar, allomalarning ijodiy merosi, qo'lyozmalari;
- qadimgi yozma manbalar, tarixiy kitoblar.

Tarixiy manbalarga qaraganda, bundan 150-140 ming yil avval o'rta paleolitda Muz davri bo'lgan. Odamlar yashash uchun tabiat bilan kurashganlar. Toshlardan qurol yasashni takomillashtirib, yirik hayvonlarni va baliq ovlash keng tarqalgan. Olov chiqarish vositalarini ixtiro qilib, yashash uchun g'or, yer to'la, chayla va boshqa boshpanalardan foydalanishgan. Bu jarayonlar esa barchaning jismonan baquvvat, epchil, kuchli, chaqqon bo'lishini talab etgan.

Ilmiy tadqiqotlarning guvohlik berishicha, Teshiktosh (Surxondaryo), Afrosiyob (Samarqand), Xo'jakent, Obirahmat (Toshkent viloyati), Farg'ona vodiysidagi makonlar va boshqa joylarda topilgan turli ashyoviy dalillar o'rganilgan.

Tadqiqotlarning natijalariga qaraganda, yuqorida nomlari qayd qilingan hududlarda odamlar turli qurollardan foydalanib hayvonlarni ovlaganlar. Jismoniy chiniqish va o'ljani qo'lga kiritish uchun turli murakkab harakatlarni bajarishga to'g'ri kelgan. Shu sababli bolalarni ham bunday faoliyatlarga tayyorlaganlar. Natijada, jismoniy tarbiyaning ayrim namunalari (sakrash, yugurish, kurashish, uloqtirish, suzish va h.k) yuzaga kelgan.

Yuqori paleolit davri miloddan oldingi 40-ming yillikdan 12-ming yillikka qadar davom etgan. Bu davrda Markaziy Osiyoda iqlim quruq, o'zgarib turuvchi bo'lgan. Sovuq iqlim sharoitida yashagan hayvonlar-serjun karkidonlar, yovvoyi otlar, kiyiklar va boshqalar paydo bo'lgan. Hayvonlarni ovlashga ixtisoslashuv o'sha davr odamlarining yashash manbalariga aylangan.

Amudaryo, Sirdaryo va Zarafshonning quyi oqimidagi qator ko'llarda baliqchilik bilan shug'ullanish, ularning o'troq holda yashashiga sabab bo'lgan. Markaziy Osiyoning nihoyatda boy ovchi va baliqchi jamoalari yodgorliklari ichida Markaziy Farg'onaning neolit yodgorliklari - Zambar, Taynoq, Yangiqadam, Madiyor, Sariqsuv, Ming buloq kabilar ajralib turadi.

Ibtidoiy podadan yuqori paleolitga o'tilishi bilan ishlab chiqaruvchi kuchlar, ijtimoiy munosabatlar va odam qiyofasida o'zgarishlar paydo bo'lgan. Bu davrga kelib, mehnat qurollari ancha takomillashgan, suyak va shoxdan yasalgan buyumlar yasaganlar. Toshlarga hayvonlarni rasmini chizganlar.

So'nggi paleolit davrining yutuqlaridan biri - nayzaning ixtiro qilinishi bo'lgan. Nayza tufayli ovchilik rivojlangan, tirik hayvonlarni birgalashib ovlash keng tarqalgan. Nayzani ushlash, uni mo'ljalga olib, uzoqqa uloqtirish kabi mashqlar, hayvonlarni ovlash, ularni quvib etish etarli darajada chaqqonlik va chidamlilikni talab etadi. Bu natijalarga erishish uchun maxsus tayyorgarliklar, ularni o'rgatuvchilar, tarbiyachilar bo'lgan. Shu sababdan, oilalarda bolalarni maxsus tayyorgarlik va jismoniy jihatdan tarbiyalash ishlari olib borilgan. Oilada bolalarni tarbiyalashda tabiiy harakatlar (yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, suvda suzish va h.k.) va turli harakatli o'yinlar eng asosiy vositalardan biri bo'lib xizmat qilgan.

Bolalarning yoshi, jismoniy rivojlanish holatlarini hisobga olgan holda, ularni guruhlariga ajratib, o'yinlar va jismoniy mashqlarga o'rgatish vujudga kelgan. Kichik yoshdagi bolalarga turli harakatli o'yinlarni o'rgatishdan boshlangan. O'rta yoshdagi bolalarga chaqqonlik, chidamlilik kabi sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan o'yinlar, to'siqli yugurishlar qo'llanilgan. Katta yoshdagi bolalarga esa tez yugurish, kuch sinashish, kurash, mushtlashish, tosh ko'tarish, daraxtlarga tirmashib chiqish, suvda tez suzish, nayza sanchish kabi murakkab o'yinlar, mashqlar o'rgatilgan.

Eng qadimgi davrda yashagan ajdodlarimizning dastlabki urf-odatlarini, an'anaviy marosimlari, ommaviy tadbirlari, kundalik turmush tarzi qadimgi afsonalar, rivoyatlar, xalq ertaklarida o'z aksini topgan. Bu rivoyatlar, afsonalar massagetlar, saklar, xorazmiylar, so'g'dlar, parfiyaliklar yashagan davrlarga borib taqaladi. «Avesto», «Alpomish», «Go'ro'g'li», «Qirqqiz», «Manas», «To'maris» kabi tarixiy manbalarda qadimgi davrda jismoniy tarbiya vositalarining - turli o'yinlar, otda yurish, kurash, kamondan o'q otish va boshqa mashqlarning qo'llanilishi haqida ma'lumotlar bor.

Hozirgi Markaziy Osiyo hududlarida yashagan eng qadimgi ajdodlarimizning ijtimoiy-madaniy turmushi haqida ma'lumotlarga oid daliliy ashyolar ko'p uchraydi. Ularning eng muhimlari Toshkent, Samarqand, Termiz va boshqa shaharlardagi tarix, arxeologiya va san'at muzeylarida saqlanmoqda. Toshlarga chizilgan rasmlarda kishilarning ov qilishdagi shakl va harakatlari, ov qurollari, hayvonlar aks ettirilib, ularning tarixi ham bir necha o'n ming yillik davrlarni o'z ichiga oladi.

Ajdodlarimizning ijtimoiy hayotida turli xil jismoniy mashqlar, o'yinlar ko'p qo'llanilgan. Ular asosan ijtimoiy mehnat va tarbiya

jarayonida keng qo'llanilgan. Tarixiy manbalarga qaraganda mamlakatimizda yashab, hayot kechirgan ilk ajdodlarimiz bundan 40 ming yillar avvalgi davrga to'g'ri keladi. Ular haqida Surxondaryoning Dalvarzin tepa, Teshiktosh, Samarqandning Afrosiyob, Toshkent viloyatining Sirdaryo sohillari va boshqa joylarda o'tkazilgan arxeologik topilmalar guvohlik beradi.

Qadimgi yunon va sharq manbalarida, xususan «Avesto», «Alpomish», «Shohnoma» va boshqa manbalarda madaniyat markazlar sifatida Sug'diyona, Xorazm, Parkana, Baqtriya podsholigining katta qismi aynan respublikamiz mintaqalariga to'g'ri keladi.

Miloddan avvalgi II-I ming yilliklarda Markaziy Osiyoda Baqtriya, Xorazm, So'g'diyona, Marg'iyona, Parfiya kabi yirik quldorlik davlatlari paydo bo'lgan. Ular Rim va Gretsiyadagi quldorlik tuzumidan o'ziga xos ravishda anchagina farq qilgan. Markaziy Osiyodagi davlatlarda ishlab chiqarish yuqori darajada bo'lmaganligi uchun asosan dehqonchilik, chorvachilik va mayda hunarmandchilik asosida qullar majburiy ishlatilgan.

Miloddan avvalgi 481 (480) – 431 (425)-yillarda yashagan yunon tarixchisi Gerodotning «Tarix» kitobida qadimgi forslar, saklar va massagetlarning tarbiyaviy qarashlari, jumladan jismoniy tarbiyaga oid muhim ma'lumotlar berilgan. Saklar, massagetlar va forslarning eng sharaflaydigan narsasi jasurlik bo'lgan. Saklar dunyodagi barcha merganlar orasida o'qni zoe ketkazmaydigan juda mohir merganlar sifatida shuhrat qozongan edilar.

Gerodotning ma'lumotlaridan ko'ra, bizning ajdodlarimiz farzandlarini jasoratli, o'z vatanining haqiqiy himoyachisi, kuchli va botir etib tarbiyalashga katta e'tibor berganlar. Qadimgi saklar o'g'il va qiz bolalarga bir xil jismoniy tarbiya berganlar. Ularning jismoniy tarbiyasi 5 yoshdan boshlangan va 20 yoshgacha uch narsaga: otda yurish, kamondan otish va kurash tushishga o'rgatilgan. Sak va xorazmiylarning ayollari harbiy yurishlar va janglarda qatnashgan, matonatda ular erkak jangchilardan qolishmagan. Sak ayollari, xuddi qochib ketayotgandek, ayyorlik bilan ot ustida erkaklardek orqaga burilib o'q uzar edilar. Yunon tarixchisi Diodor ham miloddan avvalgi I asrda saklar haqida: "Bu qabilaning ayollari mard bo'ladilar va urush xatarlarini erkaklar bilan baham ko'radilar",⁶ deb yozib qoldirgan

Qadimgi davrlarda ta'lim-tarbiyaga oid ma'lumotlarni xalq og'zaki ijodi namunalari – afsonalar, qahramonlik dostonlari, qo'shiqlar, maqol va iboralardan ham olish mumkin.

⁶ Boynazarov F. Qadimgi dunyo tarixi. Darslik. T.: "Aloqachi", 2008.- 480 b.

Xalq ogʻzaki ijodida xalq pedagogikasiga xos boʻlgan tarbiya tajribalari umumlashtirilgan. Ayniqsa, tarixiy shaxslar bilan bogʻliq rivoyatlar buning dalilidir. Ularda muayyan shaxs faoliyati, qahramonliklari ulugʻlangan. Dostonlarda xotin-qizlarning aql-idroki, jasorati, erkaklar bilan teng sharoitda faoliyat koʻsatganliklari ifodalangan.

Tarixdan maʼlumki, dastlab Amudaryoning oʻng qirgʻogʻidagi yerlar Turon, chap qirgʻogʻidagi yerlar esa Eron, deb yuritilgan. Miloddan oldin ahmoniylar saklar va massagetlarning yerlariga hujum qilib turgan. Eron shohi Kir sak va massagetlarga qarshi urushib 529-yilda magʻlubiyatga uchragan.

Gerodotning «Tarix» kitobida massagetlar malikasi Toʻmarisning Eron shohi Kir bilan olib borgan jang voqyealari tasvirlangan. Jangda Toʻmaris gʻolib chiqib, Kirning boshini olib, qon bilan toʻldirilgan meshga solib: «Sen umr boʻyi qonga toʻymading. Oʻz ontim boʻyicha seni qon bilan sugʻordim», deydi. Oʻsha davrlarda Toʻmaris kabi ayollardan sarkardalar chiqqan va janglarda har tomonlama kuch koʻrsatgan.

Poliennning “Harbiy hiylalar” asarida saklarga qarshi Doroning bosqinchilik yurishi toʻgʻrisida maʼlumotlar bor. Bu asarda saklar qahramoni Shiroqning vatanparvarligi va jasorati ibrat sifatida koʻrsatilgan.

Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy tuzumi, madaniyati haqidagi maʼlumotlar Xitoy manbalarida ham uchraydi. Miloddan avvalgi 138-yilda Markaziy Osiyoga kelgan Xitoy elchisi - Syuan Tzyan oʻzining “Tarixiy bitiklar” kitobida qiziqarli maʼlumotlar qoldirgan. Xitoy tarixchisi Syuan Tzyan Samarqand aholisining xulq-odob va axloqiy qoidalarga rioya etishda boshqalarga oʻrnak boʻlganligini aytib oʻtgan. Bu maʼlumotlar qadimda bolalar oʻqitiladigan savod maktablari boʻlganligi va maktablardan tashqari bolalar maxsus murabbiylar tomonidan harbiy-jismoniy mashqlarga va hunarga oʻrgatilganligi, taʼlimdan maqsad – bolalarni hayotga tayyorlash ekanligi haqida maʼlumot bergan.⁷

Ajdodlarimiz tafakkuri va dahosi bilan yaratilgan eng qadimgi yozuv va bitiklar, xalq ogʻzaki ijodi namunalari, qoʻlyozmalar, ularda mujassamlashgan tarix, adabiyot, sanʼat, siyosat, axloq, falsafa, tibbiyot, tarbiya jismoniy tarbiya va boshqa sohalarga oid qimmatbaho asarlar xalqimizning buyuk maʼnaviy boyligidir. Xalqimizning asrlar davomida toʻplangan hayotiy tajribasi, diniy, axloqiy, ilmiy qarashlarini ifoda etadigan bu kabi tarixiy yodgorliklar orasida bundan qariyb uch ming yil muqaddam Xorazm vohasi hududida yaratilgan, “Avesto” deb atalgan bebaho maʼnaviy boylik alohida oʻrin tutadi. “Avesto”ning tub mohiyatini belgilab beradigan

⁷ Boynazarov F. Qadimgi dunyo tarixi. Darslik. T.:”Aloqachi”, 2008.- 480 b.

“Ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal” tamoyilida hozirgi zamon uchun ham behad ibratli bo‘lgan saboqlar borligini ko‘rish mumkin.⁸

Eng qadimgi yozma manbalardan biri zardushtiylik dinining muqaddas kitobi “**Avesto**” hisoblanadi. Zardushtiylik ta’limotida ta’lim-tarbiya quyidagi bo‘limlardan iborat bo‘lgan:

- ma’naviy va diniy tarbiya;
- jismoniy va mehnat tarbiyasi;
- aqliy va axloqiy tarbiya.

“Avesto” bo‘yicha bolalarga 5 yoshdan savod o‘rgata boshlaydilar; o‘qishni o‘rganishi bilan savdo ishlariga o‘rgata boshlaydilar. Zardusht ta’limotida 15 yosh balog‘at yoshi sanalgan. Bu yoshda ularga davlat qonunlari, axloqiy qoidalar o‘rgatilgan. Zardushtiylikning axloqiy qoidalariga binoan insonning o‘z burchini his etishining eng birinchi belgisi ma’naviy poklik hisoblangan.

“Avesto”da insonning barkamol bo‘lib etishida ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amallar birligiga katta e’tibor berilgan. Qadimgi ajdodlarimiz insonda juda qadrlaydigan hislatlar jasurlik, adolat, sadoqat, insoniylik bo‘lgan. Bu hislatlar o‘z-o‘zidan shakllanmagan. Tabiat va jamiyatdagi o‘zgarishlar, ibtidoiy urug‘chilik-qabilachilik turmush tarzi buni taqozo etgan.

Ikkita katta kuch – yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi ayovsiz kurash insondagi bu hislatlarning bevosita shakllanishiga turtki bo‘lgan.

Qadimgi ajdodlar ijtimoiy turmush madaniyati, ayniqsa, sihat-salomatlik, jismonan chiniqish, mehnat hamda uzoq umr ko‘rib yashash uchun yaratgan ta’lim-tarbiya jarayonlari «Avesto»da chuqur ma’no va o‘rin egallagan.

Markaziy Osiyoni Eron Ahamoniylari, keyinchalik (miloddan avval 329-327-yillarda) Aleksandr Makedonskiy bosib olib, o‘zlarining madaniyati, dini va ijtimoiy-iqtisodiy boshqarish usullarini o‘rnatganlar. O‘sha davrlarda Markaziy Osiyo hududida yashagan xalqlar bosqinchilarga qarshi qo‘zg‘olonlar ko‘targan, jiddiy kurashlar olib borgan. Bunday hollarda askarlar va xalqning asosiy jangovorlik qurollari kamondan o‘q otish, nayza bilan sanchish, qilichbozlik, turli xil vositalar (to‘qmoq, kaltak, bolta, pichoq va h.k.) bo‘lgan. Jangchilarning ma’lum qismi otda yurishgan. Bu holat jangchidan ot ustida turib barcha qurol vositalari bilan jang qilish, otni choptira bilish hamda boshqa imkoniyatlardan o‘ta ustalik bilan foydalanishni talab etgan.

Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, Aleksandr Makedonskiy miloddan avvalgi 334-yilda 30000 piyoda va 5000 otliq askar bilan kichik

⁸ Karimov I.Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. T.: “Ma’naviyat”, 2008.- 31 b.

Osiyoga, keyin Markaziy Osiyoga jangovar yurish qilgan. 327-yilda hozirgi Buxoro, Samarqand, Panjakent atrofidagi yyerlarni bosib olgan. Bunda lashkarboshi Spitamen bosqinchilarga katta qarshilik ko'rsatgan. Lekin uning xotini xoinlik qilib, Spitamenning boshini kesib, Aleksandr Makedonskiyga topshiradi. Podshoh bu bevafo xotinni hamda 120 ming aholini ham qirib tashlagan, chunki uning ta'biri bo'yicha eriga, eliga vafolik qilmagan ayol boshqalarga ham vafodor bo'lmaydi.

Kushonlar davri Markaziy Osiyo, Afg'oniston, Pokiston va Hindiston xalqlari tarixida va butun dunyo madaniyatining taraqqiyotida alohida o'rin egallagan. Markaziy Osiyodan qadimgi Ipak yo'li o'tganligi bu yerdagi xalqlarning madaniy hayotida katta burulishlarga sabab bo'lgan. Sharq mamlakatlari bilan G'arb davlatlari o'rtasidagi savdo va madaniy aloqalarni o'rnatgan. Termiz yaqinidagi Ayritom, Xorazmdagi Tuproqqal'a va boshqa joylardan topilgan buyumlar, sopolga chizilgan rasmlarda qadimgi kurash, nayza uloqtirish, qilichbozlik, otda jang qilish kabi tadbirlar aks ettirilgan.

Xalq og'zaki ijodining noyob asarlaridan biri «Alpomish» dostoni avlodlardan-avlodlarga o'tib kelayotgan qahramonlik asaridir. Bu asarda xalqimizning matonat, mardlik, sadoqat kabi ezgu fazilatlari o'z ifodasini topgan. Asarda ajdodlarimizning qadimiy tasavvuriga ko'ra, o'q-yoy – hokimiyat nishoni hisoblangan. Alpomish yetti yoshida o'n to'rt botmon birichdan – bronzadan yasalgan yoydan o'q otib, "alp" degan unvonga ega bo'ladi.⁹

«Alpomish» dostonining ijtimoiy-tarbiyaviy xususiyati shundaki, bundan bir necha ming yillar oldin mavjud bo'lgan urf-odatlar, marosimlar, ayniqsa, yigit va qizlarning bir-biriga vafodorligi, jismoniy jihatdan barkamolligi, dushmanlarga shafqatsiz kurashlari odilona bayon etilgan. «Alpomish» dostonida kamondan o'q otish, merganlik, kurash, otda poyga kabi jismoniy sifatlar, vatanparvar va xalq uchun jonini ham fido qilish kabi eng ulug' insoniy fazilatlar madh etilgan.

Qadimgi ajdodlar jismoniy madaniyati xalq og'zaki ijodida, ayniqsa, ko'proq ifodalangan. Dostonlarning tarbiyaviy jihatlari shundaki, xalq irodasi, an'analar, urf-odatlar mazmunida otda chopish, jang qilish, qilichbozlik, kurash, kamondan o'q otish kabi jismoniy faoliyatlar yuqori saviyada madh etilgan. Bunda mardlik dushmanlar bilan jang qilgan yigit va qizlar timsoli tasvirlangan.

Xalq og'zaki dostonlarida shuningdek xalq irodasi, yigit-qizlarning muhabbati, sadoqat, jasurlik, botirlik, pahlavonlik, mohir chavandozlik va merganlik kabi sifatlar o'z ifodasini topgan.

⁹ Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: "Ma'naviyat", 2008.- 34 b.

Qadimgi ajdodlar jismoniy tarbiyasida xalq milliy o'yinlari bir necha yo'nalishlarga ega bo'lib, ularning tarkibida raqslar, qo'shiqlar va boshqa san'at turlari ancha ustun turgan. Bunday o'yinlarning deyarli barchasi ommaviy bayramlar, musobaqalar va to'ylarda keng qo'llanilgan. Qadimgi manbalar Oks (Amudaryo) va Yaksart (Sirdaryo) daryolari o'rtasidagi vodiya ot musobaqalari keng tarqalganidan guvohlik beradi. Nafaqat harbiy yurishlar, balki savdo-sotiq maqsadlari uchun ham chiniqqan chavandozlar va otlar kerak bo'lgan. Bu esa ot musobaqalarining ommalashib ketishiga sabab bo'lgan. So'g'diyona va Baqtriya kurash, ot poygasi, uloq, dorbozlik juda ommalashgan edi.

O'zbek xalq o'yinlari va milliy jismoniy mashqlarini quyidagi asosiy guruhlariga ajratish mumkin:

- kamondan o'q otish; qilichbozlik;
- kurash (buxorosha, farg'onacha, xorazmcha usullar);
- ot o'yinlari (poyga, olomon poyga, ko'pkari, uloq va h.k.);
- kuch sinashish (arqon tortishish, tosh, ot, tuya ko'tarish, buqa ag'darish);
- dorboz o'yinlari (dor ustidagi mashqlar);
- harakatli o'yinlar;
- yugurish musobaqalari (batba);
- ov qilish (o'rgatilgan qushlar bilan – lochin, burgut va h.k.).

O'zbekiston hududida yashagan qadimgi xalqlarning turmush sharoitlarida, o'z vatanlarini himoya qilishda jismoniy tarbiya vositalaridan foydalanish kabi madaniy va jangovorlik faoliyatlari alohida o'rin tutadi. Bu davrda yashagan xalqlar o'rtasida o'z hududlarida osoyishtalikni ta'minlash, Vatanini himoya qilish uchun harbiy-jismoniy tayyorgarlik vositalaridan, turli an'anaviy jismoniy mashqlardan keng foydalanganlar.

O'zbekiston hududida yashagan qadimgi xalqlar jismoniy tarbiyasining umumiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- qadimgi ajdodlarimiz jismoniy tarbiyasi mehnat, harbiy ishlar, turmush tarzi, diniy marosimlar va urf-odatlar bilan bog'liq bo'lgan.
- jismoniy tarbiya va jismoniy sifatlarga o'rgatish jarayoni an'anaviy mashqlardan iborat bo'lgan.
- jismoniy tarbiya va turli milliy o'yinlar orqali qadimgi ajdodlarimizning yuksak jismoniy, ruhiy va ma'naviy fazilatlari tarbiyalangan.

MARKAZIY OSIYODA O'RTA ASRLAR DAVRIDA JISMONIY TARBIYA

O'zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki kunlaridanoq mamlakat tarixini qayta yoritish va barcha voqeyeliklarni ochiq-oydin ko'rsatish asosiy vazifalardan biri qilib qo'yildi. Ma'lumki, Vatanimiz jahon madaniyatiga beqiyos hissa qo'shgan ulug' allomalar, buyuk olimlar, mohir sarkarda va davlat arboblari bilan mashhurdir. Milliy madaniyat taraqqiyotida O'zbekiston dunyo davlatlari, Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida o'ziga xos xususiyatlari, o'zining geografik va tabiiy qulayliklariga ko'ra qadimdan insoniyat tarixining ilg'or madaniy markazlaridan joy olib kelgan.

VII asr boshlarida Arab xalifaligi tashkil topib, uning tarkibiga butun Arabiston yarim oroli, Eron, Kavkaz orti, Suriya, Shimoliy Afrika, Janubiy Ispaniya kiritilgan. VII asr o'rtalariga kelib esa arab bosqinchilari tomonidan Markaziy Osiyo yerlari ham zabt etilgan edi. Arablarga qarshi mahalliy xalqlar uzoq yillar davomida urush olib borganlar. Lekin arablar bu yerlarni to'la istilo qilib, o'z dini va madaniyatini o'rnatish, Markaziy Osiyo xalqlarini Islom diniga bo'ysunishiga erishgan edilar.

Arab xalifaligining amalga oshirgan ijtimoiy-siyosiy islohotlari, yagona islom dinining tarkib topishi madaniy, ma'naviy hayotga ham ta'sir etgan. Islom qadriyatlari xalq ma'naviy hayotining uzviy qismi sifatida uning turmush tarzidan, xatti-harakatidan munosib o'rin olgan edi. Islom dinida musulmonlar jismni toza tutish, dam olish, bolalarni yoshlikdan odobli bo'lishga o'rgatishga da'vat qilindi. Lekin ayollarning erkinligi, ochiq yuz bilan yurishi, avvalgidek erkaklar bilan birgalikda teng mehnat qilishi, kurash, ot o'yinlarida bellashuvi ta'qiqlangan edi.

VII-VIII asrlarda Arab xalifaligida ilm-fan taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy yuksalish Movarounnahr va Xurosonda IX asrlarga kelib ma'naviy ko'tarilish – «Sharq Renessansi» – Uyg'onish davrini boshlab berdi. Xalifa Xorun ar-Rashid (786-833) va ning o'g'li Ma'mun davrida Bag'dodda "Baytul hikma" (Donishmandlik uyi) Akademiyasi tashkil etilgan. Butun Sharqda bo'lgani kabi Movarounnahrda ham ilm-fan va ma'rifat sohasida o'z xizmatlari bilan dunyoga mashhur bo'lgan Al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Al-Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi qomusiy olimlar ijod qilganlar.

Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850). Jahon ilm-ma'rifatining buyuk namoyondasi Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy

taxminan 783-yilda Xorazmda dunyoga kelib, 847-850-yillar oralig'ida Bag'dodda vafot etgan.

Xorazmiy ilmiy merosi bilan bilish nazariyasiga o'zining ulkan hissasini qo'shgan. «Al kitob al muxtasarfi hisob aljabr va muqobala» asarida («Aljabr va al hisobi haqida qisqacha kitob») sonli kvadrat va chiziqli tenglamalar, ularni echish yo'llarini bayon etgan. Risola uch qismdan iborat bo'lib, birinchisi – algebraik qism, uning oxirida savdo muomalasiga oid kichik bir bo'lim keltirilgan. Ikkinchisi – geometrik qism algebraik usul qo'llab o'lchashlar haqida, uchinchi qism – vasiyatlar haqida bo'lib, muallif uni «Vasiyatlar kitobi» deb nomlagan va ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlagan.

Xorazmiy bilim olishda talabanning shaxsiy kuzatishlariga va olgan bilimlaridan foydalanishiga katta e'tibor bergan. Bunda ilm izlovchilarning ilmiy manbalarni to'plash, ularni ifodalash va kuzatilganlarni tushuntira olish malaka va ko'nikmalarini hosil qilishiga katta baho bergan. Xorazmiy bilim berishning ko'rgazmali tajriba usullari, savol-javob, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish, bilimlarni sinash usullaridan foydalangan.

Xorazmiy bilishni sezgidan mantiqiy tasavvur orqali farq qilish haqida fikr bayon etgan: sezgi orqali bilish bu qisman bilish bo'lsa, «mantiqiy» bayon, bilish esa haqiqiy, bilishning muhim tomonini namoyon etadi. Xorazmiy bilish nazariyasiga muhim hissa qo'shgan. U birinchilardan bo'lib, sinov-kuzatish va sinov usullariga asos solgan, samoviy jismlarning harakatini aks ettiruvchi jadval asosida, matematik masalalarni algoritm usulida echishni ishlab chiqqan. U matematik g'oyalar asosida odamlarning hayotiy zaruriyati yotishini, ilmiy kashfiyotlar odamlarning amaliy talablari natijasida yuzaga kelishini asoslagan.

Abu Nasr Farobiy (873-950). O'rta asr ijtimoiy-falsafiy fikr taraqqiyoti mutafakkir Abu Nasr Farobiy nomi bilan bog'liq bo'lib, uning inson kamoloti haqidagi ta'limoti ta'lim-tarbiya sohasida katta ahamiyatga ega.

Mashhur yunon faylasufi Arastudan so'ng Farobiyni yirik mutafakkir – «Muallimi soniy» - «Ikkinchi muallim» deb ataydilar.

Abu Nasr Farobiy (to'liq ismi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzaliq ibn Tarxon al-Farobiy) Shosh-Toshkentga yaqin Forob degan joyda harbiy xizmatchi oilasida tug'ilgan. Farobiy Bag'dodda matematika, mantiq, tibbiyot, musiqa, tabiat, huquq, tilshunoslik, poetika bilan shug'ullandi, turli tillarni o'rgandi. Ba'zi manbalarda Farobiy 70 dan ortiq tilni bilganligi haqida aytilgan. Farobiy ta'lim-tarbiyaga bag'ishlangan asarlarida ta'lim-tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e'tibor berish

zarurligi, ta'lim-tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. «Fozil odamlar shahri», «Baxt-saodatga erishuv to'g'risida», «Ixso-al-ulum», «Ilmlarning kelib chiqishi», «Aql ma'nolari to'g'risida» kabi asarlarida ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan.

Farobiy inson kamolotga yolg'iz erisha olmaydi, boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'maklashuvi yoki munosabatlariga muxtoj bo'ladi, deb hisoblagan. Bunga Farobiy ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali erishish mumkin, degan. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim-tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolotga etkazadi. Inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to'g'ri bilib oladi va hayotda to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan to'g'ri munosabatda bo'ladi, jamiyat tartib-qoidlariga rioya qiladi. Farobiy ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iborat degan.

Farobiy ta'lim va tarbiyaga birinchi marta ta'rif bergan olim sanaladi. Ta'lim – insonga o'qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish, tarbiya – nazariy fazilatlarni, ma'lum hunarni egallash uchun zarur bo'lgan axloq normalarini va amaliy malakalarni o'rgatishdir, deb ta'kidlagan.

Farobiyning ta'lim-tarbiya yo'llari, usullari, vositalari haqidagi qarashlari ham qimmatlidir. U insonda go'zal fazilatlar ikki yo'l – ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi, degan. Ta'lim nazariy fazilatlarni birlashtirsa, tarbiya esa tug'ma fazilat – nazariy bilimlar va amaliy kasb-hunar, xulq-odob fazilatlarini birlashtiradi, ta'lim so'z va o'rganish bilan, tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan amalga oshiriladi, degan.

Insonning kamolotga etishida ham aqliy, ham axloqiy tarbiyaning o'zaro aloqasi muhim ahamiyat kasb etadi. Farobiy tavsiya etgan ta'lim va tarbiya usullari hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048). Qomusiy olim Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy X asrning ikkinchi yarmi va XI asrning boshlarida yashagan va ijod qilgan. Abu Rayhon Beruniy Xorazmning Qiyot shahrida dunyoga kelgan. Beruniy xorazm tili bilan birga so'g'diy, forsiy, suryoniy, yunon, qadimgi yahudiy tillarini, hatto qadimgi hind tili - sanskritni ham o'rgangan. U yunon klassik ilmi, astronomiya, geografiya, botanika, matematika, geologiya, tarix, etnografiya, falsafa va filologiya sohalari bo'yicha ham chuqur bilimga ega bo'lgan.

Beruniy «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Qimmatbaho toshlarni bilib olish bo'yicha ma'lumotlar to'plami» («Mineralogiya»), «Dorivor o'simliklar haqida kitob» («Kitob as-saydona fi-t-tibb») kabi

asarlarni yozgan. Bu asarlar Beruniy nomini yevropada, Yaqin va O'rta Sharqqa mashhur qilgan.

Milliy tariximizning yorqin namoyandalaridan biri Abu Rayhon Beruniy faoliyatiga haqqoniy baho berib, amerikalik fan tarixchisi Sarton XI asrni "Beruniy asri" deb ta'riflagan.¹⁰

Beruniyning asarlarida, o'quvchiga bilim berishda:

- o'quvchini zeriktirmaslik;
- bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o'rgatavermaslik;
- uzviylik, izchillik;
- yangi mazvularni qiziqarli, ko'rgazmali bayon etish kabi jihatlarga e'tibor berish kerakligi uqtiriladi¹¹.

Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo'llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir.

Abu Rayhon Beruniyning inson kamolotida axloqiy tarbiyaning muhim o'rnini ta'kidlashini uning yuqorida qayd etilgan «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Hindiston», «Kitob as-saydona», «Al-Qonuni al-Masudiy», va boshqa asarlarida ko'rish mumkin.

Beruniy fikricha, axloqiylik insonning eng asosiy sifati bo'lishi kerak. Bu hislat birdaniga tarkib topmaydi. U kishilarning o'zaro muloqoti, ijtimoiy muhit - jamiyat taraqqiyoti jarayonida tarkib topadi, degan. Beruniy inson kamolotida uch narsa muhimligini ta'kidlaydi: irsiyat, muhit, tarbiya. Bu hozirgi davr pedagogikasida ham e'tirof etilgan.

Abu Ali Ibn Sin (980-1037). Jahon tibbiyot fanining buyuk olimlaridan biri Ibn Sino falsafa, adabiyot, musiqa va boshqa ko'p sohalarni mukammal bilgan donishmanddir. Ibn Sinoning ilmiy-pedagogik meroslari beqiyos ko'p. Mutafakkir olimning 30 dan ortiq tibbiy asarlari shu kungacha etib kelgan.

Abu Ali Ibn Sinoning eng mashhur asari «**Tib qonunlari**» bo'lib, alohida ahamiyat kasb etadi. Bu asar boshqa xalqlar tillariga tarjima qilishgan. «Tib qonunlari» o'zbek tilida ilk bor 1153-yilda, keyinchalik (1956, 1980, 1993) bir necha bor qayta nashr etilgan.

Respublika hukumati va jamoat tashkilotlarining tashabbusi bilan 1980-yilda Buxoroda Abu Ali Ibn Sinoning tavalludiga 1000 yil to'lishi munosabati bilan katta ilmiy anjuman o'tkazilgan. Bunda Ibn Sinoning asarlarida ta'lim-tarbiya va jismoniy tarbiya masalalariga katta ahamiyat berilganligi ta'kidlangan. Muallifning asarlarida jismoniy tarbiyaning

¹⁰ Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: "Ma'naviyat", 2008.- 42 b.

¹¹ To'raqulov E. Rahimov S. Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida. T.:1992. – 40-73 b.

mohiyati, jismoniy mashqlarga oid ilg'or fikrlari va amaliy mashqlar mazmuni uchraydi.

Ibn Sino jismoniy mashqlarning shakli va mazmuni hamda uning mohiyatlarini gigiena, sog'liqni saqlash va kasalni davolashdagi majmuiy tadbirlarda berib borgan.

Ibn Sino ilk bor har bir insonning jismoniy mashqlar bilan qachon va qaysi tartibda shug'ullanishini belgilab beruvchi ta'limni, yani jismoniy mashqlarning tasnifini yaratib bergan. Ibn Sinoning fikricha, «Sog'liqni saqlashning asosiy tadbiri - badantarbiyadir».

«Tib qonunlari» kitobning birinchi qismi inson salomatligini saqlash va uni rivojlantirishga bag'ishlangan. Kitobda inson tanasi va uning a'zolari, insonni shakllantirish hamda uning kamolotida yuz beradigan anatomik tuzilishlar, fiziologik va ruhiy jarayonlarning holati, kasalliklarning kelib chiqish sabablari ilmiy jihatdan bayon qilingan.

Ibn Sino o'z asarlarida jismoniy mashqlar kishining yoshiga, jinsiga, sog'lig'i, salomatligiga va kasalligiga qarab, turlicha shakl va uslublarda o'tkazish kerakligi haqidagi tavsiyalari juda muhimdir. Ibn Sino faoliyati va tajribalari asosida bolalik, o'smirlik, yigitlik va qarilik davrlarida kishi jismoniy mashg'ulotga turlicha munosabatda bo'lishi kerakligi masalalari bo'yicha alohida ko'rsatmalar bergan. Bu ilmiy-pedagogik ta'lim merosi jahon xalqlari jismoniy madaniyati rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

Ibn Sino «Badantarbiya kishini chuqur va ketma-ket nafas olishga majbur qiluvchi ixtiyoriy harakat», deb ta'rif bergan. Ibn Sinoning ta'kidlashicha, badantarbiya bilan mashg'ul bo'lmay qo'ygan kishi ingichka og'riq (a'zolarning torayishi) kasaliga uchraydi, chunki harakatsizlik natijasida uning a'zolari zaiflashadi. U badantarbiya turlarini asosan ikki guruhga ajratgan: 1) odamning ish jarayonlarida qiladigan harakatlari; 2) maxsus badantarbiya harakatlari.

Buyuk olim badantarbiya deganda, asosan maxsus badantarbiya harakatlarini nazarda tutgan. Badantarbiya turlari juda ko'p bo'lib, ular tez, nozik, yengil, kuchli va kuchsiz guruhlarga ajratib bergan.

Ibn Sino badantarbiyaning tez bajariladigan turlariga tortishish, mushtlashish, kamondan o'q otish, tez yurish, nayza otish, osilish, bir oyoqda sakrash, qilichbozlik, nayzabozlik va otda yurishni kiritgan. Badantarbiyaning yengil va nozik turiga arg'imchoq uchish, belanchakda tik yoki yotib uchish, qayiq va kemalarda sayr qilish va boshqa harakatlarni kiritgan. Badantarbiyaning kuchli turiga esa kishining o'z soyasi bilan olishishi, katta va kichik koptoklar bilan chavgon o'ynash, kurash, tosh

ko'tarish, chopayotgan otni jilovidan tortib to'xtatish kabi mashqlarni kiritgan.

Ibn Sinoning tavsiyasiga ko'ra badantarbiya vaqtida tez va shiddatli harakatlar, yengillari bilan doim almashtirib turish, ma'lum bir harakatni uzoq vaqt bajarmaslik uslublari ko'rsatilgan. Turli kasalliklarni davolashda ruhiy ozuqa berish, xursandchilik yo'llarini, ya'ni turli xil sayrlar, sayohatlar, kemalarda suzish, tabiat manzaralaridan bahramand bo'lish omillarini ishlatishni tavsiya etgan.

Ibn Sino har bir a'zoning kasalini tuzatish uchun maxsus harakatlar - jismoniy mashqlarni tavsiya etgan. Bunda uqalash mashqlarini ham ko'zda tutib, ularni quyidagi turlarga bo'lgan: gavdani baquvvat qiluvchi kuchli uqalash; gavdani yumshatuvchi kuchsiz uqalash; ozdiruvchi davomli uqalash; gavdani o'stiruvchi mo'tadil uqalash. Shuningdek uqalashni dag'al yoki yengil usullarga ajratgan. Dag'al uqalash dag'al latta bilan amalga oshiriladi. yengil uqalashni yengil mato bilan bajariladi. Uqalashlar asosan bo'shashgan a'zolari zichlatish, yumshoqlarini qotirish, dag'alini mayin qilish va qattiqlarini yumshatish maqsadida bajarilishini aytib o'tgan.

Bundan tashqari, badantarbiya bilan bog'liq uqalashlar to'g'risida ham ta'lim bergan: 1) badantarbiyaga tayyorlovchi uqalash; 2) badantarbiyadan keyin qilinadigan uqalash. Uqalash mashqlarining qon aylanish tizimini tezlatish, nafas olishni yaxshilash, hazm qilish a'zolarining ish faoliyatlarini to'g'ri yo'lga solishda muhim ahamiyat kasb etishi allomaning ilmiy-amaliy ta'limida to'la mazmun topgan. Ibn Sino salomatlikni saqlashda dam olish, uyqu va me'yorida ovqatlanish hayotiy zaruriyatligini eng asosiy omillardan deb bilgan.¹²

Ibn Sinoning badantarbiya haqidagi ta'limida eng asosiy o'rinlardan birida kurash turlari turadi. Kurashning turlari bir nechadir. Ulardan biri: ikki kurashuvchining har biri o'z raqibining belbog'idan ushlab tortadi, shu bilan birga kurashuvchi o'z raqibidan qutilishning chorasini qiladi. Ikkinchisi esa qo'yib yubormaslikka harakat qiladi. Boshqa turi: ikki kurashuvchidan biri ikkala qo'li bilan ikkinchisini mahkam quchoqlab o'ziga tortadi va yonga ag'daradi, bu vaqtda birinchi kurashuvchining o'ng qo'li ostidan o'tishi kerak, kurashuvchilar goh qadlarini tiklab, goh egiladilar, kurash turlari yana ko'krak bilan zarbani qaytarish, ikkinchi bir kishining bo'ynidan ushlab egish, bir-birovlarining oyoqlarini o'z oyoqlari bilan chalkashtirib, chalib yoki oyoqlari bilan ikkinchisining oyoqlarini yirib qilinadigan va polvonlar ishlatadigan harakatlar ham kiradi.¹³

¹² Abu Ali Ibn Sino. Tib qonunlari. (3 jildlik saylanma). Jild 1.- T.: 1992. – 70-115 p.

¹³ Abu Ali Ibn Sino. Tib qonunlari. (3 jildlik saylanma). Jild 1.- T.: 1992. – 92 p.

Ibn Sino inson salomatligini jismoniy tarbiya vositalari bilan yaxshilash va uni kamolotga etkazishda gavdaning har bir qismi uchun maxsus harakatlar borligini aniq misollarda ko'rsatib bergan. Qo'l va oyoq harakatlari, ko'krak va nafas a'zolarining hamda boshqa barcha a'zolarining tabiiy harakatlarini ishga soluvchi mashqlar majmuasini o'z asarlarida mujassamlashtirgan. Bunda tovush-og'iz bo'shlig'idagi barcha a'zolari harakatlantirish, baland-past ovoz chiqarish, tilni chiqarish, tortish, burash, tuflash kabi mashqlarni bergan. Ichki a'zolari ishga tushirish mashqlariga qayiqlarda, arg'imchoqda uchish, belanchakda tebratish, aravalarda yurish va boshqa mashqlarni tavsiya etgan.

Bundan tashqari, Ibn Sino asarlarida jismoniy tarbiyaning eng muhim vositalari sifatida hammomda cho'milish, sovuq suvda cho'milish, suv va ichimliklarni iste'mol qilish, ovqatlanish, uyqu va dam olish tartiblari ham joy olgan. Shunindek, u o'z asarlarida keksalik davridagi jismoniy tarbiya va umuman safar vaqtlarida fasllarga qarab harakat qilish asoslarini ham ko'rsatgan.

Abu Ali ibn Sino sog'liqni saqlash uchun doimiy ravishda uchta asosiy tamoyillarga rioya qilishni tavsiya etgan: jismoniy tarbiya (badantarbiya), ovqatlanish tartibi, uyqu tartibi.

Ibn Sinoning jismoniy tarbiya sohalaridagi ilmiy-pedagogik ta'limotini chuqur o'rganish, uni insonlarning yoshi, jinsi, ijtimoiy turmush sharoitlariga qarab qo'llash usullarini hozirgi davrda ham ahamiyatga ega. Buning uchun jismoniy tarbiya ta'limini aholi orasida keng targ'ib qilish, uning insonlar salomatligini yaxshilash hamda jismoniy kamolotga erishish mohiyatlarini barcha kishilar ongiga singdirish lozim.

Mashhur alloma Abu Ali Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asari necha asrlar davomida yevropaning eng nufuzli oliy o'quv yurtlarida asosiy tibbiyot darsliklaridan biri sifatida o'qitib kelingani, dunyo miqyosida "Meditsina", "Sog'lom turmush tarzi" degan tushunchalarning fundamental asosi bo'lib xizmat qilgani chuqur hayotiy va ilmiy zaminga ega.¹⁴

Amir Temur (1336-1405) – buyuk davlat va siyosiy arbob, yirik markazlashgan davlat asoschisi, sarkarda. Turon davlatining rivoj topishi va madaniyatning taraqqiy etishida Sohibqiron Amir Temurning faoliyati muhim tarixiy ahamiyatga ega. Sobiq Ittifoq davrida Amir Temurning ijobiy hislatlari va amalga oshirgan tadbirlari tilga olinmagan yoki soxtalashtirilgan, aksincha, u josus, bosqinchi, mustamlakachi, deb tavsiflangan. Biroq, Fransiya, Buyuk Britaniya, Germaniya kabi yirik

¹⁴ Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: "Ma'naviyat", 2008.- 43 b.

mamlakatlarda Amir Temur haqida tarixiy dalillar asosida uning ijobiy fazilatlari ta'riflab berilgan.

O'zbekiston mustaqilligi tufayli Sohibqiron Amir Temurning haqiqiy faoliyati to'g'risida xalqimizga to'la ma'lumotlar berildi va uning nomi oqlandi. 1996-yilda Amir Temur tavalludining 660 yilligi munosabati bilan xalqaro anjumanlar va tadbirlar o'tkazildi. Toshkent, Samarqand va Shahrisabzda Amir Temurga bag'ishlab katta hiyobonlar barpo etildi va uning haykallari o'rnatildi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A. Karimov Sohibqiron Amir Temur haykalining ochilishiga bag'ishlangan tantanada so'zlagan nutqida uning mohiyatini ochib bergan edi: «Bugun bunyod etilgan bobokalonimiz haykalida teran ramz bor – go'yoki jahongir tulporining jilovini tortib turibdi, qilichsiz qo'lini oldinga cho'zib jahon xalqlariga omonliq sog'inmoqda, «Kuch - adolatdadir» demoqda».

Amir Temur hayoti va faoliyatiga mansub manbalar juda ko'p. Buyuk davlat arbobi Amir Temur o'z saltanatini idora qilganligi va jahon xalqlariga Islom dini ma'rifatini yoyish haqida amalga oshirgan faoliyatlarini «**Temur tuzuklari**» kitobida bayon qilib bergan. «Temur tuzuklari» ilk bor rus tiliga tarjima qilinib, (1894, 1934) Markaziy Osiyo xalqlariga ham etib kelgan. U qayta nashr etilmaganligi uchun deyarli sobiq Ittifoq davrida Amir Temur to'g'risida bironta ijobiy baho beruvchi kitob bo'lmagan.

«Temur tuzuklari»da qo'shin va askarlarning harbiy-jismoniy tayyorgarlik masalalariga bag'ishlangan alohida boblari mavjud bo'lib, bunda piyoda va otda jang qilish, qilichbozlik va nayzabozlik, jangchining harbiy va jismoniy jihatdan tayyorgarligi, eng baland tog'li joylardan o'tish, daryolardan o'tish va h.k. haqida batafsil bayon qilingan. O'sha davrlardagi piyoda, otda yurish hamda jang qilish jarayonlari juda murakkab bo'lgan. Bir necha kunlab tinmay piyoda yurish, qilich, nayza, to'qmoq, xanjar va boshqa qurol-aslaxalarni ishlatish, dushmanni engishda oyoq-qo'l, gavda kuchlari, epchillik, tezlik, xushyorlikni talab etgan. Fursat kelganda raqibi bilan yakkama-yakka kurashib, uni yiqitish, taslim qilish uchun qanchadan-qancha amaliy kuch, mahorat, ustomonlik, jasurlik kerak bo'lgan.

Amir Temur qo'shinining harbiy tayyorgarlik tadbirlarini joriy qilgan:

- Tashkiliy tayyorgarlik (qo'shinda qattiq intizom)
- G'oyaviy tayyorgarlik
- Harbiy-jismoniy tayyorgarlik
- Qo'shinning harbiy-texnik ta'minoti

Amir Temur tomonidan o'z qo'shiniga askarlarni tanlab olishning asosiy tamoyillari bo'yicha yigitlardan qilichbozlik va chavandozlik mahorati,

kuch sifatlari, kurash mahorati, aql va fag‘mu-farosat fazilatlari talab etilgan.

Amir Temurning shaxsiy fazilatlari, harbiy va jangovarlik mahorati ibrat-namuna bo‘lgan. Amir Temur o‘zining amirlari, vazirlari, mingboshi, yuzboshi, o‘nboshi va askar yigitlariga ko‘p mashqlarni o‘zi o‘rgatgan, shogirdlar tayyorlagan. Otda jang qilishda qilich, nayza, kamon-yoy, to‘qmoq, kaltak, qamchi, arqon va hokazolardan foydalangan. Bu qurollar bilan jang qilish mahoratiga barcha askarlar mukammal ega bo‘lishi shart bo‘lgan. Har bir jangchi kuchli, epchil, jasur, mergan bo‘lgan. Jangchilar yakkama-yakka ot ustida olishuv, tortishuv, ag‘darish kabi harakatlardan ham foydalanganlar. Bu faoliyatlarni ham Amir Temur va uning maxsus sarkardalari jangchilarga o‘rgatganlar.

Amir Temur dam olish vaqtlarini ov qilish, sahro va tog‘larga sayr qilish bilan o‘tkazgan. Bunday hollarda otda va piyoda tog‘larga chiqish, arqon, tayoqlardan foydalanish usullarini o‘ylab topgan. Jangchilarga dam olish bergan paytlarda ularni poyga, kurash, qilichbozlik, ko‘pkari kabi mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanishga da‘vat etgan. Shaharlardagi qal‘alarni egallashda narvon, arqondan osilib chiqish, tushish usullaridan keng foydalanganlar. B.Ahmedov «Amir Temur» tarixiy romanida tog‘dagi yurish va janglar haqida shunday yozgan: «Hammayoq yaxmalak edi. Shuning uchun ba‘zilar arqon, narvon vositasida, arqoni yo‘qlar sirpanib daraga tushdilar. Hazrat Sohibqiron maxsus o‘zi uchun yasalgan bir yuz ellik gazlik cho‘p narvon yordamida daraga tushdi... ertasi kuni quyosh tig‘ urmasdan, yana bir tog‘ cho‘qqisiga ko‘tarildilar. Yana ikki kun shu tariqa kechdi». Daryolardan o‘tganda esa suzish, qayiqlarni boshqarish, tezkor va katta daryolardan kechib o‘tishda havo to‘ldirilgan meshlar yordamida keng joylardan suzib o‘tish usullaridan foydalanganlar. Amir Temur jangovorlik faoliyatida manzilga to‘g‘ri yo‘l topib borish, yo‘lda quyosh, oy, yulduzlardan foydalanishni yaxshi bilgan. Amir Temur faoliyatida harbiy-jismoniy mashqlardan foydalanishda eng ustuvor tadbirlardan biri bo‘lgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530) - Temuriylar orasida davlatni idora qilish, madaniy-ma‘rifiy jihatdan tarixda katta o‘rin egallagan. Boburiylar sulolasi Hindistonda 300 yildan ortiqroq hukm surgan. Boburning otasi Umarshayx Mirzo Amir Temurning nabirasi, Farg‘ona davlatining xokimi bo‘lgan.

Bobur yoshligidan ilm-fanga, she‘riyatga qiziqqan, dovyurakligi va jasurligi uchun u yoshligidan «Bobur» (Sher) taxallusini olgan. Otasining vafotidan keyin (1494 y.) 12 yoshida taxtga o‘tirgan. Qisqa qilib aytganda, u taxt uchun bo‘lgan kurashlarda mag‘lubiyatga uchrab, o‘z yaqinlari va

askarlari bilan Afg'oniston, Hindistonga yurish qilib, bir umr o'sha yerda hukmronlik qilgan.

Bobur o'z hayoti, zamonasi va barcha voqyealarni **«Boburnoma»** asarda yozib qoldirilgan. Unda Hindikush tog'laridan otda uzoq mamlakatlarga o'tgani, tog'u-toshlarda chiniqish uchun yalangoyoq yurgani, kuch-g'ayrat to'plab jang qilgani haqida hikoya qilgan.

Buyuk sarkardalar Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur va undan keyingi davrdagi hokimlar o'z jangchilarini jang qilish san'atini o'rgatish bilan birgalikda, askarlarni jismonan kuchli, epchil, chaqqon, chidamli bo'lishiga, ularni jangovorlik ruhida tarbiyalashga e'tibor berganlar. Buyuk sarkardalarning yoshlarni harbiy va jismoniy tayyorlashdagi amaliy faoliyatlarini o'rganish bugungi kunda juda dolzarb masalalar qatoriga kiritilgan. Xalqimizning jismoniy madaniyati mazmun jihatdan ijtimoiy-tarbiyaviy sohada o'ziga xos milliy xususiyatlar bilan boyib kelgan. Ularning tarixiy yo'nalishlari va ilmiy-nazariy jihatlarini mukammal o'rganish bugunning dolzarb muammolaridan biridir.

Xulosalar

- Qadimgi davrda Markaziy Osiyo va O'zbekiston hududida yashsgsn xalqlarning jismoniy tarbiyasi boshqa mamlakatlardagi kabi umumiy qonuniyatlar asosida rivojlangan, lekin o'ziga hos milliy, an'anaviy xususiyatlarga ega bo'lgan.
- Qadimgi Xorazm, Baqtriya, Sog'd, Parfiya davlatlarida jismoniy tarbiya harbiy xarakterga ega bo'lgan.
- O'rta asrlar davrida Markaziy Osiyoda xalqlari Sharq Renessansining ikki bosqichini bosib o'tgan.
- O'rta asrlar davri buyuk mutafakkirlari tomonidan ta'lim-tarbiya, jismoniy tarbiyaning ilmiy-nazariy asoslari yaratilgan.

XAQARO OLIMPIYA QO‘MITASI VA STRATEGIK JARAYON

Olimpiada va Olimpiada sari yo‘l. Qadimgi Olimpiya o‘yinlari.

Mavzuni o‘rganishdan asosiy maqsad – Qadimgi Olimpiya o‘yinlari tarixini chuqur va atroflicha o‘rganish orqali qadimgi Olimpiya o‘yinlari ahamiyatini tushunish.

Nazariy mashg‘ulotlar mazmunida asosiy vazifalar –

- Qadimgi Olimpiya o‘yinlari xususiyatlarini tahlil qilish;
- olimpiya sporti tarixi, jahon xalqlarining sport sohasidagi yutuqlari bilan tanishtirish;
- olimpizmning insonparvarlik qadriyatlari ahamiyatini ifodalash kabi masalalardan iborat.

Mashg‘ulotlarda talabalar va mutaxassislardan - olimpizm tushunchalari va ularning mohiyatini bilish; olimpiya bilimlarini targ‘ibot qilish vositalaridan foydalanish shakllarini o‘rganish; mustaqil fikr yuritish, bilimlarga ijodiy yondoshish talab etiladi.

Olimpiya o‘yinlari tarixini o‘rganish manbalariga:

- qadimgi Olimpiya o‘yinlariga oid ash‘yoviy yodgorliklar va arxeologik topilmalar;
- olimpiya sportiga doir XIV asr materiallari, ilmiy kitoblar va boshqa yozma manbalar;
- olimpiya sportiga oid tasviriy san‘at asarlari, badiiy kitoblar, xalq rivoyatlari va afsonalari, kino, foto, fonomateriallar;
- turli mamlakatlarda sportning rivojlanishi to‘g‘risidagi amaliy ma‘lumotlar, yani sport yutuqlari va sport rekordlari, kiradi.

Yozma manbalarga ko‘ra. qadimgi Olimpiya o‘yinlarining boshlanishi ikki Qadimgi Gretsiya davlatlari – Elida va Sparta o‘rtasida tinchlik o‘rnatilishi bilan bog‘liq bo‘lgan.

Qadimgi Olimpiya o‘yinlari. Qadimgi Gretsiyaning Olimpiya shahri Olimpiada o‘yinlarining vatani hisoblanadi. Olimpiya shahri Peloponnes yarim orolining g‘arbiy qismida joylashgan. Qadimgi yunonlar Olimpiya o‘yinlarini buyuk xudolari - qudratli va dono Zevsga bag‘ishlaganlar. Yunonlar oliy iloh Zevsni “yashin chaqnatuvchi”, “bulutlarni haydovchi”, beqiyos qudrat timsoli, “hayot baxsh etuvchi”, “haloskor” ma‘budi sifatida e‘zozlaganlar.

Miloddan avvalgi V asrda yunon me‘mori Libon loyihasi asosida Olimpiya shahrida Zevs maqbarasi qurilgan. Bu yerda o‘rnatilgan Zevsning juda katta, oltin va fil suyagidan yasalgan haykali dunyodagi yetti mo‘jizaning biri deb tan olingan.

Qadimgi olimpiya o'yinlarining tarixi to'rt davrdan iborat bo'lib, ular Qadimgi Gretsiyaning afsonaviy badiiy merosiga asoslanadi.

Qadimgi olimpiya o'yinlarining birinchi davri – qahramonlik davri hisoblanib, rivoyatlarga ko'ra bu musobaqalarda ma'budlar, shohlar, afsonaviy qahramonlar o'zaro kuch sinashganlar. Gomerning mashhur "Illiada" dostonida Qadimgi Gretsiyada Troya urushining buyuk qahramoni Axilles tashkil etgan o'yinlarda ot aravalardagi poygalarda Frakiya shohi Diomed, Miken shohi Menelay, Pilos shohi Nestor marraga birinchi bo'lib etib kelganlar. Gomer ularni musht jangida teng keladiganlar topilmagan Evrial, kurashda barcha raqiblarining kuragini yerga tekkizgan shoh Ayaks Telamanid, yugurishda Odissey, nayza uloqtirishda yunon qo'shinlari lashkarboshisi Agamemnon, kamon otishda Odisseyning eng sodiq xizmatkori Evmey va boshqa afsonaviy qahramonlarning fazilatlarini madh etgan.

Qadimgi olimpiya o'yinlarining ikkinchi – afsonaviy davri Geraklga bag'ishlab tashkil etilgan umumellin musobaqalari to'g'risidagi rivoyatlarga asoslangan.

Qadimgi olimpiya o'yinlarining uchinchi – yarim afsonaviy davr miloddan avvalgi IX asrga to'g'ri kelib, bunda olimpiya o'yinlari Likurg va Ifit tomonidan tashkil etilganligi to'g'risidagi haqiqiy voqyealar rivoyatlarda saqlanib kelgan.¹⁵

Qadimgi olimpiya o'yinlarining to'rtinchi – qadimgi olimpia o'yinlarining tarixiy davri. Miloddan avvalgi **776-yilda** birinchi qadimgi olimpiya o'yinlari bo'lib o'tgan va olimpiya o'yinlari tog'risida yozma manbalar topilgan. Bu aniq ma'lumotlarga asoslangan sana Olimpiya o'yinlari vujudga kelgan yili, deb qabul qilingan.

Qadimgi olimpiya o'yinlari haqida juda ko'p afsonalar va rivoyatlar mavjud. Birinchi afsonada xudo Kronos o'g'illaridan birining qo'lidan halok bo'lishini bashorat qiluvchi tushga ishonib, yangi tug'ilgan farzandlarini yutib yuborishni boshlagan. Uning rafiqasi Reya navbatdagi yangi tug'ilgan farzand o'rniga yo'rgakka tosh o'rab, uni berahm otaga beradi. O'g'lini esa cho'ponga berib yuboradi, bola o'sib-ulg'ayadi, chaqmoq va momaqaldiraq xudosi qudratli Zevsga aylanadi. Zevs shavqatsiz otasini jangga chaqiradi va g'alaba qozonadi, shu orqali aka-singillarini qutqaradi, ular keyinchalik xudolarga aylanishadi. Zevs g'alaba sharafiga musobaqalar o'tkazishni buyurgan. Bu o'yinlar o'tkazilgan joy nomi bilan Olimpiya o'yinlari deb atalgan.

¹⁵ Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. Ilmiy-ommabop risola. T.: "Sharq", 2008.

Yana boshqa afsonaga ko‘ra o‘yinlarni Zevsning o‘g‘li Gerakl tashkil qilgan. Olimpiya o‘yinlari Geraklning eng shavkatli g‘alabalaridan biriga bag‘ishlangan. Gerakl yugurish masofasini belgilab bergan va u 600 ta oyoq qadamiga (192m 27sm) to‘g‘ri kelgan.

Qadimgi Gretsiyada bu o‘lchov «stadiy» deb yuritilgan, shundan «stadion» so‘zi kelib chiqqan. Ko‘p yillar davomida yugurish bo‘yicha g‘olib aynan shu masofada aniqlangan.

Olimpiya o‘yinlari Zevsning nevarasi Pelops tomonidan tashkil qilingan degan afsona ham bor. Podshoh Enomayning juda go‘zal qizi bo‘lgan. Enomay o‘z kuyovining qo‘lidan halok bo‘lishini tushida ko‘rgan va bunga ishonib, qizini qo‘lini so‘rab kelgan yigitlarga shart qo‘yib, ular bilan ot aravada poyga o‘ynagan. Poygada mag‘lub bo‘lgan yigitlarni o‘limga hukm qilgan.

Pelops Enomayning qiziga o‘n to‘rtinchi kuyov edi. Oldingi o‘n uchta kuyov ot aravada poyga o‘ynashda Enomay qo‘lidan halok bo‘lgan edi. Enomayning qizi Gippodamiya Pelops bilan birga Enomay ot aravasining boshqaruvchisi Mirtilosni g‘ildiraklarni ushlab turuvchi bronzali ushlagichni mumlisiga almashtirib qo‘yishga ko‘ndirishadi.

Poyga paytida g‘ildiraklar chiqib ketadi va Enomay halok bo‘ladi. Xudolarga minnatdorchilik bildirib, Pelops Olimpiya o‘yinlarini ta’ sis etadi va ot aravada poyga asosiy musobaqalardan biriga aylangan.

Qadimgi Olimpiya o‘yinlari doimiy ravishda har 4 yilda bir marta kabisa yilida o‘tkazilgan. Yunon rivoyatlari va ko‘plab afsonalarida kabisa yili ofat keltiruvchi yil, deb ifodalangan. Shuning uchun qadimgi davrda yunonlar kabisa yilida xudolardan rahm-shavqat so‘rab, ular sharafiga bayramlar uyushtirganlar va qurbonliklar qilganlar.

Olimpiya shahrida maxsus hay’at har to‘rt yilda bir marta olimpiya o‘yinlari tantanali ochiladigan sanani belgilab bergan. An’anaga binoan, bu sana yozda quyosh eng yuksak cho‘qqisiga ko‘tarilib, osmonda to‘lin oy paydo bo‘ladigan birinchi kun bo‘lgan.

“Olimpiada” atamasi ikki olimpiya o‘yinlari oralig‘idagi to‘rt yil – 1447 kunni bildirgan. Yunonlar uchun bu taqvim sitsiliyalik tarixchi Timey tomonidan miloddan avvalgi 264-yilda kiritilgan.

O‘yinlar o‘tkaziladigan vaqtda Qadimgi Gretsiyada muqaddas tinchlik **“ekexeyriya”** e’lon qilingan va 3 oy davom etgan. Maxsus jarchilar muqaddas tinchlik kuchga kirganini hammaga ma’lum qilib chiqqanlar. Muqaddas tinchlik davrida, ya’ni ellinlar taqvimi bo‘yicha ikki apolloniy va perfiniy oylarida har qanday jangovar harakatlar to‘xtatilgan. Bu qat’iy qonunni buzganlarga ma’budlar tomonidan kulfat yog‘dirilishi haqidagi har

bir yunonga ma'lum bo'lgan aqida dahshati eng urishqoq elatlarni ham to'xtatgan. Bu davrda Olimpiya shahriga qurol-yarog' bilan kirish ta'qiqlangan. Polis hukmronlari olimpiya o'yinlari paytida musobaqa ishtirokchilari, murabbiylar va barcha tomoshabinlarning xavfsizligini kafolatlagan.

Sulx shu qadar muqaddas hisoblanganki, olimpiya o'yinlari o'tkazilgan bir necha yuzlab yillar davomida unga atigi ikki marotaba rioya etilmagan hol bo'lgan. Birinchisi, Filipp Makedonskiy lashkari askarlari olimpiya o'yinlariga ketayotganlarni yo'lda tunaganlar. Bosqinchilar nafaqat ularning pul va mollarini qaytarib berishga majbur qilinganlar, balki musobaqa tashkilotchilariga juda katta miqdorda jarima ham to'laganlar. Makedonskiy o'zining lashkarlari sulxni buzganliklari uchun olimpiya o'yinlari tashkilotchilaridan rasmiy kechirim ham so'rashga majbur bo'lgan. Ikkinchisi, miloddan avvalgi 420-yilda spartaliklar muqaddas sulx amal qilib turgan vaqtda Lepreya shahrini qamal qilganliklari uchun olimpiya kengashi tomonidan O'yinlar ishtirokchilari ro'yxatidan chiqarilgan.

Olimpiya o'yinlari dastlab **bir kun** bo'lgan va bayram o'tkazilgan kunlar "ieromeniya" – "muqadas oy", deb nomlangan. Bu bayram vujudga kelgan paytida diniy xarakterga ega bo'lgan, lekin uning asosiy mazmunini atletika musobaqalari tashkil etgan. Miloddan avvalgi V asrga kelib, qadimgi Olimpiya o'yinlari **5 kun** davom etgan.

Birinchi kun. Qadimgi Olimpiya o'yinlarining ochilish marosimi bo'lgan. Olimpiya bayramining boshlanishi to'rt marotaba karnay chalinishi bilan bildirilgan. Musobaqa ishtirokchilari, murabbiylar va hakamlar Zevs xudosiga qasamyod aytganlar.

Tantanali ochilish marosimi davomida jangchi tomonidan qatnashuvchi atletlarning ismi, kasbi, kelgan shahri e'lon qilingan. Olimpiadaning birinchi kunida xudolarga qurbonliklar keltirilgan.

Ikkinchi kun. Yoshlar o'rtasida yugurish, sakrash, disk va nayza uloqtirish, qo'l jangi bo'yicha musobaqalar o'tkazilgan.

Uchinchi kun. Olimpiadaning eng katta kuni – katta yoshli atletlar o'rtasida yugurish, sakrash, disk va nayza uloqtirish, kurash, qo'l jangi bo'yicha musobaqalar o'tkazilgan.

To'rtinchi kun. Eng nufuzli hisoblangan ot aravalarda poyga bo'yicha hamda qurol aslaha bilan yugurish musobaqalari o'tkazilgan.

Beshinchi kun. G'oliblar e'lon qilingan, taqdirlash marosimi bo'lgan. Qadimgi Olimpiya o'yinlarining g'oliblari **olimpionik** deb nomlangan va ular sharafiga qo'shiqlar aytilgan.

Qadimgi Olimpiya o'yinlarga **ellanodik** - hakamlar rahbarlik qilgan. Ellanodiklar Elida fuqarolari orasidan o'yinlar boshlanishidan bir yil oldin chek tashlash asosida 9 nafar kishidan 18 nafar kishigacha saylangan. Ellanodiklarning vazifasi musobaqalar joyini tayyorlash, musobaqa ishtirokchilarini tanlash, musobaqalarning borishini kuzatib turish va musobaqa g'oliblariga mukofotlar berishdan iborat bo'lgan.

Qadimgi Olimpiya o'yinlarining dasturi ko'p yillar mobaynida o'zgarmagan va musobaqalarning eng qadimgi turi 1 stadiyga (stadiodrom) yugurishdan iborat bo'lgan. Qadimgi 14-o'yinlardan boshlab musobaqalar dasturiga 2 stadiyga yugurish - diaulos, 15-olimpiada o'yinlaridan boshlab esa chidamliligini sinash uchun 24 stadiyga yugurish - dolixodrom kiritilgan.

Qadimgi olimpiya o‘yinlariga yangi musobaqalarning kiritilish sanalari

O‘yin	Yil	Musobaqa turi
1	mil.av. 776 yil	1 stadiy (192 m 27 sm) stadiodrom
14	mil.av. 724 yil	Diaulos (2 stadiy)
15	mil.av. 720 yil	Dolixodrom (24 stadiy)
18	mil.av. 708 yil	Pentatlon (beshkurash)
23	mil.av. 688 yil	Qo‘l jangi
25	mil.av. 680 yil	Ot aravalar poygasi
33	mil.av. 648 yil	Pankration va ot poygasi
37	mil.av. 632 yil	O‘g‘il bolalar uchun kurash va ot poygasi
38	mil.av. 628 yil	O‘g‘il bolalar uchun pentatlon
41	mil.av. 616 yil	O‘g‘il bolalar uchun qo‘l jangi
65	mil.av. 520 yil	Qurol-aslaha bilan yugurish
70	mil.av. 500 yil	Xachir qo‘shilgan aravalar poygasi
71	mil.av. 496 yil	Biyalarda poyga
84	mil.av. 444 yil	Xachir va biya poygalarining bekor qilinishi
93	mil.av. 408 yil	Ikkita ot qo‘shilgan aravalar poygasi
99	mil.av. 384 yil	To‘rtta toy qo‘shilgan aravalar poygasi
128	mil.av. 268 yil	Toylarda poyga
131	mil.av. 256 yil	Ikkita toy qo‘shilgan aravalar poygasi
145	mil.av. 200 yil	O‘g‘il bolalar uchun pankration

Qadimgi 18-Olimpiya o‘yinlardan boshlab dasturga pentatlon bo‘yicha musobaqalar kiritilgan. Pentatlon – yugurish, sakrash, disk va nayza uloqtirish, kurash mashqlaridan iborat bo‘lgan.

25-o‘yinlarda – ot aravalarida poyga, 33-o‘yinlarda – pankration (qo‘l jangi va kurash) musobaqalari dasturga kiritilgan (1-jadval).

Olimpiya shahrining sharqiy qismida o‘sha davrlarda ot aravalar poygasi o‘tkaziladigan ulkan gippodrom joylashgan va 730x336 metr kattalikda bo‘lgan. Bundan tashqari, bu yerda xususiy sport maktabi - gimnasiya, uning o‘rtasida 66x66 metr kattalikdagi palestra joylashgan. Gimnasiya yaqinida esa olimpiya o‘yinlari paytida atletlar yashaydigan “olimpiya qishlog‘i” bo‘lgan. Qadimgi olimpiya o‘yinlariga faqat ozod yunon fuqarolari qatnashishi huquqiga ega bo‘lganlar. O‘yinlarga qullar,

ayollar, bolalar, xorijliklar, jinoyatchilar va qurollangan odamlar kiritilmagan. Miloddan avvalgi 632-yildan qadimgi 37-Olimpiya o'yinlardan boshlab o'yinlarda bolalar qatnashgan va ularning chiqishlari uchun alohida kun ajratilgan.

Qadimgi yunonlar Olimpiya o'yinlari qahramonlari nomlarini Alfey daryosi yaqinida o'rnatilgan marmar ustunlarga o'yib yozishgan. Birinchi Olimpiya o'yinlarining g'olibi Elida shahridan oshpaz Koroibos to'g'risida ana shu marmar ustundagi yozuvlardan ma'lum bo'lgan.

Qadimgi olimpiya o'yinlari ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan. Ular Qadimgi Gretsiyaning ko'pgina shaharlarini birlashuviga, quldorlarning o'zaro shartnomalar asosida tinchlik haqidagi kelishuvlariga, iqtisodiy jipslashuviga sabab bo'lgan. Olimpiya o'yinlari millatni birlashtiradigan va o'zaro totuvlikka xizmat qiladigan umumyunon bayrami hisoblangan. Bu o'yinlar polis quldorlarining harbiy qudratini ham namoyish qilgan.

Olimpiya o'yinlari – Qadimgi Gretsiyaning eng mashhur va eng ommaviy musobaqalari hisoblanib, alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Olimpiya o'yinlari qadimdan eng e'zozlangan bayramlardan biri bo'lgan. Qadimgi yunonlar insonning barkamol rivojlanishi aqliy, ma'naviy, estetik va jismoniy tarbiyadan iborat bo'lishi kerak, deb hisoblaganlar.

Qadimgi Gretsiya davlatlarida ta'lim-tarbiya tizimi barcha to'la huquqli fuqarolarga mo'ljallangan edi. Tarbiya tizimi harbiy-jismoniy tayyorgarlik bilan cheklanib qolmasdan, har tomonlama tarbiya berilgan.

Olimpiya o'yinlarining asosiy g'oyasi inson barkamolligi, aqliy va jismoniy yetukligini namoyishi bo'lgan. Shuning uchun ilk umumellin bayramlarida kuchlilik, chaqqonlik, epchillik bo'yicha musobaqalar musiqa, she'riyat tanlovlariga ulanib ketgan. Olimpiadalarda jismoniy go'zallikka aqliy salohiyat, musiqiy, badiiy, tasviriy iste'dod ruhi uyg'un bo'lgan.

Qadimgi yunon madaniyati va san'atining barcha ko'zga ko'ringan namoyandalari bevosita musobaqalar, tanlovlar ishtirokchilari, tomoshabin sifatida qatnashganlar. Mashhur tarixchi Gerodot Olimpiya shahriga Afinadan yayov kelgan. Matematik Pifagor umumellin sport musobaqalarida qo'l jangi bo'yicha g'olib bo'lgan. Gippokrat kuchli kurashchi va mohir chavandoz edi. Faylasuf Platon mashhur Istmiya o'yinlarida kurash bo'yicha musobaqalarda g'olib chiqqan. Olimpiadalarda shoirlar Sofokl va Evripid, yozuvchi Lukian, notiq Demosfen Olimpiya o'yinlari doirasida o'tkazilgan san'at, adabiyot, musiqa, me'morchilik bo'yicha tanlovlarda ishtirok etganlar.

Qadimgi davrda olimpiya o'yinlarining jamiyatdagi o'rni va nufuzi juda yuqori bo'lib, ular Qadimgi Gretsiyaning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'lgan (2-jadval).

2-jadval

Qadimgi Olimpiya o'yinlarining ijtimoiy-madaniy ahamiyati

Iqtisodiy ahamiyati	Olimpiya shahri savdo sotiq markaziga aylangan va polislararo shartnomalar tuzilgan.
Siyosiy ahamiyati	Ekexeyriya tufayli polislar o'rtasidagi siyosiy munosabatlar yaxshilangan.
Harbiy ahamiyati	Qadimgi o'yinlarda davlatlar o'z harbiy qudrati va jangchilarning harbiy-jismoniy tayyorgarligini namoyish qilganlar.
Madaniy ahamiyati	O'yinlarning madaniy dasturida faylasuflar, matematik, tarixchi olimlar, shoir va yozuvchilar o'z asarlari bilan qatnashganlar.

Qadimgi Gretsiyada jismoniy mashqlarning ikki xil usuli bo'lgan: gimnastika - umumiy jismoniy tarbiya; agonistika – maxsus tayyorgarlik va musobaqalarda ishtirok etish.

Agonistika (agon – musobaqa) gimnastik o'yinlar va musiqa musobaqalaridan (musiqa, raqs, she'riyat sohalari bo'yicha) iborat bo'lgan. Qadimgi davrda Nemeya o'yinlari, Istmiya o'yinlari, Pifiya o'yinlari, Panafina o'yinlari kabi musobaqalar keng tarqalgan edi.

Nemeya o'yilari Zevs xudosiga bag'ishlangan bo'lib, ilk bor milloddan avvalgi 573-yilda Argolida shahrida o'tkazilgan. Nemey o'yinlari har ikki yilda bir marta – olimpiadaning ikkinchi yilida kuz faslida va to'rtinchi yilida - qishda o'tkazilgan. O'yinlar dasturida yugurish, kurash, pentatlon va pankration bo'lgan. G'oliblar selderey barglari bilan taqdirlangan.

Pifiya o'yinlari Delfa shahrida Apollon xudosiga bag'ishlab o'tkazilgan. Apollon sozanda, raqqos va xofizlar raxnamosi bo'lganligi uchun, dastlab o'yinlar dasturiga musiqa musobaqalari kiritilgan.

Tarixiy ma'lumotlar asosida miloddan avvalgi 586-yilda yunon shaharlari o'rtasidagi urushlar qurbonlari xotirasiga bag'ishlangan ot arava poygalari ilk bor o'tkazilganligi aniqlangan. Delfa shahridagi mahalliy bayramlar miloddan avvalgi 582-yildan boshlab umumyunon o'yinlarga aylangan. Pifiya o'yinlari g'oliblari Apollon xudosiga bag'ishlab ekilgan

daraxtdan uzib olingan olmalar bilan taqdirlangan, keyinchalik esa lavr daraxti novdalaridan yasalgan gulchambar berilgan.

Istmiya o'yinlari dengiz hukmdori Poseydon xudosiga bag'ishlangan. Bu o'yinlar miloddan avvalgi 572-yildan boshlab har ikki yilda bir marta – olimpiada yilining birinchi va uchinchi yillari – bahorda Korinfda o'tkazilgan. Istma o'yinlari dasturi yugurish, kurash, qo'l jangi, pentatlon, pankration, ot arava poygalari va ot poygalari bo'yicha musobaqalardan iborat bo'lgan. Bundan tashqari musiqa dasturi bo'yicha nay va kifara cholg'u ijrochilarning chiqishlari namoyish qilingan. Korinf shahri boy va badavlat bo'lganligi sababli Istma bayramlari katta tantanalar bilan tashkil qilingan. Istma o'yinlari g'oliblari qarag'ay daraxti novdalaridan yasalgan gulchambar bilan taqdirlangan va she'rlarda sharaflangan. Miloddan avvalgi 228-yildan boshlab O'yinlarda rimliklar ham ishtirok etgan.

Qadimgi olimpiya o'yinlarining ta'qiqlash sabablari xristian dinining vujudga kelishi bilan bog'liq bo'lgan. 394-yilda Rim imperatori Feodosiy I xristianlikni majburiy joriy etib, ko'p xudoliklar bayramlarini man etish to'g'risida farmon chiqargan. Feodosiy II muqaddas Olimpiya shahriga o't qo'yib, yondirib yuborishga buyruq bergan. Qadimgi davrda jami 293 ta olimpiya o'yinlari o'tkazilgan. Olimpiya o'yinlari 12 asr davom etgan.

“Qadimgi Olimpiya o'yinlari to'rt yilda bir marta ming yildan ortiq muddat davomida (eramizdan 776 yil avval va eramizning 260-yillari oralig'ida) Elidaning Olimpiya shahrida o'tkazilgan. Ular, ayrim tanaffuslar bilan eramizning 393-yiliga qadar, xristian diniga mansub bo'lgan imperator Feodosiy boshqa bayramlarni, jumladan O'yinlarni man qilguniga qadar davom etgan. Ular, qadimgi Yunonistonda yagona bo'lmagan, u yerda Pifiya o'yinlari, Nemeya o'yinlari va Istmiya o'yinlari hamda kichik tadbirlar o'tkazilgan, lekin Olimpiya o'yinlari eng asosiy va davomiyligi bo'yicha uzoq muddatli bo'lgan. Ushbu o'yinlarning barchasi, xarakteri bo'yicha ilohiy va diniy hisoblangan, Apollon va Poseydon kabi xudolarga ma'qul bo'lish uchun o'tkazilgan, Olimpiya o'yinlari esa, Zevs xudosiga bag'ishlangan. Ular, Qadimgi dunyo mo'jizalaridan biri hisoblangan, oltindan, kumushdan va fil suyagidan ishlangan 40 futlik haykali o'rnatilgan Zevs ibodatxonasi oldidagi joyda o'tkazilgan. Musobaqalar ishtirokchilari, ularning murabbiylari va hakamlar haykal oldida turib barcha o'rnatilgan qoidalarga rioya qilishga qasamyod

qilishgan. Haykal oldida buqalarni qurbonlik qilishgan va g'oliblar taqdirlangan. O'yinlarni minglab tomoshabinlar ko'rgan.¹⁶

Dastlab, 190 metrga bir martalik yugurish tashkil qilingan, lekin sekin-asta dastur kengaytirilgan va sportning ko'proq turlarini o'z ichiga olgan: yugurishdagi bellashuvlar, boks, kurash, pankration (qurolsiz qo'l jangi) va beshkurash (disk uloqtirish, nayza uloqtirish, sakrashlar, yugurish va kurash). Mifologik sport turlaridan farqli ravishda jamoaviy o'yinlar bo'lmagan. O'n to'qqizinchi asrda O'yinlar havaskorlik xarakteriga ega bo'lmagan – qadimgi rimliklar bunday konsepsiya to'g'risidagi tushunchaga ega bo'lmaganlar. G'oliblarga beriladigan mukofotlar katta miqdorda berilgan. Pullik taqdirlashlar, subsidiyalar va sovg'a-salomlar odatiy bo'lgan va Olimpiya o'yinlarida g'alaba qozonish siyosatda kar'erani muvaffaqiyatli boshlash uchun platforma bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan.

Ekspertlarning fikrlari, O'yinlardagi g'alaba uchun moddiy rag'batlar masalasida har xil bo'lgan. Agarda, bevosita mukofotlar oliva daraxti gulchambari bilan chegaralangan bo'lsa, g'oliblar uylariga qaytishganida naqd pul va imtiyozlar bilan taqdirlanishgan, deb hisoblash qabul qilingan. Yang kabi ayrim tadqiqotchilar, barchasi konkret holatga bog'liq bo'lgan, deb hisoblashadi, Pleket kabi boshqa mutaxassislar Eesa, qadimgi O'yinlarning ancha keyingi Eerasida mumkin bo'lganligini ta'kidlashadi.

Uchinchilari, o'sib borayotgan professionalizmni Rimga taalluqli deyishadi. Dalillar chegaralangan va kam. Ayrim bellashuvlar bizga o'ta qattiqdek tuyuladi. Kurash, ko'pincha ishtirokchining birini o'limiga qadar davom etgan.

Musobaqalar Qadimgi Gretsiyadagi harbiy va jangovar madaniy muhit kontekstida harbiy tayyorgarlikning oqibati sifatida yuzaga kelgan. O'yinlar qancha davom etishi kerak bo'lsa, shuncha davom etgan, xuddi qadimdagidek, olimpiya tinchligi tamoyili bilan urushlar to'xtatilgan paytda o'tkazilgan. Buni, musobaqalar ishtirokchilari va tomoshabinlarni xavfsiz harakat qilishlari talab qilgan. Tinchlik tamoyili O'yinlar davom etguniga qadar, boshqa mamlakatlarni Elidaga hujum qilishi man etilgan. Shu usulda, Elida qo'shni mamlakatlar hujumidan himoya qilingan. Tinchlik urushlarni oldini olmagan, lekin u, Olimpiya o'yinlarini urushning buzg'unchilik kuchidan himoya qilgan.¹⁷

¹⁶ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012.- 67 p.

¹⁷ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012.- 67 p.

Yunon shahar-davlatlarining iqtisodiy va siyosiy tizimi quldorlikka va patriarxal tuzumga asoslangan. Ular, uncha katta bo'lmagan, hokimiyati va gullab-yashnashi tutqun mehnatga asoslangan, zodagon erkaklar guruhi tomonidan boshqarilgan.

Ko'pchiligi qul bo'lgan ayollar siyosiy huquqqa ega bo'lishmagan. Hattoki, Afinada eng sezilarli bo'lgan demokratiyaning murakkab shakllari rivojlana boshlaganda ham tutqunlik mehnatiga tobe'lik davom etgan. O'yinlarda faqatgina erkin erkaklar ishtirok etgan, ayollarning tomoshabin bo'lishi ham man etilgan.. Shunga qaramasdan, Gera xudosiga bag'ishlangan ayollar musobaqalari ham o'tkazilgan.¹⁸

Olimpiya o'yinlarining qayta tiklash g'oyalarining rivojlanishi. "O'yinlarning vujudga kelishi va qayta tiklanishi. "Tabiiyki, qadimgi Olimpiya o'yinlarini insoniyat xotirasidan o'chirib bo'lmas edi. 1419-yilda Olimpiya o'yinlari to'g'risida ko'pjildlik kitob nashr qilingan. Olimpiya o'yinlari to'g'risida Shekspir va Milton, Gyote, Russo va Bayron o'z asarlarida eslatganlar. Volter "Jeux olympiques", Flober va Gayd – olimpiik so'zidan sportga doir bo'lmasa-da, foydalanganlar. Lekin aynan uyushgan sportning zamonaviy shaklda paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan birga o'n sakkizinchi asrdan boshlab va keyingi davrlarda "olimpiya" tushunchasi keng foydalanilgan. yevropada o'rta asrlardan buyon sport tadbirlari bilan o'tkaziladigan bayramlar odatiy hol bo'lgan.

O'n yettinchi asrda Robert Dover "Kotsvold Olimpiya o'yinlarini tashkil qilgan va ayrim uzilishlar bilan keyingi 250 yil davomida o'tkazilgan. Robert Dover Norfolkda 1575 va 1582-yillar oralig'ida tug'ilgan va 1652-yilda vafot etgan. Robert Dover Kotsvold o'yinlarining asoschisi bo'lganligi to'g'risida dalillar yo'q va uning ishtiroki 1612-yildan boshlangan. O'yinlar paydo bo'lishi o'rta asrlarda Angliyada bayramlar o'tkazish an'anasi bilan bog'liq. Ularga rapirada qilichbozlik, yakkakurash, qo'l jangi, dubulg'a bilan jang, raqslar, qoplarda sakrash, oyoqlari boylangan holda kurash bo'yicha musobaqalar kiritilgan.¹⁹

XVIII asrda Olimpiya shahrida birinchi arxeologik qazilmalar olib borilgan. yevropa arxeologlarining diqqat-e'tiborini qadimgi Olimpiada o'yinlarining o'rni o'ziga jalb etgan edi. 1723-yilda fransuz olimi Don Bernar de Monfokon qadimgi Olimpiya shahrida arxeologik qazilmalarni olib borishni tavsiya qilgan. Biroq bu ekspeditsiya ishlari amalga

¹⁸ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012.- 67 p.

¹⁹ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 75 p.

oshirilmagan. 1766-yilda Oksford olimi Richard Chandler arxeologik ishlarini olib borishga harakat qilgan.

1824-yilda lord fon Stankof Olimpiya shahrida arxeologik qazilmalarni olib borgan va uning chizmasini tuzgan. Bu esa Olimpiya o'yinlarini tiklash g'oyasini rivojlantirishga turtki bo'lgan.

1874-1881-yillarda nemis arxeologi Ernst Kursius (1814-1896) boshchiligida o'tkazilgan arxeologik qazilma ishlari ancha muvaffaqiyatli bo'lgan. Ekspeditsiya natijasida Olimpiya shahrida ko'p sonli arxitektura inshootlari va haykallarning qoldiqlari topilgan. 1887-y. arxeologik qazilma ishlarining natijalari matbuotda e'lon qilingan edi.

“Qadimgi Gretsiyaga va umuman Olimpiya o'yinlariga ortib borayotgan qiziqish, xususan arxeologik qazishlar va bir qator joylarda, jumladan Troyada, Miken va Olimpiyada amalga oshirilayotgan yer qazish ishlari tomonidan qizitilib turadi. Qadimgi Olimpiya o'yinlari o'tkazilgan joylarda yer qazish ishlarini amalga oshirish g'oyasi o'n sakkizinchi asrda bahslarning asosi bo'lgan va 1766-yilda qazishlar paytida, ular o'tkazilgan joy aniqlandi, qo'shimcha ishlar 1787-yilda amalga oshirilgan. Qazish ishlari 1829-yili fransuzlar tomonidan amalga oshirilgan, 1852-yilda esa, nemis arxeologlari haqiqiy yangilik yaratishdi, shunga qaramasdan, 1875-yilga qadar keng masshtabli yer qazish ishlari o'tkazilmagan va keng masshtabli tadqiqotlardan o'n yildan keyin 1886-yilda Olimpiya o'yinlari o'tkazilgan joyda Arxeologik muzey ochilgan. Parijda 1889-yilda bo'lib o'tgan «exposition Universelle» ko'rgazmada artefaktlarning namunalari namoyish qilingan.²⁰

Qadimgi Olimpiya qishlog'ini arxeologik qazilmalar natijasi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu esa qadimgi olimpiya o'yinlariga bo'lgan qiziqish va havasni oshirib yubordi. Shu asosda jamoatchilik doirasida olimpiya harakatini tiklash g'oyalari paydo bo'lgan.

“O'n to'qqizinchi asrning oxirida XOQning ta'sis etilishi va zamonaviy Olimpiya o'yinlarini bog'liq holda ko'rish zarur. O'n sakkizinchi asrning oxiri va o'n to'qqizinchi asr mobaynida Gretsiya, Skandinaviya, Shimoliy Amerika va Birlashgan Qirollikda turli shakllardagi sport bayramlari rivojlangan. Shotlandiyada 1820-yillarda qayta tiklangan o'yin an'analari 1850-yillarda Amerikada tarqalgan. Parijda 1820-yillarda va Nyu-Yorkda 1850-yillarda rim sirki elementlaridan iborat sirk tomoshalari rivojlangan. Doktor Uilyam Penni Bruks tomonidan 1830-yillardan Skandinaviyada va 1849-yilda Liverpulda “olimpiya” va

²⁰ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 75 p.

“olimpiyachi” tushunchalaridan foydalanilgan, bu o‘z navbatida Kubertenga katta ta’sir etgan. Yunonlar 1859-yildan boshlab va keyingi yillarda Olimpiya o‘yinlarini qayta tiklashga harakat qilganlar. Shunday qilib, Kubertenning shaxsiy loyihasi bo‘sh joyda rivojlanmagan.

Qadimgi Olimpiya o‘yinlarining hayoliy va ideallashtirilgan shaklini ko‘rgazmali qo‘llashning eng erta misollardan biri – Dreberg modeli hisoblanadi, u, Germaniyaning g‘arbida Verlitsa shaharchasida paydo bo‘lgan. Shahzoda Frans 1777 va 1799-yillar oralig‘ida bayram musobaqalarini tashkil qilgan, qadimdagi Olimpiya o‘yinlariga asoslangan bo‘lsa ehtimol. O‘yinlar tarkibiga otda poygalar va gimnastika bo‘yicha musobaqalar kirgan. Musobaqalar ishtirokchilari qo‘shni maktablarda o‘qiydigan o‘g‘il va qiz bolalar bo‘lishgan va ular shahzoda tomonidan ishlab chiqilgan Das Philanthropinni mutoala qiladigan o‘quvchiga orientirlangan progressiv ta’lim modeliga asoslangan.

Fransiyada 1796-yilda Parijdagi Champ de Mars dagi Revolyusiya paytida «Jeux Olympiques» o‘yinlari tashkil qilingan (Kidd, 1984 y.). Shvetsiyada 1834 va 1836-yillarda Gyustav Djoan Shato “Olimpiya o‘yinlari” deb nomlangan sport tadbirini Ramlosda tashkil qilgan. Shato gimnastika asoschisi Lingning fikrlarini ma’qullagan.²¹ Vengriyada ham “Olimpiya o‘yinlari” stilidagi tadbirlar o‘tkazilgan. Fransiyada “Olimpiya o‘yinlari”ni 1832-yilda Grenob yaqinidagi Dominikan seminariyasi talabalar uchun tashkil qilingan bo‘lib, ular keyinchalik yigirmanchi asrga qadar ikki yilda bir marta o‘tkazilgan.

Birinchi g‘olib 1846-yilda G.Didon bo‘lgan, u, keyinchalik rohib bo‘lgan va Kubertenga Olimpiya shiori bo‘lgan «itius, Altius, Fortius – Tezroq, Balandroq, Kuchliroq» iborasini taklif qilgan (sanasi keltirilmagan).

Xuddi ta’lim sohasidagi kabi ommaviy tomoshalar ichida “Olimpiya” atamasi qo‘llanilgan. O‘n to‘qqizinchi asrning boshida Champs-yelysees yopiq turdagi ippodrom shaklidagi irque des Champs-yelysees deb nomlangan sirk tashkil qilingan. Olimpiya sirki 1827-yilda Templa yaqinidagi binoda tashkil qilingan. 1853- yilda tashkil qilingan Frankoni ippodromida aravalarda poygalar va rim sirk tomoshalari o‘tkazilgan. 6 000 kishiga mo‘ljallangan arena amerikalik shoumen tomonidan qurilgan va u, o‘z oilasi bilan Parijdagi Olimpiya sirkida ishtirok etgan italiyalik chavandoz Antonio Frankoni sharafiga nomlangan. Monrealda 1842-yili Olimpiya klubi qurilgan. Unda, 1844-yilda ikki kunlik “Olimpiya o‘yinlari”

²¹ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 69 p.

o'tkazilgan bo'lib, ular mahalliy aholini kelgindilarga qarshi ishtiroki bilan birinchi ommaviy sport musobaqalari o'tkazilgan. Lekin, o'n to'qqizinchi asr davomida shotlandiyadagi "tog' o'yinlari" va "sport yurishi" (professional sportchilar) sport tadbirlaridagi ancha ta'sirchan va ommaviy sport turlariga aylandi. Shimoliy Amerikaga immigratsiya qilingan minglab Irlandiyaliklar va Shotlandiyaliklar o'zlari bilan an'alarini ham olib ketgan, buni Bostonda (1853 y.) va Nyu-Yorkda (1856 y.) tashkil qilingan "Kalendon O'yinlari" ko'rsatadi.²²

"Much Wenlok" o'yinlari va Milliy olimpiya assotsiyasi. O'n to'qqizinchi asrning o'rtalarida "olimpiya" va "olimpiyachi" tushunchalaridan foydalanish namunalari ko'paydi. Bu davrda sport novatorlari faoliyatida uchta ijtimoiy mavzu birlashdi. Birinchi – qadimgi yunon madaniyatiga, ayniqsa barkamol, aqliy va jismoniy rivojlanish konsepsiyasiga qiziqishni uyg'otish. Ikkinchi – bu davrda atletikaning mavqeyi oshib, ingliz davlat maktablarida rivojlangan. Uchinchisi – ratsional xordiqni tashkil qilish.

Uilyam Penni Bruks tomonidan 1850-yilda asos solingan "Much Wenlok" o'yinlari muntazam ravishda o'tkazilgan musobaqalardan biri edi. Bruks bu davrda birinchilardan bo'lib sport bayrami, olimpiya tushunchasi va yunon falsafiy tamoyillarini birlashtirgan. Tarixchi Devid Yang fikricha, zamonaviy Olimpiadalar asoschisi deb Bruksni ko'rish mumkin, MakAlun fikricha esa, Kuberten loyihasi xalqaro darajada muhim bo'lgan.

Bruks 1809-yilda Venlokda doktor oilasida tug'ilgan, o'zi ham doktor va 1841-yilda sudya lavozimini egallagan. Bruks 1850-yilda birinchi "Much Wenlok" Olimpiya o'yinlarini tashkil qilgan. Ularga atletika, xalqalarni nishonga otish, futbol va kriket kiritilgan. Bruks yunon madaniyati va Robert Dover "Kosvold o'yinlari" bilan qiziqqan. U, "foydali axborot" olish uchun va "Olimpiya o'yinlari" ishtirokchilari (ya'ni, olimpiya sinfi) (1860-yilda "Venlok Olimpiya Jamiyati" deb qayta nomlangan) shaharcha va Venlok atrofidagi aholini axloqiy, jismoniy va intellektual o'sishiga ko'maklashishi uchun agronomik mutoala klubiga asos solgan. U, 1850-yilda birinchi Venlok Olimpiya O'yinlarini tashkil qilgan bo'lib, ular tarkibiga atletika, xalqalarni nishonga uloqtirish, futbol va kriket kiritilgan. Bruks grek madaniyati bilan qiziqqan, lekin u, Robert Doverni Kosvold O'yinlari to'g'risida ham ma'lumotga ega bo'lgan. Olimpiya Jamiyati har yili o'tkaziladigan o'yinlarni tashkil qilgan bo'lib, ular, vaqt o'tishi bilan,

²² John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 69 p.

o‘zining profili bo‘yicha ancha sportga taalluqli va milliy bo‘lib qoldi. Vrach bo‘lib ishlagan Bruks sport va dam olishning faol shakllarini ratsional havaskori bo‘lgan, maktablarda jismoniy tarbiyalashning zarur ekanligiga ishongan.²³

“Birinci milliy Olimpiya o‘yinlari Germaniya gimnastika jamiyatidagi (GGS) Uilyam Penni Bruks, Jon Xalli va Ernst Ravenshteyn tomonidan tashkil qilingan. Angliyada 1868-yildan keyin faqat “Much Wenlok” o‘yinlari qolgan. Bruks 1850-yildan boshlab, to 1895-yilda vafot etguniga qadar, Olimpiya o‘yinlari g‘oyasini ilgari surish uchun ko‘p ishlagan, bu, taqdirning taqozosiga ko‘ra, birinchi zamonaviy Olimpiya o‘yinlarini tashkil qilinishidan bir yil oldin sodir bo‘lgan. To‘rtinchi Milliy Olimpiya O‘yinlari 1874-yilda Venlokda, beshinchisi – 1877-yilda Shruzberida va yakuniysi 1883-yilda Xadlida bo‘lib o‘tgan.

Bruks tashkil etgan olimpiya bayramlari Olimpiya o‘yinlarining ahamiyatli o‘tmishdoshi sifatida ko‘rib chiqish mumkin emas. Lekin, ular o‘n sakkizinchi asrning oxiridan to o‘n to‘qqizinchi asrning yakuniga qadar, sport bayramlarini belgilash paytida “olimpiya” atamasini qo‘llanishi tarixiga o‘zining hissasini qo‘shib kelgan.

Gretsiya, Sutsos, Zappas. Yunon O‘yinlarini qayta tiklash g‘oyasini Panagiotis Sutsos yaratgan, – shoir, noshir va vatanparvar. 1833-yildan va keyingi davrda Olimpiya o‘yinlari to‘g‘risida uning dostonlarida yozilgan.

1835-yilda hukumatga 25-mart kuni milliy bayram deb e‘lon qilish taklifi bilan murojaat qilgan va qayta tiklangan Olimpiya o‘yinlarini kiritishni tavsiya qilgan. U O‘yinlarni to‘rt yillik siklda to‘rtta yunon shahalarida o‘tkazishni tavsiya qilgan. Sutsos o‘z tashabbus kampaiyasini 1840-yillargacha davom ettirgan, lekin kelgusida ishlarni Evangelos Zappas amalga oshirgan.

Evangelos Zappas (1800–1965) yunon millatiga mansub yirik tadbirkor bo‘lgan. U 1856-yilda Olimpiya o‘yinlarini qayta tiklash va moliyalash loyihasini tavsiya qilgan. 1859-yilda Zappas Birinchi Olimpiya o‘yinlarni tashkil qilgan. Zappas tomonidan qayta tiklangan Olimpiya o‘yinlari 1859, 1870, 1875 va 1889-yillarda Afinada o‘tkazilgan. Doktor Uilyam Penni Bruks 1859-yilda Olimpiya o‘yinlari g‘oliblari uchun greklarga 10 funt sterling pul jo‘natgan. Bruks, grek hukumatiga Buyuk Britaniya Eelchisi orqali murojat qilib, qadimgi o‘yinlarni qayta tiklashga qat‘iy undagan.

²³ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 70 p.

Rekonstruksiya qilingan stadionda 1870-yilda o'tkazilgan O'yinlar Zappas tomonidan qayta tiklangan Olimpiya o'yinlarining barchasidan eng muvaffaqiyatlisi bo'lgan. Ular, 30000 tomoshabinlarni to'plagan va gazetalarda yuqori baho berilgan. Afinalik elita vakillari O'yinlarda faqatgina yuqori darajali sportchilarni ishtirok etishini va bellashuvlarda oddiy odamlarni ishtirokini man qilish taklif qilingan. Bunday ijtimoiy man qilinish 1875-yilda O'yinlarni muvaffaqiyasizlikka olib keldi, ularda 25 nafar sportchilar ishtirok etgan va kam tomoshabinlar bo'lgan.

1875-yilgi Olimpiadani "halokat" deb atagan. Keyingi hodisa 1889-yilda gimnaziya o'tkazilgan yomon tashkil qilingan tadbir bo'ldi, 1891 va 1893-yillarda estafetani Umumgrek gimnastika jamiyati qabul qilgan. Zappas tomonidan qayta tiklangan Olimpiya o'yinlari va Venlok o'yinlari ko'pchilik boshqa hodisalarga qaraganda to'liq tiklanish yo'lidagi ancha muhim oraliq tadbirlar bo'lib, ular olimpiya atamalarini qo'llash bilan o'tkazilgan."²⁴

Xalqaro sport va olimpiya harakati XIX asrning oxirida vujudga kelgan. Xalqaro sport va olimpiya harakati vujudga kelishining eng muhim sabablaridan biri sportni rivojlantirish va xalqaro sport uyushmalarini tuzish bo'lgan. Zamonaviy sport XIX asrdagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, ishlab chiqarish, harbiy ishlar, fan, madaniyat va san'at sohalaridagi taraqqiyot maxsuli sifatida vujudga kelgan.

XIX asrning boshlarida sport turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazib borilgan. 1829 yil Angliyada Kembrij va Oksford universitetlari o'rtasida eshkak eshish bo'yicha musobaqa uyushtirilgan. 1838-yildan boshlab esa Xenleyn parus va eshkak eshish regatasi o'tkazilgan.

1845-yilda Angliyaning Iton shahrida yengil atletika birinchi xalqaro musobaqalari o'tkazilgan. 1847-yilda Rossiyaning Peterburg shahrida elkanli sport bo'yicha birinchi rasmiy musobaqa o'tkazilgan. 1852-yilda AQShda Vinnipeg ko'lida eshkak eshish bo'yicha musobaqa tashkil etilgan. Vengriya, Gretsiya va boshqa bir qator mamlakatlarda, Amerika, Avstraliya suzish bo'yicha musobaqalar tashkil etilgan.

1860-yillarda Angliyada 15 ta klub mavjud bo'lib, ular o'rtasida musobaqalar o'tkazish an'anaga aylangan. 1863-yilda Angliyada futbol ligasi tashkil etilgan. Futbol texnikasi va taktikasi ancha takomillashtirilgan. Bu hozirgi davr futbolining yaratilish asosini tashkil etgan edi.

XIX asrning ikkinchi yarmida juda ko'p zamonaviy sport turlari va sport o'yinlari vujudga kelgan. Turli mamlakatlarda sport klublari tashkil

²⁴ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 74 p.

etilib, musobaqalar o'tkazilgan, sport inshootlari qurilgan. Bu davrda ko'pgina sport o'yinlari ham rivojlangan. Rossiya, Germaniya, Gretsiya, Vengriya kabi mamlakatlarda asosan kurash mashhur edi. Shu asrning oxirlariga kelib jismoniy mashqlar, gimnastika, sport o'yinlari va turizmni bir-biridan ajratish, alohida turlarga bo'lish tizimiga asos solingan. Angliyada laun-tennis va kriket rivoj topgan, ular uchun maxsus o'yin maydonlari qurilgan. Yevropa mamlakatlarida velosport vujudga kelgan. Bunda rezinali kameraning yaratilishi muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Shu asrda rivoj topgan sport turlaridan yana biri boks edi. Angliyada bu sport turi keng tarqalib, professional turga aylangan. Fransiya, Italiya, Germaniya, Vengriya, Rossiya, Shvetsiya kabi mamlakatlarda shpaga va rapirada qilichbozlik xalq orasida keng tarqalgan sport turi hisoblangan. Ot sporti, miltiq, to'pmoncha va kamondan o'q otish ham rivojlangan edi.

XIX asrda ayrim mamlakatlarda Olimpiya o'yinlarini amaliy jihatdan tiklashga harakat qilingan. 1834-1836-yillarda Shvetsiyada ikki marotaba Skandinaviya Olimpiya o'yinlari o'tkazilgan. Uning dasturidan qisqa va o'rta masofalarga yugurish, balandlikka va langarcho'p bilan sakrash, kurash kabi turlar joy olgan. Bu o'yinlar Lind universitetining professori Gustav Iogann Shartau tashabbusi bilan o'tkazilgan. Uning taklifi bilan qadimgi olimpiadalar haqida ma'ruzalar o'qilgan.

Gretsiya tomonidan qadimgi olimpiya o'yinlarini qayta tiklash haqidagi takliflar ko'p takrorlangan. Mamlakat mustaqilligi tarafdori bo'lgan Evangelis Sappas har to'rt yilda o'yinlarni o'tkazish va unda sport, sanoat va qishloq xo'jalik maxsulotlari ko'rgazmalarini tashkil etishni taklif qilgan edi. Evangelis Sappas olimpiya o'yinlari jarayonida ko'rgazmalar asosida savdo, iqtisod va madaniy aloqalarning o'zaro kuchayishini ko'ra bilgan, o'z mablag'lari hisobiga savdo va ko'rgazma zallari qurdirgan. 1859-yilda uning tashabbusi bilan Afinada "Olimpiyalar" o'tkazilib, unda faqat yunonlar ishtirok etgan. Moddiy ta'minotning talabga javob bermagani sababiga ko'ra, bu o'yinlar (1870, 1875, 1888-yil) muntazam o'tkazilmagan.

Bu davrda ko'p mamlakatlardagi sport klublari milliy uyushmalar, ligalar va asotsiatsiyalarga birlasha boshlagan. 1868-yilda Germaniyada gimnastika uyushmalari Nemis gimnastika uyushmasiga birlashgan. 1888-yil AQShda havaskor atletik uyushmasi, 1903-yil Shvetsiyada - umumshved sport uyushmasi tashkil etilgan. Umummilliy sport tashkilotlari boshqa mamlakatlarda ham yuzaga kelgan. Germaniya, Angliya, Fransiya, AQSh, Rossiya, Italiya kabi taraqqiy etgan davlatlar iqtisodiy va madaniy jihatdan ancha yuqori darajaga ko'tarilgan. Bu davrda ishlab chiqarish, fan, ta'lim

tez rivojlandi. Bu jarayonlar ishlab chiqarish, xalqaro uyushmalar, trestlar, sindikatlarni va bir qator boshqa yangi tarmoqlarni tashkil etish bilan birgalikda davom etgan. Xalqaro sport aloqalarining vujudga kelish sabablaridan biri jahon mamlakatlarida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarning rivojlanishidadir. Yevropa mamlakatlari va Amerikada ilmiy-texnik taraqqiyot jarayonining maxsuli sifatida aloqa va kommunikatsiya vositalari yuzaga kelgan. Bunday sharoitda turli sohalar bo'yicha xalqaro munosabatlarni kuchaytirish, ya'ni iqtisodiy, ilmiy, madaniy va sportdagi aloqalarni bog'lash qonuniyat darajasiga etgan. Bu holat mamlakatlararo aloqalar va sportni rivojlantirishga qulaylik yaratgan. Jamoat harakatlari, yoshlar orasida jismoniy tarbiyani rivojlantirish bo'yicha ommaviy harakatlarning yuzaga kelishi ham bunga katta sabab bo'lgan.

XIX asrning so'nggi choragi jamoat arboblari, tibbiyotchilar, pedagoglarning yoshlarga ta'lim berish, jismoniy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan faoliyatlari ancha kengaygan davr edi. Bu jarayonlarda jismoniy tarbiya va sportning yangi shakllari, usullari, vositalari yaratilgan. Mutaxassislar milliy jismoniy tarbiya va sport bilan chegaralanib qolmasdan, balki xalqaro sport aloqalarini o'rnatishni tavsiya etganlar. Bu yo'lda Fransiya, Gretsiya, Angliya, Germaniya, Rossiya, AQSh, Shvetsiya va boshqa mamlakatlarning jamoatchiligi o'z faoliyatlari bilan alohida ajralib turar edi. Yoshlarni jismoniy tarbiyalash maqsadida olimpiya o'yinlaridan foydalanish kabi fikrlar ham bildirilgan. Bu haqida fikrlarni chex pedagogi Yan Amos Komenskiy, nemis gimnastika maktabining asoschilari Iogann Guts-Muts va Gerxard Fit, rus jismoniy ta'limi tizimining asoschisi Pyotr Fransevich Lesgaft va boshqalar bir necha bor ta'kidlaganlar.

XIX asrning oxirida Olimpiya shahrida olib borilgan arxeologik qazilmalar va ularning tahlili natijasida Olimpiya o'yinlarini qayta tiklash g'oyalarining rivojlanishi davom etgan edi. Per de Kuberten tashabbusi bilan zamonaviy olimpiya o'yinlarini tiklash g'oyasining hayotga tatbiq etilishi Xalqaro sport va olimpiya harakatining shakllanish jarayonlarini tezlashtirib yuborgan edi.

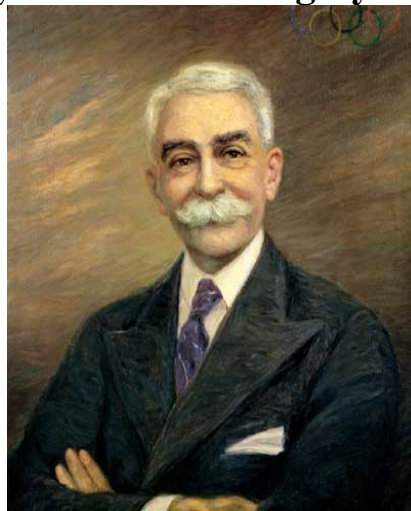
Xalqaro sport va olimpiya harakati vujudga kelishining asosiy sabablari:

- Sport, gimnastika va sport o'yinlarini xalqaro miqyosda rivojlanishi;
- Jismoniy tarbiyaning takomillashgan uslublari, shakllari va vositalarining ishlab chiqilishi;

Milliy va xalqaro sport federatsiyalarning tashkil qilinishi;

- Sport musobaqalari qoidalarini va tartiblarini ishlab chiqilishi;
- Xalqaro sport musobaqalarining tashkil qilinishi va o'tkazilishi;
- Davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalarning kengayishi va sport sohasida tajribalar almashishni yo'lga qo'yilishi;
- Olimpiya o'yinlarini qayta tiklash g'oyasining vujudga kelishi va rivojlanishi.

XIX asrning oxirida fransuz jamoat arbobi Per de Kuberten zamonaviy Olimpiya o'yinlarini tiklash g'oyasini hayotga tatbiq etgan.

Per de Kuberten (1863-1937) *1-rasm.*

Per de Kuberten (1863–1937) Parijda 1863-yilda aristokrat oilasida to'rtinchi farzand bo'lib tug'ilgan. Iezuit maktabi va kollejida o'qigan, 1881-yilda fanlar bakalavri unvonini olgan. Uning ta'lim va sportga qiziqishlari natijada Olimpiya o'yinlarini qayta tiklash bo'yicha hayotiy loyihasiga olib kelgan. Per de Kuberten 1895-yilda Mari Rotan, protestant qizga uylangan (u 1963-yilda 102 yoshida vafot etgan). Ularning birinchi farzandi - o'g'li 1896-yilda tug'ilgan va u bolaligida oftob urganidan umri mobaynida aziyat chekkan. Ularning qizi Reni 1902-yilda tug'ilgan. Kuberten moliyaviy muammolarga duch kelib, oilaviy uyini sotib yuborishga majbur bo'lgan. U 1937-yilda 74 yoshida vafot etgan"

1892-yil 25-noyabrda Kuberten o'zining mashhur «Olimpiya Renessansi» mavzusidagi ma'ruzasini Sorbonna universitetida o'qib eshittirgan.

“O'n to'qqizinchi asrda “olimpiya” tushunchasi umumiy lashib, sport tadbirlari Buyuk Britaniya va Gretsiyada o'tkazilgan. Kuberten modeli yagona bo'lgan, pirovard natijada bir qator voqyealar tufayli yetakchi o'rinni egallagan. Kubertenning tashkiliy va diplomatik qobiliyatlari va ijtimoiy aloqalari asosiy rolni o'ynagan. Kuberten 1875-yilda 12-yoshida o'qigan Tomas Xyuzning “Tom Braunning maktab kunlari” kitobi uning ingliz maktablaridagi sport dunyosiga romantik qiziqishi va bog'lanishida muhim rol o'ynagan. Kuberten, 1880-yillar davomida ta'lim tizimini o'rganish uchun bir necha marta Angliyaga borgan. 1883-yili Oksford va Kembridjga hamda Regbi bo'yicha davlat maktabiga, Xarrou va Itonaga tashrif buyurgan. U, 1887-yili Vinchester, Vellington, Marlboro, Charterxauz, Kuperz Xill, Vestminster va Xristos gospitali bilan tanishgan. Fransiya maktablarida jismoniy tarbiyaning yo'qligini va Angliya maktablaridagi faol jismoniy tarbiyani taqqoslagan. U, jo'shqin kurashchi va lobbist bo'lib qolgan; jismoniy tarbiya masalalari bo'yicha Fransiya hukumatiga hisobot tayyorlash uchun Buyuk Britaniya va AQSh ga borgan. O'zini AQSh to'g'risidagi hisobotida, Amerika Buyuk Britaniyaning jamoaviy o'yinlari foydasiga Lingning gimnastika tizimidan voz kechilgan joy deb tasavvur qilgan. Kuberten diplomatiyadan xabardor bo'lgan va siyosiy ittifoqchilarni topish uchun bir qator murakkab manevrlarni amalga oshirgan.

Bruks 1881-yili Fransiyaga tashrif buyurgan va u yerda aholini jismonan degeneratsiyalanganligidan hayratda qolgan va bu to'g'risida Fransiyaning hukumatiga yozib bergan. Bruks 1890-yilning yanvar oyida Kubertenga xat yozgan, ular o'rtasida xat almashish boshlangan va oktyabr oyida Kuberten Venlokda Bruksning oldiga borgan. Bruks 80 yoshga kirgan, Kuberten esa – 26 yoshga to'lgan. Bruks va Kuberten xat yozishni davom ettirishgan va Bruks Olimpiya loyihasini qo'llab-quvvatlagan. Kuberten 1890-yilda “La Revue Athletique”da – “Agarda, zamonaviy Gretsiya qayta tiklashga qodir bo'lmagan Olimpiya o'yinlari bizning davrimizda davom ettirilsa, bu greklar tufayli bo'lmaydi, balki Doktor U.P.Bruksning sharofati bilan bo'ladi”, deb yozgan. Kuberten 1894-yili Bruksni Kongressga taklif qiladi, lekin Bruks juda kasal edi va keyingi yili vafot etadi, Olimpiadaning qayta tiklanishigacha bir yil qolgan edi.

Kuberten Zappasning ishlari to'g'risida ham xabardor bo'lgan. Kuberten ayrim baholashlar bilan keyinchalik indamaslikka va o'zidan

oldingilarning – Zappas va Bruksning rolini minimumga tushirishga moyil bo‘lib qolgan. Shu bilan birga, u, Bruksga bag‘ishlangan nekrologni New York Review of Books da chop etgan va unda, Bruksni o‘zining “qariya do‘sti” deb atagan.²⁵

Kuberten sportning tijoratlashtirilishini xohlamagan, uni xavf deb bilgan va u, havaskorlik sport musobaqalarining qadr-qimmati va o‘ziga xosligi kabi ko‘rib chiqiladigan zodagonlarcha aloqalar va djentelmenlar klublari dunyosining orientiri deb hisoblagan. Lekin u, hyech qachon havaskorlik sportiga eng muhim masala sifatida qaramagan. Shunga qaramasdan, zamonaviy Olimpiya o‘yinlari sinfiy diskriminatsiya oqibatida yuzaga kelgan “havaskorlik” tushunchasini meros qilib olgan va keyingi 90-yillarda asos solingan. Kuberten, Bruks, Zappas yoki boshqa kimdir asosiy figura unvoniga intilishga ko‘proq huquqqa ega ekanligi unchalik muhim emas, lekin Kuberten zamonaviy olimpizmning tashkilotchisi unvoniga da‘vogar sifatida ko‘proq ilinjga ega”.²⁶

1894-yil 16-23-iyunda Kuberten tashabbusi bilan Parij shahrida I Xalqaro atletik kongressi o‘tkazilgan. Kongressda 12 ta davlatdan 72 ta vakil qatnashgan, 21 ta davlat o‘z roziligini yozma ravishda yuborgan.

Kongressda Per de Kuberten taklifi bilan 1894-yil 23-iyunda **Xalqaro Olimpiya Qo‘mitasi (XOQ)** tashkil etilgan. Uning tarkibiga 12 davlatdan 14 ta vakil kiritilgan. I Kongress 1894-yil 16-23-iyunda o‘rkazilgan va to‘rtta asosiy masala muhokama qilingan: havaskorlik va professional sporti haqida; Olimpiya o‘yinlarini qayta tiklash to‘g‘risida; Olimpiya o‘yinlarining dasturi va uni o‘tkazish tartiblari; Xalqaro Olimpiya Qo‘mitasining tarkibi to‘g‘risida.

I Kongress Xalqaro olimpiya harakatida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Kongress Olimpiya o‘yinlarini qadimgi an‘analalar bo‘yicha har 4 yilda bir marta o‘tkazish to‘g‘risidagi qarorni tasdiqlagan. Kongressda I Olimpiya o‘yinlarini Gretsiyaning Afina shahrida o‘tkazish to‘g‘risida qaror qabul qilingan.

Kongressda XOQning asosiy xujjati - Olimpiya Xartiyasi tasdiqlangan va Xalqaro Olimpiya Qo‘mitasining huquqiy maqomi Olimpiya Xartiyasida belgilab berilgan. XOQ a‘zolarining ro‘yxati Kuberten tomonidan tuzilgan bo‘lib, unga Ernest Kallo (Fransiya), general Aleksey Butovskiy (Rossiya), professor Uilyam Sloen (AQSh), huquqshunos Irji Gut-Yarkovskiy (Bogemiya, Avsro-Vengriya), Ferens Kemen (Vengriya), kapitan Viktor

²⁵ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. - 79 p.

²⁶ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. - 80 p.

Bal'k (Shvetsiya), Charlz Xerbert va lord Anptxill (Buyuk Britaniya), doktor Xose Benxamin Subiaur (Argentina), Leonard Kaff (Yangi Zelandiya), graf Lukkezi Palli va D'yuk Andriya Karafa (Italiya), graf Maksim de Buzi (Belgiya).

I Kongressda XOQning prezidenti saylangan. XOQning birinchi Prezidenti etib Gretsiya vakili Demetrius Vikelas saylangan. Per de Kuberten XOQning Bosh kotibi etib tayinlangan. 1896-yilga Kuberten XOQning ikkinchi Prezidenti etib saylangan.

2-rasm. XOQ asoschilari: o'tirganlar (chapdan o'nggga) Per de Kuberten- bosh kotib, Demetrius Vikelas – prezident (Gretsiya), Aleksey Butovskiy (Rossiya); turganlar V.Gebxard (Germaniya), I.Gut-Yarkovskiy (Bogemiya), F.Kemen (Vengriya), V.Bal'k (Shvetsiya).

“1894-yilgi Kongress va 1896-yilgi O‘yinlar. O‘n to‘qqizinchi asrning oxirgi o‘n yilida Kuberten tomonidan g‘oyani ilgari surilishi ko‘p vaqt kutilgan natija berdi. Sorbonnada 1892-yilda bo‘lib o‘tgan konferensiyada, u, Olimpiya o‘yinlarini qayta tiklash loyihasi to‘g‘risida qiziqarli gap yuritgan. Kuberten 1892-yilda Fransiyaning sport jamiyatlari Ittifoqining (USFSA) besh yilligidan O‘yinlarni qayta tiklash bo‘yicha loyihasini taklif qilishda foydalandi. U ikki nafar kuchli yordamchilarni – Angliya va Uelsning Atletika bo‘yicha havaskorlik assotsiatsiyasi (AAA) kotibi Charlz Gerbertni va Prinston universiteti professori Uilyam Slounni jalb kila oldi. Kongress 1894-yili Xalqaro Olimpiya Qo‘mitasiga asos soldi va 1896-yili

Afinada bo‘lib o‘tishi kerak bo‘lgan, birinchi zamonaviy Olimpiya o‘yinlarini rejalashtirish tashabbusini ilgari surdi. Afinani tanlash masalasi katta darajadagi sarosimaning predmetiga aylandi. Bayonnomaning guvoh berishiga qaraganda, delegatlar Londonni tanlashga ovoz berganar. Kubertening o‘zi oldin Londonni tanlab, keyin chaqqonlik va ayyorlik bilan Afinani tanlagan.

1894-yilgi Kongressda 49 ta tashkilotlar va 12 ta mamlakat vakillari bo‘lgan 79 nafar delegat ishtirok etgan. Kongress ko‘pchilik yevropaliklardan iborat bo‘lgan, bunda Avstraliya va AQSh yagona yevropaga mansub bo‘lmagan mamlakatlar bo‘lgan. Aslida, XOQda faqat erkaklardan iborat 13 nafar a‘zo bo‘lgan. Ularning ikki nafari Buyuk Britaniya va Fransiya va Italiya, Gretsiya, Rossiya imperiyasi, Avstro-Vengriya, Norvegiya-Shvetsiya va Bogemiyadan bir nafardan a‘zo bo‘lgan. Bu yerda, yevropalik bo‘lmagan uch nafar a‘zolar AQSh, Yangi Zelandiya va Argentinadan. XOQ organ sifatida shunday tuzilganki, uning a‘zolari tashqi organlar vakili bo‘lmagan va biron-bir tashqi tashkilot oldida javobgar bo‘lmagan. Olimpiya o‘yinlarining egasi “olimpizm”ni boshqargan XOQ bo‘lgan, xolos. U, Kongresslarni muntazam – bir necha yilda bir marta o‘tkazilishini “sessiyalar” deb nomlangan har yilgi yig‘ilishlar bilan birgalikda belgilagan. XOQning qoidalari, sportning asosi hisoblangan jismoniy va axloqiy sifatlarni rivojlantirishga ko‘maklashishi orqali, zamonaviy sportni maqsadli yo‘nalishlarda rivojlantirishga yo‘naltirishga chaqiradi”.²⁷

Olimpiya o‘yinlari rivojlanish davrlarining umumiy tavsifi. Zamonaviy Olimpiya o‘yinlarining tarixiy rivojlanishi to‘rtta asosiy davrlardan iborat:

1. 1896-1912-yillarda o‘tkazilgan Olimpiya o‘yinlari
2. 1920-1936-yillarda o‘tkazilgan Olimpiya o‘yinlari
3. 1948-1988-yillarda o‘tkazilgan Olimpiya o‘yinlari
4. 1992-hozirgi davrgacha o‘tkazilgan Olimpiya o‘yinlari.

Olimpiya o‘yinlari rivojlanish davrlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Olimpiya o‘yinlari rivojlanishining birinchi va ikkinchi davrlari Per de Kuberten rahbarligida bosib o‘tilgan. Bu davrlar xalqaro olimpiya harakatining shakllanish va zamonaviy Olimpiya o‘yinlarining tiklanish davri hisoblanadi. Olimpiya harakati tarixida bu davr “Kuberten davri” deb nomlanadi.

²⁷ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 81 p.

Bu davrlarda Xalqaro olimpiya harakatining rivojlanishi unung huquqiy asoslarini yaratilishi, tashkiliy tuzilmasi va tarkibining shakllanishi, tashkiliy tadbirlarining yo'lga qo'yilishi, moddiy-texnik ta'minlanishi bilan bog'liq bo'lgan.

Zamonaviy Olimpiya o'yinlari rivojlanishining **birinchi davrida** 1896-yildan 1912-yilgacha beshta Olimpiya o'yinlari o'tkazilgan (3-jadval).

3-jadval

1896-1912-yillarda o'tkazilgan Olimpiya o'yinlari

№	Yil	O'tkazilgan joyi	Mamlakat soni	Sportchi soni	1-o'rin (davlat)
I	1896	Afina, Gretsiya	14	295	Gretsiya
II	1900	Parij, Fransiya	24	1225	Fransiya
III	1904	Sent-Luis, AQSh	13	689	AQSh
IV	1908	London, Angliya	22	2035	Angliya
V	1912	Stokgolm, Shvetsiya	28	2547	Shvetsiya
VI	1916	Berlin, Germaniya	o'tkazilmagan		

I-V Olimpiya o'yinlarida, ya'ni birinchi beshta O'yinlarda faqat mezbon davlat jamoasi g'olib bo'lgan. Buning sababi sportchilar soni bilan bog'liq bo'lgan. Bu davrda ayrim davlat rahbarlari va sport tashkilotlari Olimpiya o'yinlarining mohiyatini tushunmagan va o'z sportchilari uchun mablag' ajratmagan. Natijada Olimpiya o'yinlarini o'tkazgan davlat sportchilarining soni ko'pchilikni tashkil qilgan. Masalan, Afinada 295 ta sportchidan 200 tasi Gretsiya sportchilari, Parijda esa 1225 ta sportchidan 700 tasi Fransiyalik sportchilar bo'lgan, va h.k.

VI (yozgi) Olimpiya o'yinlari Birinchi jahon urushi sababli o'tkazilmagan.

Zamonaviy Olimpiya o'yinlari rivojlanishining **ikkinchi davrida** 1920-yildan 1936-yilgacha yana beshta Olimpiya o'yinlari o'tkazilgan. Ikkinchi davrning asosiy xususiyati Per de Kuberten tomonidan ishlab chiqilgan olimpiya ramzlarining joriy qilinishidir. Bundan tashqari, qishki Olimpiya o'yinlarining alohida o'tkazilishi, olimpiya harakati mavqeining yanada oshganligini namoyish etgan. XII (1940) va XIII (1944) yozgi Olimpiya o'yinlari Ikkinchi jahon urushi sababli o'tkazilmagan (4-jadval).

1920-1936-yillarda o'tkazilgan yozgi Olimpiya o'yinlari

O'yin	Yil	O'tkazilgan joyi	Mamlakat	Sport-chi	1-o'rin
VII	1920	Antwerpen, Belgiya	29	2669	AQSh
VIII	1924	Parij, Fransiya	44	3092	AQSh
IX	1928	Amsterdam, Gollandiya	46	3014	AQSh
X	1932	Los-Andjeles, AQSh	37	1408	AQSh
XI	1936	Berlin, Germaniya	49	4066	Germaniya
XII	1940	Tokio, Yaponiya	o'tkazilmagan		
XIII	1944	London, Angliya	o'tkazilmagan		

Olimpiya o'yinlari rivojlanishining uchinchi va to'rtinchi davrlari Ikkinchi Jahon urushidan keyin boshlanib, bugungi kungacha davom etmoqda. Bu davrlarda Olimpiya o'yinlarining rivojlanishi Xalqaro olimpiya harakati saflarining geografik va mintaqaviy jihatdan kengayishi, jahonda olimpiya sport turlarining keng tarqalishi bilan bog'liq.

Zamonaviy Olimpiya o'yinlari rivojlanishining **uchinchi davrida** 1948-yildan 1988-yilgacha 11 ta yozgi Olimpiya o'yinlari o'tkazilgan. Bu davrning asosiy xususiyati siyosatning olimpiya sportiga aralashuvida namoyon bo'lgan. Olimpiya o'yinlari rivojlanishining uchinchi davrida olimpiya harakatida juda ko'p muammolar ham mavjud bo'lgan va ularni bartaraf etish yo'llari XOQ kongresslari va sessiyalarida muhokama qilingan (19-jadval).

Zamonaviy Olimpiya o'yinlari rivojlanishining **to'rtinchi davrida** 1992-yildan 2016 yilgacha 6 ta yozgi Olimpiya o'yinlari o'tkazilgan. Hozirgi davrda Olimpiya o'yinlari eng yirik xalqaro sport musobaqalari hisoblanadi. Ularni tashkil qilish va o'tkazish har bir mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va sport sohalarini rivojlanishida muhim omillardan biri bo'lib xizmat qilmoqda (5-6-jadval).

1948-1988-yillarda o'tkazilgan yozgi Olimpiya o'yinlari

№	Yil	O'tkazilgan joyi	Mam-lakat	Sport-chi	1-o'rin
XIV	1948	London, Angliya	59	4099	AQSh
XV	1952	Xelsinki, Finlyandiya	69	4925	AQSh
XVI	1956	Melburn, Avstraliya	67	3184	SSSR
XVII	1960	Rim, Italiya	83	5348	SSSR
XVII I	1964	Tokio, Yaponiya	93	5140	SSSR
XIX	1968	Mexiko, Meksika	112	5530	AQSh
XX	1972	Myunxen, GFR	121	7123	SSSR
XXI	1976	Monreal, Kanada	92	6028	SSSR
XXII	1980	Moskva, SSSR	80	5217	SSSR
XXII I	1984	Los-Anjeles, AQSh	140	6797	AQSh
XXI V	1988	Seul, Koreya	159	8465	SSSR

1992-2016-yillarda o‘tkazilgan yozgi Olimpiya o‘yinlari

№	Yil	O‘tkazilgan joyi	Mamlakat	Sportchi	1-o‘rin
XXV	1992	Barselona, Ispaniya	172	10563	MDH
XXVI	1996	Atlanta, AQSh	197	10318	AQSh
XXVI I	2000	Sidney, Avstraliya	199	10651	AQSh
XXVI II	2004	Afina, Gretsiya	202	10625	AQSh
XXIX	2008	Pekin, Xitoy	204	11500	Xitoy
XXX	2012	London, Angliya	205	10500	AQSh
XXXI	2016	Rio-de-Janeyro, Brazil	206	11500	AQSh

Xalqaro olimpiya tizimining umumiy tuzilmasi. XIX asrning oxirida Per de Kuberten tomonidan olimpiya sportining asosiy tamoyillari, uning tuzilmasi, faoliyat asoslari ishlab chiqilgan va hozirgi davrgacha saqlanib qolgan.

Olimpiya Xartiyasi – olimpiya sportining asosiy huquqiy hujjati bo‘lib, xalqaro olimpiya harakatining tashkiliy tuzilmasi, maqsadi, mazmuni hamda demokratik xususiyatini belgilab beruvchi o‘ziga xos nizom hisoblanadi. XOQ tomonidan tan olinish, Olimpiya Xartiyasiga amal qilishga rozilik bildirish sport tashkilotlarining olimpiya harakatiga qo‘shilganligi mezon bo‘lib xizmat qiladi.

Olimpiya Xartiyasida olimpiya harakatining g‘oyaviy-nazariy asoslari bayon qilingan, uning maqsad va vazifalari belgilab berilgan: insonni har tomonlama rivojlantirish, yaxshi va tinch jamiyat qurish, yoshlarni olimpizm ruhida tarbiyalash, butun jahon davlatlari va qit‘alar o‘rtasida do‘stlik munosabatlarini rivojlantirishdan iborat.

Olimpiya Xartiyasi XOQning I Kongressida (1894) tasdiqlangan. Xartiyada XOQning maqsadi va vazifalari, Olimpiya o‘yinlarining tartib-qoidalari va ular bilan bog‘liq tashkiliy masalalar ifoda etilgan. Xartiya mazmuni beshta bobdan iborat bo‘lib, I – “Olimpiya harakati”, II– “Xalqaro olimpiya qo‘mitasi”, III – “Xalqaro sport federatsiyalari”, IV– “Milliy olimpiya qo‘mitalari”, V – “Olimpiya o‘yinlari” masalalariga oid moddalar berilgan.

Xartiyaning **I-bobida** XOQning maqsadi, umumiy vazifalari va roli, sport tashkilotlarining Olimpiya harakatiga doir vakolatlari, Olimpiya

kongressining tuzilmasi, olimpiya harakatining asosiy tushunchalari, olimpiya ramzlarining mohiyati va huquqlariga oid masalalar bayon etilgan.

II-bobda XOQning yuridik mavqeyi, XOQ a'zolariga saylash huquqlari, XOQ a'zolarining majburiyatlari va vazifalari, XOQning tashkiliy tuzilmasi – asosiy organlari Sessiya, Ijroiya qo'mita, Prezident, ularning vakolatlari to'g'risida masalalar yoritilgan.

III-bobda Xalqaro sport federatsiyalarining olimpiya harakatidagi roli, ularni XOQ tomonidan tan olinishiga qo'yilgan talablar belgilangan.

IV-bobda Milliy olimpiya qo'mitalarining Olimpiya harakatiga doir vakolati va mavqeyi, ularning tarkibi, XOQ tomonidan tasdiqlanishiga qo'yilgan talablar belgilab berilgan.

V-bobda to'rtta bo'limlar mavjud bo'lib, ularning mazmuni "Olimpiya o'yinlarining ma'muriyati va ularni tashkil qilish", "Olimpiya o'yinlarida ishtirok etish qoidalari", "Olimpiya o'yinlarining dasturi", "Bayonnoma" kabi masalalarga bag'ishlangan.

Xalqaro olimpiya tizimining umumiy tuzilmasi. Hozirgi davrda xalqaro olimpiya harakatining murakkab tashkiliy tuzilmasi hosil bo'lgan, ya'ni uning **uchta** asosiy tarmog'i: Xalqaro Olimpiya qo'mitasi, Xalqaro sport federatsiyalar, Milliy olimpiya qo'mitalariga birlashtirilgan.

- **Xalqaro Olimpiya qo'mitasi**
- **Xalqaro sport federatsiyalar**
- **Milliy olimpiya qo'mitalari.**

Xalqaro olimpiya tizimiga Olimpiya o'yinlari Tashkiliy qo'mitasi, regional olimpiya qo'mitalari, milliy assotsiatsiyalar, klublar va ularga tegishli shaxslar, jumladan sportchilar kiradi. Bu tashkilotlar o'z faoliyatida Olimpiya Xartiyasiga tayanadi.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi – xalqaro nodavlat tashkilot bo'lib, yuridik shaxs maqomi bilan assotsiatsiya shaklida tuzilgan. Olimpiya Xartiyasiga binoan XOQning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- havaskorlik sporti asosi hisoblangan jismoniy va axloqiy sifatlarni rivolantirishga yordam berish;
- yoshlarni sport yordamida o'zaro kelishuv va do'stlik ruhida tarbiyalash;
- butun dunyoga olimpiya tamoyillarini keng yoyish, xalqlar o'rtasida yaxshi niyat muhitini yaratish;
- jahon sportchilarini har 4 yilda bir marta Olimpiya o'yinlarida uchrashtirish.

XOQ a'zolari (115 ta) Olimpiya xartiyasiga binoan o'z mamalakatlarida uning vakili hisoblanadilar. Mamlakatda XOQning bitta a'zosi saylanadi, lekin XOQ ikkinchi a'zoni Olimpiya o'yinlari

o'tkaziladigan davlatlardan saylashi mumkin. XOQ a'zosi 70 yoshga to'lganda istefoga chiqishi lozim.

XOQ majburiyatiga yozgi va qishki Olimpiya o'yinlarini muntazam o'tkazish, ularni doimiy takomillashtirib borish, butun dunyoda sportning rivojlanishiga rahbarlik qilish kiradi. Olimpiya Xartiyasida XOQning rasmiy tili – fransuz va ingliz tillari, deb belgilangan. XOQ shtab-kvartirasi Shveytsariyaning Lozanna shahrida joylashgan.

“XOQ nima? XOQ mamlakatlarning vakolatxonasi emas, balki o'z ishtirokchilarini qoidalarga ko'ra, ushbu tashkilot tomonidan belgilangan doiradagi buyuk tashkilot bo'lgan va shunday bo'lib qoladi. XOQ o'n sakkizinchi asr uchun xarakterli va djentelmenlar klubi bilan bog'liq a'zolik to'g'risidagi zodagonlik tushunchalarga asoslangan klub bo'lib qolmoqda. XOQ o'n to'qqizinchi asrda yuzaga kelib, Per de Kubertenning tamoyillari va mafkurasini va Olimpiya harakatini universalligi va insonparvarligi asosida, u, an'analarni, milliy qurilishni kashf qilinishi jarayoniga ko'p tomonlama ko'maklashgan.

XOQ hozirgi vaqtda o'zining a'zolarini tasdiqlaydi va ular mamlakatlarining delegatlari emas, balki a'zolar XOQni o'z mamlakatlaridagi vakili bo'ladi (“XOQning a'zolari uni va Olimpiya harakati masalalarini o'z mamlakatlarida va Olimpiya harakati tashkilotlarida qo'llab-quvvatlaydi” – XOQ, 2004: 28) XOQ a'zolarining geografik taqsimlanishi tashkilotning yevropada yuzaga kelganligini aks ettiradi: yevropa – 44%, Osiyo – 20%, Afrika – 15%, Amerika – 15% va Okeaniya – 5%.

XOQda 28 nafar faxriy a'zolar mavjud bo'lib, ulardan – ayollar va bir nafar faxriy a'zo – AQSh ning sobiq Bosh kotibi Genri Kissindjer. Yoshga oid chegaralashlar XOQ a'zolari o'rtasidagi bahslarning predmeti bo'lgan. 1894-yilda a'zolarining o'rtacha yoshi 38 yoshni tashkil qilgan, ularning ichida eng yoshi ulug'i 59 yoshda bo'lgan. Yoshga oid chegara, 1966-yilda 72 yosh deb belgilangan va 1975 yilda 75 yoshgacha ko'tarilgan. 1980-yilda 81 nafar a'zolarining o'rtacha yoshi 67 yoshni tashkil qilgan, eng yoshi ulug'i 94 yoshda bo'lgan. Yoshga oid chegaralashlar 1995-yilda yana 80 yoshga qadar ko'tarilishiga qaramasdan, o'rtacha yosh taxminan 62 yoshni tashkil qilgan. XOQning 101-majlisidan boshlab, 1999-yilda a'zolarining o'rtacha yoshi, yangi tasdiqlanadigan a'zolar uchun 70 yoshgacha pasaytirilgan.

Kuberten, avvaliga Olimpiya o'yinlarini qabul qiladigan shaharga bog'liq holda prezidentlikni almashtirishga intilgan, lekin 1900-yilgi Parijda o'tkazilgan Olimpiya o'yinlaridan keyin, u, uzoq muddatga prezident etib

saylangan va ushbu lavozimni 1925-yilga qadar egallab kelgan. Oxirgi qoidalar sakkiz yil prezident bo'lishni tavsiya qiladi (ikki muddat), lekin yana bir qo'shimcha muddatga saylanish imkoni qoldirilgan.

XOQ o'zining asosiy tashkiliy shaklini urushlar davri oralig'i davomida qabul qilgan. XOQning 1921-yilda tashkil qilingan Rayosati hozirgi vaqtda Prezidentdan, Vitse-prezidentlardan va boshqa 10 nafar a'zolaridan tashkil topgan. Rayosatning barcha a'zolar XOQning majlisida yashirin ovoz berish bilan, ko'pchilik ovoz olish orqali to'rt yillik muddatga saylanadi.

XOQ, ko'pchilik majburiyatlari bilan birgalikda nazoratni amalga oshiradi va XOQning majlisida Marketing komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan va taklif qilingan marketing siyosatini tasdiqlaydi. XOQ, o'zining a'zolarini ushbu mamlakatlarni XOQdagi vakillari sifatida emas, balki o'z mamlakatlaridagi olimpiya harakatining diplomatik vakillari sifatida ko'radi.

Shu bilan birga, Milliy olimpiya qo'mitalari (NO) o'yinlarda ishtirok etish uchun milliy jamoalarni tashkil qiladi va qabul qiluvchi tomon hisoblanib, ular XOQ tarkibida rasmiy tarzda bo'lmasalar ham tadbirlarni tashkil qilishda yetakchi rolni o'z zimmlariga olishadi.²⁸

Olimpiya jamg'armasi XOQning Prezidenti tomonidan boshqariladi, XOQning sobiq Prezidenti Xuan Antonio Samaranch tomonidan Lozannada tashkil qilingan XOQning muzeyi Olimpiya o'yinlari to'g'risidagi yozma, ko'ruv va grafik xotiralarning universal saqlash joyi sifatida faoliyat yuritadi. Chunki Olimpiya o'yinlari – bu, sportning ko'p turlarini o'z ichiga oladigan tadbir hisoblanadi, ular uchun mos ravishdagi sport turlarini xalqaro darajada tashkil qilinishini talab qiladi. XOQ 1918-yildan to 1939-yilga qadar bo'lgan davrda “xalqaro sportning birlamchi vakolatli organi va harakatdagi tashkiloti sifatida shakllangan, uning O'yinlari buyuk sport tadbiriga aylangan va uning to'rt yillik taqvimi jahon sportining strukturasini hosil qilgan”. Olimpiya xartiyasining birinchi varianti 1908-yilda paydo bo'lgan. Oxirgi varianti 2010-yilning boshida nashr qilingan. Olimpiya Xartiyasi, “Olimpizmning asosiy tamoyillarini va qadr-qimmatlarini” bayon qiladi va “Olimpiya tashkilotlarining huquqlari va majburiyatlarini” belgilaydi, ular “Olimpiya xartiyasiga mos kelishi kerak”.

Pyer de Kubertenning tashabbusiga ko'ra 1894-yili Parijda Xalqaro yengil atletika Kongressi tashkil qilingan bo'lib, u, zamonaviy olimpizmni ishlab chiqqan. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi 1894-yilning 23-iyun kuni

²⁸ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 28-29 p.

tashkil qilingan. Olimpiya xartiyasi – XOQ tomonidan qabul qilingan Asosiy tamoyillarni, Qoidalar va Qarorlarni tartibga soluvchi hujjat hisoblanadi. U, olimpiya harakatini tashkil qilishni va faoliyatini boshqaradi va Olimpiya o‘yinlarini o‘tkazilishi shartlarini ko‘rib chiqadi.²⁹

Kuberten tomonidan 1894-yili tashkil qilingan Xalqaro Olimpiya Qo‘mitasi – olimpiya harakatining yuqori organi hisoblanadi va uning vazifasi “olimpizmni butun dunyoda ommalashtirish va olimpiya harakatini boshqarish”dan iborat. XOQ Shveysariyaning Lozanna shahrida shtab-kvartirasiga ega bo‘lib, 1980-yildan boshlab, tashkilot sifatida 400 dan ortiq xodimlarga ega. XOQ Shveysariyada past soliq to‘lovlariga ega bo‘lib, bu, unga, har qanday boshqa mamlakatdagiga nisbatan, o‘z daromadlarining katta qismini tejab qolishiga imkon beradi (FIFA va UEFA shtab-kvartirali ham xuddi shu sabablarga ko‘ra Shveysariyada joylashgan).

XOQ tarkibi va asosiy organlari. XOQning asosiy organlariga – Sessiya, Ijroiya qo‘mita va Prezident kiradi.

Sessiya– XOQ a‘zolarining umumiy yig‘ilishi bo‘lib, har yili o‘tkaziladi, olimpiada yilida esa ikki marta chaqiriladi. Sessiya XOQning oliy organi hisoblanadi va uning qarorlari o‘zgartirilmaydi.

Sessiyani o‘tkazish joyi XOQ tomonidan belgilanadi, navbatdan tashqari sessiyalarni – Prezident chaqiradi. Sessiyaning kun tartibi o‘tkazish kunidan bir oy oldin tarqatilishi lozim. XOQ sessiyalarida Olimpiya xartiyasi muhokamasi, Olimpiya o‘yinlarining tashkiliy masalalari, nomzod shaharlar muhokamasi, saylovlar o‘tkaziladi.

Ijroiya qo‘mita sessiyalar o‘rtasidagi davrda XOQ ishlarini boshqarib boradi. Uning tarkibiga XOQ prezidenti, 4 ta vitse- prezident va 10 ta qo‘mita a‘zolari kiradi va ularning vakolat muddati 4 yil davom etadi.

Prezident XOQ a‘zolari tarkibidan saylanadi. Olimpiya xartiyasi bo‘yicha XOQ Prezidenti yashirin ovoz berish asosida 8 yilga va yana bir marta 4 yilga vakolat muddatini uzaytirish imkoniyati bilan saylanadi. Prezident maxsus hay'atlar va ishchi guruhlar tuzib, uning yordamida XOQ faoliyatining umumiy strategiyasini ishlab chiqadi.

XOQ prezidentlarining faoliyati. Zamonaviy olimpiya harakati tarixining 120 yildan ortiq davrida (1894 – 2016-yy.) Xalqaro Olimpiya Qo‘mitasining Prezidenti etib 10 nafar kishi saylangan. XOQning har bir Prezidenti o‘z faoliyatini turli tarixiy, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarda amalga oshirgan (21-jadval).

²⁹ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. - 31 p.

Demetrius Vikelas (1835-1908) – Xalqaro Olimpiya Qo‘mitasining birinchi Prezidenti. 1894-yil iyunda Parijda Xalqaro atletika ta’sis kongressida zamonaviy olimpiya harakati muammolari muhokama qilingan sho‘baga rahbarlik qilgan. Xalqaro Olimpiya Qo‘mitasining a’zosi bo‘lgan. I Kongressda 1896-yilda I Olimpiya o‘yinlarini Afinada o‘tkazishni taklif qilgan. Olimpiya Xartiyasi bo‘yicha Olimpiya o‘yinlarini o‘tkazadigan davlat vakili prezident etib saylanishi kerak edi. Shuning uchun XOQ prezidenti lavozimiga Gretsiya vakili Demetrius Vikelas saylangan.

Vikelas I Olimpiya o‘yinlarini tashkiliy ishlarida faol qatnashgan va katta hissa qo‘shgan. Olimpiya o‘yinlaridan so‘ng 1896-yil 10-aprelda Demetrius Vikelas iste’foga chiqqan. Keyingi Olimpiya o‘yinlari Parijda o‘tkazilishi belgilangan va Olimpiya Xartiyasi bo‘yicha Fransiya vakili Per de Kuberten XOQning ikkinchi prezidenti lavozimini egallagan.

Per de Kuberten (1863-1937) – Xalqaro olimpiya harakatining buyuk arbobi, zamonaviy olimpiya harakatining asoschisi, XOQning ikkinchi Prezidenti (1896-1915-yy.), (1919-1925-yy.).

Per de Kuberten zodagon oilasida tug‘ilib, mukammal tarbiya olgan. Kuberten kollejda o‘qib yurgan paytlaridayoq qadimgi olimpiya qazilmalari to‘g‘risida bilib, do‘stlari bilan olimpiyaning avvalgi qudratini tiklashda reja tuzgan. 12 yoshlik chog‘ida u sport klubi tuzadi. Bu yerda bolalar futbol, qilichbozlik va eshkak eshish bilan shug‘illangan.

Baron Per de Kuberten o‘z zamonasining iqtidorli, shijoatli, qiziquvchan, ajoyib insoni sifatida tarix sahifalaridan o‘rin olgan. Kuberten yevropadagi eng qadimgi va eng yaxshi Parij universtiteti - Sorbonnani tamomlagan. Tarix, pedagogika, falsafa, siyosat bilan qiziqqan. Kuberten yoshligida chavandozlik, qilichbozlik va eshkak eshish sport turlari bilan shug‘ullangan. Kuberten 20 yoshida qadimgi Ellada madaniyati va adabiyoti tarixi bilan chuqur qiziqib, olimpiya o‘yinlarini qayta tiklash to‘g‘risida fikr bildirgan va butun hayotini mana shu maqsadini amalga oshirishga bag‘ishlagan.

Per de Kuberten –1894-yilda XOQning Bosh kotibi, 1896-yilda XOQ prezidenti etib saylangan. Kubertenning rahbarligida 7 ta Olimpiada - II, III, IV, V, VII, VIII yozgi Olimpiya o‘yinlari va I qishki Olimpiya o‘yinlari o‘tkazilgan. 1925 yilda iste’foga chiqqan va 1937-yilgacha Kuberten XOQning Faxriy Prezidenti bo‘lgan. U Olimpiya harakati, sport tarixi, sotsiologiya, falsafa, siyosat, arxeologiya va fanning boshqa sohalariga oid 30 ta kitob, 50 ta risola, 1200 tadan ortiq maqolalar muallifidir. Kuberten 29 yil XOQning prezidenti bo‘lgan. Olimpiya ramzlari, belgilari, mukofotlari,

sportchilar qasamyodi matni Kuberten tomonidan ishlab chiqilgan. Uni xizmatlariga yarasha "Olimpizm otasi" deb atashadi. Per de Kuberten vasiyatiga ko'ra tanasi Shveytsariyaning Lozanna shahriga, yuragi esa Olimpiya shahrida marmar yodgorlik ostida dafn etilgan.

Godfrua de Blone (1869-1937) – 1916-1919-yillarda XOQning vaqtinchalik prezidenti lavozimini bajargan. Baron Godfrua de Blone 1869-yil 25-iyulda Nidershyontal shahrida (Shveytsariya) tavallud topgan. XOQ tarkibida 1899-yildan boshlab Shveytsariya vakili sifatida faoliyat ko'rsatgan. Kuberten Birinchi jahon urushiga ketganda, prezident lavozimiga neytral davlat vakili G.de Blone tayinlangan. Godfrua de Blone Shveytsariya olimpiya qo'mitasining asoschilaridan biri bo'lib, 1912-1915-yillarda shu qo'mitani boshqargan. 1937-yil 14-fevralda Biskra shahrida (Jazoir) vafot etgan.

Anri de Bae-Latur (1876-1942) – XOQning uchinchi Prezidenti. 1903-yilda Belgiyadan XOQ a'zosi etib saylangan. Anri de Bae-Latur 1905-yilda XOQning III kongressini tashkiliy ishlariga katta hissa qo'shgan. 1906-yilda Belgiya Milliy olimpiya qo'mitasi ta'sischilaridan biri bo'lgan. 1920-yilda Antverpenda VII yozgi Olimpiya o'yinlari Tashkiliy qo'mitasining raisi bo'lgan. 1925-1942-yillarda XOQ Prezidenti etib saylangan. Bae Latur rahbarligida II, III qishki va IX, X, XI yozgi Olimpiya o'yinlari o'tkazilgan.

Yuxannes Zigfrid Edstryom (1870-1969) – XOQning 1942-1952-yillarda faoliyat ko'rsatgan Prezidenti. 1921-yilda XOQ a'zosi, XOQ Ijroiya qo'mitasining a'zosi, 1931-yilda XOQning vitse-prezidenti etib saylangan. Yu.Edstrem havaskor sportni rivojlantirish tarafdori va olimpiya harakatida millatchilikning har qanday ko'rinishiga qat'iy qarshi edi. XOQning 1949-yildagi 44-sessiyasida Xalqaro olimpiya akademiyasini tashkil etish taklifini qo'llab-quvvatlagan. 1950-yilda XOQning 45-sessiyasida san'at tanlovlarini olimpiya dasturidan chiqarish, turli festivallar, ko'rgazmalari o'tkazish taklifini kiritgan. 1952-yil 1-iyulda Yu.Edstrem o'z iltimosi bilan iste'foga chiqqan va keyingi yillarda XOQning faxriy prezidenti bo'lib xizmat qilgan.

EyvEeri BrEendEej (1887-1975) – 1952-1972-y. faoliyat ko'rsatgan XOQning beshinchi Prezidenti. 1909-y. AQShning Illinoys shtati universitetini tugallagan. U yengil atletika ko'pkurashi bo'yicha AQSh birinchiligining 1910-yil sovrindori bo'lgan. 1912-y. Stokgolm Olimpiadasida AQSh terma jamoasi tarkibida beshkurash bo'yicha 5-o'rinni egallagan. Keyin u gandbol bilan shug'ullangan va AQShning eng yaxshi 10 ta o'yinchisi qatoriga kirgan. E.Brendej 1925-1927-yy. gandbol bo'yicha milliy qo'mita raisi, 1928-1935-yy. AQSh Havaskor atletika

assotsiatsiyasi, 1928-1952-yy. AQSh Milliy olimpiya qo'mitasi prezidenti bo'lgan. 1930-y. Xalqaro havaskor yengil atletika federatsiyasi prezidenti, 1936-y. XOQ a'zosi, 1937-y. XOQ Ijroiya qo'mitasi a'zosi, 1945-y. XOQ vitse-prezidenti, 1946-y. birinchi vitse-prezidenti etib saylangan. E.Brendej birinchi bo'lib XOQning Oltin ordeni bilan taqdirlangan. E.Brendej 85 yoshida o'z ixtiyoriga ko'ra iste'foga chiqqan, hayotining so'nggi yillarini Germaniyaning Garmish-Partenkirxen shahrida o'tkazgan.

Maykl Morris Killanin (1914-1999) – Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining 1972- 1980-yillarda faoliyat ko'rsatgan oltinchi Prezidenti. 1950-y. Irlandiya milliy Olimpiya qo'mitasining Prezidenti, 1952-y. XOQ a'zosi, 1967-y. XOQ Ijroiya qo'mitasi a'zosi, 1968-y. XOQning vitse-prezidenti etib saylangan. Killanin XOQning Olimpiya birligi dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish tashabbuskori bo'lgan. Uning rahbarligida XOQ Monreal va Moskvadagi yozgi Olimpiya o'yinlarini, Insbruk va Leyk Plesiddagi qishki Olimpiya o'yinlarini o'tkazgan. 1980 yilda Maykl Killanin iste'foga chiqqan.

Xuan Antonio Samaranch (1920–2011) – XOQning 1980-2001-yillarda faoliyat ko'rsatgan Prezidenti. U yoshligida boks, rolikli konkida hokkey bilan shug'ullangan. Keyinchalik Samaranch ustozlik qilgan Ispaniyaning rolikli xokkey jamoasi jahon chempioni bo'lgan. Samaranch universitetning tijorat fakultetini tugallagan, biznes faoliyatini sport ustozligi bilan qo'shib olib borgan.

1940-1950-yy. Samaranch Barselona munitsipalitetining rahbari, so'ng Ispaniya rolikli hokkey milliy federatsiyasining prezidenti lavozimida ishlagan. Samaranch 1955-y. Barselonada o'tkazilgan ikkinchi O'rtaer dengizi o'yinlarining tashkilotchilaridan biri bo'lgan. Samaranch 1956-y. qishki VII Olimpiada, 1960-yil XVII va 1964-yildagi XVIII yozgi Olimpiya o'yinlarida Ispaniya sport delegatsiyasining rahbari bo'lgan.

1963-yilda Samaranch Ispaniyaning sport oliy kengashi rahbari lavozimiga tayinlangan. 1967-yilda Samaranch Ispaniya milliy olimpiya qo'mitasining prezidenti etib saylangan. Samaranch 1968-yildan XOQ protokoli rahbari, 1970-yildan XOQ Ijroiya qo'mitasi a'zosi, 1974-yildan XOQ vitse-prezidenti, 1977-yildan Ispaniyaning sobiq Ittifoq elchisi lavozimlarida faoliyat ko'rsatgan.

1980-yilda XOQning 83-sessiyasida Samaranch XOQ Prezidenti etib saylangan. 2001-yilda Xuan Antonio Samaranch o'zining 20 yillik samarali faoliyatini yakunlab, iste'foga chiqqan.

Jak Rogge 1942-yil 2-may kuni Gent shahrida tug'ilgan. Jak Rogge tibbiyot fanlari doktori, jarroh, sport tibbiyoti mutaxassisi; ingliz, fransuz,

nemis, golland va ispan tillarini biladi. Rogge elkanli kema sporti va regbi bilan shugʻullangan, elkanli kema sporti boʻyicha Belgiya chempioni, Olimpiada (1968, 1972, 1976-yy.) oʻyinlari ishtirokchisi. Jak Rogge yevropa Olimpiya qoʻmitasi Prezidenti (1989-y.) Insbruk, Kalgari shaharlarida oʻtkazilgan qishki Olimpiya oʻyinlari missiyasi rahbari, Moskva (1980), Los-Anjeles (1984) va Seul (1988) Olimpiadalari missiyasi rahbari boʻlgan. Dopingga qarshi Butunjahon Ittifoq agentligi aʼzosi, 1991-yildan XOQ aʼzosi, olimpiada harakati, dasturi va komissiyasi aʼzosi. XXVII va XXVIII Olimpiada oʻyinlarini muvofiqlashtirish komissiyasining rahbari boʻlgan. 2001–2013-yillarda XOQ Prezidenti lavozimida rahbarlik qildi. 2013-yilda Jak Rogge isteʼfoga chiqdi.

Tomas Bax 1953-yilda Vyursburg shahrida (Germaniya) tavallud topgan. Yoshligida futbolga qiziqqan, lekin ota onasi uni qilichbozlik seksiyasiga olib borgan. Bu sport turida Tomas Bax juda katta natijalarga erishdi, Germaniyaning koʻp karra chempioni va qilichbozlik (rapira) boʻyicha ikki karra Jahon chempioni boʻldi. Tomas Bax XXI Olimpiya oʻyinlarida (1976, Monreal, Kanada) Germaniya terma jamoasi tarkibida oltin medalga sazovor boʻlgan. Tomas Bax huquqshunoslik mutaxassisligi boʻyicha Vyursburg universitetini tamomlagan.

T. Bax XOQning Sport arbitraj sudi doping muammolari boʻyicha appelyasiya boʻlimini boshqargan. 2013-yil 10-sentyabrda Tomas Bax XOQ Prezidenti etib saylandi (7-jadval).

7-jadval

XOQ PREZIDENTLARI

№	XOQ prezidenti	Rahbarlik yillari	Davlat vakili
1	Demetrius Vikelas	1894-1896	Gretsiya
2	Per de Kuberten	1896-1916, 1919-1925	Fransiya
3	Godfri de Blon	1916-1919	Shveytsariya
4	Anri de Bae-Latur	1925-1942	Belgiya
5	Yuxanes Zigfrid Edstryom	1942-1952	Shvetsiya
6	Eyveri Brendej	1952-1972	AQSh
7	Maykl Morris Killanin	1972-1980	Irlandiya
8	Xuan Antonio Samaranch	1980 -2001	Ispaniya
9	Jak Rogg	2001-2013	Belgiya
10	Tomas Bax	2013- hozirgi davrgacha	Germaniya

Olimpiya xartiyasining 1-qoidasiga ko‘ra Xalqaro Olimpiya Qo‘mitasi (XOQ) olimpiya harakatining oliy organi hisoblanadi. Xartiyaning 3-qoidasi esa xalqaro olimpiya harakatini XOQdan tashqari Xalqaro sport federatsiyalari (XSF), Milliy olimpiya qo‘mitalari (MOQ), Olimpiya o‘yinlarining tashkiliy qo‘mitalari (OO‘TQ), milliy assotsiatsiyalar, klublar, ularga tegishli shaxslar (atletlar, hakamlar, referilar, murabbiylar va boshqa sport mutaxassislari), shuningdek, XOQ tomonidan tan olingan boshqa tashkilot va muassasalar ham tashkil etishi belgilangan.

Xalqaro sport federatsiyalari – bu aniq bir sport turi (turlari) bo‘yicha milliy federatsiyalarning birlashma, ittifoqlarini tashkil etuvchi xalqaro sport tashkilotlaridir. Milliy sport federatsiyasi mamlakatda sport turini yoki sport turlarini rivojlantirish va ommalashtirishni amalga oshiradi hamda respublika va xalqaro miqyosdagi barcha tadbirlar va musobaqalarda sportchilar va boshqa mutaxassislar nomidan ish yuritadi.

XIX asr oxirida mamlakatlardagi sport tashkilotlarining o‘zaro tajriba almashish faoliyatlari yuzaga kelib, keyinchalik ular Xalqaro sport uyushmalariga asos solganlar. 1881-yilda jahonda birinchi Xalqaro sport federatsiyasi - yevropa gimnastika uyushmasi va shu yilning o‘zida Xalqaro gimnastika federatsiyasi tashkil topgan. 1892-yilda konkida uchish Xalqaro uyushmasi va Xalqaro eshkak eshish federatsiyasi, 1900-yilda Xalqaro velosport uyushmasi, 1904-yilda Xalqaro futbol federatsiyalar assotsiatsiyasi, 1908-yilda Xalqaro havaskorlik suzish federatsiyasi va Xalqaro muz ustida xokkey ligasi, 1912-yilda Xalqaro yengil atletika havaskorlik federatsiyasi, 191-yilda Xalqaro qilichbozlik federatsiyasi tashkil etilgan.

Hozirgi kunda dunyoda 200 dan ortiq Xalqaro sport federatsiyalari mavjud bo‘lib, ularning 30 dan ortig‘i olimpiya sport turlari bo‘yicha federatsiyalardir. Zamonaviy xalqaro sport harakatida xalqaro sport federatsiyalarining ikki toifasini ajratib ko‘rsatish mumkin: Olimpiya o‘yinlari dasturiga kiruvchi sport turlari bo‘yicha xalqaro sport federatsiyalari hamda Olimpiya o‘yinlari dasturiga kirmaydigan sport turlari bo‘yicha xalqaro sport federatsiyalari.

Olimpiya o‘yinlari dasturiga kiruvchi sport turlari bo‘yicha xalqaro sport federatsiyalari. Bunday tashkilotlarga 35 sport turi ustidan rahbarlikni amalga oshiradigan (28 ta yozgi va 7 ta qishgi) va Olimpiya o‘yinlarini tashkil qilishda bevosita ishtirok etadigan xalqaro sport federatsiyalari kiradi. Bu toifaga kiruvchi barcha federatsiyalar Xalqaro Olimpiya qo‘mitasi tomonidan rasman tan olingan.

Birinchi toifaga quyidagi federatsiyalarni misol sifatida ko'rsatish mumkin: Xalqaro gandbol federatsiyasi (IHF); Xalqaro badminton federatsiyasi (IBF); Xalqaro basketbol federatsiyasi (FIBA); Havaskorlik boksi xalqaro assotsiatsiyasi (AIBA); Xalqaro havaskorlik kurashi federatsiyasi (FILA); Xalqaro velosportchilar ittifoqi (USI); Xalqaro voleybol federatsiyasi (FIVB); Xalqaro gimnastika federatsiyasi (FIG); Xalqaro eshkak eshish federatsiyasi (FISA); Xalqaro futbol assotsiatsiyalar federatsiyasi (FIFA).

Olimpiya o'yinlari dasturiga kirmaydigan sport turlari bo'yicha xalqaro sport federatsiyalari mavjud bo'lib, bu xalqaro sport federatsiyalar tomonidan ham xalqaro darajadagi kompleks sport musobaqalari, Noolimpiya sport turlari bo'yicha xalqaro o'yinlar uyushtirib turiladi. Bunday yirik musobaqalar dasturida sambo, karate-do, rolik konkilardagi xokkey, sport akrobatikasi, suv chang'ilari kabi sport turlarini ko'rishimiz mumkin.

Xalqaro sport federatsiyalari nafaqat yuqori natijalar sportini rivojlantirishni ko'zlab, balki ommaviy sportni taraqqiy ettirish uchun ham tuziladi va faoliyat yuritadi. Shunga muvofiq xalqaro sport federatsiyalarining nizomlarida tegishli normalar ham belgilab qo'yiladi. Masalan, Xalqaro tennis federatsiyasi nizomining federatsiya vazifalari belgilangan qismida – turli mamlakatlarda tennis rivojiga zamin yaratish vazifasi qayd etilgan.

Xalqaro sport tashkilotlarining alohida guruhini professional sport sohasidagi xalqaro tashkilotlar tashkil etadi. Bunday tashkilotlarga Milliy basketbol assotsiatsiyasi (NBA), Milliy xokkey ligasi (NHL), Bosh beysbol ligasi (GBL) va boshqalar misol bo'la oladi. Ularni bir qit'aning bir necha mamlakat sport klublari (ligalari, ittifoqlari, va h.k.z.)ni birlashtirgan professional sportning hududiy xalqaro tashkilotlari sifatida e'tirof etish mumkin.

Xalqaro sport harakatining amal qilishi va rivojlanishi uchun hozirgi bosqichda umumiy tamoyillar qabul qilindigan. Bunday tamoyillar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- sportning har tomonlama rivojlanishi;
- sportda siyosiy va irqiy kamsitishlarga qarshi kurash;
- milliy sport tashkilotlarining suvereniteti va teng huquqliligini tan olish;
- milliy sport tashkilotlarining faoliyatiga aralashmaslik;
- xalqaro sport tashkilotlarining tashkil etilishi va faoliyatining demokratik asosda ekanligi;

- dunyoda tinchlik va o‘zaro tushunishga erishish uchun kurashda ishtirok etish va boshqalar.

Milliy Olimpiya qo‘mitalari – mamlakatlarda olimpiya harakatiga rahbarlik qiluvchi organ hisoblanadi. MOQ asosiy vazifasi o‘z mamlakatida olimpiya harakatini Olimpiya xartiyasi asosida rivojlantirish va olimpiya g‘oyalarini himoya qilishdan iborat. MOQ xalqaro olimpiya harakatining asosiy bo‘g‘inlaridan hisoblanadi. Milliy olimpiya qo‘mitalari XOQ tomonidan rasman tan olinadi. XOQ tomonidan rasman tan olingan Milliy olimpiya qo‘mitalari Olimpiya harakatiga a‘zo bo‘ladi.

MOQning tan olinishi uchun mamlakatda olimpiya sport turlari bo‘yicha Xalqaro sport federatsiyalari tarkibiga kiruvchi kamida 5 ta sport federatsiyasi mavjud bo‘lishi kerak. Har bir MOQning Nizomi doimiy ravishda Olimpiya xartiyasiga mos kelishi lozim. 1894-yilda ikkita MOQ tuzilgan bo‘lsa, hozirgi kunda 205 dan ortiq MOQ tashkil etilgan (8-jadval).

8-jadval

XOQ KONGRESSLARI

Kongress	O‘tkazilgan yil	O‘tkazilgan joyi
I	1894	Parij, Fransiya
II	1897	Gavr, Fransiya
III	1905	Bryussel, Belgiya
IV	1906	Parij, Fransiya
V	1913	Lozanna, Shveytsariya
VI	1914	Parij, Fransiya
VII	1921	Lozanna, Shveytsariya
VIII	1925	Praga, Chexoslovakiya
IX	1930	Berlin, Germaniya
X	1973	Varna, Bolgariya
XI	1981	Baden-Baden, Germaniya
XII	1994	Parij, Fransiya
XIII	2009	Kopengagen, Daniya

Olimpiya kongressi – olimpiya harakatining asosiy tashkilotlari ishtirokida o‘tkaziladigan anjumandir. Xalqaro olimpiya harakati rivojlanishining dastlabki yillarida Kongresslar har yili o‘tkazilgan va Olimpiya o‘yinlarining tashkiliy masalalari muhokama qilingan (8-jadval).

Olimpiya xartiyasi bo‘yicha Olimpiya kongresslari 8 yilda bir marta o‘tkaziladi. Olimpiya kongresslarini o‘tkazish muddatini XOQ belgilab

beradi. Kongress XOQ prezidenti tomonidan chaqiriladi va konsultativ ahamiyatga ega.

Olimpiya kongressida XOQ, MOQ va XSF vakillari, faxriy prezident va a'zolar, sportchilar va taklif etilgan shaxslar ishtirok etadi. Olimpiya kongressi kun tartibini XOQ Ijroiya qo'mitasi belgilaydi. Kongressda XOQ prezidenti raislik qiladi va uning tadbirlarini belgilaydi. Olimpiya kongresslarida olimpiya harakatining dolzarb muammolari muhokama qilinadi.

Zamonaviy olimpiya harakatining tarixiy davrlarida 13 ta Olimpiya Kongresslari o'tkazilgan. 1894-yildan 1930-yilgacha 9 ta Olimpiya Kongressi bo'lib o'tgan. 1930-yillarda olimpiya harakatida vujudga kelgan inqiroz, olimpiya harakatining asosiy tashkilotlari XOQ, MOQ va XSF o'rtasidagi o'zaro hamkorlik rishtalari uzilishiga olib kelgan. Shu sababli 1930-yildan 1973-yilgacha Olimpiya Kongresslari chaqirilmagan.

I Olimpiya Kongressi 1894-yil 16 – 23 iyun kunlari Parijda (Fransiya) Per de Kuberten rahbarligida o'tkazilgan. Kongress dasturi ikki qismdan iborat bo'lgan: “ Havaskorlik va professoinalizm” va “Olimpiya o'yinlari”. Kongressda Kuberten tomonidan ishlab chiqilgan Olimpiya xartiyasi tasdiqlangan. Kongressda Olimpiya o'yinlarini qayta tiklash, havaskorlik va professional sporti, Olimpiya o'yinlarining dasturi va uni o'tkazish tartiblari, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining tarkibi to'g'risidagi asosiy masalalar muhokama qilingan.

II Olimpiya Kongressi 1897-yilda Gavrda (Fransiya) Per de Kuberten tashabbusi bilan tashkil etilgan. Kongressda gigiena, pedagogika, jismoniy tarbiya va sportning boshqa ilmiy yo'nalishlari muhokama qilingan.

III Olimpiya Kongressi 1905-yilda Bryusselda (Belgiya) Per de Kuberten rahbarligida o'tkazilgan. Kongressda XOQ va XSF o'zaro hamkorlik munosabatlarining masalalari muhokama qilingan.

IV Olimpiya Kongressi 1906-yilda Parijda (Fransiya) o'tkazilgan. Kongressda Olimpiya o'yinlari dasturiga san'at konkurslarini kiritish masalasi muhokama qilingan.

V Olimpiya Kongressi 1913-yilda Lozannada (Shveytsariya) bo'lib o'tgan. Kongressda sport psixologiyasi va fiziologiyasining muammolari muhokama qilingan.

VI Olimpiya Kongressi 1914-yilda Parijda (Fransiya) o'tkazilgan. Kongressda Olimpiya o'yinlarida sport turlaridan musabaqalarni tashkil qilish va o'tkazish masalasi bo'yicha qaror qabul qilingan.

VII Olimpiya Kongressi 1921-yilda Lozannada (Shveytsariya) bo'lib o'tgan. Kongress hakamlik masalalari, XOQ sessiyalari to'g'risida

masalalar muhokama qilingan. Olimpiya Kongresslariga XOQning oliy organi maqomi berilgan.

VIII Olimpiya Kongressi 1925-yilda Praga shahrida (Chexoslovakiya) o'tkazilgan. Kongressda Olimpiya o'yinlarining dasturi va qoidalari, havaskorlik muammolari, ayollar ishtiroki, MOQ huquqlari, XOQ, MOQ va XSF o'zaro munosabatlari muhokama qilingan.

IX Olimpiya Kongressi 1930-yil 25-30-may kunlari Berlinda (Germaniya) bo'lib o'tgan. Kongressda Olimpiya o'yinlarining dasturi, havaskorlik maqomi, Olimpiya o'yinlarida ayollar ishtirokining masalalari ko'rib chiqilgan.

X Olimpiya kongressi 1973-yil Varna shahrida (Bolgariya) o'tkazilgan. Olimpiya kongressi olimpiya harakati muammolarini bartaraf etishga e'tiborni qaratgan edi. Kongressning kun tartibida: hozirgi davr olimpiya harakati va uning rivojlanish istiqbollari; XOQ, XSF va MOQning o'zaro munosabatlari, keyingi olimpiya o'yinlarining qiyofalari kabi masalalar muhokamaga qo'yildi. Kun tartibidagi masalalar bo'yicha uch tomonlama (XOQ, MOQ va XSF) komissiya tuzildi. Kongress yakuniy hujjatlari - «Uch tomonlama komissiyaning xulosalari», «Jahonning barcha sportchilariga murojaat» qabul qilingan.

Sportning ijtimoiy-tarbiyaviy va iqtisodiy salohiyati tobora oshib borayotganligi tufayli davlat rahbarlariga uni tobora rivojlantirishda yordam ko'rsatib turishlari tavsiya etildi. Hozirgi davr muammolaridan biri XOQ, MOQ, XSF faoliyatlarini muvofiqlashtirib turishdan iborat. Keyingi olimpiya o'yinlarining talab darajasi tashkil qilinishi shunga bog'liq bo'lib qolmoqda. MOQ hukumat tashkilotlari bilan, XOQ esa YuNESKO va BMT bilan uzviy aloqada ish olib borishi kerak.

XI Olimpiya Kongressi 1981-yilda Baden-Badenda (Germaniya) o'tkazilgan va harakatni yanada rivojlantirish maqsadida muhim ahamiyat kasb etgan. Bunda uchta masala muhokama qilingan: keyingi olimpiya o'yinlari; sportda xalqaro do'stlik aloqalari; olimpiya harakatining istiqbol yo'llari.

XI Kongressda XOQ 82 a'zosi, XSF 37 vakili, MOQ 149 vakili ishtirok etgan va ilk bor 34 nafar olimpiya chempionlari ham qatnashgan. Kongress tomonidan Deklaratsiya qabul qilingan va unda quyidagi muhim qarorlar bayon qilingan:

- Olimpiya o'yinlarida «ochiq o'yinlar» uchun joy yo'q;
- Olimpiya o'yinlariga sportchilarni qo'yish tamoyillari («26-qoida» Olimpiya xartiyasi) saqlanib qolaveradi;
- Olimpiya marosimlari har doimgidek davom etadi;

- Olimpiya o'yinlarini turli mamlakatlarda o'tkazish amaliyoti davom ettiriladi;

- Olimpiya o'yinlarini tashkil qiluvchi qo'mita va XOQ, XSF, MOQLarining o'zaro munosabatlari yanada mustahkamlab boriladi;

- doping iste'mol qiluvchilarni yanada qattiqroq jazolash choralari ishlab chiqiladi;

- sportda kamsitish faoliyatlariga qarshi kurash davom ettiriladi;

- «Olimpiya birdamligi» dasturini bajarishda qatnashuvchilar sonini ko'paytirish, taraqqiy etayotgan mamlakatlarga ko'maklashish tadbirlari rejalashtiriladi;

- matbuot, teleradio orqali sport harakatidagi ijobiy jihatlarni ko'proq yoritish, yoshlarning sportga qiziqishini tarbiyalashga e'tibor berish;

- mamlakatlarning hukumatlaridan olimpiya harakatini rivojlantirishda ko'mak so'rash;

- xotin-qizlarning sport harakatiga rahbarlik qilishlariga keng yo'l ochish.

XII Olimpiya kongressi 1994-yil 29-avgust – 3-sentabrda Parijda o'tkaziladigan. Kongressga to'rtta masala muhokama etilib, har biri bo'yicha tavsiyalar qabul qilingan:

- Hozirgi davr Olimpiya harakatining jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga qo'shayotgan ulushlari.

- Jamiyatda sportchining o'rni va roli.

- Sport ijtimoiy hayotda (sport va siyosat, sport va iqtisod, “sport barcha uchun”, taraqqiy etayotgan mamlakatlarda sport).

- Sport va ommaviy axborot vositalari.

Kongressdagi mulohazalar, muzokaralarda XX asr davomida sportchilar mahoratini oshirish, yoshlarni tarbiyalashda olimpiya harakati, olimpiya o'yinlari g'oyat katta ahamiyatga ega bo'lganligi ta'kidlangan. Jismoniy tarbiya va sportning mohiyati, olimpiya g'oyalarining ahamiyati o'sib borayotganligini e'tiborga olgan holda, matbuot, teleradiokompaniyalar faoliyatlarini maqsadli yo'naltirish ham taklif etilgan.

XIII Olimpiya kongressi 2009-yil 3 – 5-oktabr kunlari Kopengagen shahrida (Daniya) o'tkazilgan. Kongressda olimpiya harakati vakillarining ijodiy ma'ruzalari taqdim etilgan.

Zamonaviy olimpiya harakatining dolzarb muammolari. Hozirgi davrda XOQ rahbarligida Olimpiya kongresslari va sessiyalarida olimpiya harakati muammolari muhokama qilinadi, ularni butunlay hal qilishga qaratilgan chora-tadbirlar ko'riladi. Zamonaviy olimpiya harakatida juda

ko‘p muammolar mavjud bo‘lib, ulardan eng dolzarb muammolar qatorida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

- XOQ, MOQ, XSF faoliyatida hamkorlik muammosi;
- professional sport va tijorat sporti muammosi;
- irqchilik va millatchilik muammosi;
- sportda doping iste‘mol qilish muammosi;
- sportda haqqoniy hakamlilik qilish muammosi;
- sportda terrorizm va tajovuzkorlik muammosi;
- olimpiya sport inshootlari muammosi;
- olimpiya o‘yinlari dasturi muammosi;
- olimpiya o‘yinlari shaharini tanlash muammosi;
- olimpiya ta’limi muammosi.

Hozirgi kunda xalqaro olimpiya harakatining ko‘p muammolari hal qilingan. Jumladan, dastlabki Olimpiya o‘yinlarida paydo bo‘lgan **irqchilik va millatchilik muammosi** XX asrning ikkinchi yarmida sportda kamsitish holatlariga qarshi olib borilgan keskin kurash natijasida bartaraf etilgan.

«Irq» va Xalqaro olimpiya Qo‘mitasi: olimpiya sporti – “irqiy” farqlarni sinovdan o‘tkazish vositasi sifatida. Olimpiya o‘yinlari bilan bog‘liq bo‘lgan “irq” siyosatining uchta asosiy shakllarini aniqlashgan. Birinchisi, ishtirokchi mamlakatlar o‘rtasida institutsional irqchilik mavjud, bu, xususan, 1904-yilgi (Sent-Luis va Antropologiya kunlari) va 1936-yilgi (Berlin va ariyalik “irqni” va natsistlar rejimini ustunligini isbotlashga urinish) O‘yinlarda yaqqol ko‘rinib turgan. Ikkinchisi – bu, irqchilikni engib o‘tish va unga norozilik bildirish imkoniyati – bu yerda, 1968-yil (Mexiko) ajralib turadi. Uchinchisi – bu, etnik kelib chiqish, irq va sport yutuqlari o‘rtasidagi munosabatlar. Antropologiya kunlari (1904-yil), masalan, mohiyati bo‘yicha “irqni” natijalar va erishilgan yutuqlarni tushuntirish sifatida o‘lchash va namoyish qilish uchun tashkil qilingan irqchilik musobaqalari bo‘lgan.

Kassius Kleyni 1960-yilgi Rimda bo‘lib o‘tgan Olimpiya o‘yinlaridagi erishgan yutuqlari afro-amerikaliklarni diqqat markaziga qo‘ydi. 1960-yillarda AQSh da inson huquqlari uchun harakat yuqori darajada bo‘lganida, Djon Karlos va Tommi Smit qora tanlilar huquqlari uchun harakatni 1968-yili Mexikoda global auditoriyagacha ilgari surdilar.

“Qora tanli milliy yulduzlar, OAV larda yoritilgan sport hodisalariga jalb qilinishi vositasida global ahamiyatga ega bo‘ldilar”. Afroamerika sport tarixi ichidagi ayrim boshqa eng ahamiyatli momentlari AQSh hududidan tashqarida– Jess Ouens Berlinda 1936-yili va Vilma Rudolf Rimda 1960-yilda sodir bo‘ldi. Undan tashqari, ushbu erishilgan yutuqlar qora tanli

sportchilarning muvaffaqiyatli chiqishlaridan kutilgan natijalarga ham ko‘maklashadi.³⁰

2000-yilgi Sidneydagi Olimpiya o‘yinlarida 200 metrlik sprintning finalida g‘olib bo‘lgan Kostas Kenderisning fotosuratini talabalarga ko‘rsatilgan. U, talabalardan fotosuratdagi qanday belgilar o‘xshamaganligini so‘ragan. Deyarli barcha talabalar – oq tanli sprinter qora tanli sportchilar oldida finishga birinchi kelgan, degan bir xil fikrni bildirishgan. Qora tanli sportchilarning yengil atletikadagi erishgan yutuqlari, boshqa olimpiya sport turlaridagi etarli bo‘lmagan yutuqlar kabi an‘anaviy tomosha bo‘lib qolgan. Shuning uchun, Sidneyda Erika Mussambani ismli sportchining suzishi, uni qora tanli afrikaliklarni Buyuk Britaniyaning OAV larida suvdagi universal vakili darajasiga ko‘tardi («erik Ugor» kabi). U bilan taqqoslanganda, 1988-yili Kalgarida Eddi Edvardsni (“Eddi burgut” laqabini olgan) chang‘ida sakrashlarda erishgan yutuqlari, uning biologiyasida kamchiliklarga olib kelmagan va uni butun kontinental vakili darajasiga ko‘tarmadi.

“Baynal-milallik ruhi va milliy kurash. Olimpiya o‘yinlari, qisman xalqaro uchrashuvlar joyi sifatida yuzaga kelgan va birinchi Xalqaro Olimpiya Qo‘mitasining tarkibiga xalqaro tinchlikparvar tashkilotlarda faol rol o‘ynagan bir nechta shaxslar kirgan. Milliy bayroqlar, jamoalar, uniforma, taqdirlashning tantanali marosimlaridagi madhiyalar va ommaviy axborot vositalaridagi medallarning “norasmiy” jadvallari – buning barchasi Olimpiya o‘yinlarining obrazini mamlakatlar o‘rtasidagi ramziy musobaqa sifatida yaratishga ko‘maklashadi. 1908 yilgi O‘yinlar vaqtida Buyuk Britaniyalik va Amerikalik mansabdor shaxslar o‘rtasida bir nechta qattiq bahslar bo‘lib o‘tgan.”³¹

1936-yilgi O‘yinlar “natsistlarning o‘yinlari” sifatida tarixda qoldi, sovuq urush davrida esa, O‘yinlar sharq va G‘arb, kommunizm va kapitalizm o‘rtasida kurashning ramziy maydoniga aylandi. Xalqaro Olimpiya Qo‘mitasi Germaniya, Koreya va Xitoydagi jamiyatlarning har tomonga tortadigan qarama-qarshiliklarini; Isroil davlatini tuzilishi va Falastinliklarni quvib chiqarish bilan bog‘liq bo‘lgan, Yaqin sharqdagi xavfli munosabatlarni e‘tiborsiz qoldirmasligi; dekolonizatsiyaning ta’siri va mustaqil rivojlanayotgan davlatlarning paydo bo‘lishi, aparteid va Janubiy Afrikani izolyasiya qilinishini hisobga olishi va uddalashi kerak edi.

³⁰ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 168 p.

³¹ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. - 168 p.

Ikkinchi jahon urushini tugashidan buyon, zamonaviy dunyoda millat bo'lish ikkita jihatni anglatadi: Birlashgan Millatlar Tashkilotiga mansub bo'lish va Olimpiya o'yinlarining ochilishi marsimida marshirovka qilish. Lekin, shu narsa ma'lumki, butun dunyoda mamlakatlar va davlatlarning statusi bahslarga uchramoqda. Irlandiya, Kataloniya, Basklar Mamlakati, Tayvan, Gonkong, ikkala Koreya, Falastin va Belgiya milliy chegaralar va davlat hokimiyatining bahslashish tabiatiga turli misollar hisoblanadi.

“Millat”ni nima belgilaydi? Har xil kontekstlarda (Millatlar Ligasi, BMT va Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi) millatning har xil mezonlari va belgilanishlari qo'llanilgan. Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi tarkibiga kiradigan mamlakatlar ro'yxati BMT ning ro'yxatidan uzunroq: Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi tarkibiga 12 ta “millat”lar kiradi, BMT ga emas. Ularning ko'pchiligini dekolonizatsiyaning hal qilinmagan muammolari sifatida ko'rib chiqish mumkin. 12 ta mamlakat Buyuk Britaniyaning uchta hududlarini (Bermud orollari, Buyuk Britaniyaning Virgin orollari, Kayman orollari); amerikaning to'rtta hududlarini (Amerika Samoasi, Puerto-Riko, Guam, Amerikaning Virgin orollari) va ikkita Gollandiya hududlarini (Aruba, Niderlandiyaning Antil Orollari); ikkitasi Xitoy bilan bog'liq (Xitoy Taypeyi, Gonkong), yana biri – Falastin. Milliy mamlakat asosiy yuridik shaxs hisoblanadi va dunyo unga bo'lingan, milliy davlatning birinchiligi – nisbatan yaqindagi hodisa”.³²

Hozirgi davr muammolaridan biri, XOQ, MOQ, XSF faoliyatlarini muvofiqlashtirib turishdan iborat. Keyingi olimpiya o'yinlarining talab darajasi tashkil qilinishi shunga bog'liq bo'lib qolmoqda. MOQ hukumat tashkilotlari bilan, XOQ esa YuNESKO va BMT bilan uzviy aloqada ish olib borishi kerak.

Olimpiya harakatining asosiy tashkilotlari XOQ, MOQ, XSF o'rtasidagi o'zaro munosabatlarining keskinlashuviga olib kelgan. Olimpiya kongressida (1973) bu muammo muhokama qilingan.

Kongressning kun tartibida: **XOQ, XSF va MOQning o'zaro munosabatlari muammosi**, hozirgi davr olimpiya harakati va uning rivojlanish istiqbollari; keyingi olimpiya o'yinlarining istiqbollari kabi masalalar muhokamaga qo'yilgan. Ushbu masalalarning muhokamasi natijalari asosida uch tomonlama XOQ, MOQ va XSF komissiyasi tuzilgan. Olimpiya harakati tizimining asosiy tarmoqlari - XOQ, MOQ, XSF o'zaro munosabatlarining mustahkamlanishi olimpiya harakatining yanada rivojlanishiga olib keladi.

³² John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 109 p.

Doping muammosi 1950-yillarda paydo bo‘lib, bugungi kunda sport harakatining eng dolzarb muammolaridan biriga aylangan. “Doping” so‘zi inglizcha “dops” so‘zidan olingan bo‘lib, narkotik berish degan ma’noni bildiradi.

Sportdagi doping – jismoniy va psixologik ishchanlik qobiliyatini rag‘batlantirish orqali yuqori sport natijalariga erishish maqsadida qo‘llaniluvchi farmakologik preparatlar va usullardir.

Doping (ingl. dope – og‘u, narkotik) preparatlari katta sportga ko‘rsatkichlarni sun‘iy ravishda oshirish maqsadida qo‘llanilgan. Sport natijalarni oshirish maqsadida qilinadigan har xil psixologik ta’sirlar ham doping turiga kiradi. Shunday qilib, sportchilar organizmiga har xil usullar bilan bevosita musobaqalar oldidan va musobaqalar davomida sun‘iy ravishda ish qobiliyatini va sport natijalarini oshirish uchun har xil moddalarni yuborish-doping qabul qilish hisoblanadi. Bu holda sportchi musobaqalarda qatnashishi qat’iyan man etiladi.

1962-yil Moskvada bo‘lib o‘tgan XOQ sessiyasida maxsus rezolutsiya qabul qilingan. 1968-yildan boshlab Olimpiya o‘yinlarida doping nazorati kiritilgan. XOQ va Jahon Doping nazorati Assotsiatsiyasi tomonidan doping iste’mol qiluvchi sportchilarni yanada qattiqroq nazorat qilish choralari ishlab chiqilgan.

1970-2005-yillar orasida har xil sport turlarida jiddiy, fojiaiy hodisalar hisobga olingan. IX Panamerika mintaqaviy o‘yinlarda AQShning 13 ta yengil atletikachisi doping ishlatganligi uchun o‘yinlardan chetlatilgan. XII Osiyo o‘yinlarida (Xirosima, 1994) 11 ta Xitoy sportchisi man etilgan gormonal preparatlarni ishlatganligi uchun musobaqalardan ozod qilingan.

1998-yilda XOQ sportdagi doping muammosi bo‘yicha xalqaro konferensiya o‘tkazish to‘g‘risidagi qarorni qabul qilgan.

1999-yil 2-4-fevral kunlari Lozanna shahrida sportdagi doping muammosi bo‘yicha Xalqaro konferensiya o‘tkazilgan. Konferensiya natijasi sportdagi doping to‘g‘risidagi Lozanna konvensiyasining qabul qilinishi bo‘ldi. Konvensiyada dopingga qarshi kurashning asosi sifatida Dopingga qarshi Kodeks qabul qilinishi kerakligi belgilandi.

Dopingga qarshi Kodeks qoidalari olimpiya harakati doirasida tashkil etilgan musobaqalarda yoki ularga tayyorgarlik mashg‘ulotlarida ishtirok etuvchi barcha sportchilarga, murabbiylarga, instruktorlarga, rasmiy shaxslarga, sportchilar bilan ishlaydigan butun tibbiy xodimlar personaliga qo‘llanilishi lozimligi qayd etildi.

Dopingni qo'llaganlik uchun sanksiyalar masalasida eng yengil jazo sifatida – birinchi martasida sportchini barcha musobaqalardan ikki yil muddatga chetlashtirish belgilandi.

Dopingga qarshi kurashni XOQ 1999-yil 11-12-dekabr kunlari Lozanna shahrida o'tgan 110 – sessiyasida quyidagi qarorlarni qabul qilish bilan davom etdi:

- Olimpiya harakati a'zolarining qasamyodi dopingsiz sport to'g'risidagi qoidalarini o'z ichiga olishi kerak. Ushbu qoida ilk bor 2000-yilda Sidneyda o'tkazilgan Olimpiya o'yinlarida qo'llanilgan edi.

- Olimpiya o'yinlariga kiritilish uchun har bir atlet samarali doping nazoratini o'tkazish va sportchi salomatligi holatini kuzatib borish imkonini beruvchi "pasport"ga ega bo'lishi kerak. Bu tizimni WADA joriy etishi belgilandi.

- Olimpiya o'yinlaridagi doping nazorati bo'yicha masul tashkilot sifatida XOQ atletlarning akkreditatsiyasiga parallel ravishda musobaqalardan tashqari doping nazoratini o'tkazib boradi. Belgilangan sanksiyaga qarshi apelyasiya keltirilgan holatlarda V probasi, A probasi olingan laboratoriyadan boshqasida amalga oshiriladi.

- Olimpiya harakatining Dopingga qarshi Kodeksiga rioya qilmaydigan, xususan WADA qoidalariga asosan musobaqalardan tashqari doping nazoratini o'tkazmaydigan sport turlari Olimpiada dasturidan chiqarib tashlanadi.

2003-yil mart oyida Dopingga qarshi kurash Kopengagen Deklaratsiyasi qabul qilindi. Uning asosiy maqsadi – Antidoping Kodeksini qabul qilish va Butunjahon dopingga qarshi kurash agentligining o'rnini oshirish hisoblanadi. Hozirgi kunda Dopingga qarshi kurash Kopengagen Deklaratsiyasi 163 ta davlat hukumati tomonidan tasdiqlangan.

2005-yil 19-oktyabrda Yunesko Bosh Konferensiyasi Parijdagi 33-sessiyada Sportda dopingga qarshi kurash to'g'risidagi Konvensiya qabul qilindi. Konvensiya xalqaro miqyosda bir-birini tushunish va tinchlikni mustahkamlashga yordam berishda ham muhim rol o'ynashi kerakligini ta'kidlandi.

Mamlakatimizda 2010-yil 27-dekabrda "Sportda dopingga qarshi kurash to'g'risidagi xalqaro konvensiyani (Parij, 2005-yil 19-oktyabr) ratifikatsiya qilish haqida"gi qonunning qabul qilingani yurtimizda sportni xalqaro me'yorlar asosida rivojlantirish yo'lidagi muhim qadam bo'ldi. Mazkur qonun yurtimizda sportda dopingga qarshi nazoratni olib borish, inson manfaatlari, salomatligi, sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish,

yosh avlodni jismonan va ma'nan sog'lom insonlar etib tarbiyalashning huquqiy asoslarini yanada mustahkamladi.

O'zbekiston Respublikasi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonunning (Yangi tahriri, 2015) 27-moddasida "Sportda dopingning oldini olish va unga qarshi kurashish" masalalariga doir vazifalar belgilangan. Mamlakatimizda sportchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirish bilan bir qatorda ularni halollik, o'zaro hurmat, bag'rikenglik, faqat o'z kuchi va salohiyatiga ishongan holda maqsad sari intilish kabi yuksak ma'naviy me'yorlar asosida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilayotgani ana shunday illatlarning oldini olishga xizmat qilmoqda.

Hozirgi zamon xalqaro sport va olimpiya harakatida qator jiddiy muammolar saqlanib qolmoqda. Ulardan biri dopingdan foydalanish, ikkinchisi Olimpiya o'yinlari va boshqa musobaqalarda hakamlikdagi odillik masalasidir.

Haqqoniy hakamlik muammosi Olimpiya o'yinlarida 1968-yilda "Hakamlarning olimpiya qasamyodi" kiritilishi orqali bartaraf etilishiga harakat qilingan. Bu muammo sport musobaqalarida zamonaviy texnik vositalardan foydalanish yordamida hal qilinadi. Sportda bellashuvlarning halol, odilona bo'lishini ta'minlashda hakamlik omili ancha ustuvor turadi. XOQ xartiyasi va XSFning nizomlarida hakamlarning haqqoniy, adolatli bo'lishi alohida ta'kidlangan. Olimpiya o'yinlari, xalqaro sport musobaqalari va ular bilan aloqador faoliyatlarda hakamlar, tashkilotchi rahbarlar orasida g'irromlik, vijdotsizlik, hatto sotqinlik holatlari ko'p uchramoqda. Ularni butunlay yo'q qilish yo'lida mutaxassislar, ommaviy axborot vositalari izchil kurash olib bormoqda.

1984-yilning noyabrida Lozannada (Shveytsariya) XOQ tomonidan Xalqaro sport hakamlik sudi (SAS), (ingl.- Court of Arbitration for Sport (AS)), tashkil qilingan. SASning huquqiy maqomi 1994-yil 22-noyabrda kuchga kirgan Sport hakamlik sudi Kodeksi bilan belgilanadi.

Bugungi kunga kelib, SAS xalqaro darajada yuzaga keladigan sport sohasidagi nizolarini ko'rib chiquvchi ixtisoslashgan organga aylandi. Hakamlik protsedurasi SAS tarkibidagi ikkita palatalarning birida – Oddiy hakamlik palatasi yoki Apellyasion hakamlik palatasida amalga oshirilishi mumkin.

1994-yildagi XOQ doirasidagi islohotlar natijasida Parijda Sport sohasidagi xalqaro hakamlik kengashi (ingl.- International Council of Arbitration for Sport) tashkil qilinib, uning huquqiy maqomi ham Sport hakamlik sudi Kodeksi bilan belgilanadi.

Olimpiya xartiyasining 59-qoidasiga muvofiq “Olimpiya o‘yinlari munosabati bilan va ularga bog‘liq ravishda yuzaga keluvchi barcha nizolar, faqat va faqat Xalqaro sport hakamlik sudida Sport hakamlik sudi Kodeksiga muvofiq hal qilinishi lozim”.

Professional sport muammosi Olimpiya xartiyasi bo‘yicha hal qilingan. 1980-yillargacha professional sportchilar Olimpiya o‘yinlariga kiritilmagan, chunki Per de Kuberten tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillar bo‘yicha Olimpiya o‘yinlari faqat havaskorlik sportini rivojlantirishga qaratilgan. Bugungi kunda sport o‘yinlari va musobaqa qoidalarida katta farqi bo‘lmagan ayrim sport turlari bo‘yicha professional sportchilar Olimpiya o‘yinlariga kiritiladi.

Olimpiya o‘yinlari shahrini tanlash muammosi. Olimpiya o‘yinlari o‘tkazilmaydigan yillarda, XOQning majlisida yoki sessiyasida yetti yildan keyin Yozgi yoki Qishki Olimpiya o‘yinlari qayerda o‘tkazilishi to‘g‘risida qaror qabul qilinadi. Shaharlar, tijorat va mablag‘lar uchun yangi maqsadlar sifatida yoki sayohat punktlari sifatida, o‘zini jahondagi mavqeyini belgilash uchun arxitekturani va shahar fazosini borgan sari ko‘p qurmoqda va undan foydalanmoqda. O‘yinlar, arxitektorlar va shahar hokimlarining, quruvchilar va loyihachilarning, rahbarlar va tadbirkorlarning hamda siyosatchilarning orzularini rag‘batlantiradi.

Sport mega-hodisalari va shaharning rivojlanishi. Sport mega-tadbirlarini o‘tkazishning jozibaliligi oxirgi 25 yil ichida kuchli darajada ortdi. Los-Anjelesda 1984-yili Yozgi Olimpiya o‘yinlari o‘tkazilganida raqobat qiluvchi mamlakatlar bo‘lmagan. Nagoya shahri Seul uchun 1988-yilgi Yozgi Olimpiya o‘yinlarini o‘tkazishga yagona raqobatchi bo‘lgan. Geosiyosiy holatdagi ancha darajadagi o‘zgarishlar – Sovet Ittifoqining parchalanishi, Berlin devorining ramziy buzib tashlanishi va ular bilan bog‘liq bo‘lgan 1980-yillarning oxirida sharqiy yevropa mamlakatlari blokining parchalanishi – Olimpiya “mega” rivojlanishini, u, hozirgi vaqtda jahon tasavvurida va jahon iqtisodiyotida egallagan holatiga etib kelishiga yordam bergan. Sport ishootlari va binolar – sport merosining va sport mega-hodisalarining ham salbiy va ham ijobiy bo‘lgan merosi hisoblanadi. Yozgi Olimpiya o‘yinlari – bu, “shaharning global statusini yaratish, mustahkamlash va konsolidatsiya qilish malakasi” bo‘lgan mega-hodisa”.³³

Olimpiya o‘yinlarining dasturi muammosi qattiq kurashlarga sabab bo‘lmoqda. Sport turlarini kamaytirish yoki ko‘paytirishga qaratilgan harakatlar o‘yinlarning to‘xtatilishi darajasigacha olib borishi mumkin.

³³ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 191 p.

Sport turlari hozirgi davrda jamiyat taraqqiyotiga mos kelishi lozim. O'yinlar ilmiy-texnika taraqqiyoti, umumiy ijtimoiy taraqqiyot jarayonlarini hisobga olgan holda, sportning hamjamiyatlik va do'stona muhitini yaratish tamoyillariga tayanishi shartdir.

XX asrning ikkinchi yarmida bo'lib o'tgan Olimpiya o'yinlari, kongresslari va turli sport tadbirlari Olimpiya harakatini rivojlantirishi hamda uni davr talablari asosida demokratlashtirish yo'llari ancha ijobiy bo'ldi. Bunda XOQ prezidentlari, Xalqaro sport uyushmalari rahbarlari, eng muhimi Olimpiya o'yinlarini o'tkazuvchi mamlakatlarning hamkorliklari ancha kuchaydi. Hozirgi davr xalqaro sport va olimpiya harakati muammolarini hal etishda jahon jamoatchiligi birdamligi yuzaga keldi.

Olimpiya ta'limi muammosi XX asrning 90-yillarida paydo bo'lib, olimpizm g'oyalari va olimpiya tamoyillari asosida sportchilarda yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirish orqali hal qilinmoqda. Bunday vazifa olimpiya madaniyati qadriyatlarini egallash usullari yordamida hal etiladi. Ma'naviy barkamol va jismoniy sog'lom insonni tarbiyalashning muhim vositasiga aylangan sport olimpiya go'yalari va olimpiya tamoyillarini keng targ'ib etishga xizmat qilmoqda.

Xulosalar

- Qadimgi olimpiya o'yinlarining tarixi to'rt davrdan iborat bo'lib, ular Qadimgi Gretsiyaning afsonaviy badiiy merosiga asoslanadi.
- O'yinlar o'tkaziladigan vaqtda Qadimgi Gretsiyada muqaddas tinchlik "ekexeyriya" e'lon qilingan.
- Olimpiya o'yinlari – Qadimgi Gretsiyaning eng mashhur va eng ommaviy musobaqalari bo'lgan.
- Qadimgi olimpiya o'yinlari ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy ahamiyatga ega bo'lgan.
- Zamonaviy Olimpiya o'yinlarini qayta tiklash g'oyasining vujudga kelishi o'rta asrlar davrida boshlangan.
- Sport, gimnastika va sport o'yinlari xalqaro miqiyosda rivojlangan.
- Xalqaro sport va olimpiya harakati vujudga kelishining asosiy sabablari namoyon bo'lgan.
- XIX asrning oxirida fransuz jamoat arbobi Per de Kuberten zamonaviy Olimpiya o'yinlarini tiklash g'oyasini hayotga tatbiq etgan.
- XIX asrning oxirida Per de Kuberten tomonidan olimpiya sportining asosiy tamoyillari, uning tuzilmasi, faoliyat asoslari ishlab chiqilgan.
- XX asrda xalqaro olimpiya harakatining murakkab tashkiliy tuzilmasi hosil bo'ldi va uning asosiy tarmog'i: Xalqaro Olimpiya

qo‘mitasi, Xalqaro sport federatsiyalar, Milliy olimpiya qo‘mitalari shakllandi.

- Zamonaviy xalqaro sport va olimpiya harakatida qator jiddiy muammolar saqlanib qolmoqda.
- Hozirgi davr olimpiya harakati xalqaro miq'yosda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga ulkan hissa qo‘shib kelmoqda.

OLIMPIYA TA'LIMI TIZIMI VA UNI BOSHQARISH

Hozirgi davrda olimpiya ta'limi tizimining tashkiliy tuzilmasiga Xalqaro Olimpiya akademiyasi (XOA), milliy olimpiya akademiyalari (MOA), olimpiya ta'limi bo'yicha xalqaro va milliy markazlari, olimpiya muzeylari, Per de Kuberten, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi va boshqa tashkilotlar kiradi. Olimpiya ta'limi masalalari 1897-yilda Gavr shahrida (Fransiya) o'tkazilgan XOQning sessiyasida ilk bor muhokama qilingan.

Xalqaro Olimpiya akademiyasi 1961-yilda tashkil qilingan. XOA manzili, yani shtab-kvartirasi – Olimpiya shahrida joylashgan. Bu tashkilot olimpiya harakati g'oyalari va tamoyillari, jismoniy tarbiya nazariyasi va sport amaliyotini o'rganish hamda targ'ib qilish bo'yicha ixtisoslashgan muassasa bo'lib, XOQ rahbarligi ostida faoliyat ko'rsatadi. XOA 100 dan ortiq davlatlarning milliy olimpiya akademiyalarini tan olgan. Uning faoliyati XOQning maxsus komissiyasi tomonidan boshqariladi va nazorat qilinadi.

XOA har yili haftalik sessiyalar o'tkazadi. Ularning dasturidan falsafa va sportning mafkuraviy muammolari, olimpiya harakati tarixi, sport tayyorgarligi, jismoniy tarbiyaning nazariy va amaliy seminarlari joy olgan. Ushbu sessiyalarga yetakchi olimlar, trenerlar, jismoniy tarbiya o'qituvchilari, talabalar, aspirantlar, sportchilar – umumiy soni 4000 dan ziyod kishilar taklif etiladi. 1987-yil 18-fevralda sobiq Ittifoq olimpiya akademiyasi tashkil qilingan.

“XOQ sportning har xil jihatlari bilan bog'liq bo'lgan bir nechta rollarni bajaradi: sportdagi etika, yoshlarni sport vositasida tarbiyalash, halol o'yin ruhini quvvatlash, sportni va sport musobaqalarini rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash, ayollarni sportda o'sishi, sportda dopingga qarshi kurashish, sportchilar salomatligini himoyalash, bu va sportni inson xizmatiga qo'yish vazifasi orqali tinchlik uchun kurashni rag'batlantirish, olimpiya harakatiga zarar etkazadigan taqibning har qanday shakliga qarshi kurashish, sportchilarning professional va ijtimoiy kelajagini ta'minlash, sportni barqaror rivojlantirish, sport barcha uchun va

Olimpiya o'yinlarini tashkil qiladigan shaharlar va mamlakatlar uchun Olimpiya o'yinlaridan pozitiv meros qoldirish, sportni madaniyat va ta'lim bilan birlashtirish va Gretsiyaning Olimpiyasida Xalqaro olimpiya akademiyasi (XOA) faoliyatini hamda faoliyati olimpiya ta'limiga bag'ishlangan boshqa muassasalarni qo'llab-quvvatlash.

Kubertenning vafotidan bir yil o'tgach (1938-y.) va uning shaxsiy xohishiga ko'ra, uning yuragi Olimpiyadagi memorial devorning ichiga qo'yilgan. Bu, Olimpiyada Olimpiya o'yinlari markazini barpo qilish g'oyasini yuzaga keltirdi va Xalqaro olimpiya akademiyasi 1961-yilning 14-iyunida rasmiy ravishda tantanali tarzda ochildi. Hozirgi vaqtda Olimpiyadagi XOQning binolarida har yili 40 tadan ortiq turli tadbirlar o'tkaziladi".³⁴

O'zbekiston Olimpiya Akademiyasi (O'zOA) 1993-yil 18-aprelda tashkil topgan. O'zOA birinchi prezidenti A.Q.Hamroqulov va ijroiya direktori B.S.Radjapov saylanganlar. O'zOA delegatsiyasi 1994-yilda Olimpiya shahrida o'tkazilgan XOAning navbatdagi sessiyasida ishtirok etgan. O'zOAning 12 nafar kishidan iborat Ijroiya qo'mitasi tarkibiga yetakchi olimlar, o'qituvchilar, trenerlar va olimpiya harakati arboblari kiritilgan. O'zOA nizomi bo'yicha Olimpiya Akademiyasi O'zMOQ rahbarligida faoliyat ko'rsatadigan ko'ngilli jamoat tashkiloti hisoblanadi. Respublika Olimpiya Akademiyasiga O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti rektori rahbarlik qiladi.

O'zOA maqsadi olimpiya harakati va Olimpiya o'yinlarining insonparvar qadriyatlari, olimpizm tamoyillari va g'oyalari o'rganish, targ'ibot qilish, ommalashtirish hamda rivojlantirishdan iborat. O'zROAning dolzarb vazifasi mamlakatimizda olimpiya ta'limotining tashkiliy va ilmiy-uslubiy asoslarini yaratish, mintaqaviy Olimpiya akademiyalari bilan aloqalar o'rnatish hisoblanadi.

Ma'naviy barkamol va jismoniy sog'lom insonni tarbiyalashning muhim vositasiga aylangan sport olimpiya go'yalari va olimpiya qadriyatlarini keng targ'ib etishga xizmat qilmoqda.

Olimpiya madaniyati qadriyatlari. Bugungi kunda xalqaro olimpiya harakati sport jarayonining asosini tashkil etadi. Ushbu ijtimoiy jarayonni uchta tushunchalar – «olimpizm», «olimpiya harakati» «olimpiya o'yinlari» tavsiflaydi.

Olimpizm - bu tana, iroda va ong qadr-qimmatini muvozanatlashgan bir butunlikka birlashtiruvchi hayot falsafasidir.

³⁴ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 33 p.

Olimpiya harakati – bu olimpizm tamoyillariga asoslangan, xalqlar oʻrtasidagi doʻstlik va tinchlikni mustahkamlash maqsadida sportni rivojlantirishga qaratilgan demokratik ijtimoiy jarayondir. Olimpiya harakati insoniyat faoliyatining koʻp sohalari: taʼlim, tarbiya, sanʼat, fan, madaniyat, texnika taraqqiyoti, xalqlar oʻrtasida doʻstlik va tinchlikni mustahkamlashga ijobiy taʼsir koʻrsatadi.

Olimpiya oʻyinlari – bu individual va jamoaviy sport turlari boʻyicha mamlakatlar oʻrtasida emas, balki sportchilar oʻrtasida oʻtkaziladigan musobaqalardir. Olimpiya oʻyinlari – har 4 yilda bir marta XOQ rahbarligida oʻtkaziladigan eng yirik xalqaro kompleks sport musobaqalaridir.

Mazkur tushunchalar yigʻindisi olimpiya harakatining va ularning tashkiliy shakllaridan ajralib turadigan xususiyatlarini aks ettiradi. Olimpiya harakati alohida maʼnaviy asosga ega.

Olimpiya Xartiyasida olimpizm tushunchasining maʼnosi yoritib berilgan. Olimpizm tushunchasini keng maʼnoda ifodalash uchun unga quyidagi taʼriflarni ham berish mumkin:

- olimpizm – bu alohida, insoniyat tomonidan hosil qilingan yuksak axloqiy qadriyatlarga maʼnaviy asosdir;
- olimpizm – bu jamiyatning oʻziga xos holatidir, bunda tajovuzkorlik, urush harakatlarini olib borish axloqsizlik hisoblanadi;
- olimpizm – bu sport, sanʼat, madaniyat, fan va texnikaning oʻziga hos uygʻunlashuvidir. Olimpiadalar moddiy va maʼnaviy madaniyatning turli tomonlarini rivojlantirish omillaridan biri boʻldi. Bunday uygʻunliksiz Olimpiya oʻyinlari oʻzining bu darajada maftunkorligiga ega boʻlmas edi;
- olimpizm – bu turli davlatlar sportchilarining yagona ahil oilaga birlashishidir. Bu oʻzaro yordam, birdamlik, halollikka asoslangan doʻstona munosobatlarni rivojlantirishdir, bu har qanday diskriminatsiyaning yoʻqligidir;
- olimpizm nafaqat jismoniy sifatlarni, balki tana va ruh uygʻunligini tarbiyalashga qaratilgan taʼlimdir, bu sportchilarda jasurlik, or-nomus, qadr-qimmatni tarbiyalashdir;
- olimpizm deganda madaniyat va sanʼat, fan va texnika, maʼnaviyat sohalarida sport faoliyatining ilgʻor tajribalari va yutuqlari bilan uygʻunlashishiga qaratilgan qarashlar tizimi tushuniladi;
- olimpizm – sport harakatining maʼnaviy asosi boʻlib, unda gumanistik - insonparvar gʻoyalar, insonlarning yaxshi niyatlari, tinchlik, hamkorlikka intilishi aks etadi;

- olimpizmning mazmun-mohiyati insonga, shaxsga, jamiyatga xizmat qilishdan iborat; Olimpiya sporti gumanizm, halol o‘yin (feyr-pley), olimpizm falsafasini shakllantiruvchi tinchliksevar an‘analarni oldinga suradi.

Sportni madaniyat va ta’limot bilan birlashtiruvchi olimpizm sa’yi-harakatidan quvonish, yaxshi namuna hamda asosiy umumiy axloqiy tamoyillarni hurmat qilishning tarbiyaviy qiymatiga asoslangan turmush tarzini yaratishga intiladi. Olimpizmning ijtimoiy ahamiyati umuminsoniy qadriyatlar va ideallar bilan bog‘liq.

Olimpizm o‘z rivojlanishida uchta bosqichni bosib o‘tgan:

- qadimgi davr (mil.av. 776-y. – milodiy 394-y.)
- Kuberten davri (1894 – 1936-yy.)
- zamonaviy davr (1948-y. – hozirgi davrgacha) .

Har bir bosqichda olimpizm yangi mazmun, an‘analar, urf-odatlar bilan boyib borgan. Lekin uning yetakchi gumanistik tamoyillari saqlanib qolgan. Bu tizim insonning jismoniy, ma’naviy va axloqiy talablariga javob beradi, olimpiya g‘oyalari va tamoyillari atrofida jahon xalqlarini birlashtiradi va ular xalqaro olimpiya harakatini tashkil etadi.

“Asosiy tamoyillar (Olimpiya xartiyasida ko‘rsatilgan)” Pyer de Kuberten, zamonaviy olimpizm asoslarini ishlab chiqqan. Olimpiya xartiyasi – XOQ tomonidan qabul qilingan Asosiy tamoyillarni, Qoidalar va Qarorlarni tartibga soluvchi hisoblanadi. U, olimpiya harakatini tashkil qilishni va faoliyatini boshqaradi va Olimpiya o‘yinlarini o‘tkazilishi shartlarini ko‘rib chiqadi. Olimpiya xartiyasida shakllantirilgan Olimpiya harakatining keyingi Asosiy tamoyillari 2004-yilning 1-sentyabridan boshlab kiritildi.

- Olimpizmning maqsadi – sportni, inson qadr-qimmatini saqlab qolish to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qiladigan tinchlikparvar jamiyatni yaratishga ko‘maklashishi orqali, odamlarni uyg‘un rivojlantirishga xizmat qilishdan iborat.
- Olimpiya harakati XOQning rahbarligi ostida amalga oshiriladigan, olimpizm qadr-qimmatlaridan ilhom oladigan barcha shaxslar va tashkilotlarning uyg‘un, tashkillashgan, universal va doimiy faoliyatidan iborat. Ushbu faoliyat beshta qit‘ani qamrab olgan. Uning eng yuqori cho‘qqisi – butun jahon sportchilarini buyuk sport bayrami – Olimpiya o‘yinlariga birlashtirish hisoblanadi. Olimpiya harakatining ramzi – beshta o‘zaro qo‘shilgan halqalar hisoblanadi.

- Sport bilan shugʻullanish – inson huquqlaridan biri hisoblanadi. Har bir odam, kamsitilmagan holda, olimpizm ruhi asosida sport bilan shugʻullanish imkoniyatiga ega boʻlishi kerak, bu, doʻstlik, hamkorlik va halol oʻyin ruhidagi oʻzaro tushunishni nazarda tutadi. Sportni tashkil qilinishi, boshqarilishi va rahbarlik qilinishi mustaqil sport tashkilotlari tomonidan nazorat qilinishi kerak.
- Har qanday shaxsga yoki mamlakatga nisbatan irqiy, diniy, siyosiy yoki boshqa xarakterdagi yoki jinsiy belgisiga koʻra kamsitilishning har qanday shakli Olimpiya harakatiga mansublik bilan toʻgʻri kelmaydi.
- Olimpiya harakatiga mansublik, Olimpiya xartiyasining qoidalariga rioya qilishni va XOQ tomonidan tan olinishini talab qiladi (XOQ, 2009-y. 44).

Olimpizm – bu, Per de Kuberten tomonidan vasiyat qilingan «falsafa» va harakat. U, tana, iroda va ongning balanslashtirilgan bir butun qadr-qimmatini yuqori darajaga koʻtaradigan va birlashtiradigan hayot falsafasiga mansub. U, “sportni madaniyat va taʼlim bilan uygʻunlashtirish”ga va “zoʻr berishdan quvonishga, yaxshi oʻrnakning tarbiyaviy qimmatiga, ijtimoiy masuliyatga va umumbashariy etnik tamoyillarga nisbatan hurmatga” asoslangan turmush tarzini targʻib qilishga uringan. Insonparvarlik ideallarini jismoniy faollik bilan bunday uygʻunlashtirish Gʻarb falsafiy anʼanalari uchun toki ingliz xususiy maktablarida atletizm rivojlanmaguncha nooddiy boʻlgan. U, olimpiya harakati ideal standartlarga asoslangan axloqiy koʻrsatmaga ega boʻlganligi uchun ushbu harakat oʻzining shaxsiy standartlaridan chetga chiqqan paytda tanqidga ochiq boʻlishini nazarda tutgan.³⁵

Sport tarixchisi va Olimpizmning tadqiqotchisi Bryus Kidd yozishicha: “Sportning axloqiy daʼvolari, uni kurash maydoni sifatida qonunlashtiradi”. Bu, Olimpiya harakati, Olimpizm va Xalqaro Olimpiya Qoʻmitasi uchun juda toʻgʻri.

Olimpiya harakati – Olimpiya xartiyasi rahbarligiga rozi boʻlgan tashkilotlar, sportchilar va boshqa odamlarni qamrab olgan falsafa va harakatni oʻz ichiga olgan sportdagi noyob harakat hisoblanadi. Aʼzolikka qabul qilish uchun mezon boʻlib, XOQ hisoblanadi. “Olimpiya harakatining maqsadi – yoshlarni olimpizm gʻoyalari va uning qadr-qimmatlari bilan mos ravishda sport vositasida tarbiyalash orqali tinch va ancha yaxshi dunyoni tuzishga koʻmaklashish hisoblanadi”.

³⁵ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. – 31 p.

Shunday qilib, Olimpiya harakati sport doirasidan chiqishga va butun jahonda tinchlikni va inson huquqlarini mustahkamlashga intiladi.

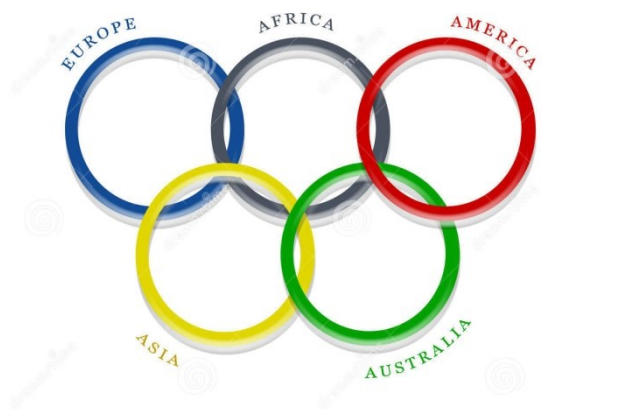
Olimpiya qadriyatlari (“Olimpiya o‘yinlari” va “Olimpiada”) tushunchalari ramz, bayroq, shior, gimn, emblema, mash’al kabi vositalarni qamrab olgan. Olimpiya qadriyatlariga egalik qilish hamda daromad olish uchun tijorat va reklama maqsadlarida foydalanish huquqlari faqat XOQga berilgan. Bu huquqlar qonun, jumladan, Olimpiya o‘yinlarini tashkilotchi mamlakat tomonidan himoya qilinadi. Ramzlar, g‘oyalar, afsonalar, konsepsiyalar va tarix muntazam tadbirlarni tashkil qilishda katta ahamiyatga ega. Eng avval aniq an‘analar o‘ylab topilgan. O‘yinlarda – bu ochilish marosimi, tayanch ritual ifodali jumlar bilan ochilishi. G‘oliblarga kumush medal va zaytun yaprog‘i taqdim etilgan. Yugurish bo‘yicha g‘oliblarga – bronza medali va lavr yaprog‘i berilgan. Tantanali taqdirlash marosimida milliy bayroqlar ko‘tarilgan.

Kuberten “Tezroq, Balandroq, Kuchliroq” shiorini dominikan ruhoniysi Genri Didon 1891-yilda so‘zlagan nutqidan olgan. O‘yin ishtirokchilari tomonidan aytiladigan Olimpiya qasamyodi so‘zlarini Kuberten 1906-yilda yozgan, lekin ular 1920-yilgacha ishlatilmagan. Olimpiya shaharchasi, olimpiya mash’ali va olimpiya estafetasi esa keyinroq paydo bo‘lgan”.³⁶

Olimpiya ramzlari Per de Kuberten tomonidan ishlab chiqilgan va uning tashabbusi bilan Olimpiya o‘yinlariga kilitilgan. Olimpiya ramzlaridan XOQ bugun dunyoda olimpiya g‘oyalarini yanada keng targ‘ib qilish maqsadida foydalanadi. Olimpiya ramzlarining mohiyati va huquqlari Olimpiya xartiyasida belgilangan. Olimpiya ramzlariga emblema, bayroq, madhiya, qasamyod, shior, mash’ala, medallar, talisman kiradi.

Olimpiya emblemasi – Olimpiya xartiyasining 8-moddasida olimpiya belgisi beshta olimpiya halqalaridan iborat, deb ko‘rsatilgan. Olimpiya halqalarining rangi quyidagi tartibda bo‘lishi shart: ko‘k, qora, qizil, sariq va yashil. Bunda ko‘k, qora va qizil rangli halqalar - yuqori qatorda, sariq va yashil rangli halqalar - pastki qatorda joylashgan (3- rasm). Halqalar bayroq bilan birga tasdiqlangan.

³⁶ John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Taylor-Francis Group. London-New York, 2012. - 32 p.

3-rasm. Olimpiya halqalari

OLIMPIYA XALQALARINING RANGLARI	
Ko'k	Yevropa
Qora	Afrika
Qizil	Amerika
Sariq	Osiyo
Yashil	Avstraliya

4-rasm. Olimpiya xalqalarining rangi

1957-yildan XOQ qarori bilan halqalar qit'alarni ifodalagan. Olimpiya belgisi ramziy ma'noda jahonning beshta qit'asini bildiradi: ko'k – yevropa, qora – Afrika, qizil – Amerika, sariq – Osiyo, yashil – Avstraliya (4-rasm).

Olimpiya bayrog'i – oq rang 2x3m hajmdagi matodan bo'lib, uning o'rtasida beshta rangli olimpiya halqalarining tasviri bor (Olimpiya xartiyasi, 9-modda). Olimpiya bayrog'i 1913-yilda Kuberten tomonidan tavsiya qilingan, 1914-yilda XOQning sessiyasida tasdiqlangan va 1920-yilda VII yozgi Olimpiya o'yinlarida Belgiyaning Anverpen shahrida ilk bor ko'tarilgan (5-rasm).

5-rasm. Olimpiya bayrog'i.

Olimpiya shiori – (lotincha) “**itius, Altius, Fortius**” – “Tezroq, Kuchliroq, Balandroq” soʻzlarini ifodalaydi (Olimpiya xartiyasi, 10-modda). 1896-yilda Kuberten tomonidan shior kiritilgan.

Olimpiya shiori olimpiya harakatining barcha ishtirokchilariga qaratilgan boʻlib, insonlarni barkamolikka intilish va Olimpiya oʻyinlari ruhini saqlashga chaqiradi. Olimpiya oʻyinlarining norasmiy shiori ham mavjud - “Olimpiya oʻyinlarida asosiysi gʻalaba emas, ishtirok etish!” Bu soʻzlar IV Olimpiya oʻyinlarida ingliz ruhoniysi nutqida aytilgan.

Olimpiya madhiyasi – XOQning 1958-yil Tokioda oʻtkazilgan 55-sessiyasida tasdiqlangan va uning nota (partitura)lari XOQning shtab-kvartirasida saqlanadi. (Olimpiya xartiyasi, 12-modda). Olimpiya madhiyasi musiqiy asar boʻlib, Spiros Samaras tomonidan yozilgan.

Olimpiya mashʼali – XOQ rahbarligida Olimpiya shahrida quyosh nurlaridan yoqiladi. Olimpiya fakeli – XOQ tomonidan tasdiqlangan olimpiya olovini yoqish uchun moʻljallangan uskuna. (Olimpiya xartiyasi, 13-modda). Olimpiya mashʼali birinchi marta 1928-yilda IX yozgi Olimpiya oʻyinlarida Gollandiyaning Amsterdam shahrida yoqilgan. Olimpiya mashʼali estafeeta orqali Olimpiya oʻyinlari oʻtkazilgan shaharga olib keelinadi. Birinchi olimpiya eestafeetasi 1936-yilda XI yozgi Olimpiya oʻyinlarida Germaniyaning Berlin shahrida oʻtkazilgan.

Olimpiya medallari. Olimpiya medallari 1894-yilda I Olimpiya Kongressida taʼsis etilgan Olimpiya Xartiyasiga binoan oltin, kumush va bponza medallari eng yuqori natijni koʻrsatgan uch nafar sportchilarga, yani 1, 2, 3 - oʻrinlarga beriladi; 4, 5, 6- oʻrinlarga olimpiya diplomlari beriladi. Oltin medalning asosi kumushdan boʻlib, ustiga 6 gr oltin suvi yuritilgan boʻladi. Daslabki olimpiya medallarining diametri 60 mm, qalinligi 3 mm boʻlgan. (6-rasm).

6-rasm. Olimpiya medallari.

Bundan tashqari I Olimpiya o'yinlaridan boshlab Olimpiya kuboglari beriladi. Ular ayrim shaxlar yoki davlat arboblari tomonidan ta'sis etiladi. I Olimpiya o'yinlarida akademik Mishel Breal o'z Olimpiya kubog' mukofotini marafon musobaqalari g'olibiga bergan.

1975-yildan boshlab XOQ tomonidan xalqaro olimpiya harakatini rivojlantirishga ulkan hissa qo'shgan shaxslarga Olimpiya ordenlari beriladi. Olimpiya ordeni uch toifada - oltin, kumush, bronza bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I. A Karimov 1996-yilda "Olimpiya oltin ordeni" bilan taqdirlangan. 1998-yilda O'zbekiston MOQning sobiq prezidenti S.S. Ro'ziev Olimpiya kumush ordeni bilan taqdirlangan.

Olimpiya qasamyodi. Sportchilarning Olimpiya qasamyodi 1920-yilda Antverpenda bo'lib o'tgan VII yozgi Olimpiya o'yinlarida kiritilgan. Olimpiya qasamyodining matnini Per de Kuberten yozgan.

Olimpiya qasamyodi hamma sportchilar nomidan Olimpiya o'yinlarini o'tkazadigan mamlakatning eng yaxshi sportchisi tomonidan ingliz yoki fransuz tilida beriladi. Hakamlarning Olimpiya qasamyodi 1968-yilda Meksikaning Mexiko shahrida XIX yozgi Olimpiya o'yinlarida kiritilgan. Olimpiya o'yinlarini o'tkazadigan mamlakatning eng yaxshi hakami tomonidan beriladi.

Olimpiya talismani 1968-yilda XIX yozgi Olimpiya o'yinlarida ilk bor kiritilgan. 1972-yilda XX yozgi Olimpiya o'yinlarida olimpiya talismani rasmiy tarzda tasdiqlangan. Har bir Olimpiada talismani

o‘yinlarga mezbonlik qilayotgan davlat tomonidan tanlanadi. Olimpiya o‘yinlari talismani hayvonlar va boshqa narsalardan tanlab olinadi.

7-rasm. Pekin-2008 Olimpiya o‘yinlarining talismani.

Masalan, Xitoyning Pekin shahrida 2008-yilda bo‘lib o‘tgan Olimpiya o‘yinlarining talismani “Omad bolalari” deb nomlangan beshta o‘yinchoqlar bo‘lgan: baliq, panda, olov, sayg‘oq (kiyik) va qaldirg‘och (7-rasm).

Olimpiya o‘yinlarining an‘anaviy marosimlari. Olimpiya o‘yinlarining an‘anaviy Ochilish marosimlari olimpiya bayrog‘i ko‘tariladi va olimpiya madhiyasi yangraydi, olimpiya qasamyodi beriladi. Olimpiya o‘yinlarini ochiq deb e‘lon qilinishi mezbon davlatning Prezidenti tomonidan so‘zlagan nutqining yakunida aytiladi. Olimpiya o‘yinlari ishtorkchilarining tantanali chiqishini Gretsiya sport delegatsiyasi boshlab beradi, keyingi jamoalar alfavit bo‘yicha chiqishadi. Olimpiya o‘yinlarini Yopilish marosimida olimpiya bayrog‘i tushiriladi, XOQ Prezidenti tomonidan Olimpiya o‘yinlarini yopiq deb e‘lon qilinadi. Olimpiya o‘yinlarining yakuniy paradida butun dunyo sportchilari birlashib, yagona jamoa bo‘lib chiqadilar.

Olimpiya madaniyati - bu Olimpiya xartiyasi g‘oyalari, olimpizm falsafasiga mos bo‘lgan, inson tomonidan to‘plangan bilimlar, me‘yorlar, qadriyatlar, xatti-harakat namunalari yig‘indisidir. Uning asosida inson turmush tarzi va shaxsning yashash usuli shakllanadi. Ushbu bilimlar ta‘lim va tarbiya orqali beriladi. Bunda pedagogik jarayonning insonparvarlik mohiyatiga katta e‘tibor qaratish lozim.

Pedagogik jarayon mazmuni quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- ❖ Olimpiya o‘yinlari, olimpiya harakati tarixi, olimpizmning gumanistik g‘oyalari va qadriyatlari to‘g‘risidagi bilimlarni shakllantirish jarayoni;

- ❖ sportga bo'lgan qiziqish, sport mashg'ulotlariga bo'lgan talab, sportdagi natijaga, musobaqalarda g'alabaga erishishga bo'lgan intilishni shakllantirish jarayoni;
- ❖ aholini, ayniqsa bolalar va yoshlarni turli yo'nalishdagi jismoniy tarbiya, sport faoliyatiga jalb qilish.

Olimpiya madaniyatini shakllantirish usullari. Yoshlarni sport faoliyatiga nafaqat jalb qilish, balki ularni sportning insonparvar g'oyalarini, qadriyatlarini egallashga yo'naltirish lozim. Har bir sportchi, birinchi navbatda, o'zida o'z Vatani sharafiga himoya qiladigan, halol kurashadigan, qo'pollik, ochko'zlik, kuch ishlatish, yovuzlik, ya'ni shaxsni, jamiyatni emiruvchi hodisalarga qarshilik ko'rsatadigan insonni tarbiyalashi lozim. Bunday vazifa olimpiya madaniyati qadriyatlarini egallash yo'li orqali hal etiladi, olimpizm falsafasini g'oyaviy asos sifatida o'z ichiga oladi. Uning zahirida chuqur tarixiy, ijtimoiy, falsafiy dunyoqarashlar ifodalangan.

Olimpiya madaniyatining ijtimoiy qadriyatlari jamiyat tomonidan tarixiy bilimlar, ijtimoiy-ruhiy me'yorlar, sport harakati, olimpizm, olimpiya harakati, Olimpiya o'yinlari ko'rinishida yaratilgan.

Olimpiya madaniyatining tarixiy qadriyatlari sport tarixi, olimpiya harakati genezisi to'g'risidagi bilimlar, sport, qadriyatlar, me'yorlar evolyusiyasi, olimpizm ma'nosi to'g'risidagi bilimlarning shakllanish tarixini o'z ichiga olgan.

Olimpiya madaniyatining tafakkur qadriyatlari sport faoliyatiga falsafiy yondashish, sportning insonparvarlik asoslarini ishlab chiqish, Olimpiya Xartiyasi g'oyalari asosida olimpiya harakatini rivojlantirishda ifodalangan.

Olimpiya madaniyatining kommunikativ qadriyatlari sportni muloqot vositasi, xalqlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar sifatida yorqin namoyon bo'lib, sport faoliyatining baynalmilalligini aks ettiradi.

Olimpiya qadriyatlari Olimpiya o'yinlari ramzlarning mazmun-mohiyati, asosiy tushunchalari orqali boyitiladi va takomillashadi.

Olimpiya ta'limi va tarbiyasi jarayonida ma'naviy tarbiya masalalariga etarlicha e'tibor qaratmaslik sportchilarda manmanlik, ochko'zlik, molparastlik kabi salbiy sifatlarining shakllanishiga olib keladi. Insonparvarlik tamoyillariga asoslangan olimpiya ta'limi sportchilarda yuksak ma'naviy fazilatlarni tarbiyalashga yordam beradi.

Olimpiya ta'limida nafaqat tarixiy sanalar, faktlar, olimpiya rekordlari raqamlarini eslab qolish orqali bilimni egallashga, balki yoshlarni sport faoliyatiga faol jalb qilish, ularda shaxsiy sport rekordlarini o'rnatishga

bo'lgan intilishni rivojlantirish, birinchi navbatda, o'z ustidan g'alaba qozonishga o'rgatish zarur. Olimpiya tarbiyasiga bunday yondashish yuksak madaniyat, tafakkurga ega bo'lgan, ya'ni har tomonlama rivojlangan shaxslar bilan sportchilar qatorini to'ldirishga imkon beradi.

Olimpiya bilimlarini targ'ibot qilish vositalari. Targ'ibot – g'oya va bilimlarni tashuntirish, ommalashtirish tushunchasidan olingan. Olimpiya bilimlarini targ'ibot qilish ishlarining asosiy maqsadi – jismoniy tarbiya, sport, sog'lom turmush tarzi, olimpiya sporti, olimpiya qadriyatlari to'g'risida maxsus bilimlarni keng tarqatib, insonlar, ayniqsa yoshlar ongida jismoniy tarbiya va sportga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishdan iborat.

Olimpiya bilimlarini targ'ibot vositalari og'zaki, nashriy va ko'rgazmali shakllardan iborat. Targ'ibotning og'zaki shaklining asosiy vositalariga ma'ruza, suxbat, munozara, anjumanlar va uchrashuvlar kiradi. Targ'ibotning nashriy shaklining asosiy vositalariga gazeta, jurnallar, ommaviy risolalar, uslubiy tavsiyalar va kitoblar kiradi. Sport nashriyoti eng samarali targ'ibot vositalaridan hisoblanadi. Respublikamizda «Sport», «Futbol+» gazetalari hamda 2004-yildan buyon O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya institutining «Fan-sportga» ilmiy-nazariy jurnali doimiy ravishda nashr qilinadi.

Olimpiya bilimlari targ'ibotinin ko'rgazmali shakliga stendlar, fotovitrinalar, plakatlar, afishalar va h.k. kiradi. Ko'rgazmali targ'ibot shaklining eng muhim vositalariga sport musobaqalari, sport bayramlari, sport inshootlari va sport muzeylariga tashkil qilingan maxsus ekskursiyalar kiradi.

Hozirgi kunda olimpiya g'oyalarini targ'ibot qilishning yangi vositasi – sport tarixi va olimpiya muzeylari yaratilgan. Olimpiya va sport muzeylari – bu doimiy ravishda faoliyat ko'rsatuvchi informatsion targ'ibot muassasalaridir.

Birinchi Olimpiya muzeyi 1993-yil 23-iyunda X.A.Samaranch tashabbusi bilan Lozanna shahrida (Shveytsariya) tashkil qilingan. Lozannadagi Olimpiya muzeyi olimpiya harakati tarixining asosiy markazi hisoblanadi. Shu bilan birga olimpiya muzeyi Xalqaro olimpiya harakati o'tmishi va hozirgi davrini birlashtiruvchi samarali axborot-targ'ibot markazidir. Jahonning bir qator davlatlarida ham olimpiya muzeylari tashkil qilingan, jumladan: Saloniki Olimpiya muzeyi (Gretsiya), Lozanna Olimpiya muzeyi (Shveytsariya), Barselona Olimpiya-sport muzeyi (Ispaniya), Seul Olimpiya muzeyi (Koreya), va b.q.

O'zbekiston Olimpiya Shon-shuhrati muzeyi 1996-yil 1-sentyabrda O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov tashabbusi bilan tashkil topgan. Olimpiya Shon-shuhrati muzeyi faoliyatida turli targ'ibot vositalarining majmuasidan foydalaniladi.

Xulosalar

- Olimpiya ta'limi masalalari Per de Kuberten tashabbusi bilan XOQning sessiyasida ilk bor muhokama qilingan.
- Olimpiya ramzlari Per de Kuberten tomonidan ishlab chiqilgan va uning tashabbusi bilan **Olimpiya** o'yinlariga kilitilgan.
- Olimpiya ramzlarining mohiyati va huquqlari Olimpiya xartiyasida belgilangan.
- Hozirgi davrda olimpiya ta'limi tizimining tashkiliy tuzilmasi shakllangan.
- Hozirgi kunda olimpiya g'oyalarini targ'ibot qilishning yangi vositasi – sport tarixi va olimpiya muzeylari yaratilgan.

Nazorat savollari:

- ✓ Olimpiya harakatinining asosiy tamoyillari qaysi hujjatda bayon etilgan?
- ✓ Olimpiya o'yinlarining ramzlari kim tomonidan yaratilgan?
- ✓ Olimpiya ramzlari va belgilari nimalardan iborat?
- ✓ Olimpiya o'yinlarida qanday mukofotlar beriladi?
- ✓ Olimpiya medalining hajmi va tarkibi qanday belgilangan?
- ✓ Olimpiya madaniyati tushunchasiga nima kiradi?
- ✓ Olimpiya madaniyati qadriyatlariga nimalar kiradi?
- ✓ Olimpiya muzeylarining asosiy maqsadi nimadan iborat?
- ✓ Zamonaviy Olimpiya harakatini targ'ibot qilishda qanday vositalar qo'llaniladi?
- ✓ Markaziy Osiyodagi arxeologik topilmalar asosida jismoniy tarbiyaga oid qanday xulosalar qilingan?
- ✓ Markaziy Osiyo xalqlari jismoniy tarbiyasiga oid qadimgi yozma manbalarda qanday ma'lumotlar bor?
- ✓ Qadimgi Markaziy Osiyo hududida qanday jismoniy mashqlar keng tarqalgan edi?
- ✓ O'rta asrlarda Markaziy Osiyo xalqlari qanday an'anaviy jismoniy tarbiya vositalaridan foydalangan?
- ✓ Sharqning buyuk alloma va mutafakkirlari ta'lim tarbiya xaqida qanday fikrlarni bildirganlar?
- ✓ Xorazmiy ta'limda qanday usullardan foydalanishni tavsiya etgan?
- ✓ Abu Nasr Farobiy sog'lom bo'lish uchun nimani tavsiya qilgan?
- ✓ Abu Rayxon Beruniy qanday tarbiyani birgalikda berishni tavsiya qilgan?
- ✓ Abu Ali ibn Sino salomatlikni saqlashda nimalarni eng asosiy omillar deb bilgan? Amir Temur askarlarning xarbiy-jismoniy tayyorgarliklarida qanday mashqlardan foydalangan?
- ✓ Qadimgi Olimpiya o'yinlari vujudga kelishiga qanday sabablar asos bo'lgan?
- ✓ Qadimgi Olimpiya o'yinlari necha kun davom etgan?
- ✓ Nima sababdan Olimpiya o'yinlari har 4 yilda o'tkazilgan?
- ✓ «Olimpiada» so'zi nima ma'noni anglatgan?
- ✓ Qanday mashq turi qadimgi olimpiya o'yinlarida asosiy hisoblangan?
- ✓ Qadimgi Olimpiya o'yinlarida hakamlar qanday tanlangan?
- ✓ Pentatlon qanday mashqlardan iborat bo'gan?

- ✓ Qadimgi Olimpiya o'yinlarining ijtimoiy ahamiyati nimadan iborat edi?
- ✓ Qadimgi olimpiya o'yinlari qanday tarixiy omillar sababli taqiqlangan?
- ✓ Zamonaviy Olimpiya o'yinlarida qadimgi Olimpiya o'yinlarining qanday an'analari saqlab qolingan?
- ✓ Zamonaviy olimpiya o'yinlarini qayta tiklash g'oyasi kim tomonidan tavsiya qilingan?
- ✓ Birinchi Xalqaro sport federatsiyasi nechanchi yilda tashkil qilingan?
- ✓ Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) qachon tashkil qilingan?
- ✓ XOQning faoliyatida qanday hujjat asosiy hisoblanadi?
- ✓ XOQning asosiy hujjati Olimpiya Xartiyasi qachon tasdiqlangan?
- ✓ Olimpiya Xartiyasi nechta bo'limdan iborat?
- ✓ XOQning birinchi prezidenti etib kim saylangan?
- ✓ XOQ I Olimpiya o'yinlari qachon va qayerda o'tkazilgan?
- ✓ Olimpiya harakatining rivojlanishi nechta bosqichdan iborat?
- ✓ Per de Kubertenning Olimpiya o'yinlarini tiklashdagi asosiy faoliyatlari nimadan iborat edi?
- ✓ Olimpiya o'yinlarining asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
- ✓ XX asrning birinchi yarmidagi XOQ prezidentlari kimlar edi?
- ✓ Xalqaro olimpiya tizimiga qanday tashkilotlar kiradi?
- ✓ Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi faoliyatida qanday hujjat asosiy hisoblanadi?
- ✓ Olimpiya Xartiyasi nechta bo'limlardan iborat?
- ✓ XOQ tarkibida qanday asosiy organlar faoliyat yuritadi?
- ✓ XOQ va uning Prezidentlari Olimpiya harakati rivojiga qanday hissa qo'shganlar?
- ✓ Olimpiya kongresslari va ulardagi muhokama qilingan asosiy masalalar nimalardan iborat?
- ✓ Zamonaviy olimpiya harakatining qanday dolzarb muammolari mavjud?

III BOB. O‘ZBEKISTONDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING RIVOJLANISHI (XIX asr oxiri – XX asrning boshlari)

Tarixiy manbalardan ma’lumki, XVI asrdan – XIX asrning birinchi yarmigacha Markaziy Osiy hududi uchta xonlikka bo‘lingan edi: Buxoro amirligi, XIV asr va Qo‘qon xonliklari. O‘zbek xonliklaridagi ijtimoiy va davlat tuzumi feodal tuzumdan iborat edi. Bu davlatlarning boshqaruv shakli feodal monarxiyadan iborat bo‘lgan.

XVII asrdan XX asrning boshlarigacha bo‘lgan davrda Turkiston zamini siyosiy parokandalik, jaholat va qoloqlikka yuz tutgan edi. Uch xonlikka bo‘linib ketgan mintaqqa uzoq muddat o‘zaro ziddiyat va qarama-qarshiliklar, urushlar girdobida qolib ketgan. Bunday siyosiy vaziyat nafaqat iqtisodiy, moliyaviy va harbiy salohiyat nuqtai nazaridan, balki ijtimoiy-ma’naviy fikr rivojida ham ko‘p salbiy oqibatlarni keltirib chiqargan.³⁷

XVIII-XIX asrlarda xonliklarda harbiy qo‘shinlar muntazam armiya tariqasida bo‘lmasdan, balki asosan otliq navkarlardan iborat edi. Navkarlar xon xizmatkorlarining alohida toifasi bo‘lib, soliqlardan ozod qilinganlar va urush boshlanib qolgan taqdirda butun qurol-yaroqlari va o‘zlarining jangovar otlari bilan kelib, viloyat hokimi yoki bekning qo‘l ostida to‘planishga majbur edilar.

Buxoro amirligida davlat boshqaruvi va harbiy qo‘shin. Xonlikda hokimiyat huquqi chegaralanmagan amirlar ixtiyorida bo‘lgan. Jamiyat hayoti shariat qonunlariga asoslangan holda shakllantirilgan edi. Xonlikda shayxulislom katta mavqyega ega bo‘lgan. U eng yirik ruhoniylar va sud ishlarining sardori hisoblanib, jamiyatning ma’naviy hayotini boshqargan. Undan keyingi o‘rinda qozikalon (oliy sud) turgan. Shuningdek, qo‘shin uchun alohida qozi tayinlangan.

Xonlikdagi qo‘shin tuzilishiga doir ayrim ma’lumotlarga ko‘ra, u asosan otliqlardan tashkil topib, markaz, o‘ng va chap qanotlarga bo‘lingan. Markaz harbiy qismining oldingi safida bayroqdor jangchilar turgan. Rus manbalarining ko‘rsatishicha, xonlik qo‘shinida misdan 13 ta kichkina to‘p,

³⁷ Karimov I. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. T.: “Ma’naviyat”, 2008.- 50 b.

etarli darajada porox bo'lgan. XVIII asrning oxirgi choragiga doir ma'lumotlarga qaraganda, xon 10 ming kishi atrofida qo'shin to'plash imkoniga ega edi. XIX asrning boshlarida cho'yandan yasalgan to'plardan foydalanilgan.

XIX asrning boshlarida yollanma askarlarning soni 19 ming kishiga borib, turli shahar va harbiy istehkomlarda harbiy xizmatni o'taganlar.³⁸

XIX asrning o'rtalarida harbiy qismlarning soni ancha oshib, to'plardan va miltiqlardan foydalanish nisbatan kuchayib bordi. Qo'shinda askarlarning soniga qarab yuzboshi va mingboshi singari harbiy lavozimlar mavjud edi.

Umumiy qo'mondonlikni lashkarboshi ado etgan. Harbiy sarkardalarga qilgan xizmatlari uchun tanxo yer tomorqalari tortiq qilingan, oddiy navkarlarga esa xizmatlari evaziga har yili bug'doy, kiyim-kechak va bir oz pul berilgan. Navkarlarning oti o'lib qolsa xazina hisobidan unga boshqa ot berilgan.

Navkarlarning bir oz qismidagina piltal miltiqlar bo'lib, ko'pchiligi nayza va qilichlar bilan qurollangan edi. Hatto, XIX asrning boshlarida ham kamon o'qlar keng tarqalgan edi. Ba'zi navkarlarning temir yoki charm qalqonlari bo'lib, ular sovut kiyib olishardi.

XIX asrning boshlarida Buxoro amirligida 3600 ga yaqin navkar bo'lgan. Bu navkarlarning bir qismi professional jangchilar bo'lib, otish va nayza uloqtirishda mohir mergan bo'lganlar. Ular Buxoroning o'zida turar edilar.

Buxoroda muntazam qo'shinlar faqat XIX asrning 30-yillarida paydo bo'ldi va ular sarbozlar deb atalardi. 2 ming nafar sarbozlar o'ziga xos kalta, qizil forma mundir kiyib yurar, nayzali miltiq va to'pponchalar bilan qurollangan edilar. Sarbozlar oddiy xalq orasidan tanlab olinar edi. Har yili ularga harbiy yurish va qurolni ishlatish usullari o'rgatilardi. Sarbozlar qo'shini XIX asrning o'rtalarida 80 ga yaqin to'p bilan qurollangan va amirning asosiy kuchi hisoblangan. Sarbozlar shahar tashqarisida, qishloqda oilalari bilan birga yashar va xizmatdan bo'sh vaqtlarida o'z xo'jaliklari bilan shug'ullanardilar. Urush vaqtida qamal va boshqa ishlarni bajarish uchun dehqonlardan yordamchi lashkarlar – qoracherik olinar edi. Bu majburiyat dehqonlar uchun juda og'ir edi.

Madaniy hayotda ham ancha ishlar qilingan. Xon saroyida nodir asarlarni o'z ichiga olgan kutubxonaning bo'lishi diqqatga sazovordir. Misol tariqasida Abdulazizxon va Abdullaxonning kutubxonalarini ko'rsatish mumkin. Bu ilm-ma'rifat dargohida mohir xattotlar va

³⁸ Ziyoyev H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. T.: 1998.- 18 b.

musavvirlar ishlab nodir asarlarni tayyorlash va bezashga alohida ahamiyat berilgan. Adabiyot, tarix va boshqa fanlar sohasida qimmatli asarlar yaratilganligi ma'lum.

XIX asr xonligida davlat boshqaruvi va harbiy qo'shin. Xonlik taxtida eng ko'p o'tirgan xonlardan biri Sayid Muhammad Rahim II (1865-1910) bo'ldi. Xonlikda davlat tuzilishi Buxoronikidan deyarli farq qilmagan. Xon huquqi chegaralanmagan holda davlatni boshqargan. Undan keyingi eng nufuzli lavozim vazir yoki qushbegi hisoblanib, soliqlarni to'plash va umuman xonning barcha topshiriqlarini bajarish bilan shug'ullangan. Shaharlarni hokimlar va ularning yordamchilari bo'lmish yuzboshilar va oqsoqollar idora qilganlar. Xonlik hayotida shayxulislom (oxun) va mufti salmoqli o'rin egallagan.

Xonlikning qo'shini asosan otliqlardan iborat bo'lib, unga lashkarboshi qo'mondonlik qilgan. XIX asr xonligida otliq qo'shin bilan bir qatorda piyoda qo'shini ham bor edi, lekin otliq qo'shinlar piyoda qo'shinlarga qaraganda 8-9 baravar ko'p edi. XIX asr xonligida 13 mingdan ko'proq otliq navkarlari bor edi. Navkarlarga qilgan xizmatlari evaziga suvli yerlar berilib, ular soliqlardan ozod qilinar edilar. Askarlar tinchlik paytlarida dehqonchilik va boshqa kasblar bilan shug'ullanganlar. Bunday askarlikka yozilgan kishilar soni XIX asrning 30-yillarida 40 ming kishiga borgan. Askarlik xizmatidagilar soliqlardan va jamoa ishlaridan ozod etilib, har bir kishi yurishda qatnashganligi uchun 5 oltin tanga olgan. Xonning xohishiga ko'ra o'zini ko'rsatgan harbiy lavozimdagilar 10, 20, 50, 100 va undan ko'proq miqdorda oltin tanga olishgan. Biylarga 50 tangadan 100 tangagacha, yuzboshilarga 10 tangadan 20 tangagacha maosh tayinlangan.

Xon saroyida yaxshi qurollangan 1000 kishi xizmat qilgan. Qo'shinning asosiy qismi qilich, o'q-yoy va nayza bilan qurollangan. Oz miqdorda pilta miltiq va to'plar bor edi. Unda o'zbeklar bilan bir qatorda turkmanlar, qozoqlar va qoraqalpoqlar xizmat qilganlar. XIX asr xonligining qo'shini harbiy texnika jihatdan ancha orqada edi.

Xonlikda madrasalar qurishga katta e'tibor qaratilgan. 14 madrasa bunyod etilgan. Mingdan ortiq masjidlar din va xalq xizmatida edi. Maktablarda ham hayot qaynagan. Madrasalarning ko'pligi savodxonlikning ancha yuqori darajada bo'lganligidan darak beradi. Xonlikda san'at sohasida ham olg'a siljishlar yuz berganligi haqida ma'lumotlar bor. Bu davrda XIX asr xonligi uzoq va mashaqqatli yo'lni bosib, siyosiy tomondan ko'proq o'zaro chiqishmovchiliklar va qonli urushlar girdobida hayot kechirdi. XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmida xonlikda birmuncha qulay sharoit yuzaga kelgan bo'lsada, lekin fan

va madaniyatning izchillik bilan rivojlanishiga o‘zaro yo‘l urushlar yo‘l bermadi.

Qo‘qon xonligida davlat boshqaruvi va harbiy qo‘shin. Qo‘qon xonligidagi hokimiyatni boshqaruv tartiblari Buxoro va XIX asr xonliklaridan deyarli farq qilmagan. Bu yerda ham xon cheklanmagan huquqqa ega bo‘lib, o‘zining xohish-irodasiga ko‘ra ish yuritgan. Qo‘shinda mingboshi, beshyuzboshi, yuzboshi va o‘nboshi lavozimlari bo‘lgan. Uning muayyan qismi muntazam xizmatni o‘tab, ko‘pchiligi tinchlik paytida dehqonchilik, hunarmandchilik va boshqa ishlar bilan shug‘ullangan. Harbiy xizmatni o‘tovchilarga bir ot va egar-jabduq berilgan. Yuzboshi bir yilga – 147 so‘m, ellikboshiga – 98 so‘m, o‘nboshiga – 65 so‘m, oddiy sarbozga – 48 so‘m haq to‘langan. Viloyatlardagi qo‘shin hokim tomonidan ta‘minlangan, poytaxtdagisi hukumat zimmasida bo‘lgan. Qo‘shin qilich, nayza, piltali miltiq va to‘plar bilan qurollangan bo‘lib, harbiy mahorat ancha pastlashib ketgan edi. Ichki o‘zaro to‘qnashuvlar, ayniqsa, Buxoro xonligi bilan urushlar qo‘shinning tinkasini quritgan edi.³⁹

Markaziy Osiyoda asosan kurash turlari va chavandozlik sport sifatida shakllangan bo‘lib, musobaqalar xalq bayramlari, milliy sayllar va turli tantanalarda tashkil qilingan. Askarlar harbiy-jismoniy tayyorgarligi milliy jismoniy tarbiya shakllari yordamida amalga oshirilgan va mamlakatni himoya qilish yo‘lida ko‘p asrlar davomida to‘plangan tajribalar umumlashtirilgan.

XIX asr boshida yuz bergan ma‘lum iqtisodiy jonlanish Afg‘oniston, Eron, Xitoy, Misr va Rossiya bilan o‘rnatilgan iqtisodiy aloqalarga borib taqaladi. Xonliklarda tashqi mamlakatlar bilan iqtisodiy va diplomatik aloqalarni rivojlantirish bilan birga adabiyot, san‘at, tarix va boshqa muhim ijtimoiy fanlar, me‘morchilik va hunarmandchilik sohalari ravnaqiga katta e‘tibor berilgan.

Biroq ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot bilan bir qatorda, uchta xonlikda yuzaga kelgan salbiy o‘zgarishlar ular o‘rtasidagi aloqalarning uzilishi, o‘zaro nizolar, tashqi kuchlarning ta‘siri va ichki ziddiyatlar bilan bog‘liq bo‘lgan.

Xonliklarning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotiga asketizm (yunoncha askesis - his-tuyg‘ular ta‘siri va dunyoviy hayot tarzidan voz kechish da‘vatiga tayangan diniy tamoyil) diniy aqidalariga asoslangan musulmon dini katta ta‘sir ko‘rsatib kelgan. Xonliklarda ta‘lim tizimi faqat diniy o‘quv muassasalaridan iborat bo‘lgan. Ta‘lim muassasalarining asosiy turlariga boshlang‘ich ma‘lumot beradigan maktab hamda o‘rta va oliy

³⁹ Ziyoyev H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. T.: 1998.- 23, 33 b.

diniy ta'lim beradigan madrasalar kirgan edi. Madrasalarda talabalar diniy falsafa, arab tilining grammatikasi, musulmon huquqlari, mantiq ilmlarini o'rganishgan. Maktab va madrasalarda jismoniy tarbiya darslari bo'lmagan. Jismoniy mashq bajarish, hatto serharakat o'yinlar o'ynash ham ruxsat etilmagan. Madrasalarda diniy va qisman dunyoviy fanlar bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazilgan. Ularda ta'lim va tarbiya olgan kishilar orasidan mashhur shoirlar, olimlar etishib chiqqan.

XIX asr davomida qimmatli tarixiy asarlar yaratilgan. 1822-yilda Mirza Qalandar Isfaragiy tomonidan «Shohnoma» asari nihoyasiga etkazilgan edi. Bu manbada xonlikning tarixiga doir qiziqarli ma'lumotlar keltirilgan.

Markaziy Osiyo hududida yashagan ajdodlarimizdan meros qolgan juda ko'p boy manbalar mavjud. Bunday tugamas boyliklar orasida jismoniy madaniyat alohida ahamiyat kasb etadi. Xalq o'zlarining milliy o'yinlarini tashkil qilishni davom ettirdi. Kurash, poyga, uloq, dorbozlik, akrobatika, harakatli o'yinlar keng tarqaldi. Navro'z, hosil bayrami va boshqa udumlarga bag'ishlangan xalq sayllari hamda katta to'ylarda polvonlarning bellashuvi, mohir chavandozlarning chaqqonligi, dorboz o'yinlari, arqon tortishish, tosh ko'tarish kabi o'yin va namoyishlari hammani hayratga solar va juda qiziqarli bo'lgan.

Jismoniy madaniyat insonlarni bolalikdan sog'lom qilib o'stirish, ularning jismoniy va madaniy kamolotini ravnaq toptirishi, sog'lom turmush kechirish, mehnat qobiliyatini oshirish, uzoq umr ko'rishga ko'maklashuvchi muayyan faoliyatdir. Ajdodlarimizning ov qurollarini yasash, tog', daryo, cho'llarda yaxshiy hayvonlarni tutish uchun kuch-quvvat, epchillik, merganlikni o'rganganlar. Bunda otida turib kamondan o'q otish, nayza sanchish, kurashish, piyoda yugurish, to'siqlardan o'tish, an'anaviy urf-odatlar, ommaviy sayllarda harakatli o'yinlarni tashkil qilish kabi murakkab mashqlarni bajarganlar. Turli janglarda bu qurollardan mohirona foydalanganlar. Xalq o'z udumlari va an'analarida kurash, ot o'yinlari, qilichbozlik, dorboz, poyga va turli harakatli o'yinlardan foydalanganlar. Bu tadbirlar yoshlarni kuchli bo'lishi, Vatanni sevish, kasbni egallash va uddaburonlikka chorlagan.

Markaziy Osiyoda jismoniy tarbiya doimo an'anaviy xususiyatlarga ega bo'lgan. Jismoniy mashqlar empirik tarzda (yunoncha empeeiria - tajriba yo'li bilan) vujudga kelgan va ilmga asoslanmagan bo'lsa ham, hamisha chuqur xalq an'analarini o'zida saqlab kelgan. Jumladan, milliy jismoniy madaniyat asosini ifodalovchi jismoniy tarbiyaning milliy shakllari, vositalari va uslublari shakllantirilib borilgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida Toshkent, Samarqand va Fargʻonada hukm surgan Turkiston general-gubernatorligi hududida jismoniy madaniyat rus madaniyatining tarkibiy qismi boʻlib kelgan va dastavval mahalliy milliy madaniyat bilan uzviy bogʻliq boʻlmagan. Shu yillar davomida Turkistonda zamonaviy sport turlari joriy etilmay kelgan va mahalliy millatga mansub aholi tarkibidan yetakchi sportchilar etishib chiqmagan. Turkiston general-gubernatori mahalliy millat vakillarining sport jamiyatini tuzishga qatʼiy qarshilik qilgan. Lekin shunga qaramasdan, Markaziy Osiyo hududlarida sport turlarining rivojlanishiga real imkoniyatlar paydo boʻlgan.

XIX asr oxiri – XX asrning dastlabki yillarida rus xalqini Turkiston oʻlkasiga ommaviy koʻchib oʻtishi, birinchidan zamonaviy sport turlarini rivojlantirishga imkon yaratgan boʻlsa, ikkinchidan mahalliy aholini jismoniy tarbiya va sport bilan shugʻullanishiga turtki bergan.

Markaziy Osiyo va Oʻzbekistonga zamonaviy sportning kirib kelishi. XIX asr oxiri – XX asrning dastlabki yillarida Markaziy Osiyoga zamonaviy sport turlari kirib kelgan va keng tarqalgan. Bunda rus madaniyati bilan oʻrnatilgan aloqalar jismoniy madaniyat va sport tizimida ham kuzatiladi.

Turkiston oʻlkasi - Oʻzbekistonda jismoniy madaniyat va zamonaviy sport tizimining shakllanishi va rivojlanish tarixini shartli ravishda quyidagi davrlarga ajratish mumkin:

❖ 1860–1890-yillar – ruslarning dastlab ilmiy ekspeditsiyalar tarkibida, keyin esa rus armiyasi bosqini oqibatida Turkistonga kelishi.

❖ 1890–1920-yillar – rus aholisini Turkistonga ommaviy koʻchib kelishi va ular tarkibida mavjud boʻlgan koʻplab ziyolilar va pedagoglarning mahalliy aholi oʻrtasida rus madaniyatini shakllantirishlari.

❖ 1920–1990-yillar – Oʻzbekistonda sobiq ittifoq jismoniy tarbiyasi tizimiga asoslangan jismoniy madaniyat va sportni shakllanishi hamda rivojlanishi.

Turkistonda ishlagan koʻplab pedagog ziyolilar, ayniqsa ularning oʻlkada muqim qolib faoliyat koʻrsatgan qismi avvalo Turkistonning yirik shaharlarida yashagan yevropalik aholi, keyin mahalliy aholi jismoniy madaniyatini shakllanishiga hissa qoʻshganlar. Bu davrda Turkiston oʻlkasi ijtimoiy–iqtisodiy taraqqiyotida ham sezilarli oʻzgarishlar sodir boʻlgan: birinchidan, Oʻrta Osiyoga kapitalizmning kirib kelishi, turli banklar tarmoqlarini tashkil etilishi, zavod va fabrikalar, temir yoʻllarni qurilishi, ikkinchidan - mahalliy ziyolilarning etishib chiqishi va milliy progressiv harakatning faollashishi oʻlka aholisi bilimi va madaniyatini yanada

o'sishiga sabab bo'ldi. Aynan shu davrda o'zbek xalqi hayoti va turmushida madaniyat sohasiga doir yangiliklar tashviqiy-targ'ibiy nashr vositalari, jurnallar va kitoblar orqali aholi ongiga singdirilgan. O'lkada ko'plab sanoat va qishloq xo'jalik ko'rgazmalarining o'tkazilishi nafaqat iqtisodiy aloqalarning o'rnatilishiga, balki barcha xalqlar madaniyatini o'zaro yaqinlashishiga asos bo'lgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston o'lkasida rus o'quv yurtlari tizimi yaratilgan edi. 1875-yilda Toshkent, Farg'ona, Samarqand va boshqa shaharlarda gimnaziya tashkil etilgan, lekin ularda mahalliy millat vakillarining foizi juda kam edi. Bu o'quv yurtlarining dasturida jismoniy tarbiya darslari umuman nazardan chetda qolgan edi. Hukumat xalq ma'rifati to'g'risida g'amxo'rlik qilmas edi. Masalan, 1914 – 1915-yillarda Turkiston xalq ta'limiga o'lka byudjetining 2,3%, harbiy politsiya apparatini ta'minlash uchun esa 86,7% ajratilgan. 1914-yilda Turkiston o'lkasida 160 ta maktab bo'lib, ularda 17 ming bola ta'lim olgan. Turkiston o'lkasidagi maktablarda jismoniy tarbiya muvaqqat bo'lib, hech qanday tizimga asos solinmagan, chunki jismoniy tarbiya va sport bo'yicha ishlab chiqilgan maxsus dasturlar bo'lmagan.⁴⁰

1890-y. Turkiston o'lkasining harbiy maktab va bilim yurtlarida gimnastika, qilichbozlik, otish va turli o'yin mashg'ulotlari o'tkazila boshlangan. Bu davrda Turkiston o'lkasidagi ayrim o'quv yurtlarida jismoniy tarbiya joriy qilishga birinchi marta urinib ko'rilgan. Biroq jismoniy tarbiya mashg'ulotlari muntazam o'tkazilmas edi, chunki o'qituvchilar, binolar va jihozlar etishmas edi.

XIX asr oxiri – XX asrning boshlarida Turkistonda milliy ziyolilarning ma'rifatparvar **jadidchilik harakati** (arabcha jadid – yangi) vujudga kelib, ular tomonidan yangi maqomga xos maktablar tashkil qilingan.

Jadidchilar dasturi ta'lim tizimini islohot qilishga qaratilgan bo'lib, quyidagi vazifalarni o'z oldiga qo'ygan edi: yoshlarga amaliy ahamiyatga ega bo'lgan bilimlarni berish; ta'lim sohasida, musulmon maktablaridan farqli o'laroq, o'qitishning yangi zamonaviy shakllarini qo'llash. Yangi usul maktablarida o'rta asr individual o'qitishdan sinflardagi dars tizimiga o'tilgan. Sinflarda geografik xaritalar, globuslar va boshqa ko'gazmali qurollar paydo bo'lgan, darslar orasida tanaffuslar kiritilgan, o'quvchilarni urib jazolash bekor qilingan. Shunga o'xshash barcha o'zgarishlar katta ahamiyatga ega bo'lgan.

⁴⁰ Hoshimov K., Nishonova S., va b. Pedagogika tarixi. T.: "O'qituvchi", 1996.- 274 b.

Biroq bu maktablarda ham jismoniy tarbiya darslari muntazam o'tkazilmagan, faqatgina tanaffuslarda o'qituvchilar rahbarligida harakatli o'yinlar tashkil qilingan.

Abdulla Avloniy (1878-1934). Taniqli o'zbek pedagogi va olimi Abdulla Avloniy Toshkent shahrida, mayda hunarmand-to'quvchi oilasida dunyoga kelgan.

Abdulla Avloniy «Usuli jadid» maktablari uchun to'rt qismdan iborat «Adabiyot yohud milliy she'rlar» hamda «Birinchi muallim», «Turkiy guliston yohud axloq», «Ikkinchi muallim», «Maktab gulistoni» kabi darslik va o'qish kitoblarini yozgan. Abdulla Avloniyning «**Turkiy guliston yohud axloq**» asari axloqiy va ta'limiy tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonliklardan qaytaruvchi ilm-axloq haqida fikr yuritiladi.

Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda to'rt bo'limga ajratgan:

1) «Tarbiyaning zamoni», 2) «Badan tarbiyasi», 3) «Fikr tarbiyasi», 4) «Axloq tarbiyasi». ⁴¹

Avloniy «Tarbiyaning zamoni» bo'limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta'kidlagan. Avloniy «Al-hosil tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo xalokat, yo saodat – yo falokat masalasidir» deb uqtirgan. Tarbiya xususiy ish emas, milliy, ijtimoiy ishdir. Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq, deb hisoblagan. Tarbiya zurriyot dunyoga kelgandan boshlanib, umrning oxiriga qadar davom etadi. U bir qancha bosqichdan – uy, bog'cha, maktab va jamoatchilik tarbiyasidan tashkil topgan. Avloniy tarbiyaning doirasini keng ma'noda tushuntiradi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo'ymaydi. U birinchi navbatda bolaning sog'ligi haqida g'amxo'rlik qilish lozimligini uqtiradi.

Abdulla Avloniyning fikricha, sog'lom fikr, yaxshi axloq, ilm-ma'rifatga ega bo'lish uchun badanni tarbiya qilish zarur. «Badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'qutmoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz jasad lozimdir». ⁴²

Avloniy badantarbiya masalasida bolani sog'lom qilib o'stirishda otionalarga murojaat qilsa, bolani fikr tomondan tarbiyalashda o'qituvchilarning faoliyatlariga alohida e'tibor beradi.

XX asr boshlarida O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida va pedagogik fikrlarning rivojida Abdulla Avloniy alohida o'rin egallagan,

⁴¹ Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. T.: O'qituvchi, 1992.- 22 b.

⁴² Hoshimov K., Nishonova S., va b. Pedagogika tarixi. T.: "O'qituvchi", 1996.- 295-306 b.

butun faoliyati davrida u o'z xalqiga xizmat qiladigan komil insonni etishtirish, uning ma'naviyatini shakllantirishga alohida e'tibor bergan.

Abdurauf Fitrat (1886-1934). Abdurauf Abdurahim o'g'li Fitrat Buxoro shahrida tug'ilgan. «Fitrat» Abduraufning adabiy taxallusi bo'lib, bu so'z tug'ma tabiat, tug'ma iste'dod degan ma'noni anglatadi.

XX asr boshlarida butun Sharqda bo'lgani kabi Buxoroda ham ijtimoiy fikr taraqqiyotida jiddiy uyg'onish boshlanib, ma'rifatpavar jadidchilik harakati keng yoyiladi. Amir boshqaruvining qattiqqo'lligi Buxoro jadidlarini maxfiy jamiyat tuzishga majbur qilgan edi. Buxoroda jadidlar «Yosh buxoroliklar» nomi bilan ish olib borgan. Fitrat «Yosh buxoroliklar» harakatining rahbarlaridan biri edi. Yosh buxoroliklar o'z faoliyatlarining boshlarida yangi usuldagi maktablar ochib, ularda boy hamda kambag'allarning bolalarini o'qitdilar.

Abdurauf Fitrat 1909-yilda «Jamiyati hayriya»ning ko'magida Turkiyaga o'qishga ketadi. 1913-yil to'rt yillik o'qishdan so'ng Fitrat Turkiyadan Buxoroga qaytib keladi. U Turkiyadan ilg'or qarashlar bilan qaytgan edi.

Fitrat 1916-yili «Oila» nomli falsafiy asarini yozadi. Fitrat 1922-1923-yillarda Buxoro Xalq Respublikasidan Germaniyaga, Turkiyaga talabalar yuborish, ilg'or yevropa ta'lim-tarbiyasi, ilm-fan, texnika sirlarini o'rganish, yangi Buxoro Xalq Respublikasi va Turkistonda maorif va madaniyatni rivojlantiruvchi mahalliy kadrlar tayyorlash tashabbuskori va tanlovchilaridan biri bo'lgan. Leningrad Davlat Universiteti 1924-yilda Fitratga o'zbek va tojik mumtoz adabiyotlari namoyondalari to'g'risidagi ilmiy tadqiqotlari uchun professor unvonini bergan.

Fitratning «Rahbari najot» asari ham to'la ravishda ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlangan. Ayniqsa, asarning uchinchi bobi oila, bola tarbiyasi, axloq-odob mavzulariga bag'ishlangan bo'lib, bu masalalar hozirgi davrda ham katta ma'rifiy ahamiyatga egadir.

Fitrat ota-onaning vazifasi o'z bolalarini yetuk kishilar qilib tarbiyalashlari zarurligini uch tarbiyaga ajratgan:

- Jismoniy tarbiya – salomatlik,
- Aqliy tarbiya – sog'lom fikrlilik,
- Axloqiy tarbiya – axloqiy sano, ya'ni axloqiy poklikka e'tibor berish kerakligini ta'kidlagan.

Abdurauf Fitrat jismoniy tarbiyaga, kishining salomat va baquvvat bo'lib tarbiyalanishiga alohida ahamiyat bergan. U bolani tug'ilmasdan burun, ona qornidaligidanoq tarbiyani boshlash kerak, chunki shu 9 oy muddatda farzand ona qoni bilan tarbiyalanadi, deb uqtirgan. Keyinroq bola

tugʻilgandan keyin Fitrat bolalarning toza havoda boʻlishlari, atrof, tabiat goʻzalliklaridan estetik zavq ola bilishlariga ham ahamiyat beradi.

Fitrat bolalarning jismoniy tarbiyasida turli harakatli oʻyinlar katta oʻrin tutishini ham aytib oʻtgan. Ota-onalarga oʻz bolalarining shunday oʻyinlar bilan mashgʻul boʻlishlarini taʼminlashlarini maslahat bergan. U bu oʻyinlar orqali bolaga hayotni oʻrgatish, aqliy va axloqiy tarbiya ham berish mumkin, asosiysi bolani jismonan chiniqtirish, deb bilgan. Fitrat yana bolalarning sogʻlom, jismonan yetuk boʻlishlari uchun tozalikning ahamiyati juda kattaligini tushuntirib, bolalarga shaxsiy gigiena qoidalariga amal qilishni oʻrgatishni alohida taʼkidlab oʻtgan.

Abdurauf Fitrat bunday taʼlim va tarbiyani, bolalarga yaxshi sharoitlar yaratib, ularning salomatliklari va yashashlari uchun gʻamxoʻrlikni faqat jadid maktablari berayotganini, lekin hukmron doiralar bu maktablarga qarshi chiqish bilan birga ular olib borayotgan ilgʻor taʼlim-tarbiya usullariga ham qarshi chiqayotganini, bu maktablarni kofir maktabi deb, ularni faoliyat koʻrsatishga qoʻymayotgannini koʻrsatib oʻtgan. Shu bilan birga, eski maktablarda buning aksi boʻlib, bolalarning salomatliklari, ularning jismonan chiniqishlari uchun hiech qanday sharoitlar yaratilmaganligini koʻrsatgan.⁴³

Mustaqillik, demokratiya, ozodlik gʻoyalari Fitratning butun faoliyati va barcha asarlari va maqolalarida bosh maqsad boʻlib qolganligi bilan hozirgi yoshlarimizga, ularning mustaqil Oʻzbekistonning rivojlantirishlarida ibrat-namunadir.

Oʻzbekistonda birinchi sport jamiyatlarining tashkil qilinishi. XIX asr oxiri – XX asrning boshlarida hududda zamonaviy sportning kirib kelishi va rivojlanishi uchun imkoniyatlar paydo boʻlgan.

Turkiston oʻlkasi shaharlarida ziyolilar tashabbusi bilan sport klublari va jamiyatlari tashkil qilingan. Sport seksiyalarida shugʻullanuvchilarning asosiy tarkibi harbiy ofitserlar, xizmatchi hodimlar va ziyolilardan iborat edi. Turkiston ziyolilari chet elda dunyoviy taʼlim olgan davrning eng ilgʻor maʼrifatli kishilari edi. Ular xorijiy davlatlar tajribasi bilan tanishuv hamda maʼrifiy faoliyat natijasida barkamol rivojlanishda inson uchun jismoniy tarbiyaning muhim oʻrin egallashini anglab etganlar.

Bu davrda mahalliy aholi uchun yangi boʻlgan yevropa madaniyatining asta-sekin kirib kelishi va madaniyatlarning oʻzaro taʼsiri Turkiston oʻlkasining turli hududlarida sportni etarli darajada jadal rivojlanishiga turtki boʻlgan.

⁴³ Hoshimov K., Nishonova S., va b. Pedagogika tarixi. T.: "Oʻqituvchi", 1996.- 312 b.

Jumladan, velosportga qiziqish 1894-yilda **“Toshkent havaskor velosipedchilar jamiyati”ning (THVJ)** tuzilishiga olib kelgan. Jamiyat o‘zining nizomini va badallarni to‘lash tartibini ishlab chiqqan. 1894-yil 18-sentyabrda shahar hiyobonidagi vaqtinchalik velotrekda velosport bo‘yicha birinchi musobaqa o‘tkazilgan. 1895-yil Samarqandda velosipedchilar to‘garagi va musobaqalar tashkil etilgan va ularning birinchi musobaqasi 189-yil 4-iyulda harbiy bo‘lim maydonida o‘tkazilgan. Tomoshabinlarning pullik joylaridan yig‘ilgan mablag‘ Samarqand bolalar uyiga o‘tkazilgan.

1896-yil 16-aprelda THVJ majlisida Toshkentda velotrek qurish to‘g‘risidagi qaror qabul qilingan. Velotrek iyul oyida qurib bitirilgan va shu yilning 4-avgustida foydalanishga topshirilgan. Yangi velotrekda o‘tkazilgan musobaqalarda 4 nafar o‘zbek poygachilari ishtirok etgan.

1894-1912-yy. THVJ tashabbusi bilan tashkil qilingan turli musobaqalarda Rossiyaning professional sportchilari ham qatnashgan. Bu yillarda Toshkentga “Havo trekda uchish”, “Iblis poygasi”, “Velosipedda yong‘in” va shunga o‘xshash ko‘rgazmali chiqishlar bilan professional poygachilar tashrif buyurganlar. Bu davrda jamiyat faoliyati asosan mahalliy zodagonlar, savdogarlar va yuqori harbiy unvon vakillari uchun ko‘ngilochar tadbirlarni tashkil etishga qaratilgan bo‘lsa-da, velosport rivojida progressiv ro‘l o‘ynaganini ta’kidlash mumkin.

XIX asr oxirida aholining sport kurashi va og‘ir atletikaga qiziqishlari paydo bo‘lgan. 1895-yilda mashhur nemis polvoni Rippel Toshkentga kelib, sirkda o‘z kuchi va mahoratini ko‘rsatgan. Uning og‘irligi sakkiz yarim pud (133 kg.) bo‘lib, sakkiz pudlik cho‘yan giryani ikki qo‘li bilan, 16 pudlik cho‘yan giryani kifti bilan ko‘tarib tomosha ko‘rsatgan. Bu yillarda Toshkentning Beshyog‘och mahallasidan Ahmad polvon O‘rta Osiyoda eng kuchli pahlavon bo‘lgan. Ahmad polvon Rippel bilan kurash tushib, uni bir lahzada yutgan. 1911-yilda Ahmad polvon fransuz qoidalari bo‘yicha o‘tkazilgan klassik kurashda Germaniya chempioni Giber ustidan g‘alaba qozongan. Bunga o‘xshagan polvonlar O‘zbekistonning deyarli barcha hududlarida juda ko‘p bo‘lgan.⁴⁴

1903-y. Toshkentda birinchi **tennis** maydoni paydo bo‘lgan. Uning ko‘rinishi juda oddiy va to‘siqlarsiz bo‘lgan. Butun shahar bo‘yicha faqatgina bilim yurti o‘qituvchisi cheh millatiga mansub Van Drachek bir nechta tennis to‘plari va raketkalariga ega bo‘lib, uning rahbarligida o‘quvchilar tennis to‘rini to‘qib olishgan edi. 1909-y. Toshkentda dastlabki tennis musobaqalari o‘tkazila boshlagan. O‘lkamizning ilk tennischi sportchilaridan biri Polina Karfung bo‘lgan. Keyinchalik tennis Andijon,

⁴⁴ Xo‘jayev F. O‘zbekistonda jismoniy tarbiya. T.:1999.

Buxoro, Qo‘qon, Farg‘ona shaharlarida ommaviylashgan. XX asrning 30-yy. tennisning rivojlanishiga Moskva shahridan kelgan mutaxassislar katta yordam berganlar.

1904-y. “Toshkent gimnastika va jismoniy mashq havaskorlari jamiyati”, 1906-y. esa “Sokol” (“Lochin”) yengil **atletika** guruhi tashkil topgan. 1906-yildan boshlab O‘rta Osiyoda futbol rasmiy ravishda tarkib topa boshlaydi.

1908-y. Turkistonda professional kurash bo‘yicha chempionat o‘tkazilgan edi. Bu chempionatda jahonning taniqli kurashchilari rossiyalik Ivan Poddubniy, Ivan Zaikin ishtirok etganlar. Musobaqalar kurashning uch turidan iborat bo‘lgan: o‘zbek kurashi, rus belbog‘li kurashi va fransuz kurashi. 1909-yilda bu musobaqalarda Rossiyadan Matyushenko va Sokolov, Ispaniyadan Karlos, Fransiyadan Strobans, Kavkazdan Chuyanidze, Germaniyadan Paulb Ban ishtirok etganlar. 1910-yilda rossiyalik Ivan Lebedev tomonidan tashkil etilgan fransuzcha kurash musobaqalarida Fransiya chempioni Shevale, Turkiya chempioni Qoraahmad ham qatnashganlar. Ular bilan mahalliy polvonlar Ahmad, Azim Ho‘ja, Haydar Ali, Abdurahmon Vohitov, Toji Aglaev kurash tushganlar.

1909-y. Toshkentda atletika jamiyati tashkil qilingan. Uning asoschilaridan biri Nikolay Gorizdr **og‘ir atletika**da rekordchi sifatida tanilgan edi.

1910-y. Samarqandda – ovchilar jamiyati, Andijonda – “Diskobol” jamiyati tuzilgan. O‘sha yili Toshkent va Farg‘ona shaharlarida yugurish, sakrash va uloqtirish, atletizm va boshqa havaskor to‘garaklar tashkil topgan edi. 1911-yildan boshlab esa Farg‘ona, Toshkent, Samarqand, Andijon, Qo‘qon va boshqa shaharlarda turli xil musobaqalar, o‘zaro futbol uchrashuvlari o‘tkazilgan.

1911-y. Toshkentda “Gimnastika-qilichbozlik maktabi” ochilgan va unda qilichbozlik, snaryadlar ustida gimnastika bo‘yicha instruktorlar tayyorlangan. 191- y. esa o‘quv yurtlari uchun jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlaydigan birinchi gimnastika va harbiy saf kursi ochilgan. Bu maktabda 1912-y. eng yirik saralash musobaqalari o‘tkazilib, Stokgolmda bo‘ladigan V Olimpiada o‘yinlarida Rossiya jamoasini to‘ldirish uchun Turkistondan eng yaxshi sportchilar tanlab olingan edi.

1912-y. Qo‘qon va Farg‘onada birinchi **futbol** jamoalari tashkil qilingan. Keyingi yillarda Turkistonning boshqa shaharlarida ham futbol jamoalari tuzilib, Toshkent, Farg‘ona, Samarqand, Andijon va Qo‘qon jamoalari o‘rtasida shaharlararo uchrashuvlar o‘tkazilgan.

1913-y. Turkiston o'lkasida eng yirik sport jamiyati – **“Toshkent havaskor sportchilar jamiyati”** tuzilgan edi. Jamiyatda futbol, yengil atletika, tennis bo'limlari mavjud edi.

1915-1916-yy. Toshkent gimnaziyasida Turkiston o'lkasidagi birinchi skaut (inglizcha scout – izquvar) guruhlariga asos solingan. Skautlar saf tortib yurish tayyorgarligi bilan shug'ullangan, harakatli o'yinlar, sayrlar tashkil qilganlar. Turli sport o'yinlarini targ'ibotchilari qatorida Toshkent, Farg'ona va Turkiston o'lkasining boshqa shaharlariga yozgi ta'tilda kelgan Rossiyalik talabalar bo'lgan. Ular velosport, futbol, engil atletika va boshqa sport turlari bo'yicha musobaqalarning tashkilotchilari ham edilar.

Sport tobora ommalashib borayotganligi sababli sportchilarni tayyorlash uchun ustozlar etishmasligi juda sezilgan edi. 1915-yilda Toshkentda gimnastika o'qituvchilari tayyorlash bo'yicha birinchi kurs ochilgan edi.

1916-yilda «Sport safarbarligi» tashkiloti tuzilgan. Bunga gimnaziya, seminariya, real bilim yurti, hunar bilim yurtlarining talabalari bir oy muddatga safarbar etilar edi. Bu mashg'ulotlarda harbiy qo'shinlar uchun mo'ljallangan jismoniy tarbiya dasturi qo'llanilgan. Buning asosiy maqsadi yoshlarni harbiy- jismoniy tayyorlash va ko'rikdan o'tkazish bo'lgan.

1918-y. O'rta Osiyo Xalq Universiteti xuzurida sport to'garaklari tashkil etilgan. Ularda suzish, yengil atletika, gimnastika bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazilgan va futbol jamoasi tuzilgan. «Sokol», «Sever» kabi gimnastika jamiyatlari mavjud edi.

1920-yilda Toshkentda shifokor Moisey Il'ich Slonim (1875-1945) mablag'i hisobidan davolash muolajalari maqsadida solyariy va 15-metrli suzish havzasi qurilgan. O'zbekistondagi birinchi 800 nafar shug'ullanuvchilardan iborat suzish maktabi ham aynan shu yerda tashkil qilingan.

1927-yilda Toshkent yaqinida birinchi 50-metrli suv havzasining qurilishi O'zbekiston sport hayotidagi katta voqyealardan biri bo'lgan edi. O'sha yili unda Samara shahri suzuvchilari bilan shaharlararo uchrashuv o'tkazilgan.

XX asrning 1920-yillarida O'zbekistonda zamonaviy sport turlaridan birinchi yirik kompleks musobaqalari – O'rta Osiyo olimpiadasi va Umumo'zbek spartakiadalari o'tkazilgan. 1920-y. Toshkentda 15 ta sport tashkiloti tuzilgan edi. 1923-y. O'zbekistonda 70 dan ortiq turli xil sport tashkilotlari, jumladan 24 ta sport klubi, 17 ta jismoniy tarbiya to'garaklari, 14 ta skaut guruhlar, 15 ta sport bo'limlari tuzilgan edi.⁴⁵

⁴⁵ Akramov A.K., O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. O'quv qo'llanma. T.: O'zDJTI nashr, 1997.

O‘ZBEKISTONDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING RIVOJLANISHI (1920-1990-yy.)

Sobiq Ittifoq davlati tuzilgandan so‘ng sovetlar davlatini mustahkamlash maqsadida harbiy-jismoniy tayyorgarlik ishlari kuchaytirilgan edi. Bunda eski mutaxassislardan foydalanish va yangi kadrlar tayyorlash ishlari tez amalga oshirildi. Buning yana bir sababi shundaki, 1918-yilda fuqarolar urushi boshlangan. 1918-yilning aprelidan boshlab harbiy majburiy ta‘lim (Vsevobuch) e‘lon qilingan edi. Unda faqat harbiy tayyorgarlikka emas, balki jismonan sog‘lom aholini majburiy ravishda o‘qitish amalga oshirilgan.

1920-yilda Vsevobuch tarkibida Jismoniy tarbiya oliy Kengashi (VSFK) ta‘sis etilgan. Uning raisi etib N.I.Podvoyskiy (1880-1948) tayinlangan. Sovet mamlakatida jismoniy tarbiya va sportning tarkib topishi, shakllanishi va rivojlanishida uning xizmatlari kattadir.

Fuqarolar urushining tugashi tufayli Vsevobuch tarkibidagi Jismoniy tarbiya oliy kengashi ham 1921-yilda tugatilgan edi. Uning o‘rniga Yoshlar ittifoqi (komsomol) va Kasaba uyushmalari ittifoqi jismoniy tarbiya va sportga rahbarlik qila boshlagan. Shu tufayli Yoshlar ittifoqi «Muravey», «Spartak», kabi sport jamiyatlarini tuzgan.

Sovet davrining dastlabki yillarida (1917-1924) Turkiston umumta‘lim boshqarmasi xuzurida jismoniy madaniyat Markaziy Kengashi tuzilgan. Uning maqsadi barcha jismoniy tarbiya tashkilotlarini birlashtirish va mehnatkashlarni jismoniy jihatdan tarbiyalash ishlariga yordamlashish edi.

Turkistonda zamonaviy sport turlarini keng targ‘ibot qilish ishlari davom etdi. Markaziy Osiyoda, O‘zbekistonda o‘quv yurtlarini tashkil qilish, yoshlarni kasbga tayyorlash, ishchi yoshlarning salomatligini yaxshilash hamda ularni sportga jalb etishda bir qator ishlar amalga oshirilgan edi.

1920-yillarda sovet jismoniy tarbiya tizimining asosiy vazifasi harbiy tayyorgarlikdan iborat bo‘lgan.

XX asrning 1920-yillarida O‘zbekistonda zamonaviy sport turlaridan birinchi yirik kompleks musobaqalari – O‘rta Osiyo olimpiadasi va Umumo‘zbek spartakiadalari o‘tkazilgan. 1920-yilda yoshlar ittifoqi va sport to‘garaklari rahbarlarining tashabbusi bilan I O‘rta Osiyo olimpiadasi o‘tkazilib, unda poyga, gimnastika, yengil atletika, og‘ir atletika, futbol, o‘q otish kabi turlar bo‘yicha musobaqalar bo‘lgan. 1921-yilda II O‘rta Osiyo

olimpiadasi bo‘lib o‘tgan. Unda yengil atletika, og‘ir atletika (boks, kurash, shtanga), basketbol, gimnastika, futbol va shaxmat bo‘yicha sport musobaqalari o‘tkazilgan.

1922-yilda Toshkentda maktablarga qarashli 2 ta sport maydonchasi bo‘lib, ularda 2 ming kishi sport turlari bilan shug‘ullangan. Turkiston o‘lkasi bo‘yicha 4 ming 797 jismoniy madaniyatchi bo‘lib, shundan 382 tasi xotin-qizlar edi. Mahalliy millat sportchi xotin-qizlari esa deyarli yo‘q edi. O‘lka jismoniy madaniyat Kengashi hisobida 2 ta gimnastika zali, 34 ta sport maydonchasi mavjud edi.⁴⁶

Yoshlar ittifoqining tashabbusi bilan Butunrossiya Markaziy ijroiya qo‘mitasi (VSFK) 1923-yil 27-iyunda «Jismoniy tarbiya va Oliy Kengash»ni tuzishga qaror qabul qilgan. Oliy kengashga sog‘liqni saqlash komissari I.A.Semashko (1874-1899) tayinlangan. Kengashning zimmasiga ilmiy, o‘quv va tashkiliy faoliyatlarni muvofiqlashtirib olib borish yuklatilgan edi. Shu yili «Dinamo» jamiyati ham tashkil etilgan.

1923-yilda «Dinamo» sport jamiyatining tashkil qilinishi Samarqand va Toshkent shaharlarida turli o‘yin maydonlari, ayniqsa, «Dinamo» o‘yingohlarining qurilishiga (1925-1927 y.) asos solingan. Shu sababdan, mahalliy millat vakillari ham rus xalqi olib kelgan futbol, voleybol, sakrash, yugurish, granata uloqtirish mashqlari bilan shug‘ullana boshlagan edi. Mahallalarda terma jamoalar tuzilib, dam olish kunlari, bo‘sh vaqtlarda o‘zaro musobaqalar tashkil qilingan.

1924-yil 27-oktabrda O‘zbekiston sovet respublikasi tashkil qilingan edi. O‘sha davrda barcha ishlarga ittifoq miqyosidagi idoralar, tashkilotlar tomonidan ko‘rsatma berilar edi.

1918-1924-yillarda asosan, Toshkent, Samarqand, Qo‘qon, Buxoro shaharlaridagi temiryo‘l ishchi xodimlari, zavod-fabrikalari, ba’zi bir rus maktab yoki gimnaziyalarida sport klublari tashkil etilgan edi. U joylarda futbol, boks, velosiped, yengil atletika kabi sport turlari bo‘yicha to‘garaklar tashkil etilib, musobaqalar uyushtirilar edi. Tarixiy manbalarning tasdiqlashicha, bu musobaqalarda mahalliy millat vakillari deyarli ishtirok etmagan.

1924-yilda Umumturkiston Olimpiadasi o‘tkazilgan. Bu sport musobaqalari Sharq jismoniy tarbiyachilarining bayramiga aylangan edi. Unda Sirdaryo, Farg‘ona, Samarqand va boshqa viloyatlarning sportchilari ishtirok etib, Sirdaryo viloyati sport jamoasi g‘oliblikka erishgan edi. 1924-yilga kelib, Turkistonda jismoniy tarbiya bilan shugullanuvchilar soni ancha

⁴⁶ Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. Darslik. T.: 2008.

ko'paygan edi. Toshkent va Sirdaryo viloyatlarida 48 ta sport to'garaklari bo'lib, ularda 3500 nafar kishi shug'ullangan.

Mamlakatda jismoniy tarbiya va sport ishlarini rivojlantirishda turli-tuman usullardan foydalanish zaruriyati vujudga kelgan. O'zbekistonda sportning rivojlanishi quyidagi ommaviy sport tadbirlari orqali amalga oshirilgan:

1927 va 1928-yillarda respublikamizning jismoniy tarbiya tashkilotlari tashabbusi bilan I va II Umumo'zbek spartakiadalari o'tkazilgan. I va II Umumo'zbek spartakiadalarida futbol, yengil atletika, kurash, gimnastika kabi sport turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazilib, respublika terma jamoalari a'zolari saralab olingan. Bu musobaqalar o'zbek sportchilari uchun 1928 yildagi Butunittifoq spartakiadasiga asosiy tayyorgarlik bo'lib xizmat qilgan edi.

1928-yil avgustda Umumittifoq I Spartakiadasi Moskvada o'tkazilgan. O'zbekiston sportchilari I Butunittifoq spartakiadasida qatnashgan. Bunda O'zbekistondan 193 sportchi ishtirok etib, bulardan 44 nafari mahalliy millat sportchilari edi. Unda barcha ittifoqchi respublikalar va ba'zi bir chet mamlakatlarning sportchilari ishtirok etgan. Sport musobaqalarida 7225 qatnashchi orasida 600 dan ortiq sportchilar Angliya, Argentina, Germaniya, Norvegiya, Urugvay, Finlyandiya, Fransiya, Chexiya davlatlaridan tashrif buyurgan edilar. Ikki hafta davomida yengil atletika, gimnastika, kurash, o'q otish, eshkak eshish va boshqa sport turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazilgan. Spartakiadaning umumiy yakunlari bo'yicha Rossiya - birinchi, Ukraina - ikkinchi, Belorussiya - uchinchi, O'zbekiston - to'rtinchi, Kavkazorti - beshinchi va Turkmaniston - oltinchi o'rinni egallagan.

O'zbekiston sovet respublikasida jismoniy tarbiya va sportni tashkil etish, uni aholi o'rtasida targ'ibot qilish ishlarida Sobik Ittifoq partiya va hukumatining qator maxsus qarorlari (1925, 1929, 1930) jismoniy tarbiya va sport harakatini rivojlantirish, unga rahbarlik qilish yo'llarini takomillashtirishga katta yo'l ochib bergan edi. Shu qarorlar asosida mavjud bo'lgan sport to'garaklari o'rniga sport seksiyalarini tashkil etish tavsiya etilgan. Lekin bu tajribalar hayotda juda sekin amalga oshirilgan.

Partiya va hukumatning 1929-yil 23-sentabr hamda 1930-yil 1-aprel qarorlariga asosan mamlakatda jismoniy tarbiya va sport ishlariga rahbarlik qilish tartiblari o'rnatilgan. Markaziy Ijroiya qo'mita (MIQ) tarkibida Butunittifoq jismoniy tarbiya Kengashi tashkil etilgan. 1936-yilda bu Kengash «Butunittifoq jismoniy tarbiya va sport bo'yicha Qo'mita»ga aylantirilgan.

1929-yilda Xalq komissarligi maktablarda 2 soatlik jismoniy tarbiya darslarini joriy etgan. Shu bilan birga bolalar sport maktablarini tashkil etish haqida qaror qabul qilgan edi. 1929-yildan boshlab «Umumittifoq jismoniy tarbiya ikki haftaligi» kasaba uyushmalari tomonidan o'tkazila boshlagan va bunda qishloq sportchilarining ham ishtiroki amalga oshirilgan edi.

1930-yillarda sovet jismoniy tarbiya tizimi aholining mehnat tayyorgarligiga yo'naltirilgan edi. 1930-yilda klublar tizimidan jismoniy tarbiya ishlab chiqarishga yo'naltirilgan. Sport klublari o'rniga jismoniy tarbiya jamoalari tuzilgan. Bunda «Nar bir jismoniy tarbiyachi ilg'or, har bir ilg'or - jismoniy tarbiyachi» shiori keng tarqalgan edi.

1930-yilda Butunittifoq yoshlar tashkilotining tashabbusi va bevosita ishtiroki bilan «SSSR mehnat va mudofaasiga tayyor» (MMT) jismoniy tarbiya majmui tashkil etilgan. 1931-yilda jismoniy tarbiya Oliy kengashi MMT majmuining I bosqichi va 1933-yilda II bosqichini tasdiqlagan.

1934-yilda «Mehnat va mudofaasiga bo'l tayyor» (MMBT) majmui bolalar uchun ishlab chiqilgan va tasdiqlangan edi. Bu uch bosqichli jismoniy tarbiya majmuida asosan, barkamollik va salomatlik yo'nalishlari mujassamlanib, sovet jismoniy tarbiya tizimining asosini tashkil etgan. Shu sababdan, barcha joylarda bu majmuaning talablari va me'yorlarini bajarishga bo'lgan qiziqish, intilish kuchaygan. 1940-yilda bu majmua yangidan qabul qilingan edi. Bunda majburiy va tanlov tartibiga imkoniyat berilgan. Majburiy turlarga: gimnastika mashqlari, to'siqlarni oshib o'tish, suzish, chang'i sporti, yugurish, o'q otish, gigienik bilimlar asosini va jismoniy tarbiya tizimini bilish talab qilib qo'yilgan. Tanlab olish turlarida 7 guruh mashqlar tavsiya etilgan, kuch, tezlik, chidamlilik, epchillik, botirlik va qat'iylik kabi sifatlarni, himoya va hujum, uloqtirish hamda otish usullarini rivojlantiruvchi mashqlar ko'zda tutilgan. MMT jismoniy tarbiya majmui va sport turlarining tayanch, sog'lomlashtirish va tarbiyaviy jarayonlarini hal etishga qaratilgan tadqiqotlar ham paydo bo'lgan edi.

XX asrning 1930-yillardagi sovet jismoniy tarbiya va sport tizimining muhim tomonlaridan biri siyosiy g'oyalarni singdirish va davlatni himoya qilishga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

1935-1936-yillarda bir qator ko'ngilli sport jamiyatlari tashkil etilgan. «Dinamo», «Spartak», «Lokomotiv» jamiyatlarining ilg'or tajribalariga tayanib, Kasaba uyushmalari Markaziy Kengashi qaroriga asosan 64 ta Ko'ngilli sport jamiyatlari (KSJ) vujudga kelgan. «Dinamo», «Spartak» sport jamiyatlari tarkibida sport maktablari tashkil qilingan. 1937-yilda 200 dan ortiq bolalar sport maktablari mavjud edi. Maktab o'qituvchilari va oliy

o'quv yurtlari talabalarining umumittifoq sport musobaqalari tashkil qilingan edi.

Havaskorlik jismoniy tarbiya harakatida Butunittifoq ko'rik-tanlovlari o'tkazib borilgan. Bunda markaziy shaharlar sport jamiyatlari, sport klublari, jismoniy tarbiya jamoalari kengashlarining ilg'or tajribalarini ommalashtirish an'anaga aylangan. «Dinamo», «Spartak» va boshqa sport jamiyatlari juda katta tadbirlar o'tkazib, hukumatning medal va yorliqlariga sazovor bo'lgan.

1935-1937-yillarda yagona Butunittifoq sport tasnifi ishlab chiqilgan edi va hayotga tatbiq etildi, Keyinchalik bu tasnif qayta ishlab chiqilib, u ancha takomillashtirildi va o'z ichiga 34 sport turini oldi. 1939-yil 27-mayda «Xizmat ko'rsatgan sport ustasi» unvoni ta'sis etildi. 1939-yildan boshlab hukumat qarori asosida Butunittifoq jismoniy tarbiya xodimlari kunini o'tkazish odatga aylandi.

1940 -yilda 62 ming jismoniy tarbiya jamoasida 5.3 mln. kishi jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullangan, mamlakatda 378 stadion, 70 mingdan ortiq katta va kichik sport zallari qurib bitirilgan edi.

Sobiq Ittifoq respublikalarida 6 ta institut va 25 ta texnikum jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini tayyorlashda faoliyat ko'rsatib kelgan.

1940-yillarda sovet jismoniy tarbiya tizimining asosiy vazifasi aholining harbiy-jismoniy tayyorgarlini oshirishdan iborat bo'lgan.

Ikkinchi jahon urushidan oldingi 10 yillik davrda sovet sportchilarining xalqaro miqyosidagi obro'-e'tibori ancha oshgan edi. Sportchilarning yuqori natijalari va ommaviy sport tadbirlari jahonga tarqala boshlagan. Bu esa sport tashkilotlarining xalqaro aloqalarini ta'minlashga va ularni rivojlantirishga katta xizmat qilgan.

Sovet sportchilari urush va fashizmga qarshi kuchlarni boshqarishda o'ziga xos faoliyat ko'rsatgan edilar. 1934-yilda Parijda fashizmga qarshi bo'lib o'tgan sportchilar namoyishida, 1937-yilda Antverpenda o'tkazilgan III xalqaro ishchilar Olimpiadasida ishtirok etganlar. Ittifoq sporti xalqaro ishchilar sport harakatining oldingi safida dadil borgan edi.

1938-1940-yillarda mamlakatga 250 dan ortiq chet el sportchilari tashrif buyurgan edi. O'z navbatida esa Ittifoq sportchilaridan 175 nafari chet mamlakatlarda bo'lgan. Sobiq Ittifoq hukumati va sport tashkilotlari chet mamlakatlar bilan o'zaro hamkorlik va do'stlik faoliyatlariga ma'lum darajada e'tibor berib borgan. Biroq Sovet mamlakati chet mamlakatlar bilan turli siyosiy va g'oyaviy sabablarga ko'ra mustahkam aloqada emas edi va bu sportga salbiy ta'sir ko'rsatgan edi.

Sobiq sovetlar mamlakati tarkibida 1920-1940-yillar davomida respublikamiz sport tashkilotlari jismoniy tarbiya va sportni yo‘lga qo‘yish, uni rivojlantirish masalalariga doir juda ko‘p muhim tarixiy tadbirlarni amalga oshirgan. Sovet sportini yanada rivojlantirish maqsadida 1927-1933-yillarda Toshkentda I-III Umumo‘zbek spartakiadalari o‘tkazilgan. 1934-yildan boshlab respublika kolxoz-sovxozi spartakiadalari o‘tkazilgan. 1934-yilda I O‘rta Osiyo spartakiadasi o‘tkazilgan. 1934-yilda respublikada Toshkent shahar oliy o‘quv yurtlari va texnikumlari spartakiadasi, Respublika bolalar spartakiadasi, I Umumo‘zbek ayollar jismoniy tarbiya bayrami o‘tkazilgan.

1935-yilda Toshkent shahrida O‘zbek davlat jismoniy tarbiya texnikumini ochish to‘g‘risida qaror qabul qilingan. Ilg‘or tajribalar va sinov-tekshirishlar asosida sovet jismoniy tarbiya tizimining ilmiy-nazariy asoslari yaratilgan edi. 1936-1937-yillarda bolalar-o‘smirlar sport maktablari (BO‘SM) ochilgan edi.

1936-yil sentabr oyida Toshkentda IV Umumo‘zbekiston spartakiadasi o‘tkazilgan. 1938-yilda Moskvada bo‘lib o‘tgan Butunittifoq jismoniy tarbiya paradida respublikamiz vakillari «O‘zbek xalqining suv, yuqori paxta xosili uchun kurashi» insstenirofkasini namoyish qilgan edi. 1939-yilda bo‘lib o‘tgan Butunittifoq paradida O‘zbekiston jismoniy tarbiyachilari gullab-yashnayotgan bog‘ ko‘rinishida chiqish uyushtirgan edilar.

1940-yildagi paradda O‘zbekiston jismoniy tarbiyachilarining mavzusi qilib yana paxta - o‘zbek xalqining asosiy boyligi tanlab olingan edi.

1943-yilda to‘qqiz yillik tanaffuzdan so‘ng Olma-Ota shahrida O‘rta Osiyo va Qozog‘iston Respublikalari II spartakiadasi o‘tkazilgan. 1944 yil sentabrda Toshkentda O‘rta Osiyo va Qozog‘iston Respublikalarining III spartakiadasi o‘tkazilgan. 1945-yilning 30-sentabridan 10-oktabrigacha IV Umumo‘zbekiston spartakiadasi o‘tkazilgan. Ushbu spartakiada parad bilan ochilib, unda 5 mingta jismoniy tarbiyachi qatnashgan.

1945-yilning 7-oktabridan 14-oktabrigacha Frunze (Bishkek) shahrida O‘rta Osiyo va Qozog‘iston respublikalarining IV spartakiadasi bo‘lib o‘tgan. Birinchi o‘rinni egallagan respublikamiz jamoasi Butunittifoq jismoniy tarbiya va sport qo‘mitasining Qizil Bayroq ordeni bilan taqdirlangan edi. 1946-yilda respublikamiz vakillari Butunittifoq jismoniy tarbiyachilar paradida qatnashgan. 1948-yilda V Umumo‘zbekiston spartakiadasi o‘tkazilgan.

1948-yil 10-15-oktabrda Dushanba shahrida komsomolning 30-yilligiga bag'ishlangan O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalarining V spartakiadasi bo'lib o'tgan edi. O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalarining VI spartakiadasi 1950- yilda Olma-Otada, VII spartakiadasi 1952-yilda Ashxobodda, VIII spartakiada 1954- yilda Toshkentda, IX spartakiada 1957-yilda Frunzeda (Bishkek) o'tkazilgan. 1934-1957-yillar ichida O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalarining spartakiadasi to'qqiz marta o'tkazildi.

O'zbekistonda 1950-yillarda jismoniy tarbiya va sport sohasi mutaxassislarini tayyorlash dolzarb masalalardan biriga aylangan edi. 1951-yilda Samarqand, Termiz va Angren shaharlarida jismoniy tarbiya pedagogika bilim yurtlari tashkil etildi. Ular boshlang'ich va yetti yillik maktablar uchun jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlashda yangidan ish boshladi.

1952-yilda Toshkent Davlat pedagogika instituti tarkibida jismoniy tarbiya fakulteti ochilgan. 1954-yilda Farg'ona, 1956-yilda Nukus DPIda ham jismoniy tarbiya fakultetlari ochilgan. 1955 yilda O'zbek Davlat jismoniy tarbiya instituti iqtidorli sportchilarni talabalikka ilk bor qabul qilgan.

1956-yil O'zbekiston sport tarixida salmoqli o'rinni egallagan edi. Shu yili «Paxtakor» sport majmui qurilgan va unda O'zbekiston sportchilarining eng katta bayrami bo'lib o'tgan. Bu tantana sobiq Ittifoq xalqlarining I Spartakiadasiga ko'rik-sinov tajribasini o'tagan edi. 195- yildan boshlab, respublikamiz sportchilari sobiq Ittifoq xalqlarining Spartakiadalarida ishtirok etgan.

I sobiq Ittifoq xalqlari Spartakiadasi 1956-yilda, II-1959, III-1963, IV-1967, V-1971, VI-1975, VI-1979, VIII-1983, IX-1987 yilda o'tkazilgan. Hamma Spartakiadalarining final bosqichi Moskva shahrida bo'lib o'tgan.

Urushdan keyingi yillarda ko'p tarmoqli jismoniy tarbiya va sport jamiyatlari tiklanib, ular o'z faoliyatlarini sportning ommaviyligini amalga oshirishga harakat qildi.

O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishda respublika va viloyatlardagi «Dinamo», «Spartak», «Paxtakor», «Fan», «Alanga» va boshqa sport jamiyatlari yangi usullar bilan faoliyat ko'rsatdi. Bunda yoshlarni sport unvonlari va darajalarini olishga bo'lgan qiziqishlari, yangi sport kiyimlari bilan ta'minlash, sport nishonlari bilan havas uyg'otish ustuvor edi.

Sobiq Ittifoq davrida O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport sohasida ulkan yutuqlarga erishilgan. Sport jamiyatlarining markazlashgan rahbarlik

faoliyatlari (1957, 1987), sportga rahbarlik qilishning davlat va jamoatchilik (1959-1968) usullari birmuncha markazlashtirilgan va takomillashtirilgan edi.

Sovet O‘zbekiston jismoniy tarbiya va sport harakatini boshqarishning asosiy shakli - davlat va jamoat shakli hisoblangan. Jismoniy tarbiyani boshqarishning davlat shakli davlat organlari tomonidan - O‘zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport Komiteti, jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishiga bevosita rahbarlik qiladigan vazirliklar, idoralar va komitetlar orqali amalga oshirilgan.

Davlat shaklidagi boshqarishning o‘ziga xos xususiyati - bu davlat dasturlari, ya’ni davlat tasarrufidagi organlarning maxsus tizimi orqali sog‘liqni mustahkamlash hamda yoshlarni mehnatga va Vatan mudofaasiga tayyorlash kabi umumdavlat vazifalarini hal etish amalga oshiriladi.

Davlatni boshqarishning demokratik asoslarini rivojlantirish boshqarishdagi jamoatchilik usullarini rivojlantirish bilan bevosita bog‘liq. Jismoniy tarbiya va sportni jamoat shaklida boshqarish – bu jamoatchilik ixtiyoriyligi asosida Jamoat jismoniy tarbiya tashkilotlari faoliyati, kasaba uyushmalari, ko‘ngilli sport jamiyatlari (KSJ) va boshqa jamoat tashkilotlari tomonidan bevosita boshqarilib turilgan. Havaskorlik tashkilotlarida o‘quv, tarbiyaviy, sport ishlari tavsiya xususiyatiga ega bo‘lgan namunaviy dasturlar va nizomlar asosida olib borilgan.

Jismoniy tarbiyani boshqarishning davlat va jamoatchilik havaskorlik shakli jamiyat rivojlanishi talablariga bog‘liq bo‘lgan bir xil vazifalarni hal eta turib, bir-birini to‘ldirib turgan.

O‘zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport komitetining huquqiy maqomi komitet to‘g‘risidagi tegishli nizomlar bilan belgilangan. Davlat sport komitetining o‘z sohasidagi qarorlari barcha vazirliklar, idoralar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish masalalari bilan shug‘ullanuvchi jamoat tashkilotlari uchun majburiy hisoblangan. Davlat sport komiteti kasaba uyushmalari, yoshlar tashkiloti, «Mehnat zaxiralari» KSJ, «Dinamo» JSJ umumrespublika jismoniy tarbiya tizimiga kiruvchi jismoniy tarbiya tashkilotlari bilan hamkorlikda ommaviy jismoniy tarbiya-sog‘lomlashtirish hamda sport ishlarini olib borar edi.

1970-1980-yillarda sovet jismoniy tarbiya tizimining asosiy maqsadi yuqori natijalar sportini rivojlantirishdan iborat bo‘lgan. O‘zbekiston sportchilari sobiq Ittifoq miqyosidagi yirik musobaqalarda yaxshi natijalarga erishgan edi. Bir qator iste’dodli sportchilar Ittifoq terma jamoalar tarkibida jahon sport musobaqalari hamda Olimpiya o‘yinlarida

ishtirok etib, yuksak mukofotlarga sazovor bo'lgan. Sportchi opa-singillar Tamara va Irina Press (yengil atletika), V.Bondarenko (suzish), R.Sarkisov (gimnastika) iqtidorli sportchilarni - S.Diamidov, E.Saddi, T.Ibrohimov, E.G'iyosov va h.k.- tayyorlaganlar. Respublika sportini S.Babanina (suzish), R. Kazakov (kurash), S.Qurbonov (sambo), R.Risqiev (boks), A.Yudin (velosport), V.Ballod (yengil atletika), R.Salimova (basketbol), V.Duyunova (voleybol), M.Ismoilov (ot sporti), S.Ro'ziev (qilichbozlik) kabilar munosib himoya qilganlar.

VIII spartakiada 1983-yil sport turlari bo'yicha sobiq ittifoqning bir qator shaharlarida o'tkazildi. Spartakiadaning dasturi asosida ilk bor uch guruhga bo'lib musobaqalar tashkil etilgan. Birinchi guruhda: Rossiya, Moskva, Leningrad, Ukraina, Belorussiya jamoalari edi. Ikkinchi guruhda: Qozog'iston, Gruziya, O'zbekiston, Litva, Latviya jamoalari bo'lib, ular orasida Qozog'iston g'olib chiqqan. Uchinchi guruhda: Armaniston, Ozarbayjon, Moldaviya, Estoniya, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston jamoalarining o'zaro musobaqalari o'tkazilgan va Armaniston g'olib chiqqan edi.

IX Spartakiada 1987-yil 23-ta shaharda tashkil etilib, ularda sportning 37 turi bo'yicha musobaqalar olib borilgan. Rossiya sportning 17 turi (1-o'rin), Ukraina-12 turi (II) va Moskva shahri esa 7 tur bo'yicha (III) g'oliblikni qo'lga kiritgan. Leningrad, O'zbekiston, Ozarbayjon, Tojikiston va Turkmaniston sportchilari juda sust qatnashgan edi. X Spartakiada 1991 yil 6 iyulda Moskva shahrida o'tkazilgan.

9-jadval

Sobiq Ittifoq xalqlari spartakiadalari

Spartakiadalar	O'tkazilgan yili	O'tkazilgan joyi
I	1956	Moskva
II	1959	Moskva
III	1963	Moskva
IV	1967	Moskva
V	1971	Moskva
VI	1975	Moskva
VII	1979	Moskva
VIII	1983	Moskva
IX	1987	Moskva
X	1991	Moskva

Markaziy Osiyo spartakiadalari va o'yinlari

Spartakiadalar	O'tkazilgan yili	O'tkazilgan joyi
I	1934	Toshkent
II	1943	Olma-Ota
III	1944	Toshkent
IV	1945	Frunz
V	1948	Dushanba
VI	1950	Olma-Ota
VII	1952	Ashxobod
VIII	1954	Toshkent
IX	1957	Frunz
“Do'stlik” o'yinlari	1991	Olma-Ota
I Markaziy Osiyo o'yinlari	1995	Toshkent
II Markaziy Osiyo o'yinlari	1997	Olma-Ota
III Markaziy Osiyo o'yinlari	1999	Bishkek

O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti (O'zDJTI). “1955-yilning 13- avgustida O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya institutini (O'zDJTI) ta'sis etish to'g'risidagi farmoyish chiqarilgan. O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti Respublikamizda jismoniy tarbiya va sport sohasida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha yagona oliy o'quv yurti hisoblanadi. Institutni tashkil etish va ochish birinchi rektor Arminak Tigranovich Kocharovga topshirildi. 1955-yildan 1958-yilgacha institutga rahbarlik qildi, o'quv-tarbiya jarayonini hamda oliy jismoniy tarbiya ma'lumotiga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashni yo'lga qo'ydi, iqtidorli sportchilarni talabalikka ilk bor qabul qildi. Institut xodimlari tarkibi sobiq Ittifoqning Moskva va Leningrad jismoniy tarbiya institutlari bitiruvchilari hisobidan to'ldirildi.

1958-1966-yillarda O'zDJTIga Rustam Ismoilovich Ismoilov rahbarlik qildi. R.I.Ismoilov institut va uning bo'limlari tuzilmasini mahalliy xalq vakillaridan xodimlarni tayyorlashni hisobga olgan holda tashkil etish va takomillashtirish bo'yicha maqsadli ishlarni amalga oshirdi. Ana shu davrda O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti jismoniy tarbiya sohasi uchun xodimlarni tayyorlash markaziga aylandi.

1967-1984-yillarda O'zDJTIga To'raxodjaev Xojiahmad Xodjaevich rahbarlik qildi. Uning boshchiligida institut ilmiy-pedagogik va ilmiy-

tadqiqot markaziga aylantirildi. X. X. To'raxodjaevning tashabbusi bilan sport fiziologiyasi ilmiy laboratoriyasi tashkil etildi. Laboratoriyaning asosiy vazifasi yuqori malakali sportchilarni xalqaro musobaqalarga, xususan Olimpiya o'yinlariga tayyorgarligini ilmiy asoslash, ilmiy-pedagogik xodimlarni tayyorlashdan iborat edi. Ilmiy laboratoriyaning ilmiy tadqiqotlari institut professor-o'qituvchilar tarkibining kasbiy-pedagogik sifatlarini takomillashtirishga va institutda o'quv-tarbiya jarayoni sifatini oshirish maqsadida yosh mutaxassislarni tayyorlashga sharoit yaratdi.

1985-2001-yillarda institutga Hamroqulov Abduhamid Qodirxonovich rahbarlik qildi. Bu davrda A.Q.Hamroqulov o'quv-tarbiya jarayoni va ilmiy-pedagogik xodimlarni tayyorlashni izchil ravishda takomillashtirib bordi. Uning tashabbusi bilan institutda aspirantura, doktorantura va professor A.Q.Hamroqulov raisligida O'zbekistonda birinchi jismoniy tarbiya va sport sohasida pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiyalar himoyasi bo'yicha ixtisoslashtirilgan Kengash tashkil etildi.

2001-2006-yillarda institutga Quدراتov Ropijon Quدراتovich rahbarlik kildi. Bu davrda institut o'quv binolarini ta'mirlash, o'quv-sport inshootlarini qayta ta'mirlash borasida ijobiy ishlar amalga oshirildi.

2006-2016-yillarda O'zDJTIga J.A.Akramov, O.A.Qurbonov, Sh.X.Isroilov rahbarlik qildilar. Bu davrda institutda jismoniy tarbiya va sport sohasi uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlash bo'yicha yangi yo'nalishlar, jumladan kasb ta'limi, sport menejmenti, sport marketing, xotin-qizlar sporti yangi yo'nalishlari ochildi. Hozirgi vaqtda O'zDJTI da 5 ta fakultet, 18 ta kafedralarda turli sport turlari bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash yo'lga qo'yilgan.⁴⁷

⁴⁷ O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti faxriylari. T.: O'zDJTI, 2007.- 7-10 b.

Xulosalar

- 1920-yillarda sovet jismoniy tarbiya tizimining asosiy vazifasi harbiy tayyorgarlikdan iborat bo'lgan.
- 1920-1930-yillarda sovet jismoniy tarbiya tizimi aholining mehnat tayyorgarliga yo'naltirilgan edi.
- 1930-194-yillarda sovet jismoniy tarbiya tizimining asosiy vazifasi aholining harbiy-jismoniy tayyorgarlini oshirishdan iborat bo'lgan.
- 1952-yildan boshlab sovet sportchilari va ularning qatorida O'zbekiston sportchilari Olimpiya o'yinlarida ilk bor ishtirok etadilar.
- 1950-1960-yillarda sovet jismoniy tarbiya tizimining asosiy maqsadi yuqori natijalar sportini rivijlantirishdan iborat bo'lgan.
- O'zbekistonda 1950-yillarda jismoniy tarbiya va sport sohasi mutaxassislarini tayyorlash dolzarb masalalardan biriga aylangan edi.
- 1970-1990-yillarda ommaviy jismoniy tarbiya va sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya masalalariga e'tibor berilgan.
- Markaziy Osiyo xonliklari davrida jismoniy ta'lim-tarbiya va jismoniy tarbiyaga dinning ta'siri kuchli bo'lgan.
- Markaziy Osiyo xonliklarida askarlarning harbiy-jismoniy tayyorgarligida an'anaviy jismoniy mashqlar va vositalaridan foydalanilgan.
- Turkiston o'lkasida ma'rifatparvar jadidlar tashabbusi bilan yangi usul maktablari ochilgan va ularda ilk bor jismoniy tarbiya masalalariga e'tibor berilgan.
- XIX asrning oxiri – XX asrning boshlarida Markaziy Osiyo va O'zbekistonda birinchi sport to'garaklari va sport jamiyatlari tuzilgan.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MUSTAQILLIK YILLARIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNI BOSHQARISH

Respublikamizning Birinchi Prezidenti I.A.Karimovni 1991-yil 31-avgustdagi Farmoniga asosan O‘zbekiston mustaqil Respublika deb rasmiy ravishda e‘lon qilindi. O‘zbekiston umumjahon o‘zgarishlar jarayonlari oqimida o‘zining betakror ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy yangilanishlari dasturiga ega bo‘lgan mamlakat sifatida o‘ziga xos mavq‘e egalladi. Yangi sivilizatsiya va insoniyat taraqqiyotiga kuchli ta‘sir o‘tkazishga qodir bo‘lgan davlat sifatida o‘zining keng imkoniyatlarini namoyon etdi.

O‘zbekistonda amalga oshirilgan keng ko‘lamdagi ishlar hozirgi zamon jahon sivilizatsiyasi bilan aloqador ekanligini alohida qayd etish lozim.

Insoniyat tarixi turli davrlarda Uyg‘onish hodisasini bosib o‘tgan. O‘zbek xalqi tarixida IX-XII asrlarda Uyg‘onish davri - birinchi Renessans hodisasi bo‘ldi.

Turon xalqlari tarixidagi Sohibqiron Amir Temur va Temuriylar nomi bilan bog‘liq bo‘lgan ikkinchi Uyg‘onish davri jahon fani, madaniyati, umuminsoniy qadriyatlarni yuksak darajada o‘zida mujassam etgan milliy davlatchilik va boshqaruv tizimining shakllanishi, milliy tiklanish davri bo‘lib tarixda qoldi.

XX asrning so‘nggi yillari o‘zbek xalqi tarixida butunlay yangi davrni boshlab berdi. O‘zbekiston o‘zining juda katta aqliy va jismoniy imkoniyatlarini namoyon etib, jahon siyosatiga eng zamonaviy fikrlar bilan kirib bormoqda. Davlatimiz o‘zining novatorlik kuchini ko‘rsatayotgan dasturiy konsepsiyalari, jahon ijtimoiy-siyosiy jarayonlarini ham tubdan isloh qilishga ta‘sir qiladigan g‘oyatda yangi imkoniyatlarini namoyish etmoqda. Ana shu nuqtai nazardan, mustaqillik, milliy g‘oya, milliy taraqqiyot, modernizatsiya tushunchalari va bevosita uning tashabbuskori Islom Karimov nomi bilan bog‘liq bo‘lgan uchinchi Renessans davri boshlandi.⁴⁸

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yalpi yangilanishlar O‘zbekiston Birinchi Prezidenti I.A.Karimov asarlarida, nutq va ma‘ruzalari, suhbat va interv'yularida ilmiy-nazariy jihatdan chuqur tahlil etilgan. O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti I.A.Karimov kitoblari istiqlol davridagi yangi tariximizni o‘rganishning asosiy manbalardan biri va eng muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

⁴⁸ Yagonasan, muqaddas Vatanim, sevgi va sadoqatim senga baxshida, O‘zbekistonim. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. T.: 2014.–160 b.

Mamlakatimizda milliy, regional va umumjahon jarayonlar doirasida izchil kechayotgan o'zgarishlarni o'rganish, amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni baholash, tahlil etish, ilmiy-nazariy umumlashtirish, yangilanishlar rivoji o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasi suverenitetining birinchi yillaridan jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishiga milliy taraqqiyotga yordam beruvchi omil sifatida katta e'tibor qaratildi. Aynan shu maqsadlarda jismoniy tarbiya va sport faoliyatidagi o'zgarishlar jamiyatimizning yangi iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy sharoitlariga moslashtirildi.

Bunda jismoniy madaniyat va sport harakati ham o'zining haqli ravishdagi milliy maqomiga ega bo'ldi. Respublikaning iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy salohiyatida jismoniy tarbiya va sport ham o'z o'rnini va mavqeyiga egadir.

O'zbekistonda mustaqillik davrida jismoniy tarbiya va sport sohasining rivojlanishi mamlakatimizda amalga oshirilayotgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarning samarali natijasidir, deb to'la ishonch bilan aytishimiz mumkin.

Mustaqil O'zbekistonning jismoniy madaniyat va sportini yanada rivojlantirishga asos bo'luvchi eng muhim tadbirlar ko'rilmoqda. Mustaqillik tufayli ma'naviy ruhiy poklanish, milliy qadriyatlarni tiklash, milliy an'analarga sadoqatli avlodni tarbiyalash va amaliyotga joriy etish konsepsiyasi ishlab chiqildi, Vatan ravnaqini ta'minlab beruvchi milliy istiqlol g'oyasi shakllandi. O'zbek mentaliteti, milliy xarakter mazmunida yangi jihatlar tarkib topdi. Bu bevosita siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy, ma'rifiy sohada tub yangilanishlarga ma'naviy asos bo'lib xizmat qildi.

O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan "Ta'lim to'g'risi"dagi Qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonun asosida joriy etilgan ta'lim-tarbiyaviy tadbirlar, ma'naviy-ma'rifiy va madaniy omillar davlat siyosatida ustuvor yo'nalishga aylandi. Jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk, yuksak intellektual salohiyat, zamonaviy bilimlarga ega, mustaqil fikrlaydigan, kelajakka ishonch bilan qaraydigan barkamol avlodni tarbiyalash asosiy vazifalar sifatida belgilandi. Bu yo'nalishdagi ishlar talaba-yoshlarda zamonaviy dunyoqarash, ularning ongiga vatanparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, o'z Vatani xizmat qilish kabi yuksak tuyg'ularni kamol toptirishga qaratilgan.

Mamlakatimizda istiqloldan so'ng 1992-yil 14-yanvarda "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni qabul qilingan. 2000-yil 26-mayda

“Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi qonuni ikkinchi tahrirda qabul qilingan.

2015-yil 5-sentyabrda O‘zbekiston Respublikasi **«Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida»**gi Qonunining uchinchi Yangi tahriri qabul qilindi. Mazkur Qonun 8 ta bob va 47 moddadan iborat. Qonunning asosiy maqsadi – jismoniy tarbiya va sport sohasidagi munosabatlarni tartibga solish hisoblanadi. Mazkur qonun O‘zbekiston Respublikasida jismoniy madaniyat va sportning huquqiy, tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy asoslarini belgilaydi. Qonunning 4-moddasida “Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari” ko‘rsatilgan.

Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash;

- har kimning jismoniy tarbiya va sport bilan erkin shug‘ullanishga bo‘lgan huquqini ta‘minlash;

- jismoniy tarbiya va sport sohasidagi davlat hamda jamoat boshqaruvini uyg‘unlashtirish;

- fuqarolarning jismoniy tarbiya va sport sohasidagi huquqlarining davlat kafolatlarini belgilash;

- jismoniy tarbiya va sport sohasida kamsitishga hamda zo‘ravonlikka yo‘l qo‘ymaslik;

- jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanuvchi shaxslarning, shuningdek jismoniy tarbiya va sport tadbirlari ishtirokchilari hamda tomoshabinlarining hayoti va sog‘lig‘i xavfsizligini ta‘minlash;

- sportning barcha turlari va tarkibiy qismlarini rivojlantirishga ko‘maklashish;

- nogironlar va jismoniy imkoniyatlari cheklangan boshqa shaxslar, shuningdek yuqori darajada ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi guruhlari o‘rtasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga ko‘maklashish;

- milliy sport turlari va xalq o‘yinlarini rivojlantirish hamda ommalashtirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

- fuqarolarni jismoniy tarbiyalashning uzluksizligi va davomiyligini ta‘minlash;

- xalqaro hamkorlikni amalga oshirish.

Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi qabul qilinadigan huquqiy hujjatlar “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonun normalariga mos bo‘lishi shart. Ushbu qonun turli tashkilot va muassasalarda jamiyatning barcha a‘zolari ishtirokidagi sport va jismoniy tarbiya-sog‘lomlashtirish

ishlarining ommaviy va individual shakllarining rivojlanishiga zamin yaratadi. Qonun jismoniy tarbiya va sportni kasalliklarni oldini olish, sogʻliqni mustahkamlash, shaxsning mehnatkashlik xususiyatini taʼminlash, vatanparvar fuqarolarni tarbiyalash, millatlararo doʻstlikni rivojlantirish va mustahkamlash vositasi deb hisoblaydi.

Oʻzbekiston Respublikasi «Jismoniy tarbiya va sport toʻgʻrisida»gi Qonunida xalqaro hujjatlarda aks etgan inson va fuqaro huquqlariga oid normalar oʻz aksini topgan. Qonunda Oʻzbekiston Respublikasi fuqarolari jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, eʼtiqodlari, shaxsiy va jamiyatdagi holatidan qatʼiy nazar, jismoniy tarbiya va sport mashgʻulotlarida qatnashishga, jismoniy tarbiya-sport jamoatchilik birlashmalarini tuzishga, jismoniy tarbiya va sport harakatini boshqarishda ishtirok etish huquqlariga ega. Chet el fuqarolari hamda fuqaroligi boʻlmagan shaxslar jismoniy tarbiya va sport sohasida Oʻzbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng huquqlarga ega, deb belgilangan.

Qonunda Oʻzbekiston Respublikasi Milliy olimpiya qoʻmitasi, jismoniy tarbiya-sport jamiyatlari, sport turlari boʻyicha federatsiyalar, jamgʻarmalar, jismoniy tarbiya-sogʻlomlashtirish, sport klublari va asosiy maqsadi jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishdan iborat boʻlgan boshqa jamoat birlashmalarining vakolatlari belgilangan. Mazkur tashkilotlar oʻz faoliyati doirasida qonun, davlat boshqaruv organlari huquqiy normalariga amal qiladi.

Oʻzbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport toʻgʻrisida»gi Qonuni barcha aholining sogʻligʻini mustahkamlash, ularning jismoniy tarbiya va sport bilan shugʻullanishlariga shart-sharoitlar yaratib berish kafolatlarini beradi.

Oʻzbekiston hukumatining jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish huquqiy-meʼyoriy asoslari Konstitutsiya va xalqaro huquq normalariga mos ravishda yaratildi.

Oʻzbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining Farmoni bilan 1993-yil martda «Sogʻlom avlod uchun» ordeni taʼsis etildi. Taʼlim-tarbiya va tibbiyot sohalarda aʼlo darajada xizmat qilgan xodimlar, rahbarlar va yosh avlodni tarbiyalashga ulkan hissa qoʻshgan shaxslarga I-III darajali ordenlar beriladi. «Sogʻlom avlod» davlat dasturi ishlab chiqildi va amalga oshirilmoqda. Dasturning asosiy yoʻnalishi tibbiyot, taʼlim, mahalla va boshqa sohalarda aholining salomatligini muhofaza qilish, sogʻliqni yaxshilash boʻyicha taʼlim-tarbiya jarayonlarini yanada yaxshilash, bunda oila, mahalla va mehnat jamoalarda ijtimoiy turmush sharoitni yaxshilashga

qaratilgan tadbirlarni maqsadli o'tkazish ko'zda tutildi. Unda shuningdek «Sog'lom ona va sog'lom bola» shiori ustuvor bo'lishi ta'kidlangan.

O'zbekiston mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya va sport ishlari ancha rivoj topdi. Futbol, tennis, o'zbek kurashi, boks, sharqona yakka kurashlar (karate, dzyu-do, taekvando, ushu, qo'l to'pi va h.k.) yoshlar orasida tobora ommalashmoqda.

O'zbekistonda futbol, tennisni rivojlantirish, boks va kurash bo'yicha xalqaro turnirlar o'tkazish haqidagi hukumat qarorlari muhim ahamiyatga egadir.

«O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 27-maydagi qarori barcha davlat idoralari hamda nodavlat va jamoat tashkilotlari uchun katta ahamiyatga ega. Bu qaror asosida aholining barcha tabaqalari, ishlab chiqarish korxonalari, tarbiya, o'quv muassasalari sohalarida jismoniy tarbiya va sportni keng yo'lga qo'yish vazifalari belgilangan.

«O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori va uning asosida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishning Davlat dasturi Konsepsiyasi jismoniy tarbiya va sport tashkilotlari rivojlanishining tashkiliy-huquqiy va moliyaviy asoslarini belgilab berdi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Jismoniy tarbiya va sporti rivojlantirish Davlat dasturi Konsepsiyasining asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilar qabul qilindi:

- Jismoniy tarbiya va sportni tashkil etish va boshqarish tizimini takomillashtirish;
- Jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish, ommaviy-sport ishlarini va sportning milliy turlarini rivojlantirish;
- Jismoniy tarbiya hamda sportni ilmiy-uslubiy va tibbiy ta'minlash;
- Jismoniy tarbiya va sport tizimi imkoniyatlarini rivojlantirish;
- Jismoniy tarbiya va sportni targ'ib qilish;
- Jismoniy tarbiya va sport sohasida mablag' bilan ta'minlash tizimini takomillashtirish, nodavlat sektorini rivojlantirish.

Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, unga jalb qilish hamda targ'ib qilishga oid tashkiliy-huquqiy masalalar yuzasidan Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 6-iyundagi "O'quvchi va talaba yoshlarni sportga jalb qilishga qaratilgan uzluksiz sport musobaqalari tizimini tashkil etish to'g'risida"gi Qarorida umumta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari hamda oliy ta'lim muassasalari

talabalarining “Umid nihollari”, “Barkamol avlod” va “Universiada” sport musobaqalari tashkil qilindi.

Madaniyat va sportni rivojlantirish muammolarini kompleks tarzda hal etish, jismonan sogʻlom, maʼnaviy jihatdan barkamol shaxslarni tarbiyalash uchun shart-sharoitlar yaratish, sogʻlom turmush tarzi va sportga muhabbat tuygʻusini singdirish, shuningdek, madaniyat va sport sohasini boshqarishni takomillashtirish, bu sohada davlat siyosatini amalga oshirishni muvofiqlashtirish darajasini koʻrtarish maqsadida 2004-yil 27-sentabrda Oʻzbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining “Oʻzbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligini tashkil etish toʻgʻrisida”gi Farmoni eʼlon qilingan. Unga koʻra, Oʻzbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi hamda Oʻzbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport davlat qoʻmitasi tugatilib, ularning negizida Oʻzbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi tashkil qilingan edi.

Mazkur farmonni bajarish yuzasidan hamda madaniyat va sport sohasida davlat siyosatini amalga oshirishni muvofiqlashtirish darajasini oshirish maqsadida 2004-yil 30-sentabrda Vazirlar Mahkamasining “Oʻzbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi faoliyatini tashkil etish toʻgʻrisida”gi qarori qabul qilingan.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va sport sohasida boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Farmoniga asosan 2017-yil 15-fevralda Madaniyat va sport ishlari vazirligi tizimida Oʻzbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi va Oʻzbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport Davlat Qoʻmitasi tashkil etildi.

Mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirishga qaratilgan amaliy ishlar natijasida:

- jismoniy tarbiya-sogʻlomlashtirish, ommaviy-sport ishlari va milliy sport turlari rivojlantirildi;
- jismoniy tarbiya va sport sohasini mablagʻ bilan taʼminlash tizimi takomillashtirildi, nodavlat sektor rivojlantirildi;
- jismoniy tarbiya va sportning moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi;
- milliy taʼlim dasturiga binoan jismoniy tarbiya va sport sohasiga kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash ishlari yoʻlga qoʻyildi.

Eslab qoling!

❖ 1992-yil 14-yanvarda O‘zbekiston Respublikasi “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni qabul qilingan (birinchi tahriri).

❖ 2000-yil 26-mayda “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni ikkinchi tahrirda qabul qilingan.

❖ 2015-yil 5-sentyabrda O‘zbekiston Respublikasi «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida»gi Qonunining uchinchi Yangi tahriri qabul qilingan. Qonun 8 ta bob va 47 ta moddadan iborat.

❖ «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida»gi Qonunning asosiy maqsadi – jismoniy tarbiya va sport sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishini to‘rtta asosiy yo‘nalishlarda kuzatish mumkin: ommaviy sport, bolalar sporti, xotin-qizlar sporti, yuqori natijalar sporti.

Ommaviy sport.

Aholini ommaviy tarzda qamrab oladigan musobaqalar orqali barcha ijtimoiy qatlamga mansub aholi vakillari sportga jalb qilinmoqda. Har yili yoshlar, ishchi va xizmatchilar, madaniyat, huquq-tartibot, mudofaa xodimlari o‘rtasida “Kamolot kubogi”, milliy o‘yinlar bo‘yicha “Alpomish” sport musobaqalari, yoshlarning “Shunqorlar” harbiy sport musobaqalari, ayollarning “To‘maris” sport festivali, nogironlarning “Jasorat-irodaga‘alaba” sport musobaqalari, o‘quvchi va talabalarning uzluksiz sport musobaqalari muntazam o‘tkazilmoqda.

Mamlakatda milliy sport turlari va xalq o‘yinlarini tiklash, ularni ommalashtirish va keng targ‘ib etishga alohida e‘tibor qaratila boshlandi. 1994-yilda birinchi marta Jizzax viloyatining Forish tumanida I Xalq o‘yinlari festivali o‘tkazildi. O‘sha davrdan boshlab muntazam ravishda, har ikki yilda bir marta (1998 yildan “Alpomish” milliy sport turlari va o‘yinlari festivali nomi bilan) o‘tkazilmoqda. Festivallarda Xalq o‘yinlari bo‘yicha musobaqalar bilan bir qatorda ilmiy amaliy anjumanlar ham o‘tkaziladi. 1999-yildan esa xotin-qizlar o‘rtasida “To‘maris” milliy sport turlari va Xalq o‘yinlari festivali ham o‘tkazila boshlandi.

O‘zbekiston Respublikasi «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida»gi Qonunining (Yangi tahriri) 20-moddasida “O‘zbekiston milliy sport turlari va xalq o‘yinlari”ni rivojlantirish belgilab berilgan.

O‘zbekiston milliy sport turlari va xalq o‘yinlari O‘zbekiston Respublikasining jismoniy tarbiya va sport sohasidagi madaniy merosining ajralmas qismi, aholida vatanparvarlik va Vatanga muhabbat, xalqaro

maydonda mamlakatning obro‘-e‘tiborini yuksaltirishga intilish tuyg‘ularini tarbiyalash poydevoridir.

Davlat organlari, fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari, jismoniy tarbiya-sport tashkilotlari, shuningdek boshqa tashkilotlar:

O‘zbekiston milliy sport turlari va xalq o‘yinlarini rivojlantirishga har tomonlama ko‘maklashadi hamda ularni aholi o‘rtasida yoyish uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi;

O‘zbekiston milliy sport turlari va xalq o‘yinlarining xalqaro maydondagi obro‘-e‘tiborini mustahkamlashga ko‘maklashadi.

O‘zbekiston milliy sport turlari va xalq o‘yinlarini Sport va ommaviy jismoniy tarbiya tadbirlarining kalendar rejasiga kiritish tartibi qonun hujjatlarida belgilanadi.

Sportning ommaviy o‘yin turi – futbolni yanada rivojlantirish maqsadida barcha viloyatlar va shahar markazlaridagi stadionlar qayta ta‘mirlandi, futbol maydonlari rekonstruksiya qilindi, futbol maktab-internatlari tashkil etildi, futbolni professional klublar tizimiga o‘tkazilishining asosiy tamoyillari belgilandi.

Mamlakatimizning barcha hududlarida sportning o‘yin turlari qatorida katta tennis ommaviy ravishda, tez sur‘atlar bilan rivojlanmoqda. Mamlakat aholisi o‘rtasida tennisni targ‘ib etish, shug‘ullanuvchilarga tegishli sharoitlar yaratish maqsadida 1998 yilda Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekistonda tennisni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi.

Qarorga muvofiq, bir necha yilda jahon andozalari talablariga javob beradigan tennis kortlari bunyod etildi, ular negizida turli darajadagi xalqaro musobaqalar o‘tkazilmoqda.

Jismoniy tarbiya va sportni ommaviy axborot vositalari orqali keng targ‘ib qilish, uning mohiyatini mamlakat aholisiga etkazish maqsadida, Vazirlar Mahkamasining 2003-yilda “Ommaviy sport targ‘ibotini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilinib, unga binoan, O‘zbekiston televideniesida maxsus “Sport” kanali tashkil etildi.

Mazkur ishlar sport bilan shug‘ullanuvchilar sonini ortib borishiga zamin yaratmoqda. Masalan, 2008-yilda futbol bilan shug‘ullanuvchilarning soni 1991- yildagiga nisbatan 80,6 foiz, kurash bilan shug‘ullanuvchilar esa 89,8 foizga ko‘paygan. 1991-yilda yurtimizda 52 sport turi mavjud bo‘lsa, bugungi kunda 74 ta sport turidan 65 dan ortig‘i barcha hududlarda keng rivoj topib, ularni ommalashtirish uchun sharoitlar yaratilmoqda.

Yurtimizda o'zbek kurashi bo'yicha Jahon chempionati, boks, erkin kurash, yunon-rum kurashi, shaxmat, pauerlifting va sambo bo'yicha Osiyo chempionatlari, taekvondo (ITF) bo'yicha jahon chempionati, yunon-rum, erkin va ayollar kurashlari, shaxmat va boshqa ko'plab sport turlari bo'yicha an'anaviy yirik xalqaro turnirlar o'tkazilmoqda.

Toshkentda "Paxtakor" stadioni qayta rekonstruksiya qilindi, Qarshi shahridagi "Nasaf" va Toshkent shahridagi "Bunyodkor" stadionlari xorijiy stadionlar bilan teng raqobat qila oladigan talabda tez fursatda qurildi.

Bolalar sporti. Yosh avlodning jismoniy va ma'naviy barkamolligini ta'minlash, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va sportga mehr-muhabbatni rivojlantirish, joylarda bolalar sportining moddiy-texnik bazasini yaratish, zamonaviy bolalar sport komplekslari tarmog'ini barpo etish, sport uskunalari va jihozlari bilan ta'minlash ishlarini yanada faollashtirish maqsadida 2002-yil oktyabr oyida "O'zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi" tuzildi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Jamg'arma homiylik kengashining raisi etib saylangan edi.

O'zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi 2002-yilda tashkil etilgan. Bolalar sportini rivojlantirish masalalari davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Jamg'armaning asosiy maqsadi bolalarga sport bilan shug'ullanishi uchun barcha sharoit va imkoniyatlarni barpo etishdan iborat. Yosh avlodni bolaligidan sportga qiziqishini uyg'otish, ularni jismoniy va ma'naviy jihatdan barkamol etib tarbiyalash Jamg'armaning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

2011-yilda "Bolalarni asraylik" xalqaro tashkiloti tomonidan tuzilgan jahon reytingida O'zbekiston bolalar salomatligini mustahkamlash borasida katta g'amxo'rlik ko'rsatayotgan eng ilg'or yetakchi o'n mamlakat qatoriga kiritilgani yurtimizda barkamol avlodni tarbiyalash yo'lidagi amaliy sa'yi-harakatlarning yana bir xalqaro e'tirofidir.

Mazkur jamg'arma mablag'lari hisobidan 2003-2013-yillarda 1816 ta sport ob'ekti ishga tushirilib, bolalarni sport bilan muntazam shug'ullanishiga xizmat qilmoqda. 2014-yilda 115 ta bolalar sporti ob'ektini qurish va rekonstruksiya qilish, ularni asosan mamlakatimiz korxonalarida ishlab chiqarilayotgan zamonaviy sport anjomlari bilan ta'minlash uchun 107 milliard so'm mablag' ajratildi.

Maktab o'quvchilarini jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlariga jalb etish 20,4 foizdan 40,5 foizga, jumladan qizlar o'rtasida 16,4 foizdan 32,5 foizga o'sdi. Umumta'lim maktablaridagi sport to'garaklari soni 65432 ta bo'lib, ularda jami 1637933 nafar o'quvchilar, shu jumladan 706878 nafari

qizlar sport bilan muntazam shug'ullanmoqda. So'nggi o'n yilda qishloq joylarda bolalarning sport bilan muntazam shug'ullanishi 14,5 foizdan 39 foizga o'sdi. 1990 yilda 448 ming 800 nafar o'quvchilarning 7,4 foizi sport bilan muntazam shug'ullangan bo'lsa, 2014- yilda 2 million 219 ming nafar o'quvchilarning 34,8 foizi sport bilan muntazam shug'ullanmoqda.

O'zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi tashkil etilgandan buyon o'tgan davr mobaynida mamlakatimizda qariyb 1500 ta zamonaviy bolalar sporti ob'ekti barpo etildi. Yurtimizda 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan o'quvchilar o'rtasida sport bilan shug'ullanuvchilar 2008-yildagi 29,2 foizdan 2011-yilda 34,9 foizgacha, jumladan, qiz bolalar o'rtasida 24,1 foizdan 31,4 foizgacha oshdi. Sport bilan muntazam shug'ullanish yoshlarning jismoniy holatiga, salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jumladan, 2005-2011-yillarda mutloq sog'lom bolalar mamlakat bo'yicha 52,7 foizdan 62,9 foizgacha o'sdi, surunkali kasalliklarga chalingan bolalar soni esa keskin kamaydi. O'g'il va qiz bolalarning o'rtacha bo'yi va salmog'i oshmoqda. Harbiy xizmatga chaqirilgan yoshlar o'rtasida xizmatga loyiq deb topilganlar sezilarli darajada ortgani ham bu boradagi ishlarning amaliy natijasidir.

Bugungi kunda O'zbekistonda 2 millionga yaqin bolalar, shu jumladan, 842 ming qizlar 30 dan ortiq sport turi bilan muntazam shug'ullanmoqda. Bu raqam 2003- yilga nisbatan 1,4 barobar ko'pdir. Bolalar sportini rivojlantirishga qaratilgan aniq maqsadli ishlar natijasida yoshlar muntazam shug'ullanadigan sport turlarining soni 2005-yilda 43 tadan 2015-yilda 59 tagacha etdi.

O'zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasining faoliyati natijalarini aniq raqam va misollar asosida ko'rsatish mumkin. 2005-yilda 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlarning 30 foizi, jumladan, qishloq joylarga 29 foizi sport bilan shug'ullangan bo'lsa, 2015-yilda bu raqamlar tegishli ravishda 57,2 foiz va 56 foizni tashkil etdi.⁴⁹

2015-yilda Jamg'arma mablag'lari hisobadan 24 ta davlatdan ortiq mamlakatda bo'lib o'tgan 53 ta xalqaro sport musobaqalarida sportning 27 turida 479 nafar (166 nafari qizlar) o'quvchi-yoshlar ishtirok etib, jami 314 ta medal (140 ta oltin, 83 ta kumush, 91 ta bronza) olganlar (2014-yilga nisbatan oltin medallar soni 14 taga ko'paygan) (11-jadval)

⁴⁹ Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi me'yoriy huquqiy hujjatlar to'plami. T.:2016.- 215 b.

**O‘zbekiston yoshlarining xalqaro sport
musobaqalaridagi natijalari**

Yil	oltin	kumush	bronza
2005	5	6	5
2014	126	105	160
2015	140	83	91

O‘zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan Bolalar sporti ob'ektlarini barpo etish, bolalar-o‘smirlar sport maktablaridan foydalanish darajasini va ular faoliyatini samaradorligini yanada oshirishga doir takliflarni ishlab chiqish, ularni moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, bolalarni sport bilan muntazam ravishda shug‘ullanishga jalb etishni kengaytirish maqsadida 2015-yil 11-dekabrda “Bolalar-o‘smirlar sport maktablari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 356-sonli qaror qabul qilindi.

2016-yilda ta’lim sohasiga ajratilgan mablag‘lar doirasida 280 ta sport zallarini qurish va bu maqsadlarga byudjetdan 154 mlrd.so‘m ajratildi. Har bir tumanda kamida bittadan zamonaviy, zarur uskunalar va inventarlar bilan jihozlangan Bolalar va o‘smirlar sport maktabini tashkil etish maqsadida 25 ta sport maktablarini to‘liq modernizatsiya qilish rejalashtirildi. Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun byudjetdan 80 mlrd.so‘m ajratildi. 2016-yilda Madaniyat va sport sohasi xarajatlari ham 2015-yilga nisbatan 16 foizga oshirildi va 449 mlrd.so‘mni tashkil etdi.⁵⁰

Xotin-qizlar sporti. O‘zbekiston dunyoning 125 davlati orasida xotin-qizlar uchun qulay sharoitlar yaratish va onalikni muhofaza qilish borasida yetakchi o‘rinlardan birini egallab turibdi. Jahon reytingida mamlakatimiz ona va bola salomatligiga eng ko‘p g‘amxo‘rlik ko‘rsatayotgan 10 ta davlat safidan joy oldi. Aholi genofondini yaxshilash borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasida ayollarning o‘rtacha umri 66 yoshdan 73,5 yoshga uzaydi. Onalar va go‘daklar o‘limi 3 barobar kamaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oilada tibbiy madaniyatni oshirish, ayollarning sog‘ligini mustahkamlash, sog‘lom avlod tug‘ilishi va uni tarbiyalashning ustuvor yo‘nalishlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorida «Sog‘lom avlod uchun» sovrini uchun qizlar o‘rtasida sport musobaqalari, shu jumladan sport musobaqalarini tashkil etish va o‘tkazish vazifasi davlat organlariga

⁵⁰ Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi me’yoriy huquqiy hujatlar to’plami.T.:2016.- 220 b.

yuklatilgan. Respublika hududlarida O‘zbekiston Xotin-qizlar qo‘mitasi tashabbusi bilan 2005-yildan boshlab “Gimnastika barcha uchun” sport festivali, “Otam, onam va men sportchi oila”, “Sog‘lom ayol – sog‘lom jamiyat” shiori ostida sport musobaqalari tashkil etilib, ularda har yili 500 mingdan ortiq xotin-qizlar ishtirok etmoqda.

Mamlakatimizda ayollarga xos sport turlarini rivojlantirish, sport bilan shug‘ullanishni aholining kundalik turmush tarziga aylantirish va shu orqali ayollar salomatligini asrash, ayolda o‘z sog‘ligiga bo‘lgan masuliyatni kuchaytirish, sog‘lom avlod tug‘ilishini ta‘minlash masalasi ustuvor vazifalardan biriga aylandi.

O‘zbekiston Davlat jismoniy tarbiya institutida “Xotin-qizlar sportini rivojlantirish yo‘nalishi” tashkil etilib, yuqori malakali ayol trenerlar va jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash ishlari yo‘lga qo‘yilgan.

Bugungi kunda umumta‘lim maktablarida 25169 nafar jismoniy tarbiya o‘qituvchilari, shundan 6763 nafari ayol, bolalar va o‘smirlar sport maktablarida esa jami 9983 nafar murabbiylar, shundan 2536 nafari ayol murabbiylar faoliyat ko‘rsatmoqda. 2015-yilda bolalar sporti ob'ektlaridagi murabbiy-o‘qituvchilar soni 10612 nafar, jumladan ayollar 2 809 nafarni (26,5 foiz) tashkil etadi.

Shundan ma‘lumoti darajasi bo‘yicha – oliy ma‘lumotli murabbiylar 5045 (47,5 foiz), ulardan ayollar 1327 nafari ayollar (47,2 foiz) tashkil etadi.⁵¹

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 1-aprelda qabul qilgan “Qishloq joylardagi bolalar sport ob'ektlarida band bo‘lgan ayol sport ustozlari mehnatini rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori muhim ahamiyat kasb etdi. Bunda qishloq joylarda faoliyat ko‘rsatayotgan ayol jismoniy tarbiya o‘qituvchilari va murabbiylar ish haqiga 15 foiz qo‘shimcha ta‘riflar berish belgilandi.

Yuqori natijalar sporti. Yuqori natijalar sporti yoki katta sportning rivojlanish dinamikasini O‘zbekiston terma jamoalarining xalqaro sport musobaqalari, Olimpiya va Osiyo o‘yinlaridagi yutuqlari asosida kuzatish mumkin. Mustaqillik yillarida O‘zbekiston sportchilari ko‘pgina nufuzli xalqaro sport musobaqalarida faol ishtirok etib kelmoqdalar.

O‘zbekiston jahonda sport jadal rivojlanayotgan mamlakatlar qatoridan mustahkam o‘rin oldi. Ayniqsa, O‘zbek kurashini o‘rganish va o‘rgatish borasida respublika murabbiylari Hindiston, Janubiy Afrika Respublikasi, Avstraliya, Afrika, Amerika va yevropa qit‘alariga borib kelishmoqda. O‘z navbatida barcha qit‘alarning rasmiy vakillari

⁵¹ Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi me‘yoriy huquqiy hujatlar to‘plami. T.:2016.- 195 b.

O'zbekistonda bo'lib, kurash va boshqa sport turlari bo'yicha tajribalar almashishmoqda. Bu esa sportchilarning xalqaro turnirlar, o'rtoqlik uchrashuvlari va boshqa musobaqalarni tashkil qilishga zamin tayyorlamoqda.

2004-yilda Rustam Qosimjonov Jahon shaxmat federatsiyasi – FIDE yo'nalishi bo'yicha jahon chempioni bo'ldi. Iroda To'laganova eng nufuzli Uimblon turnirida g'olib chiqqan, o'zbek bokschisi Abbos Atoyev 2007-yil AQShning Chikago shahrida o'tkazilgan jahon birinchiligida o'z vaznida chempion bo'lgan.

O'zbekiston terma jamoalarining xalqaro sport musobaqalari, Olimpiya, Osiyo, Paralimpiya va Paraosiy o'yinlaridagi erishgan natijalarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, mustaqillikdan avval O'zbekistondan 10 ta yozgi Olimpiya o'yinlarida 59 nafar sportchi ishtirok etgan bo'lsa, mustaqillikdan keyin birgina Atlanta shahrida bo'lib o'tgan Olimpiya o'yinlarida mamlakatimizning 76 nafar sportchisi qatnashdi.

Mustaqillik yillarida futbol bo'yicha Jahon chempionatlari tarixida eng ko'p o'yinlarni boshqargan Ravshan Irmatov Jahonning eng yaxshi hakami nomzodiga sazovor bo'ldi, sportchilarimiz Server Jeparov - Osiyoning eng yaxshi futbolchisi, Rustam Qosimjonov - shaxmat bo'yicha jahon chempioni, Dilshod Mansurov - erkin kurash bo'yicha jahon chempioni, Ruslan Nurudinov - og'ir atletika bo'yicha jahon chempioni, Abdusattarov Nodirbek, Sindarov Islom va Sindarov Javohir -shaxmat bo'yicha Jahon chempionlari unvonlariga ega bo'ldilar.

O'zbekiston sportchilari mustaqillik yillarda xalqaro sport musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtirok etib, ko'plab medallarni qo'lga kiritganlar.

Jismoniy tarbiya va sport rivojining moliyaviy ta'minlanishini O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining "Jahon chempionatlarida yuqori natijalarga erishgani uchun O'zbekiston Respublikasi sportchilarini mukofotlash tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi 2008-yilgi Farmonida ko'rish mumkin.

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston sportchilarining yutuqlari

Jahon va Osiyo chempionatlari 1991-201-yy.		Xalqaro sport musobaqalari 1991-2014-yy.	
Oltin	799	Oltin	2874
Kumush	884	Kumush	2909
Bronza	472	Bronza	3471
Jami	2155	Jami	9254

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2007-yil yanvarda qabul qilingan sportchilarni rag‘batlantirish bilan bog‘liq bir qator nizomlar, jumladan, “Osiyo o‘yinlarida qo‘lga kiritilgan yuksak natijalar uchun O‘zbekiston Respublikasi sportchilariga bir martalik mukofotlarni to‘lash tartibi to‘g‘risida Nizom” hamda 2009-yilda “Jahon chempionatlarida yuqori natijalarga erishgani uchun O‘zbekiston Respublikasi sportchilariga bir martalik pul mukofotlarini to‘lash tartibi to‘g‘risida Nizom” qabul qilindi.

O‘zbekiston Respublikasi “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonunning 32-moddasiga ko‘ra, yuqori malakali sportchilarni va sport zaxirasini tayyorlash ixtisoslashtirilgan sport ta’limi muassasalari hamda jismoniy tarbiya va sport sohasidagi mutaxassislar tomonidan amalga oshirilishi belgilangan.

Hozir O‘zbekiston Respublikasi huquqiy tizimida ommaviy sport, yuqori natijalar sporti faoliyatning huquqiy me‘yorlari shakllanmoqda. “Professional sport” yuqori natijalar sporti (yoki katta sport) hisoblanib, unda davlat miqyosidagi yohud xalqaro ahamiyatga ega bo‘lgan musobaqalarda sportchilar erishgan g‘alabalar, o‘rnatgan rekordlar birinchi o‘rinda turadi. “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonunning 15-moddasi “Havaskorlik sporti va professional sport” masalalariga bag‘ishlanib, uning huquqiy asoslari ko‘rsatilgan.

2015-yil 23-noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining “Oliy mahorat sport maktablarini tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi.

**2016–2020-yillarda tashkil etiladigan
Oliy mahorat sport maktablari ro‘yxati**

T/r	Oliy mahorat sport maktablari nomi	Ixtisoslashtirilgan sport turi	Yangi qurish, rekonstruksiya qilish muddati
1.	Nukus Oliy mahorat sport maktabi	Sport kurashlari	2018-2019-yillar
2.	Andijon Oliy mahorat sport maktabi	Boks	2016-2017-yillar
3.	Buxoro Oliy mahorat sport maktabi	Gimnastika	2017-2018-yillar
4.	Jizzax Oliy mahorat sport maktabi	Boks	2018-2019-yillar
5.	Qarshi Oliy mahorat sport maktabi	Dzyud	2017-2018-yillar
6.	Navoiy Oliy mahorat sport maktabi	Suv sporti turlari	2018-2019-yillar
7.	Namangan Oliy mahorat sport maktabi	Velosport	2018-2020-yillar
8.	Samarqand Oliy mahorat sport maktabi	yengil atletika	2016-2017-yillar
9.	Termiz Oliy mahorat sport maktabi	Sportning yakkakurashi	2019-2020-yillar
10.	Guliston Oliy mahorat sport maktabi	Tennis, stol tennisi	2017-2018 yillar
11.	Toshkent viloyati Oliy mahorat sport maktabi	Sport o‘q otish	2017-2019-yillar
12.	Farg‘ona Oliy mahorat sport maktabi	Taekvond	2019-2020-yillar
13.	Urganch Oliy mahorat sport maktabi	Og‘ir atletika	2019-2020-yillar
14.	Toshkent Oliy mahorat sport maktabi	Sport o‘yinlari	2016-2018-yillar

O‘zbekiston sharafigi jahon sport maydonlari – Olimpiya va Osiyo o‘yinlarida, Jahon va Osiyo chempionatlarida, boshqa xalqaro sport musobaqalarda munosib himoya qilishga qodir bo‘lgan xalqaro darajadagi

sportchilarni tayyorlash bo'yicha samarali tizimni yaratish, buning uchun xalqaro standartlarga javob beradigan, zamonaviy sport uskunalari bilan jihozlangan o'quv-mashq bazalarini shakllantirish, sportchilarni tayyorlash jarayoniga eng yangi ilmiy-metodik texnologiyalarni egallagan yuqori malakali murabbiy-o'qituvchi kadrlarni keng jalb qilish maqsadida Qoraqalpog'iston Respublikasi, barcha viloyatlar va Toshkent shahrida 14 ta Oliy mahorat sport maktablarini tashkil etish rejalashtirildi (13-jadval)

Yoshlar sporti. Respublikamizda millat genofondini yaxshilash, xalq salomatligini mustahkamlash va xalqaro maydonda shon-shuhrat qozonishning eng ommalashgan vositalaridan biri - sportni aholi orasida keng targ'ib etish, iqtidorli bolalarni aniqlab, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash masalalari davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Respublika yoshlari o'rtasida o'tkaziladigan "Umid nihollari", "Barkamol avlod", "Universiada" uch bosqichli sport musobaqalari an'anaga aylanib, nafaqat sportchi yoshlar ko'rigi bo'lib qoldi, ular O'zbekistonning taraqqiyot sari ishonch bilan bosgan odimlari ifodasidir. Mamlakatimizda "Universiada", "Barkamol avlod", "Umid nihollari" kabi o'quvchi va talaba-yoshlar o'rtasida uzluksiz sport musobaqalarining tantanali ravishda o'tkazilib kelinayotganligi iqtidorli va iste'dodlilar safini kengaytirish bilan birgalikda shahar va qishloqlarimizda sport inshootlarini ko'paytirish imkoniyatini ham yaratdi. O'quvchi yoshlar o'rtasida ommaviy sportni rivojlantirish, ularni ommaviy ravishda jismoniy-tarbiya va sport harakatiga jalb qilishga qaratilgan sport musobaqalarining uch bo'g'inli yagona tizimi bosqichma-bosqich joriy etildi.

"Umid nihollari", "Barkamol avlod", "Universiada" musobaqalari.

O'zbekiston maktab o'quvchilarining I Respublika sport o'yinlari "Umid nihollari" 2002-yilda Farg'ona viloyatida o'tkazilgan.

Uch bosqichli tizimning uzviy qismi bo'lgan "Umid nihollari" musobaqalarida mahoratini oshirgan yoshlarimizning ko'pchiligi bugun xalqaro arenalarda yurtimiz sharafiga munosib himoya qilmoqda. Yildan yilga musobaqalar ommaviyligi oshib bormoqda. O'zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi tomonidan oxirgi o'n yil davomida viloyatlarda, chekka qishloqlarda o'nlab sport inshootlari qurildi, mavjudlari ta'mirlandi.

O'zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi tashkil etilgandan buyon o'tgan davr mobaynida mamlakatimizda qariyb 1500 ta

zamonaviy bolalar sporti obekti barpo etildi. Mamlakatimizda 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan o'quvchilar o'rtasida sport bilan shug'ullanuvchilar 2008-yildagi 29,2 foizdan 2011-yilda 34,9 foizgacha, jumladan, qiz bolalar o'rtasida 24,1 foizdan 31,4 foizgacha oshdi.

2002-yilda Farg'ona viloyatida o'tkazilgan "Umid nihollari" sport musobaqalarida 11 ta sport turi kiritilgan bo'lsa, 2015-yilda Xorazmdagi "Umid nihollari" musobaqalari 17 ta sport turi bo'yicha o'tkazildi.

"Barkamol avlod" Uch bosqichli tizimning o'rta bo'g'ini sanalgan akademik litsey hamda kasb-hunar kollejlari o'quvchilarining I Respublika «Barkamol avlod» sport musobaqalari 2001-yil Jizzax shahrida o'tkazilgan. Sport musobaqalari 8 ta sport turi: basketbol, voleybol, kurash, belbog'li kurash, futbol, yengil atletika, tennis, suzish bo'yicha o'tkazilib, jami 1862 nafar o'g'il-qizlar ishtirok etganlar.

Mamlakatimizda minglab yoshlarning jismoniy holatiga, salomatligiga sport ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. 2005-2011-yillarda mutloq sog'lom bolalar mamlakat bo'yicha 52,7 foizdan 62,9 foizgacha o'sdi, surunkali kasalliklarga chalingan bolalar soni esa keskin kamaydi. O'g'il va qiz bolalarning o'rtacha bo'yi va salmog'i oshmoqda. Harbiy xizmatga chaqirilgan yoshlar o'rtasida xizmatga loyiq deb topilganlar sezilarli darajada ortgani ham bu boradagi ishlarning amaliy natijasidir. 2011-yilda "Bolalarni asraylik" xalqaro tashkiloti tomonidan tuzilgan jahon reytingida O'zbekiston bolalar salomatligini mustahkamlash borasida katta g'amxo'rlik ko'rsatayotgan eng ilg'or yetakchi o'n mamlakat qatoriga kiritilgani yurtimizda barkamol avlodni tarbiyalash yo'lidagi amaliy sa'y-harakatlarning yana bir xalqaro e'tirofidir.

"Universiada" - oliy o'quv yurtlarining talabalari uchun tashkil qilingan musobaqalar hisoblanadi. "Kichik olimpiada"- O'zbekistonda bu musobaqalarni shunday ataydilar. Mazkur musobaqalar dastlab har ikki yilda, 2004-yildan boshlab esa har uch yilda o'tkazilmoqda.

"Universiada" yoshlar uchun tashkil qilingan "Umid nihollari" va "Barkamol avlod" musobaqalarining ramziy davomidir. Yoshlar sporti tizimning yuqori bosqichi bo'lgan Universiada musobaqalari dastlab 9 ta sport turi bo'yicha tashkil etilgan bo'lsa, bugungi kunga kelib sport turlari 15 taga etdi. Bular sportning basketbol, voleybol, kurash, belbog'li kurash, dzyudo, yengil atletika, tennis, stol tennisi, futbol, gandbol, shaxmat va suzish turlaridir.

8-rasm. O‘zbekiston talabalar Universiadalarining emblemasi.

O‘zbekiston talaba yoshlarining I Universiadasi 2000-yil Namangan shahrida o‘tkazilgan. Universiada o‘yinlarida 1717 nafar talabalar voleybol, futbol, kurash, yengil atletika, tennis, stol tennisi, shahmat bo‘yicha musobaqalarda qatnashgan. Mamlakatimiz talaba-yoshlarining katta sport bayramiga Buxoro (2002 yil), Samarqand (2004) viloyatlari hamda Toshkent (2007), Andijon (2010), Buxoro (2013), Farg‘ona (2016) shaharlari mezbonlik qilgan.

II Universiada 2002-yil - Buxoroda bo‘lib o‘tgan va unda 2848 nafar talaba ishtirok etgan. 2004-yilda Samarqandda III Universiada yana ham keng miqyosli bo‘lgan. III Universiada musobaqalarida 2600 dan ziyod talaba-sportchi qatnashgan. Musobaqa dasturiga mini-futbol va og‘ir atletika kiritilgan. Universiada o‘yinlarida 230 ta oltin, 230 ta kumush va 251 ta bronza medallari uchun musobaqalari o‘tkazilgan. Umumjamoa hisobida birinchi o‘rinni "Toshkent-1" jamoasi egallagan.

“Universiada-2010” musobaqalari Andijon viloyatida bo‘lib o‘tgan. Musobaqa o‘z ichiga 12 sport turi bo‘yicha ayollar va erkaklar bellashuvini olgan. Universiadaning Respublika sport musobaqalari final bosqichida 1178 nafar sportchilar, 238 nafar murabbiylar, 154 nafar hakamlar, 450 nafar ommaviy axborot vositalari vakillari, vazirlik bo‘limlari va oliy o‘quv yurtlarining 209 nafar vakillari ishtirok etgan.

2013-yili Buxoro viloyatida o‘tkazildi. O‘zbekiston talaba yoshlarining “Universiada” musobaqalarini yuqori saviyada o‘tkazish uchun zarur sharoitlar yaratilib, sport majmualari qurildi, rekonstruksiya va obodonlashtirish ishlari amalga oshirildi.

«Universiada – 2016» musobaqalarining final bosqichi Farg‘ona shahrida bo‘lib o‘tdi. Unda Toshkent shahri, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va viloyatlardan jamoalar sportning 15 turi bo‘yicha bellashdi. Sport musobaqalarida 1068 nafar sportchi va murabbiy, 155 nafar hakam hamda yurtimizning mashhur sportchilari, ommaviy axborot vositalari xodimlari

qatnashdi. Sport musobaqalari 12 ta zamonaviy sport inshootlarida o‘tkazildi.

14-jadval

O‘zbekistonda yoshlarning uch bosqichli sport musobaqalari

«Umid nihollari»		«Barkamol avlod»		«Universiada»	
				2000	Namangan
		2001	Jizzax		
2002	Farg‘ona			2002	Buxoro
2003	Urganch	2003	Andijon		
				2004	Samarqand
		2005	Toshkent		
2006	Qarshi				
				2007	Toshkent
		2008	Nukus		
2009	Guliston				
				2010	Andijon
		2011	Termiz		
2012	Termiz				
				2013	Buxor
		2014	Farg‘ona		
2015	Xorazm				
				2016	Farg‘ona
		2017	Jizzax		

Sport mashg‘ulotlariga o‘quvchilarni ommaviy ravishda, uzluksiz jalb qilishni tashkil etish maqsadida yoshlarning uch bosqichli "Umid nihollari", "Barkamol avlod", "Universiada" musobaqalarining hududlarda respublika final bosqichlarini o‘tkazish rejasi belgilandi (14-jadval).

O‘zbekiston yoshlarining «Umid nihollari», «Barkamol avlod» va «Universiada» sport o‘yinlarini o‘z ichiga olgan uch bosqichli noyob tizim bugun millionlab o‘g‘il-qizlarni ham jismoniy, ham ma’naviy sog‘lom bo‘lib ulg‘ayishiga xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston talaba yoshlarining Jahon Universiadalarida (15-jadval)

O‘zbekiston sportchi talabalari 1999-yildan boshlab Jahon Universiadasi ishtirok etmoqda. 2003-yilda Tegu shahrida (Janubiy Koreya) o‘tkazilgan Jahon Universiadasi A.Tangriyev va E.Akbarov

dzyudo bo'yicha oltin medalga, M.Xalikulov kumush, A.Amanmurodova bronza medallarga sazovor bo'lganlar. 2005-yilda Izmir shahrida (Turkiya) o'tkazilgan Jahon Universiadasida D.Mansurov erkin kurash bo'yicha oltin medal olgan. 2007-yilda Bangkok shahrida (Tailand) o'tkazilgan Jahon Universiadasida X.Nabiyev dzyudo bo'yicha oltin medal olgan. 2009-yilda Belgrad shahrida (Serbiya) o'tkazilgan Jahon Universiadasida dzyudo bo'yicha U.Kurbanov va G. Esimbetov bronza medallar olganlar. 2011-yilda Shenchjen (Xitoy) o'tkazilgan Jahon Universiadasida O'zbekistondan 19 nafar sportchi qatnashgan va 1 ta sportchi kumush medal olgan.

15-jadval

O'zbekiston talaba yoshlarining Jahon Universiadalarida ishtiroki

O'yin	Yil	O'tkazilgan joyi	Sportchi soni	Medallar turi va soni		
				oltin	kumush	bron
XX	1999	Palma-de-Mal'yorka, Ispaniya	6	0	1	0
XXI	2001	Pekin, Xitoy	8	1	2	2
XXII	2003	Tegu, Koreya	7	2	0	1
XXIII	2005	Izmir, Turkiya	6	1	0	0
XXIV	2007	Bangkok, Tailand	6	1	0	1
XXV	2009	Belgrad, Serbiya	7	0	0	0
XXVI	2011	Shenchjen, Xitoy	19	0	1	0
XXVII	2013	Qozon, Rossiya	51	2	7	10
XXVII I	2015	Kvanjou, Koreya	37	1	0	0
Jami:			147	8	11	14

2013-yilda Kozon shahrida (Rossiya) o'tkazilgan Jahon Universiadasida O'zbekiston terma jamoasi tarkibida 55 nafar sportchi bo'lgan. O'zbekiston sportchilari 2 ta oltin, 7 ta umu shva 10 ta bronza medallari bilan umumjamoa hisobida 22-o'rinni egallagan. O'zbekiston bu natijalar bo'yicha Osiyo mamlakatlari orasida 7-o'rinni, MDH davlatlari orasida 6-o'rinni egallagan.

2015-yilda Kvanjou shahrida (Koreya) o'tkazilgan Jahon Universiadasida O'zbekiston terma jamoasi tarkibida 37 nafar sportchi bo'lgan va taekvondo boyicha D. Shokin oltin medal olgan.

Jahon Universiadalari

16-jadval

Yozgi Universiada			Qishki Universiada		
№	Yili	O'tkazish joyi	№	Yili	O'tkazish joyi
I	1959	Turin, Italiya	I	1960	Shamoni, Fransiya
II	1961	Sofiya, Bolgariya	II	1962	Villar, Shveytsariya
III	1963	Portu-Alegri, Braziliya	III	1964	Shpindlerov Mlin, Chehosl.
IV	1965	Budapesht, Vengriya	IV	1966	Sestriere, Italiya
V	1967	Tokio, Yaponiya	V	1968	Innsbruk, Avstriya
VI	1970	Turin, Italiya	VI	1970	Rovaniemi, Finlyandiya
VII	1973	Moskva, SSSR	VII	1972	Leyk-Plesid, AQSh
VIII	1975	Rim, Italiya	VIII	1975	Livinyo, Italiya
IX	1977	Sofiya, Bolgariya	IX	1978	Shpindlerov-Mlin, Chehosl.
X	1979	Mexiko, Meksika	X	1981	Xaka, Ispaniya
XI	1981	Buxarest, Ruminiya	XI	1983	Sofiya, Bolgariya
XII	1983	Edmonton, Kanada	XII	1985	Belluno, Italiya
XIII	1985	Kobe, Yaponiya	XIII	1987	Shtrbske-Pleso, Chehoslov
XIV	1987	Zagreb, Yugoslaviya	XIV	1989	Sofiya, Bolgariya
XV	1989	Duysburg, Germaniya	XV	1991	Sapporo, Yaponiya
XVI	1991	Sheffild, Angliya	XVI	1993	Zakopane, Polsha
XVII	1993	Buffalo, AQSh	XVII	1995	Xaka, Ispaniya
XVIII	1995	Fukuoka, Yaponiya	XVIII	1997	Mudju, Koreya
XIX	1997	Sitsiliya, Italiya	XIX	1999	Poprad, Slovakiya
XX	1999	Palma-de-Mal'yorka, Isp.	XX	2001	Zakopane, Polsha
XXI	2001	Pekin, Xitoy	XXI	2003	Tarvizio, Italiya

XXII	2003	Tegu, Koreya	XXII	2005	Insbruk, Avstriya
XXIII	2005	Izmir, Turkiya	XXIII	2007	Turin, Italiya
XXIV	2007	Bangkok, Tailand	XXI V	2009	Xarbin, Xitoy
XXV	2009	Belgrad, Serbiya	XXV	2011	Erzurum, Turkiya
XXVI	2011	Shenchjen, Xitoy	XXV I	2013	Maribor, Sloveniya
XXVI I	2013	Qozon , Rossiya	XXV II	2015	Granada, Ispaniya

Xulosalar

- O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.
- Mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya va sportning huquqiy asoslari yaratildi.
- jismoniy tarbiya va sport sohasini mablag‘ bilan ta‘minlash tizimi takomillashtirildi, nodavlat sektor rivojlantirildi;
- jismoniy tarbiya va sportning moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi;
- milliy ta‘lim dasturiga binoan jismoniy tarbiya va sport sohasiga kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash ishlari yo‘lga qo‘yildi.
- O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishining asosiy yo‘nalishlari belgilab olindi: ommaviy sport, milliy sport, bolalar sporti, xotin-qizlar sporti, nogironlar sporti, yuqori natijalar sporti.

O‘ZBEKISTONDA OLIMPIYA HARAKATINING RIVOJLANISHI

Zamonaviy Olimpiya o‘yinlarining asoschisi Per de Kuberten tomonidan ishlab chiqilgan olimpiya g‘oyalari, olimpiya ruhi va qadriyatlarining barhayotligi isbotlandi, sportning bugungi kunda insoniyat hayotidagi o‘rni va ahamiyati katta ekanligi tasdiqlandi. Bugungi kunda ma‘naviy barkamol va jismoniy sog‘lom insonni tarbiyalashning muhim vositasiga aylangan sport olimpiya go‘yalari va olimpiya qadriyatlarini keng targib etishga xizmat qilmoqda.

Mustaqil O‘zbekistonda olimpiya harakatining tashkiliy tuzilmalari shakllandi. O‘zbekiston Respublikasi sportchilari Olimpiya o‘yinlari va xalqaro sport musobaqalarida mustaqil jamoa sifatida qatnashish huquqiga ega bo‘ldi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida xalqaro sport harakatida munosib o‘rin egallashga bor imkoniyatlarini namoyon etmoqda.

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston sportchilari ko‘pgina nufuzli xalqaro sport musobaqalarida faol ishtirok etib kelmoqdalar. O‘zbekiston sportchilarining Olimpiya, Osiyo, Paralimpiya o‘yinlaridagi g‘alabasi sharafiga O‘zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi yangraydi va Davlat bayrog‘i ko‘tariladi.

O‘zbekistonda olimpiya harakatining rivojlanishi ikki bosqichdan iborat va o‘ziga xos xususiyatlarga ega (7-jadval):

I. 1952-1992-yillarni o‘z ichiga olgan birinchi davrda mamlakatimiz olimpiya sporti 1991-yilgacha sobiq Ittifoq bo‘yicha amal qilgan hukmron tizimning bir qismi bo‘lib, yurtimiz bu masalada xalqaro maydonga mustaqil chiqish va o‘z imkoniyatlarini namoyon etish huquqiga ega bo‘lmagan. O‘zbekiston sobiq Ittifoq davrida jahon sport hamjamiyatlariga a‘zo bo‘lmagan. Sharq va G‘arb mamlakatlari bilan sport aloqalar faqat sovet hukumati ruxsati va nazorati ostida o‘tkazilgan.

II. 1992-yildan – hozirgi kungacha davom etib kelayotgan ikkinchi davrda mustaqil O‘zbekiston Respublikasida olimpiya harakatining tashkiliy tuzilmasi tarkib topdi, O‘zbekiston Milliy Olimpiya qo‘mitasi tashkil qilindi va xalqaro olimpiya harakatiga a‘zo bo‘ldi. O‘zbekiston mustaqil davlat sifatida xalqaro sport harakatida munosib o‘rin egallashga imkoniyatlar yaratildi.

17-jadval

O‘zbekistonda olimpiya harakatining rivojlanish xususiyatlari

I - bosqich 1952–1992-yy.	II- bosqich 1992 – hozirgi davrgacha
O‘zbekiston sportchilari Olimpiya o‘yinlarida sobiq ittifoq terma jamoasi tarkibida ishtirok etgan.	Mustaqil O‘zbekistonda olimpiya harakatining tashkiliy tuzilmalari shakllandi: MOQ, O‘zOA va h.k.
O‘zbekiston sportchilarining sobiq ittifoq terma jamoasi tarkibidagi soni bir nechta nafar ishtirokchilar bilan chegaralangan.	O‘zbekiston Respublikasi terma jamoasining Olimpiya o‘yinlarida ishtiroki xalqaro olimpiya harakatining qoidalari asosida shakllandi.
Sobiq ittifoq markaziy organlari tomonidan tanlab olingan sportchilarsobiq ittifoq terma jamoasi tarkibiga kiritilgan.	O‘zbekiston Respublikasi sportchilari Olimpiya o‘yinlari va xalqaro sport musobaqalarida mustaqil jamoa sifatida qatnashish huquqiga ega bo‘ldi.

O‘zbekiston sportchilarining Olimpiya o‘yinlaridagi g‘alabasi sharafiga sobiq ittifoqi madhiyasi chalingan va qizil bayrog‘i ko‘tarilgan.	O‘zbekiston sportchilarining Olimpiya, Osiyo, Paralimpiya o‘yinlaridagi g‘alabasi sharafiga O‘zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi yangraydi va Davlat bayrog‘i ko‘tariladi.
O‘zbekistonda sobiq ittifoq davrida olimpiya g‘oyalarini targ‘ibot qilish ishlari yo‘lga qo‘yilmagan.	O‘zbekiston Respublikasida olimpizm, olimpiya ta’limi va olimpiya sport turlarini targ‘ibot qilish bo‘yicha markazlar tuzildi.

O‘zbekiston Milliy Olimpiya qo‘mitasi (O‘zMOQ) 1992-yil 21-yanvarda tashkil etildi. Xalqaro Olimpiya Qo‘mitasi (XOQ)ning 1993-yil sentabrda Monakoda bo‘lib o‘tgan 101-sessiyasida O‘zbekiston Milliy Olimpiya Qo‘mitasi XOQ tomonidan tan olindi. XOQ xartiyasi asosida va jahon sport harakatining ilg‘or tajribalariga tayangan holda MOQ Nizomi ishlab chiqildi va qabul qilindi.

18-jadval

O‘zbekiston Milliy olimpiya qo‘mitasining asosiy vazifalari

Ichki vazifalar	Tashqi vazifalar
O‘zbekistonda olimpiya harakatini Olimpiya xartiyasining asosiy tamoyillari asosida rivojlantirish	Xalqaro sport maydonida O‘zbekiston Respublikasi mavqeyini oshirish va mustahkamlash
Respublika aholisining ma’naviy va jismoniy tarbiya ishlariga hissa qo‘shish	O‘zbekiston Respublika sport delegatsiyasini Olimpiya, Osiyo, Paralimpiya, Jahon yoshlar o‘yinlaridagi ishtirokini ta’minlab berish
O‘zbekistonda ommaviy jismoniy tarbiya va sport, milliy sport turlari, nogironlar sportini rivojlantirish	XOQ ning “Olimpiya hamkorligi” dasturida ishtirok etish, Osiyo olimpiya kengashi, XSF va MOQlar bilan aloqalarni rivojlantirish
Mamlakatimizda terma jamoalar va sport zaxiralarini tayyorlashda davlat va jamoat tashkilotlariga yordam berish	Respublika sport federatsiyalari va sport tashkilotlariga xalqaro sport birlashmalari bilan hamkorlik ishlariga ko‘maklashish.

Yoshlarni xaqqoniy sport bellashuvi, xalqlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik va do'stlik ruhida tarbiyalash	MOQ vakolati doirasidagi masalalar bo'yicha chet el firma va tashkilotlari bilan hamkorlik ishlarini yo'lga qo'yish.
O'zbekistonda olimpizm, olimpiya ta'limi va olimpiya sport turlarini targ'ibot qilish, sport kadrlarining malakasini oshirish va tajriba almashish bo'yicha anjumanlar, seminarlar tashkil qilish.	Xalqaro sport tashkilotlarida O'zbekiston olimpiya harakati va sport tashkilotlarining manfaatini himoya qilish.
Mamlakatimizda sportni rivojlantirish maqsadida homiylik jamg'armalari va tashkilotlarni tuzishni qo'llab-quvvatlash; sport faxriylari, murabbiylar, hakamlar manfaatlarini himoya qilish.	Xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lish va ular bilan hamkorlik qilish; turli hudud va mamlakatlarning sport tashkilotlari bilan shartnoma tuzish.

O'zbekiston Milliy Olimpiya Qo'mitasi – nodavlat notijorat tashkilot bo'lib, uning asosiy vazifasi O'zbekistonda olimpiya harakatini boshqarish va rivojlantirishdan iborat. O'zMOQning asosiy ichki va tashqi vazifalarga ajratish mumkin, ular quyidagilardan iborat: (18-jadval)

O'zMOQ faoliyatining asosiy **maqsadi**: olimpiya harakati va havaskorlar sportini rivojlantirish, Olimpiya xartiyasi asosida mamlakatda olimpizm tamoyillarini himoya qilishga yordam berish, Olimpiya o'yinlarida Respublika sportchilarining ishtirok etishini ta'minlashdan iborat.

O'zMOQning asosiy **vazifalari** quyidagilardan iborat:

- O'zbekistonda olimpiya harakatini rivojlantirish, olimpizm g'oyalarini keng targ'ib etish;
- XOQ, Osiyo Olimpiya Kengashi, boshqa mamlakatlar milliy olimpiya qo'mitalari, Xalqaro sport federatsiyalari va uyushmalari bilan hamkorlik qilish, XOQning "Olimpiya birdamligi" dasturida ishtirok etish;
- Mamlakat terma jamoalari va sport zaxiralarini tayyorlashda davlat, jismoniy tarbiya va sport tashkilotlariga ko'maklashish;
- Respublika aholisini jismoniy va ma'naviy tarbiyalashga, jismoniy tarbiya va sport, milliy sport turlarini, nogironlar o'rtasida sportni rivojlantirishni ta'minlash;

- Yoshlarni boshqa mamlakatlar sportchilari bilan doʻstlik va birodarlikni mustahkamlash, musobaqalarda halol kurashish, raqibiga olijanoblik bilan munosabatda boʻlish tamoyillari asosida tarbiyalash;

- Oʻzbekiston sportchilari yutuqlarini keng targʻib qilish;

- Sport kadrlari oʻrtasida tajriba almashish, ular malakalarini oshirish uchun anjumanlar tashkil etish.

OʻzMOQ oʻz faoliyatini Oʻzbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga, XOQning Olimpiya xartiyasiga, OʻzMOQ Nizomiga muvofiq amalga oshiradi. Nizomga koʻra OʻzMOQ faoliyatini yurituvchi Ijroqoʻm, aʼzolari, Olimpiya akademiyasi va boshqa tuzilmalar tashkil etilgan edi.

OʻzMOQ tarkibi: OʻzMOQ prezidenti, bosh kotibi, vitse-prezidentlari va aʼzolari; Olimpiya oʻyinlari dasturiga kiritilgan milliy sport federatsiyalari vakillari; noolimpiya sport turlari va milliy sport federatsiyalari vakillari; Qoraqalpogʻiston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar sport tashkilotlari vakillari; Olimpiya oʻyinlari ishtirokchilari boʻlgan sportchilar vakillaridan va boshqa alohida shaxslardan iboratdir.

OʻzMOQning rahbar **organlari:** Bosh assambleya, Ijroiya qoʻmita, hisoblanadi. Bosh assambleyalar oraligʻida OʻzMOQ faoliyatiga Ijroiya qoʻmita rahbarlik qiladi. OʻzMOQning doimiy komissiyalari mavjud: Atletlar komissiyasi; Ayollar va sport komissiyasi; Sport va atrof-muhit komissiyasi. Oʻzbekiston MOQ xuzurida Olimpiya akademiyasi tashkil etilgan. OʻzMOQ Nizomiga koʻra uning ramzlari kiritilgan.

Oʻzbekiston MOQning birinchi prezidenti etib Obid Nazirov saylangan. MOQ vitse-prezidenti boʻlgan Sobir Roʻziev 1994-yilda OʻzMOQning ikkinchi prezidenti etib saylangan.

Oʻzbekiston Respublikasi “Jismoniy tarbiya va sport toʻgʻrisida”gi Qonunining (2015) 17-moddasi “Oʻzbekiston olimpiya harakati. Oʻzbekiston Milliy olimpiya qoʻmitasi”ga bagʻishlangan.

Oʻzbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport toʻgʻrisida”gi Qonunning 17-moddasi “Oʻzbekiston olimpiya harakati. Oʻzbekiston Milliy olimpiya qoʻmitasi”, deb nomlanadi. Unda Oʻzbekiston Milliy olimpiya qoʻmitasining aniq vazifalari belgilangan, yani:

- olimpiya harakati tamoyillarini ommalashtiradi, yuksak yutuqlarga erishiladigan sportni va ommaviy sportni rivojlantirishga koʻmaklashadi;

- XOQ Olimpiya xartiyasiga muvofiq Olimpiya oʻyinlarida va XOQ boshchiligida oʻtkaziladigan boshqa xalqaro sport tadbirlarida Oʻzbekiston Respublikasi nomidan ish yuritadi;

➤ Sportchilarni Olimpiya o'yinlarida va XOQ boshchiligida o'tkaziladigan boshqa xalqaro sport tadbirlarida ishtirok etishga tayyorlashning zarur darajasini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etadi;

➤ Sportda dopingning oldini olish hamda unga qarshi kurashishga, shuningdek jismoniy tarbiya va sport sohasida kamsitish va zo'ravonlikning har qanday shakllari yuzaga kelishiga yo'l qo'ymaslikka ko'maklashadi;

➤ XOQ va O'zMOQ olimpiya ramzlari, shiori, bayrog'i, madhiyasidan, "olimpiya", "olimpiada" nomlaridan foydalanishga bo'lgan haquqlarini O'zbekiston Respublikasi hududida himoya qilish choralari ta'minlaydi.

9-rasm. O'zbekiston Milliy Olimpiya Qo'mitasining ramzi

O'zbekiston olimpiya harakati Xalqaro olimpiya harakatining tarkibiy qismi bo'lib, uning maqsadi olimpiya harakati tamoyillarini ommalashtirish, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga ko'maklashish, sport sohasida xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, Olimpiya o'yinlarida va XOQ boshchiligida o'tkaziladigan boshqa xalqaro sport tadbirlarida ishtirok etishdan iboratdir.

O'zMOQ o'zining rasmiy anjumanlarida eng muhim masalalarni muhokama qilmoqda. Bunda rejalarini tasdiqlash, xalqaro olimpiya harakatida ishtirok etish, olimpiya g'oyalarini keng yoyish, sportchilarni Osiyo, jahon chempionatlari, xalqaro turnirlar va Olimpiya o'yinlariga tayyorlash bilan bog'liq masalalarni doimiy ravishda muhokama qilib bormoqda. Davlat O'zMOQ nizomida belgilangan maqsadlarini amalga oshirishiga har tomonlama ko'maklashgan holda O'zbekiston olimpiya harakatini tan oladi va qo'llab-quvvatlaydi. O'zMOQ o'z vakolatlarini maxsus vakolatli davlat organi, sport federatsiyalari va boshqa tashkilotlar

bilan vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin. O‘zMOQ Milliy olimpiya qo‘mitalari assotsiatsiyasi – ANOKning teng huquqli a‘zosi.

O‘zbekiston MOQ xodimlari, sport federatsiyalarning rahbarlari, mutaxassis olimlar va boshqa rasmiy kishilar XOQ joylashgan Lozzana va juda ko‘p mamlakatlarning MOQ huzurida bo‘lib, Kongresslar, sessiyalar va ilmiy anjumanlarda ishtirok etmoqda.

1996-yil sentabrda Toshkentda Olimpiya shon-shuhrati muzeyi ochildi. O‘zbekiston Olimpiya shon-shuhrati muzeyida mamlakatimiz sport tarixi, olimpiya harakati, sportchilarning erishgan yutuqlari o‘z ifodasini topdi.

Mustaqillikka erishilgandan so‘ng jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratildi, sportchilarimizning Olimpiya, Osiyo o‘yinlari, qit’a va jahon chempionatlarida, xalqaro turnirlarda ishtirok etishi ta‘minlandi. ”Hyech bir narsa mamlakatni sport kabi tezda dunyoga mashhur qila olmaydi,”⁵²- degan Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov. Sportchilarimizning mustaqillik yillarida xalqaro maydonlarda erishgan g‘alabalarini yurtboshimiz so‘zlariga tasdiq sifatida misol qilish mumkin.

O‘zbekiston sportchilari yozgi Olimpiya o‘yinlarida. O‘zbekiston terma jamoasining yozgi Olimpiya o‘yinlarida mustaqil ishtiroki 1996-yilda boshlangan. XXVI yozgi Olimpiya o‘yinlari 1996-yil 19-iyul – 4 avgust sanalarida Atlanta shahrida (AQSH) bo‘lib o‘tgan. Bu o‘yinlarda dunyoning 197 mamlakatidan 10320 sportchi 26 ta sport turi bo‘yicha 271 ta medallar komplekti uchun kurash olib borgan. O‘zbekiston sportchilari dzyu-do bo‘yicha Armen Bagdasarov kumush, boks bo‘yicha Karim To‘laganov bronza medallarini qo‘lga kiritganlar. XXVI yozgi Olimpiya o‘yinlarida O‘zbekiston terma jamoasi 197 mamlakat orasida 58-o‘rinni egallagan.

XXVII yozgi Olimpiya o‘yinlari 2000-yil 16-30-sentabrda Sidney shahrida (Avstraliya) bo‘lib o‘tgan. Mazkur Olimpiya o‘yinlariga 199 davlatdan 10651 nafar sportchi qatnashib, ular 37 ta sport turi bo‘yicha 300 ta medallar komplekti uchun bellashgan. Mamlakatimiz terma jamoasi tarkibidagi 77 nafar sportchi Olimpiya o‘yinlari dasturining 13 sport turi bo‘yicha musobaqalarda ishtirok etgan. Olimpiya o‘yinlarida Muhammadqodir Abdullaev boks bo‘yicha oltin, Artur Taymazov erkin kurash bo‘yicha kumush, Rustam Saidov va Sergey Mixaylov boks bo‘yicha bronza medallari sovrindori bo‘lganlar. Olimpiya terma jamoamiz norasmiy umumjamoa hisobida 199 ta mamlakat orasida 41-o‘rinni egallagan.

19-jadval

⁵² Karimov I. A. Toshkentdagi I xalqaro tennis turniri ochilishi marosimida so‘zlagan nutq. (1994 yil 30 may). «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin». T.2. -T.: O‘zbekiston, 1996.

O‘zbekiston sportchilarining Olimpiya o‘yinlaridagi yutuqlari

Olim-piya o‘yinlari	Yil	O‘tkazilgan joyi	Sportchilar I.F.	Sport chi olgan o‘rni	Sport turi
XXVI	1996	Atlanta AQSH	A. Bagdasarov K. To‘laganov	2 3	dzyudo boks
XXVII	2000	Sidney Avstraliya	M. Abdullayev A. Taymazov R. Saidov S.Mixaylov	1 2 3 3	boks erkin kurash boks boks
XXVIII	2004	Afina Gretsiya	A. Taymazov A. Dokturashvili M. Ibragimov U. Xaydarov B. Sultonov	1 1 2 3 3	erkin kurash kurash kurash boks boks
XXIX	2008	Pekin Xitoy	A. Taymazov A. Tangriyev S. Tigiyev R. Sobirov Ye. Xilko A. Fokin	1 2 3 3 3 3	erkin kurash dzyud kurash dzyud trampolin gimnastika
XXX	2012	London Angliya	A. Taymazov R. Sobirov A.Atoyev	1 3 3	erkin kurash dzyud boks
XXXI	2016	Rio-de-Janeyr Braziliya	X.Do‘smatov R.Nuruddinov Sh. Zoirov F.G‘oyibnazarov Sh. G‘iyosov B.Meliqo‘ziyev D. Urazboyev R. Sobirov M. Ahmadaliyev R. To‘laganov E. Tasmuratov M. Ibragimov I. Navruzov	1 1 1 1 2 2 3 3 3 3 3 3 3	boks og‘ir atletika boks boks boks boks dzyud dzyud boks boks yun-rum kur. erkin kurash erkin kurash

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O‘zbekiston Respublikasi sportchilarini Afina shahrida (Gretsiya) o‘tkaziladigan XXVIII yozgi Olimpiya o‘yinlarida (2004-y.) munosib ishtirok etishlarini ta’minlash to‘g‘risida»gi qarori 2004-yil 7-iyunda qabul qilingan.

XXVIII yozgi Olimpiya o‘yinlarida mamlakatimizdan 69 nafar sportchi o‘yinlar dasturiga kiritilgan sportning 37 turidan 15 ta turi bo‘yicha musobaqalarda qatnashgan. O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan sport ustasi Artur Taymazov erkin kurash bo‘yicha Olimpiada chempioni bo‘lgan.

Olimpiya musobaqalarida yunon-rum kurashi bo‘yicha 74 kg vaznli sportchilar orasida Aleksandr Dokturashvili oltin medalga sazovor bo‘lgan. Erkin kurash bo‘yicha 96 kg vaznli sportchilar o‘rtasida Magamed Ibragimov kumush medal sovrindori bo‘lgan. Boks bo‘yicha O‘tkir Haydarov 81 kg, Bahodir Sultonov 51 kg vaznli boks ustalari o‘rtasida bronza medallariga sazovor bo‘lganlar.

XXVIII yozgi Olimpiya o‘yinlarida O‘zbekiston Respublikasi milliy olimpiya jamoasi 202 davlat o‘rtasida 34-o‘rinni egallagan. Mamlakatimiz vakillari norasmiy umumjamoat hisobida Sidney Olimpiadasiga nisbatan yetti, 1996-yilgi Atlantadagi o‘yinlarga nisbatan esa yigirma to‘rt pog‘ona yuqoriga ko‘tarilgan edilar. Bu Olimpiya o‘yinlari natijalari bo‘yicha O‘zbekiston sportchilari Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi mamlakatlari o‘rtasida beshinchi, Markaziy Osiyoda esa birinchi o‘rinni egallagan.

XXX yozgi Olimpiya o‘yinlari 2012-yil 27-iyul 16-avgust kunlari London shahrida (Angliya) bo‘lib o‘tgan. Olimpiya o‘yinlarida jahonning 205 davlatidan 10500 nafar sportchi 302 komplekt medallari uchun 26 sport turlari bo‘yicha musobaqalarda ishtirok etishdi. Olimpiya o‘yinlari davomida jami 44 ta jahon va 117 ta olimpiya rekordlari o‘rnatildi.

Olimpiya musobaqalarida O‘zbekiston sportchilaridan 4 nafari sovrindor, 14 nafari kuchli sakkizlikka kirgan. Olimpiya o‘yinlarida jahon chempioni Artur Taymazov uchinchi marta Olimpiada chempioni nomiga sazovor bo‘lgan, bronza medallar bilan taqdirlangan Rishod Sobirov (dzyudo), Abbos Atoev (boks) yuksak mahorat va matonat namunasini ko‘rsatgan edilar.

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 2012-yil 14-avgust kuni qabul qilingan “London shahrida bo‘lib o‘tgan XXX yozgi Olimpiada o‘yinlarida yuksak natijalarga erishgan sportchilarimizdan bir guruhini mukofotlash to‘g‘risida”gi farmoniga muvofiq, Vatanimiz sharafiga munosib himoya qilgan sportchilar taqdirlandi.

Olimpiya o'yinlarida erishgan yutuqlari bilan Vatanimizning xalqaro miqyosdagi obro'-e'tibori va nufuzini oshirishga qo'shgan katta hissasi uchun bronza medallari sohiblari bo'lgan Rishod Sobirov "O'zbekiston iftixori", Abbos Atoev "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan sportchi" faxriy unvonlari bilan taqdirlandi.

London Olimpiadasi chempioni Artur Taymazov yurtimizning sport sohasidagi shon-shuhratini yuksaltirish ishiga qo'shgan ulkan hissasi, Olimpiada o'yinlarida yuksak natijalarga erishgani uchun "El-yurt hurmati" ordeni bilan mukofotlandi.

Davlatimiz Birinchi rahbari I.A. Karimov tomonidan Artur Taymazovga mashhur sportchimizning O'zbekiston bayrog'ini baland tutib turgan oltin suvi yuritilgan haykalchasi taqdim etilgan edi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 2013-yil 25-fevraldagi "O'zbekiston sportchilarini 2016-yilda Rio-de-Janeyro shahrida (Braziliya) bo'lib o'tadigan XXXI yozgi Olimpiyada va XV Paralimpiya o'yinlariga tayyorgarligi to'g'risida"gi qarori muhim dasturilamal bo'lib xizmat qildi.

XXXI yozgi Olimpiya o'yinlari 2016-yil 5 – 21-avgust kunlari Rio-de-Janeyro shahrida (Braziliya) bo'lib o'tdi. Rio-2016 Olimpiadasida O'zbekiston boks terma jamoasi 3 ta oltin, 2 ta kumush va 2 ta bronza medallar bilan umumjamoa hisobida 1-o'rinni egalladi. O'zbekistonlik bokschi Hasanboy Do'smatov esa texnikasi eng yuqori bo'lgan bokschi beriladigan "Vel Barker Kubogi" taqdim etildi va mazkur sovrinni qo'lga kiritgan birinchi O'zbekistonlik bokschi bo'ldi. "Vel Barker Kubogi" 1920-yilda Xalqaro yarimprofessional boks assotsiatsiyasi tomonidan ta'sis etilgan bo'lib, 1936-yildan buyon Olimpiada o'yinlarida texnikasi eng yuqori bo'lgan bokschi beriladigan mukofotdir.

O'zbekiston sportchisi Ruslan Nurudinov og'ir atletikaning 105 kg vazni bo'yicha jami 431 kg og'irlikni engib, Olimpiada chempioni bo'ldi va yangi olimpiya rekordini o'rnatdi.

XXXI yozgi Olimpiya o'yinlarida O'zbekiston terma jamoasi 4 ta oltin, 2 ta kumush va 7 ta bronza medallari bilan umumjamoa hisobida 207 davlat orasida 21-o'rinni egalladi (10-12 jadvallar). Ushbu natijalar bo'yicha O'zbekiston Osiyo mamlakatlari orasida 4-o'rinni, MDH davlatlari orasida 2-o'rinni, Markaziy Osiyo davlatlari orasida 1-o'rinni egalladi.

Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish, yoshlar o'rtasida olimpiya harakatini targ'ib etishdagi faol ishtiroki, Rio-de-Janeyro shahrida (Braziliya) bo'lib o'tgan XXXI yozgi Olimpiya o'yinlaridagi

yuksak sport mahorati va mardligi, xalqaro spor maydonlarida O‘zbekistonning nufuzi va obro‘-e’tborini oshirishga qo‘shgan katta hissasi uchun hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 12-iyuldagi PQ-2558-sonli qaroriga muvofiq g‘olib sportchilar pul mukofoti bilan taqdirlandilar.

20-jadval

XXXI yozgi Olimpiya o‘yinlarida medallar soni va umumjamoa natijalari

O‘rin	Davlatlar	Oltin	Kumush	Bronza	Jami
1	AQSh	46	37	38	121
2	Buyuk Britaniya	27	23	17	67
3	Xitoy	26	18	26	70
4	Rossiya	19	18	19	56
5	Germaniya	17	10	15	42
6	Yaponiya	12	8	21	41
7	Fransiya	10	18	14	42
8	Janubiy Koreya	9	3	9	21
9	Italiya	8	12	8	28
10	Avstraliya	8	11	10	29
11	Gollandiya	8	7	4	19
12	Vengriya	8	3	4	15
13	Braziliya	7	6	6	19
14	Ispaniya	7	4	6	17
15	Keniya	6	6	1	13
16	Yamayka	6	3	2	11
17	Xorvatiya	5	3	2	10
18	Kuba	5	2	4	11
19	Yangi Zellandiya	4	9	5	18
20	Kanada	4	3	15	22
21	O‘zbekiston	4	2	7	13

O‘zbekiston sportchilarining yozgi va qishki Olimpiya o‘yinlaridagi natijalari

O‘yin	Yil	Shahar, mamlakat	Jami davlat	Jamoa tarkibi	Medallar turi va soni			O‘zR o‘rni
					olt	kum	br	
XXV	1992	Barselona, Ispaniya	169	17	3	1	-	MDH
XVII	1994	Lillexammer, Norv.	67	7	1	-	-	14
XXVI	1996	Atlanta, AQSH	197	76	-	1	1	58
XXVI I	2000	Sidney, Avstraliya	199	77	1	1	2	41
XXVI II	2004	Afina, Gretsiya	202	69	2	1	2	34
XXIX	2008	Pekin, Xitoy	204	58	1	2	3	40
XXX	2012	London, Angliya	205	56	1	-	2	47
XXXI	2016	Rio-de-Janeyro, Braziliya	206	70	4	2	7	21

XXXI yozgi Olimpiya o‘yinlarida O‘zbekiston sportchilarining natijalari

Rio-de-Janeyro –2016

Medal	Sportchining F.I.	Sport turi	Vazni	Sana
Oltin	Do‘smatov Hasanboy	Boks	46 k	14 avgust
	Nuriddinov Ruslan	Og‘ir atletika	105 k	15 avgust
	Zoirov Shahobiddin	Boks	52 k	21 avgust
	G‘oyibnazarov Fazliddin	Boks	64 k	21 avgust
Kumush	G‘iyosov Shahram	Boks	69 k	17 avgust
	Meliqo‘ziyev Bektemir	Boks	79 k	20 avgust
Bronza	O‘rozboyev Diyorbek	Dzyud	60 k	6 avgust
	Sobirov Rishod	Dzyud	66 k	7 avgust
	To‘laganov Rustam	Boks	91 k	13 avgust
	Tasmurodov Elmurat	Yunon-rum kurashi	59 k	14 avgust
	Ahmadaliyev Murodjon	Boks	56 k	18 avgust
	Navro‘zov Ixtiyor	Erkin kurash	65 k	21 avgust
	Ibragimov Magomed	Erkin kurash	97 k	21 avgust

O‘zbekiston sportchilari qishki Olimpiya o‘yinlarida. O‘zbekiston Respublikasi terma jamoasi qishki Olimpiya o‘yinlarida ilk bor 1994-yildan boshlab ishtirok etgan.

XVII qishki Olimpiya o‘yinlari 1994-yil 12-27-fevral kunlari Lillexammer shahrida (Norvegiya) bo‘lib o‘tgan. Bu Olimpiya o‘yinlariga 67 davlatdan 1923 nafar sportchi tashrif buyurgan. Mazkur qishki Olimpiya o‘yinlarida O‘zbekiston sportchisi Lina Cheryazova fristayl bo‘yicha Olimpiyada chempioni bo‘lib, oltin medalni qo‘lga kiritgan. O‘zbekiston terma jamoasi umumjamoa hisobida 67 mamlakat orasida 14-o‘rinni egallagan.

XVIII qishki Olimpiya o‘yinlari 1998-yil 7-22-fevral kunlari Nagano shahrida (Yaponiya) bo‘lib o‘tgan. Naganoga jahonning 72 mamlakatidan kelgan 2302 nafar sportchi 14 ta qishki sport turi bo‘yicha 68 ta medallar komplekti uchun kurashgan. O‘zbekiston milliy olimpiya terma jamoasi sportchilaridan musobaqalarda Lina Cheryazova (fristayl) - 13-o‘rin, Tatyana Malinina (figurali uchish) - 8-o‘rin, Roman Skorniyakov (figurali uchish) - 19-o‘rin, Komil O‘rinboev (tog‘ chang‘isi sporti) - 29-o‘rinni egallaganlar.

XIX qishki Olimpiya o‘yinlari 2002-yil 8-24-fevral kunlari Solt-Leyk-Siti shahrida (AQSH) bo‘lib o‘tgan. Mazkur Olimpiyadada ishtirok etish uchun 77 mamlakatdan 2399 nafar sportchi tashrif buyurgan. Sportchilar sportning 15 turi bo‘yicha 78 ta medallar komplekti uchun musobaqalarda qatnashgan.

O‘zbekiston terma jamoasi tarkibiga 6 nafar sportchi kirgan: Kamil Urunbaev va Elmira Urunbaeva (tog‘ chang‘isi); Tatyana Malinina, Roman Skorniyakov, Natalya Ponomaryova va Evgeniy Sviridov (figurali uchish).

Olimpiya o‘yinlari musobaqalarida K. Urunbaev 79 nafar sportchi orasida 36-o‘rinni, E. Urunbaeva – 32 o‘rinni, R. Skorniyakov 29 nafar sportchi orasida 19-o‘rinni, N. Ponomaryova va E. Sviridov 18-o‘rinni egallaganlar. T. Malinina 13-o‘rin egallagan edi, biroq tibbiy komissiya tomonidan gripp sababli musobaqalardan chetlatilgan.

XX qishki Olimpiada o‘yinlari 2006-yil 10-28-fevral kunlari Turin shahrida (Italiya) o‘tkazilgan. Unda 85 mamlakatdan kelgan 2600 dan ziyod sportchi qishki sportning 15 turi bo‘yicha o‘zaro bellashgan. O‘zbekistondan tog‘ chang‘i sportida Kayrat Ermetov, figurali uchishda yakkalik musobaqalarida Anastasiya Gimazetdinova, juftlikda esa Marina Aganina va Artyom Knyazev qatnashganlar. Qishki Olimpiya o‘yinlari tarixida ilk bor O‘zbekiston vakili evgeniy Roxin figurali uchish musobaqalarida hakamlilik qilgan.

XXI qishki Olimpiada o'yinlari 2010-yil 12-28-fevral kunlari Vankuver shahrida (Kanada) o'tkazilgan. Olimpiya o'yinlarida 80 ta mamlakatdan 5500 nafarga yaqin sportchilar qatnashgan. Ular 15 ta qishki sport turlari bo'yicha musobaqalarda medallar uchun kurash olib borganlar. O'zbekistondan 3 nafar sportchi: tog' chang'isi sporti bo'yicha Kseniya Grigoreva va Oleg Shamaev, konkida figurali uchish bo'yicha Anastasiya Gimazetdinova ishtirok etgan.

XXII qishki Olimpiada o'yinlari 2014-yil 10-26-fevral kunlari Sochi shahrida (Rossiya) o'tkazilgan. Olimpiya o'yinlarida O'zbekistondan uch nafar sportchi qatnashgan - Kseniya Grigoreva va Artyom Voronov (tog' chang'isi sporti), Misha Ge (muz ustida konkida figurali uchish).

O'zbekiston sportchilari Osiyo o'yinlarida. Osiyo qit'asida eng yirik va ommaviy musobaqalardan biri – Osiyo o'yinlari bo'lib, O'zbekiston Respublikasi mustaqillik davrida Osiyo o'yinlarida ishtirok etish huquqiga ega bo'lgan.

XII yozgi Osiyo o'yinlari 1994-yil Xirosima shahrida (Yaponiya) bo'lib o'tgan. Bu Osiyo o'yinlarida 7300 nafar sportchilar 34 ta sport turi bo'yicha musobaqalarda qatnashgan va 337 ta medallar komplekti uchun kurash olib borilgan. O'zbekiston sportchilari Osiyo o'yinlarida ilk bor qatnashib, umumjamo'a hisobida 42 ta mamlakat ichida 5-o'rinni egallagan. O'zbekiston sportchilari musobaqalarda jami 40 ta – 10 ta oltin, 11 ta kumush, 19 ta bronza medallar olgan.

XIII yozgi Osiyo o'yinlari 1998-yil 6-20-dekabr kunlari Bangkok shahrida (Tailand) o'tkazilgan. O'yinlarda 41 ta mamlakatlardan 6554 sportchi qatnashgan. O'yinlarda 44 ta sport turi bo'yicha o'tkazilgan musobaqalarda sportchilar 379 ta oltin, kumush va 478 ta bronza medallari uchun kurash olib bordilar. Respublikamiz sportchilari Bangkokda o'tkazilgan XIII Osiyo o'yinlarida O'zbekiston terma jamoasi qit'aning 41 mamlakatlari orasida 10-o'rinni egallagan (40 ta – 6 ta oltin, 22 ta kumush, 12 ta bronza medallar olgan).

XIV yozgi Osiyo o'yinlari Pusan shahrida (Janubiy Koreya) 2002-yil 29-sentabr – 14-oktabr kunlari o'tkazilgan. O'yinlarda Osiyo qit'asining 44 mamlakatlaridan 7711 nafar sportchilar ishtirok etgan. Musobaqalar 38 sport turi bo'yicha 419 ta medallar komplekti uchun olib borilgan. Osiyo o'yinlarida O'zbekiston terma jamoasi jami 51 ta – 15 ta oltin, 12 ta kumush, 24 ta bronza medallar olgan va qit'aning 44 mamlakatlari orasida 5-o'rinni egallagan.

XV yozgi Osiyo o'yinlari Doha shahrida (Qatar) 2006-yil 1-15 dekabr kunlari o'tkazilgan. O'yinlarda 9520 nafar sportchilar qatnashgan.

Musobaqalarda 39 sport turlari bo'yicha 424 medallar komplekti uchun bo'lib o'tgan. O'yinlarda O'zbekiston terma jamoasi jami 40 ta – 11 ta oltin, 14 ta kumush, 15 ta bronza medallar bilan 7-o'rinni egallagan.

XVI yozgi Osiyo o'yinlari 2010-yil 12-27-noyabr kunlari Guanjou (Xitoy). O'yinlarda 45 ta mamlakatdan 9704 sportchi ishtirok etgan. Bu Osiyo o'yinlarida O'zbekiston terma jamoasi jami 56 ta – 11 ta oltin, 22 ta kumush, 23 ta bronza medallar olgan va qit'aning 45 mamlakatlari orasida 8-o'rinni egallagan.

23-jadval

O'zbekiston sportchilarining Osiyo o'yinlaridagi ishtiroki

O'yin	Yil	Shahar (Mamlakat)	Tarkib soni	Jami medal	oltin	kum	bron	O'rin
XII	1994	Xirosima (Yaponiya)	135	42	11	12	19	5
XIII	1998	Bangkok (Tailand)	168	44	6	23	15	10
XIV	2002	Pusan (Janubiy Koreya)	175	51	15	12	24	5
XV	2006	Doha (Qatar)	250	39	11	14	14	8
XVI	2010	Guanjou (Xitoy)	220	56	11	22	23	8
XVII	2014	Incheon (Janubiy Koreya)	228	44	9	14	21	11
XVII	2018	Indoneziya						

XVII yozgi Osiyo o'yinlari 2014-yil 19-sentabr – 4-oktabr kunlari Inchxon shahrida (Janubiy Koreya) o'tkazilgan.

O'yinlarda 45 ta mamlakatdan 9700 sportchi ishtirok etgan. O'yinlarda O'zbekiston terma jamoasi jami 44 ta – 9 ta oltin, 14 ta kumush, 21 ta bronza medallar bilan 11-o'rinni egallagan (13-jadval).

O'zbekiston sportchilari Paralimpiya o'yinlarida. 2007-yil 27-fevralda “O'zbekiston Milliy Paralimpiya Assotsiatsiyasi” Adliya vazirligidan 341-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tgan. Hozirgi kunda Assotsiatsiya O'zbekiston Respublikasi miqyosida o'zining ish faoliyatini boshlagan. Assotsiatsiyaning Andijon, Namangan, Sirdaryo, Jizzax, Samarqand, Buxoro, Xorazm, Qashqadaryo viloyat va Toshkent shahar bo'limlari tashkil etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonunining (2015) 31-moddasi “Moslashtiruvchi jismoniy tarbiya va moslashtiruvchi sport. Nogironlarni va jismoniy imkoniyatlari cheklangan boshqa shaxslarni jismoniy reabilitatsiya qilish” masalalariga bag‘ishlangan.

Moslashtiruvchi jismoniy tarbiya jismoniy tarbiyaning nogironlarni va jismoniy imkoniyatlari cheklangan boshqa shaxslarni jismoniy reabilitatsiya qilishning kompleks vositalaridan foydalanuvchi qismidir. Moslashtiruvchi sport nogironlarni va jismoniy imkoniyatlari cheklangan boshqa shaxslarni jismoniy reabilitatsiya qilishga hamda ijtimoiy moslashtirishga qaratilgandir.

Nogironlarning va jismoniy imkoniyatlari cheklangan boshqa shaxslarning moslashtiruvchi sportini rivojlantirish sport bilan shug‘ullanishning ustuvorligi, ommalashuvi va ochiqligi prinsiplariga asoslanadi. Nogironlarni va jismoniy imkoniyatlari cheklangan boshqa shaxslarni moslashtiruvchi jismoniy tarbiya va moslashtiruvchi sport usullaridan foydalangan holda jismoniy reabilitatsiya qilish hamda ijtimoiy moslashtirish jismoniy tarbiya-sport tashkilotlarida, shu jumladan reabilitatsiya markazlarida, nogironlarning jismoniy tarbiya-sport klublarida amalga oshiriladi.

Tegishli ta’lim muassasalarida ta’lim olayotgan nogironlar va jismoniy imkoniyatlari cheklangan boshqa shaxslar uchun mashg‘ulotlar bunday ta’lim oluvchilarning shaxsiy qobiliyatlari va sog‘lig‘i holati hisobga olingan, moslashtiruvchi jismoniy tarbiya va moslashtiruvchi sport vositalaridan foydalanilgan holda tashkil etiladi.

Maxsus vakolatli davlat organi mahalliy davlat hokimiyati organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va nogironlarning jamoat birlashmalari bilan birgalikda nogironlarning hamda jismoniy imkoniyatlari cheklangan boshqa shaxslarning jismoniy tarbiya-sport tashkilotlari vositasida jismoniy tarbiya, jismoniy kamol toptirish va jismoniy tayyorgarlik tizimiga uyg‘unlashuviga ko‘maklashadi.

Maxsus vakolatli davlat organi, mahalliy davlat hokimiyati organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, jismoniy tarbiya-sport tashkilotlari, shuningdek nogironlarning jismoniy tarbiya-sport birlashmalari nogironlar va jismoniy imkoniyatlari cheklangan boshqa shaxslar ishtirokida jismoniy tarbiya va sport tadbirlari o‘tkazilishini tashkil etadi, bolalar-o‘smirlar sport-moslashtiruvchi maktablarini, moslashtiruvchi bolalar-o‘smirlar jismoniy tayyorgarlik klublarini tashkil qiladi.

2008-yilda ilk bor O‘zbekiston Milliy Paralimpiya Assotsiatsiyasi Xalqaro Paralimpiya Qo‘mitasining a‘zosi sifatida Pekinda (Xitoy) XIII yozgi Paralimpiya o‘yinlarida ishtirok etgan. Bu O‘yinlarda ikki nafar sportchi - Ravil Diganshin (engil atletika, pauerlifting) va Farxod Sayidov (suzish bo‘yicha) qatnashgan.

2010-yil Guanchjou shahrida (Xitoy) o‘tkazilgan Osiyo Paralimpiya Qo‘mitasi Bosh Assambleyasida O‘zbekiston Markaziy Osiyoda eng rivojlangan Milliy Paralimpiya Qo‘mitasi deb tan olingan va Markaziy Osiyo davlatlari Milliy Paralimpiya Qo‘mitalari (Afg‘oniston, Eron, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston) ishini rivojlantirish vazifasi yuklatilgan. 201-yil Guanchjou shahrida (Xitoy) o‘tkazilgan Paraosiyo o‘yinlarida O‘zbekiston paralimpiya sportchilari 1 ta oltin, 2 ta kumush, 3 ta bronza medaliga sazovor bo‘lgan.

2012-yilning 29-avgust – 9-sentyabr kunlari London shahrida (Buyuk Britaniya) XIV yozgi Paralimpiya o‘yinlari bo‘lib o‘tgan. Paralimpiya o‘yinlarida dunyoning 166 davlatidan 4200 sportchi 20 ta sport turi bo‘yicha ishtirok etgan. Paralimpiya o‘yinlarida 10 nafar O‘zbekiston paralimpiya sportchilari 4 ta sport turlari - dzyudo, suzish, yengil atletika va pauerlifting sport turlari bo‘yicha musobaqalarda qatnashgan. Xusniddin Norbekov yengil atletikaning disk uloqtirish musobaqalarida 4-o‘rinni, Kirill Pankov suzish bo‘yicha 6-o‘rinni egallagan va ikki marta Osiyo rekordini yangilagan. Sharif Xalilov dzyudo bo‘yicha kumush medal sovrindori bo‘lgan. Bu Paralimpiya o‘yinlarida rasman ikkinchi bor ishtirok etgan O‘zbekiston delegatsiyasi tomonidan qo‘lga kiritilgan dastlabki medal bo‘ldi. XIV Paralimpiya o‘yinlarining ochilish va yopilish marosimiga O‘zbekiston bayrog‘ini olib o‘tish sharafiga Paralimpiya va Paraosiyo o‘yinlari sovrindori Sharif Xalilovga berilgan.

2014-yilda Incheon shahrida (Janubiy Koreya) bo‘lib o‘tgan II Paraosiyo o‘yinlarida O‘zbekiston delegatsiyasi a‘zolari yuqori natijalarga erishgan edi. Paraosiyo o‘yinlarida ishtirok etgan 27 nafar sportchimiz 22 ta oltin, 5 ta kumush va 4 ta bronza jami 31 ta medalga sazovor bo‘lib, umumjamoa hisobida 41 davlat orasida faxrli 5-o‘rinni egallagan. Mamlakatimiz sportchilari Paraosiyo o‘yinlarida 12 marotaba Osiyo rekordini yangilashga ham muvaffaq bo‘lganlar.

2014-yilda Markaziy Osiyoda O‘zbekiston Milliy Paralimpiya Qo‘mitasi eng rivojlangan deb e‘tirof etildi. O‘zbekiston Paralimpiya sportchilari qo‘lga kiritilgan medallar bo‘yicha Markaziy Osiyo davlatlari orasida birinchi, MDH mamlakatlari o‘rtasida oltinchi, jahonda esa 67-o‘rinni egallagan.

2016-yil 7-18-sentabr kunlari Rio-de-Janeyro shahrida (Braziliya) XV yozgi Paralimpiya o'yinlari bo'lib o'tgan. O'zbekiston terma jamoasi a'zolari jasorat va matonat namunasini ko'rsatib, yuksak natijalarga erishdilar. O'zbekiston Paralimpiya terma jamoasining 32 nafar sportchilari 31 ta (8 ta oltin, 6 ta kumush, 17 ta bronza) medalni qo'lga kiritib, Paralimpiya o'yinlarida yuz foizlik natija ko'rsatdilar. O'zbekiston paralimpiyachilari Rio o'yinlarida 6 ta jahon, 12 ta Osiyo va 7 ta paralimpiya rekordini yangiladilar. O'zbekiston Paralimpiya terma jamoasi umumjamoaa hisobida 176 ta davlatlar orasida 16-o'rinni, Markaziy Osiyoda birinchi, MDH va Osiyoda ikkinchi o'rinni egallagan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga ko'ra XV yozgi Paralimpiya o'yinlarida yuqori natijalarga erishgan sportchi va murabbiylar "O'zbekiston iftixori", "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan sport ustoz", "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan sportchi", "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi" faxriy unvonlari, "Do'stlik" ordeni va "Jasorat", "Shuhrat" medallari bilan taqdirlandilar.

Xulosalar

- Mustaqil O'zbekistonda olimpiya harakatining tashkiliy tuzilmalari shakllandi.
- O'zbekiston Respublikasi sportchilari Olimpiya o'yinlari va xalqaro sport musobaqalarida mustaqil jamoa sifatida qatnashish huquqiga ega bo'ldi.
- O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida xalqaro sport harakatida munosib o'rin egallashga bor imkoniyatlarini namoyon etib kelmoqda.
- Mustaqillik yillarida O'zbekiston sportchilari ko'pgina nufuzli xalqaro sport musobaqalarida, Olimpiya, Osiyo, Paralimpiya o'yinlarida faol ishtirok etib, yuksak natijalarga erishdilar.
- O'zbekiston Respublikasida olimpizm, olimpiya ta'limi va olimpiya sport turlarini targ'ibot qilish bo'yicha markazlar tuzildi.

XV yozgi Paralimpiya o‘yinlarida medallar soni va umumjamoa natijalari

O‘rin	Davlatlar	Oltin	Kumush	Bronza	Jami
1	Xitoy	107	81	51	239
2	Buyuk Britaniya	64	39	44	147
3	Ukraina	41	37	39	117
4	AQSH	40	44	31	115
5	Avstraliya	22	30	29	81
6	Germaniya	18	25	14	57
7	Gollandiya	17	19	26	62
8	Braziliya	14	29	29	72
9	Italiya	10	14	15	39
10	Polsha	9	18	12	39
11	Ispaniya	9	14	8	31
12	Fransya	9	5	14	28
13	Yangi Zellandiya	9	5	7	21
14	Kanada	8	10	11	29
15	Eron	8	9	7	24
16	O‘zbekiston	8	6	17	31

Eslab qoling!

- ❖ **O‘zbekiston sportchilari ilk bor mustaqil terma jamoa sifatida XXVI yozgi Olimpiya o‘yinlarida (1996-y. Atlanta) ishtirok etib, 197 mamlakat orasida 58-o‘rinni egallagan.**
- ❖ **XXXI yozgi Olimpiya o‘yinlarida (2016, Rio-de-Janeyro) O‘zbekiston terma jamoasi 4 ta oltin, 2 ta kumush va 7 ta bronza medallari bilan umumjamoa hisobida 207 davlat orasida 21-o‘rinni egalladi.**
- ❖ **Umumiy natijalar bo‘yicha O‘zbekiston Osiyo mamlakatlari orasida 4-o‘rinni, MDH davlatlari orasida 2-o‘rinni, Markaziy Osiyo davlatlari orasida 1-o‘rinni egalladi.**

Nazorat savollari:

- ✓ O'zbekistonda sovet jismoniy tarbiya va sport tizimi qanday xususiyatlarga ega bo'lgan?
- ✓ Qanday sabablar sovet jismoniy tarbiya tizimi shakllariga ta'sir qilgan?
- ✓ Spartakiada sport musobaqalari qanday ahamiyatga ega bo'lgan?
- ✓ Birinchi O'rta Osiyo spartakiadasi qachon o'tkazilgan?
- ✓ Toshkentda jismoniy tarbiya texnikumi kimning qarori asosida ochilgan?
- ✓ Ikkinchi jahon urushigacha sport sohasida qanday muhim o'zgarishlar sodir bo'lgan?
- ✓ Mehnat va mudofaaga tayyor (MMT) majmui haqida nimalarni bilasiz?
- ✓ O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti qachon tashkil topgan?
- ✓ Sobiq Sovet Ittifoqi xalqlarining spartakiadalarida O'zbekiston sportchilari qanday ishtirok etgan?
- ✓ Markaziy Osiyoda xonliklarida aholining ijtimoiy va madaniy hayotida jismoniy tarbiya qanday ahamiyatga ega bo'lgan?
- ✓ Markaziy Osiyoda xonliklar qo'shinida askarlarning harbiy tayyotgarligida qanday jismoniy tarbiya vositalaridan foydalanilgan?
- ✓ Markaziy Osiyoda turli bellashuvlar qanday tadbirlarda tashkil qilingan?
- ✓ Abdulla Avloniy qaysi asarida jismoniy tarbiya masalalarini yoritgan?
- ✓ Abdurauf Fitrat qanday jismoniy tarbiya vositalarini tavsiya etgan?
- ✓ Markaziy Osiyoga zamoaviy sport turlari nechanchi asrda kirib kelgan?
- ✓ Mustaqillikning dastlabki yillarida jismoniy tarbiya va sport sohasida qanday tadbirlar amalga oshirildi?
- ✓ Mustaqillikning dastlabki yillarida jismoniy tarbiya va sport sohasida qanday tadbirlar amalga oshirildi?
- ✓ O'zR "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonunining Birinchi tahriri qachon qabul qilingan?
- ✓ "Sog'lom avlod uchun" Davlat dasturida qanday vazifalar belgilangan?
- ✓ "Sog'lom avlod uchun" Davlat dasturida jismoniy tarbiya va sport qanday ahamiyatga ega?
- ✓ O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport to'g'risidagi qarorlarda qanday tamoyillar ishlab chiqilgan?
- ✓ O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport qaysi yo'nalishlarda rivojlantiriladi?
 - ✓ O'zbekistonda yoshlar o'rtasida qanday sport musobaqalari o'tkaziladi?
- ✓ O'zR "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Yangi taxriridagi Qonun qachon qabul qilingan?
- ✓ O'zR Milliy Olimpiya Qo'mitasi (MOQ) qachon tashkil qilingan?
- ✓ MOQning maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
- ✓ Qachon Mustaqil O'zbekiston sport jamoasi birinchi marta Osiyo o'yinlarida ishtirok etgan?
- ✓ Qachon Mustaqil O'zbekiston sport jamoasi birinchi marta qishki Olimpiya o'yinlarida ishtirok etgan?
- ✓ Qachon Mustaqil O'zbekiston sport jamoasi birinchi marta yozgi Olimpiya o'yinlarida ishtirok etgan?
- ✓ Mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya va sport sohasida qanday tadbirlar amalga oshirildi?
- ✓ 2016-yilda Olimpiya o'yinlarida sportchilarimizning natijalari qanday bo'ldi?

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida»gi Qonuni. “Xalq so‘zi”, 2015-yil 5-sentabr.
2. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. - T.: “O‘zbekiston”, 1998.
3. Karimov I.A. O‘zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo‘lmaydi. T.: “O‘zbekiston”, 2005.
4. Karimov I.A. O‘rta asr Sharq mutafakkirlari va olimlarining jahon sivilizatsiyasidagi o‘rni va ahamiyati. Xalqaro anjumanda so‘zlagan nutqi. 16-may 2014-y.
5. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimovning O‘zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish Jamg‘armasi homiylik kengashi majlisidagi ma‘ruzasi. “Xalq so‘zi”, 2013, 2014, 2015, 12-fevral 2016-yy.
6. Abdiyev A., Jumanov O., Ne‘matov B. Sport alifbosi. T.: 2007.
7. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. T.: O‘qituvchi, 1992.
8. Akramov A.K., O‘zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. O‘quv qo‘llanma. T.: O‘zDJTI nashr, 1997.
9. Axmatov M.S. Uzluksiz ta‘lim tizimida ommaviy sport-sog‘lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. T.: 2005.
10. Ahmedov B. Sohibqiron Temur (hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati). T.:1996.
11. Vardiashvili I. Afinadan Sidneyga qadar. Qarshi, “Nasaf”, 2004.
12. Djalilova L.A. Olimpizm madaniyatini shakllantirish vositalari. T.: «Fan-sportga» Respublika ilmiy-nazariy jurnal. №3- 2014.
13. Djalilova L.A. Olimpiya bilim asoslari faniga kirish. Qadimgi Olimpiya o‘yinlari. O‘quv-uslubiy tavsiyalar. T.: “ITA-PRESS”, 2015.
14. Djalilova L.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi faniga kirish. Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiya. O‘quv-uslubiy tavsiyalar. T.: “ITA-PRESS”, 2015.
15. Djalilova L.A. O‘rta asrlarda chet el mamlakatlarda jismoniy tarbiya va sport. O‘quv-uslubiy tavsiyalar. T.: “ITA-PRESS”, 2015.
16. Djalilova L.A. Yangi va eng yangi davrda chet elda jismoniy tarbiya va sport. O‘quv-uslubiy tavsiyalar. T.: “ITA-PRESS”, 2015.
17. Djalilova L.A. Yangi va eng yangi davrda chet elda jismoniy tarbiya va sport. O‘quv-uslubiy tavsiyalar. T.: “ITA-PRESS”, 2015.
18. Djalilova L.A. Qadimgi davrda Markaziy Osiyo xalqlarining jismoniy tarbiyasi. O‘quv-uslubiy tavsiyalar. T.: “ITA-PRESS”, 2015.
19. Djalilova L.A. O‘rta asrlar davrida Markaziy Osiyoda jismoniy tarbiya. O‘quv-uslubiy tavsiyalar. T.: “ITA-PRESS”, 2015.

20. Djalilova L.A. Markaziy Osiyoda zamonaviy sport turlarining targalishi. O'quv-uslubiy tavsiyalar. T.: "ITA-PRESS", 2015.
21. Djalilova L.A. O'zbekistonda 1917-1991-yillarda jismoniy tarbiya va sport. O'quv-uslubiy tavsiyalar. T.: "ITA-PRESS", 2015.
22. Djalilova L.A. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sport (1991- hozirgi davrgacha). O'quv-uslubiy tavsiyalar. T.: "ITA-PRESS", 2015.
23. Djalilova L.A. Zamonaviy Olimpiya o'yinlarining qayta tiklanishi. O'quv-uslubiy tavsiyalar. T.: "ITA-PRESS", 2015.
24. Djalilova L.A. Xalqaro sport va olimpiya harakati. O'quv-uslubiy tavsiyalar. T.: "ITA-PRESS", 2015.
25. Djalilova L.A. Xalqaro olimpiya tizimi. O'quv-uslubiy tavsiyalar. T.: "ITA-PRESS", 2015.
26. Djalilova L.A. Xalqaro sport va olimpiya harakati. O'quv-uslubiy tavsiyalar. T.: "ITA-PRESS", 2016.
27. Ziyoyev H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. T.: Sharq, 1998.
28. Mo'minov I. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni. T.: 1998.
29. Niyozov I. Olimpiya sport o'yinlari. Uslubiy qo'llanma. T.: 2006.
30. Olimpiya bilimlari asoslari. O'quv qo'llanma. T.: «Sharq», 2002.
31. Temur tuzuklari. – T.: G'afur G'ulom nashriyoti, 1991.
32. Xoshimov K. Pedagogika tarixi. T.: "O'qituvchi", 1996.
33. Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. Darslik. T.: 2008
34. Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. Ilmiy-ommabop risola. T.: "Sharq", 2008.
35. Ergashev Q., Hamidov H. O'zbekiston tarixi. O'quv qo'llanma. T.: 2015.
36. Yarashev K.D. Jismoniy tarbiya va sportni boshqarish. T.: "Ibn Sino", 2000
37. O'zbekistonning yangi tarixi. 1-3 kitob. T.: "Sharq", 2000.
38. Выдрин В.М. История и методология науки о физической культуре. СПб.: 2002.
39. Нормуродов А., Моргунова И. Олимпийские игры. Учебное пособие. T.: 2011.
40. Платонов В.Н., Гуськов С.И. Олимпийский спорт. Учебник. Киев: «Олимпийская литература», 1994.
41. Энциклопедия Олимпийского спорта. Под редакцией В.Н.Платонова. Киев: «Олимпийская литература», 2004.
42. Фетисов В.А. О критериях и показателях развития физической

культуры и спорта в зарубежных странах. М.:2015.

43. Moragas, M. de, Rivenburgh, N. K. and Larson, J. F. (eds) (1996) Television in the Olympics, London: John Libbey.

44. Barney, R. K., Wenn, S. R. and Martyn, S. G. (2002) Selling the Games: The IOC and the Rise of Olympic Commercialism, Salt Lake City: University of Utah Press.

45. Smit, B. (2006) Pitch Invasion: AdidasPuma and the Making of Modern Sport, London: Allen Lane.

46. Billings, A. (2008) Olympic Media: Inside the Biggest Show on Television, London: Routledge.

47. Bairner, A. and Molnar, G. (eds) (2010) The Politics of the Olympics, London: Routledge. Gaffney, C. (2010) 'Mega-events and socio-spatial dynamics in Rio de Janeiro, 1919-2016, Journal of Latin American Geography 9 (1): 7-29.

48. Hayes, G. and Karamichas, J. (eds) (2011) Olympic Games, Mega-Events, and Civil Societies: Globalisation, Environment, and Resistance, Basingstoke: Palgrave.

49. Rachel Bladon. The Story of Olympics: An Unofficial History. Oxford, Macmillan Publishen Limited, 2012.- 80 p.

50. John Horne, Garry Whannel. Understanding the Olympics. Routledge. Taylor-Francis Group. London and New York. 2012.

INTERNET-SAYTLARI

1. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi xukumat portali.

2. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

3. www.ziynet.uz – O‘zbekiston Respublikasi madaniy-ma’rifiy portali.

4. www.natlib.uz – O‘zbekiston Respublikasi Milliy kutubxonasi.

5. www.olympic.uz – O‘zbekiston Respublikasi Milliy Olimpiya qomitasi.

6. www.paralympic.uz – O‘zbekiston Raralimpiya assosiatsiyasi.

7. www.fan-sportga.uz-djti.uz – O‘zbekiston Respublikasi “Fan-sportga” ilmiy-nazariy jurnali.

8. www.sport-futbol.uz – O‘zbekiston “Sport+futbol” gazetasi.

O. S. JUMANOV

JISMONIY MADANIYAT TARIXI VA SPORTNI BOSHQARISH

Muharrir: *M. Bekqulova*
Texnik muharrir: *U. Asadov*
Sahifalovchi: *M. Xamitov*

Nashriyot litsenziyasi № 001734, 12.04.2021 y.

Bosishga 10.04.2021 ruxsat etildi
Bichimi 60x84 ¹/₁₆, « Times New Roman» garniturası, Ofset qogʻozı
Bosma tabogʻı 13 25 p.l. Adadi 75 nusxa. Buyurtma № 102
«UMID DESIGN» nashriyoti
«UMID DESIGN» XK bosmaxonasida chop etildi.
Oʻzbekiston Respublikasi, Toshkent shahri
Navoiy koʻchasi 22-uy